

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ВІСНИК

*студентського
наукового товариства*

Випуск 27

**Збірник наукових праць
студентів, магістрантів і аспірантів**

Ніжин
2022

**ВІСНИК
студентського наукового товариства**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 5 від 30.11.2022 р.

Редакційна колегія:

доктор фізико-математичних наук, професор *Мельничук О. В.*,
доктор філологічних наук, професор *Самойленко Г. В.*,
доктор біологічних наук, професор *Кучменко О. Б.*,
кандидат педагогічних наук, професор *Коваленко Є. І.*,
доктор психологічних наук, професор *Палуча М. В.*,
кандидат історичних наук, доцент *Мартиненко В. В.*

Відповідальний редактор: доктор фізико-математичних наук, професор *Мельничук О. В.*

Упорядник: *Іваницька О. І.*

Комп'ютерна верстка, макетування: *Косяк В. М.*

В53 **Вісник** студентського наукового товариства [електронне видання]: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. Вип. 27. 263 с.

Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, власних назв, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.

Адреса редакційної колегії: вул. Графська, 2,
м. Ніжин Чернігівської обл.
Україна, 16600

Підписано до друку 13.11.22
Гарнітура Arial
Замовлення №

Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк. 23,05
Ум друк. арк. 30,69

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

УДК 551.582(477.51)

ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ СЕКТОРУ РОЗМІЩЕННЯ ТА ХАРЧУВАННЯ В ТУРИЗМІ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Кичко Ярина, магістрантка ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Філоненко Ю. М.**, кафедра географії, туризму та спорту.

У статті розглянуто шляхи вивчення проблематики сектору розміщення та харчування в туризмі у старшій школі. Продемонстровано на прикладі окремих тем програми географії в 10 та 11 класі (профільний рівень) методика засвоєння учнями знань про важливість туристичної сфери для економіки країн світу та України, значення закладів харчування та тимчасового розміщення, як вагової складової туристичної інфраструктури. Зазначено важливість виховання у підростаючого покоління критичного мислення, здатності аналізувати матеріал, вміння самостійного пошуку інформації, любові до історичної спадщини українського народу.

Ключові слова: заклади тимчасового розміщення, заклади харчування, туризм, старша школа.

Постановка проблеми. Перед українськими педагогами постає нині низка проблем, щодо виховання громадян-патріотів нашої держави. Серед них варто назвати поверхові знання учнів про природні особливості свого краю та його історію, визначні історико-архітектурні об'єкти і відомі особистості, які зробили значний внесок у розвиток української державності. Одним із дієвих інструментів подолання даної проблеми є зацікавлення учнів туристичною діяльністю, демонстрація визначних культурних та історичних пам'яток, ознайомлення зі спадщиною народу тощо. Крім того, вкрай важливо розвивати у підростаючому поколінні вміння вести підприємницьку діяльність, що в перспективі дасть учням можливість самореалізуватися та зробити свій внесок у розвиток економіки України. Виходячи з цього необхідно відзначити, що дослідження туристичних об'єктів, а також закладів сектору розміщення та харчування в туризмі є важливим та актуальним і розгляду цих питань на уроках географії в старшій школі необхідно приділяти достатньо уваги [1, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей вивчення туризму у старшій школі присвячені наукові роботи В.О. Квартальнова (2002), О.О. Остапця (2017), О.Є. Агафонова (2002), Л.Г. Агафонова (2002), Н.А. Фоменка (2021), В.В. Обозного (2016), В.І. Жолдак (2001), В.І. Цибуха (2010), О. Ю. Давидова (2014), В.К. Федорченка (2014), Т.П. Басюк (2013), Г.С. Цехмістрової (2016) та ін [2, с. 112]. Більшість авторів акцентували свою увагу на питаннях виховання громадян, які розуміються в туристичній галузі, цікавляться тенденціями та усвідомлюють важливість рекреаційної діяльності для розвитку економіки країни, мають бажання подорожувати і дізнаватися нове. Значно меншою мірою, але ними досліджувались і об'єкти тимчасового розміщення та харчування [4, с. 102]. Аналіз цих робіт, матеріалів з мережі Інтернет та власних маршрутних досліджень дають підстави стверджувати, що вивчення в старшій школі проблематики туризму і, зокрема, сектору розміщення та харчування в туризмі має важливе освітнє та виховне значення і розширює світогляд учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження вивчення проблематики сектору тимчасового розміщення та харчування у старшій школі найдоцільніше використо-

увати програму географії (профільний рівень) (Наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407), адже саме тут виділено достатньо годин для якісного опрацювання учнями матеріалу [3].

В 10-му класі вивчаються регіони та країни світу. Тут представлено багато тем, при вивченні яких є можливість продемонструвати вплив розвитку туризму і конкретно сектору тимчасового розміщення та харчування на місце держави у міжнародному поділі праці, розвитку економіки, ставленні народу до історичних пам'яток, презентації власної культури у світі та шанобливе ставлення до неї. Прикладами таких тем можуть слугувати: «Сучасні тенденції розвитку світового господарства від економіки індустріального до економіки постіндустріального суспільства», «Туристичні райони, центри Південно-Східної Азії», «Осередки туризму в Африці» тощо. Ще одним надзвичайно корисним завданням є виконання учнями самостійного дослідження: «Океанія – регіон екзотичного туризму», «Туризм як чинник розвитку країн Карибського басейну», «Суецький канал, нафта і туризм – три кити економіки Єгипту». Для більш детальної демонстрації доцільно обрати тему «Третинний сектор економіки країн Європи. Сфера послуг» [3].

На початку уроку учням необхідно нагадати які галузі можна віднести до третинного сектору. Пригадати країни Європи, у яких природні особливості та історичний розвиток сприяють успішному веденню туристичного бізнесу. Розглянути статистику в'їзного туризму даних країн, оцінити їх прибутки від розвитку даної сфери. Виконавши дане завдання учні зможуть оцінити вплив рекреаційної сфери на розвиток економіки.

Щоб учні здійснили самостійний пошук інформації, доцільно щоб кожен обрав країну та здійснив віртуальну подорож за допомогою Google maps по визначним та відвідуваним об'єктам і виконав їх характеристику. Додатковим завданням буде розглянути, які заклади сфери тимчасового розміщення та харчування є популярними серед туристів, які їх особливості, чи є вони самі по собі туристичними об'єктами, на який контингент відвідувачів вони розраховані і яка їх цінова категорія. Для закріплення інформації буде корисним нанести на карту досліджені заклади, побудувати картосфему, яка дозволить здійснити аналіз щодо забезпечення та успішності їх функціонування. Також можна запропонувати виокремити особливості, які дозволяють обраній державі успішно розвивати туристичну сферу та як їх можна реалізувати на території України. Домашнім завданням може бути підготовка повідомлення про оригінальний заклад харчування чи тимчасового розміщення.

Розглянувши дану тему таким чином, учні навчаться аналізувати розвиток сфери харчування та тимчасового розміщення, зможуть детальніше ознайомитися з туристичними об'єктами країн Європи, користуватися Google maps. Це дасть їм змогу провести паралелі між збереженням власної культурної та історичної спадщини і природних особливостей, їх рекламою в світі та прибутками від рекреаційної діяльності. Продемонструє можливість заснування власної справи в Україні, яка принесе не лише кошти, але й задоволення. В 11-му класі вивчається географічний простір Землі, де приділено багато уваги фізичній географії, але в розділі III «Загальні суспільно-географічні закономірності світу» наявні теми, де є можливість дослідити сектор тимчасового розміщення та харчування: «Культура: зміст і функції. Складові елементи культури. Географія культури, її основні напрями», «Культурні традиції населення як чинник розвитку системи розселення та економіки регіону, країни», «Матеріальні об'єкти соціально-культурної інфраструктури, особливості їх розташування» тощо. Але найзручнішою та найкориснішою темою для висвітлення питання сектору розміщення та харчування є «Туристсько-рекреаційні об'єкти. Обласний центр як історичний, науковий, культурний і освітній центр» [3].

Важливою складовою перевірки знань учнів з даної теми є можливість проведення екскурсії по обласному центру. Такий вид діяльності більш інформативний і цікавий для підлітків. Він сприяє покращенню стосунків між учнями та здружує колектив класу. Варто також враховувати і той факт, що 11-й клас є випускним і учні перевантажені підготовкою до ЗНО, а екскурсія дозволить зробити психологічну розрядку, відпочити від напруженої розумової діяльності.

Якщо ж з певних причин проведення екскурсії неможливе, то вчитель має зосередитися на організації цікавого та змістовного уроку. Для цього буде доцільним поділити клас на чотири групи і запропонувати наступні завдання:

- перша група має знайти інформацію про визначні історичні чи культурні об'єкти обласного центру,
- друга – здійснює пошук наукових та культурних центрів,
- третя – заклади тимчасового розміщення,
- четверта – заклади харчування.

Через визначений вчителем час, кожна група презентує результати власного пошуку і всі разом наносять знайдені об'єкти на картосхему міста. Після цього учні разом шукають інформацію щодо туристичного потоку до обласного центру та рівня прибутку, який він забезпечує і роблять висновок щодо рівня розвитку туристичної сфери (зокрема, достатності-недостатності закладів харчування та розміщення) і пропонують шляхи покращення ситуації.

Розгляд даної теми збагачує учнів знаннями культурно-історичної спадщини свого краю, дозволяє розвивати навички групової роботи та вміння знаходити необхідну інформацію, сприяє подоланню страху перед публічними виступами та висловлюванням власної думки. Крім того, дослідження історії виникнення та особливостей розміщення закладів, які надають освітні послуги є важливим та актуальним ще й з точки зору вибору учнями випускного класу майбутнього місця навчання [5, с. 32].

Висновки. Вивчення проблематики сектору розміщення та харчування в туризмі у старшій школі сприяє зацікавленості учнів туристичною діяльністю і надає їм можливість глибше ознайомитися з особливостями функціонування туристичної сфери, як суттєвої складової економіки країни та важливого чинника формування позитивного іміджу держави в світі. Програма з географії для 11 та 10 класів закладів загальної середньої освіти має достатньо тем, де вчитель, використовуючи як стандартні дидактичні методи, так і власний творчий підхід, може розвивати в учнів почуття патріотизму та любові до культури свого народу і повагу до інших народів; формувати бажання вести підприємницьку діяльність, дізнаватися нове, подорожувати.

Література

1. Банєва І.О., Величко О.В. Основи готельно-ресторанного бізнесу. Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет, 2021. 150 с.
2. Мельничук М., Зейко В. Вікові та соціальні особливості туристичної активності школярів та молоді Волинської області. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Географія. 2018. Вип.1(44). С.112–117.
3. Навчальна програма з географії (профільний рівень) 10–11 клас. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 14.09.2022).
4. Ткач В.О. Сучасна система освіти в туристичній індустрії. Український журнал прикладної економіки. 2016. Т.1. №3. С.102–108.
5. Ткаченко Т. І., Гаврилюк С. П. Економіка готельного господарства і туризму: навч. посіб. Київ, 2005. 245 с.

ВОДНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ: ВИКОРИСТАННЯ ТА СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН

Пархоменко Антон, студент IV курсу ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – ст. викл. **Мирон І. В.**, кафедра географії, туризму та спорту.

У роботі проаналізовано динаміку використання водних ресурсів України за 2000–2020 рр.; досліджено сучасну структуру використання свіжої води та скидання стічних вод у цілому по країні й у розрізі адміністративних областей та побудовано відповідну картосхему.

Ключові слова: водні ресурси, стічні води, забруднені зворотні води, охорона водних ресурсів.

Постановка проблеми. Україна належить до держав, які недостатньо забезпечені водними ресурсами. За базою даних глобальної інформаційної системи ООН (FAO Aquastat) водні ресурси України характеризуються такими показниками: сумарний річковий стік – 170,3 км³; внутрішній річковий стік – 50,1 км³; надходження із суміжних територій – 120,2 км³; доступні запаси підземних вод – 5 км³; внутрішні відновні водні ресурси – 55,1 км³; загальні відновні водні ресурси – 175,3 км³. За показником внутрішніх відновних водних ресурсів на 1 людину (1246 м³/людину/рік) Україна займає 37 місце в Європі. Коефіцієнт зовнішньої залежності водних ресурсів (частка водних ресурсів, що формується на суміжних територіях) становить 66,8 % [12]. Водні ресурси є основою економічного розвитку країни, тому вивчення водних ресурсів є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним засадам вивчення використання та екологічного стану водних ресурсів України присвячені численні роботи українських вчених – С. І. Дорогунцова, М. А. Хвесика, І. Л. Головинського [3], В. К. Хільчевського [12], А. К. Запольського [4], А. В. Яцика та ін. [1].

Постановка завдань. Завданням даного дослідження є аналіз динаміки використання водних ресурсів за період 2000-2020 рр. та сучасного екологічного стану водних ресурсів України.

Виклад основного матеріалу. При аналізі динаміки використання водних ресурсів дані за 2015-2020 рр. наведені без урахування тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, АР Крим. В останні десятиліття обсяги використання свіжої води в Україні суттєво знизилися (рис. 1).

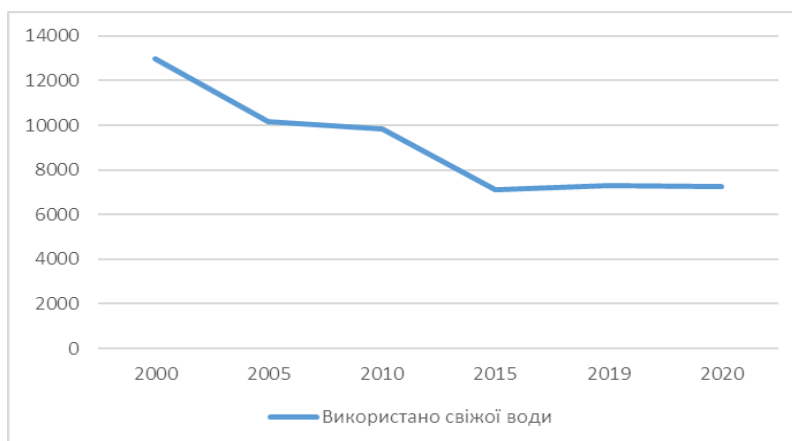

Рис. 1. Використання свіжої води в Україні за період з 2000 до 2020 року, млн м³
Джерело: побудовано автором за [8]

Так, якщо у 2000 році було використано 12991 млн м³ свіжої води, то у 2020 році – 7238 млн м³, що на 55,7 % менше. Але в окремі роки спостерігалось два періоди різкого зменшення використання води – з 2000 по 2005 роки і з 2010 по 2015 роки, що пов'язано зі спадом промислового виробництва в країні. З 2015 року обсяги використання свіжої води в країні стабілізувалися та коливаються в незначних межах [8].

За період, що досліджується, змінилася структура використання свіжої води (рис. 2). Суттєво зменшилось використання води на питні та санітарно-гігієнічні потреби – на 10 %, на інші потреби – на 13 %. Це можна пояснити збільшенням вартості води для побутових споживачів і, як наслідок, більш економного використання ними води, а також використанням сучасніших засобів побутового застосування. Водночас збільшилося використання води на виробничі потреби – на 16 % та зрошення – на 7 % [8]. У першому випадку це пояснюється розвитком нашої державі водомістких галузей промисловості – насамперед енергетики і металургії, в другому – реформуванням аграрного сектору та розвитком фермерських господарств [9].

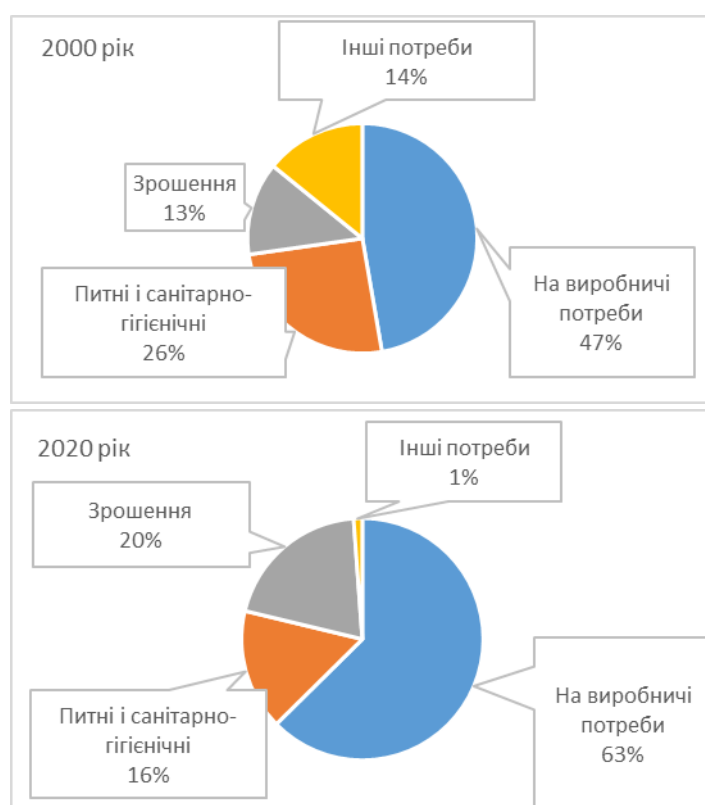

Рис. 2. Структура використання свіжої води у 2000 і 2020 роках, млн. м³
Джерело: побудовано автором за [8]

Використання свіжої води у розрізі адміністративних областей України також має позитивну тенденцію до зменшення. Найбільшими споживачами свіжої води у 2020 році були Донецька область (1168 млн. м³), Запорізька (1133 млн. м³), Херсонська (952 млн. м³) та Дніпропетровська (765 млн. м³) [7].

На екологічний стан поверхневих вод суттєво впливає скид забруднених комунально-побутових і промислових стічних вод як безпосередньо у водні об'єкти, так і через систему міської каналізації. За період з 2000 по 2020 роки спостерігається суттєве зменшення скидання свіжої води у поверхневі водні об'єкти України (рис. 3). У 2000 році цей показник становив 10517 млн. м³, а у 2020 році – 5159 млн. м³, що на 49,1 % менше. Це пояснюється набагато меншим використанням свіжої води в цілому за 2000-2020 роки – на 55,7 %. Крім того, велика

частина води може повторно використовуватись (оборотне водопостачання) на підприємствах, господарствах або інших установах і не скидатись у природні водойми [8].

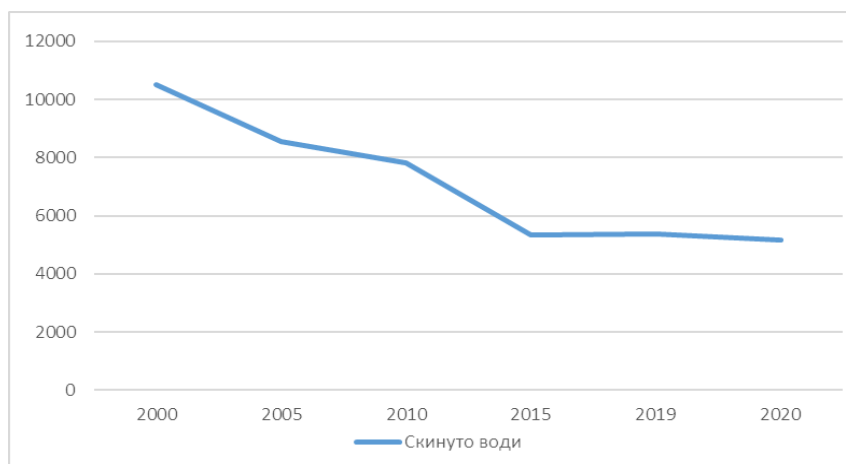

Рис. 3. Скинута свіжої води у поверхневі водні об'єкти у 2000-2020 рр., млн. м³
Джерело: побудовано автором за [8]

Якість води залежить насамперед від ступеня очищення стічних вод. Розрізняють такі категорії стічних вод: нормативно-чисті, нормативно-очищені та забруднені (недостатньо очищені та без очищення). Нормативно-чисті стічні води під час скидання без очищення у природні водні об'єкти не погіршують нормативних якостей води. Нормативно-очищені стічні води – це виробничі та побутові (комунальні) стоки, що надходять у природні водні об'єкти після очищення на відповідних спорудах водоочищення, і не призводять до порушення встановлених норм якості води. Забруднені зворотні води – це виробничі та побутові стоки (включаючи шахтні, рудникові, пластові, дренажні), а також залпові скиди, що надходять у поверхневі водні об'єкти без очищення або після недостатнього очищення і містять забруднюючі речовини в кількості, що призводить до порушення встановлених норм якості води [3, 12].

За період з 2000 до 2020 роки в країні змінилася структура типів вод, які було скинуто у поверхневі водні об'єкти (рис. 4). Обсяг скинутих вод без очищення зменшився на 8,9 %, недостатньо очищених вод – на 25,7 %. Проте частка нормативно очищених вод збільшилась на 34,5 %.

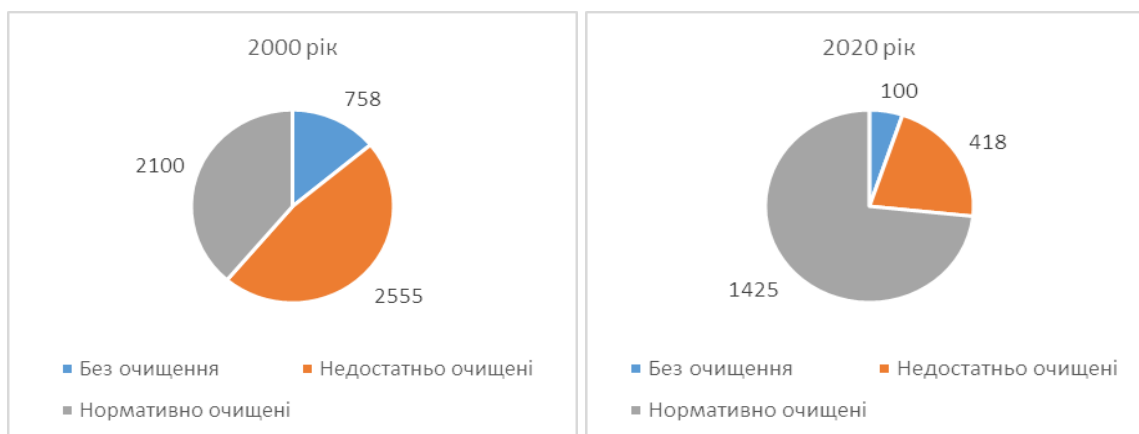

Рис. 4. Типи вод, які скинуто у поверхневі водні об'єкти у 2000 р. і 2020 р., млн. м³
Джерело: побудовано автором за [8]

Такі зміни можна пояснити появою сучасних технологій та приладів з очищення води в промислових та комунально-житлових підприємствах, а також посиленням державного контролю за якістю водних ресурсів [9].

У розрізі адміністративних областей найбільше зворотних вод скидають такі промислово розвинені області: Донецька – 1072 млн. м³, Запорізька – 831 млн. м³, а також м. Київ – 640 млн. м³, Київська – 587 млн. м³ та Дніпропетровська – 564 млн. м³. Найбільшу кількість забруднених стічних вод скидають Луганська – 97 %, Миколаївська – 91 %, Львівська – 85 %, Сумська – 80 % та Чернігівська – 58 %. Найбільшу кількість забруднених зворотних вод без очищення скидають Дніпропетровська область – 49 млн. м³, Одеська – 21 млн. м³ та м. Київ – 16 млн. м³ [7]. Водночас слід зазначити, що в порівнянні з попередніми роками цей показник дещо знизився. Скидання зворотних вод у поверхневі водні об'єкти за областями у 2020 році зображено на рис. 5, інтерактивна версія карти доступна за посиланням <https://my.visme.co/view/g7qv6916-voql9kre0g8p2x1w>.

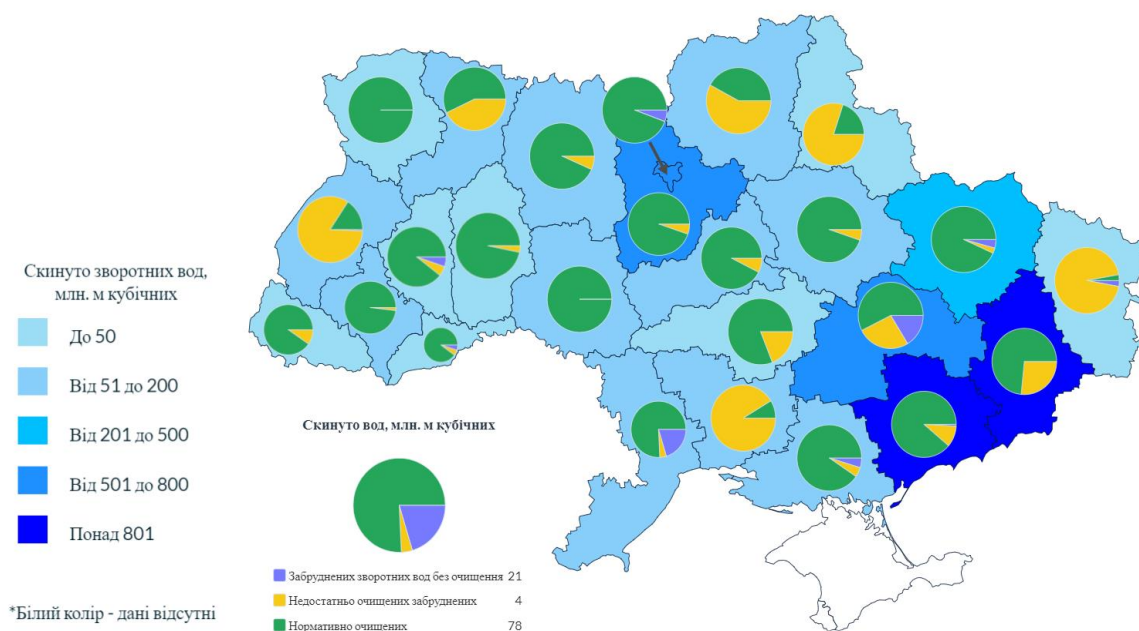

Рис. 5. Скидання зворотних вод у поверхневі водні об'єкти за областями у 2020 році
Джерело: побудовано автором за [7]

У сучасних умовах на екологічний стан водних ресурсів суттєво впливають військові дії, які відбуваються внаслідок вторгнення росії на територію нашої країни. Вони спричиняють руйнування каналізаційних та водопровідних мереж, виведення з ладу спеціальних очисних споруд та енергетичних станцій, які забезпечують їхнє функціонування, а також дамб на річках [11].

Внаслідок таких пошкоджень у поверхневі та підземні води потрапляють токсичні речовини, важкі метали, нафтопродукти, неочищені стічні води тощо [2]. Особливо це стосується Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей. Наведемо деякі факти:

- у березні 2022 року внаслідок обстрілів очисних та каналізаційних споруд Васильківського експлуатаційного центру водовідведення та водопостачання (с. Верхня Криниця, Запорізька область) було зруйновано головну будівлю насосної каналізаційної станції і забруднені зворотні води потрапили до річки Дніпро без очистки. Ці скиди містять багато органічних речовин та мікроорганізмів, які є шкідливими для здоров'я людини та навколишнього середовища (сульфати, хлориди, яйця гельмінтів та різні патогенні бактерії). Все це може призвести до масштабного цвітіння води в Дніпрі та Чорному морі [5];

- у квітні 2022 року було зруйновано один із затворів греблі Оскільського водосховища на межі Донецької та Харківської областей. Близько 355 млн. м³ води було випущено з водосховища, як наслідок, оголилось 9 000 гектарів дна водойми, а рівень Сіверського Дінця піднявся [6];

- на початку листопада 2022 року відбулися захоплення та підриви річкового транспорту в Херсонській області на р. Дніпро та його притоках, із-за чого близько 10 тон паливно-мастильних матеріалів потрапило до р. Дніпро. Це загрожує екологічною катастрофою – знищенням річкової флори і фауни, отруєнням навколишнього середовища, яке ще буде тривати багато років [10].

Внаслідок таких пошкоджень у поверхневій та підземній воді потрапляють токсичні речовини, важкі метали, нафтопродукти, неочищені стічні води тощо [2]. Особливо це стосується Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей. Наведемо деякі факти:

- у березні 2022 року внаслідок обстрілів очисних та каналізаційних споруд Васильківського експлуатаційного центру водовідведення та водопостачання (с. Верхня Криниця, Запорізька область) було зруйновано головну будівлю насосної каналізаційної станції і забруднені зворотні води потрапили до річки Дніпро без очистки. Ці скиди містять багато органічних речовин та мікроорганізмів, які є шкідливими для здоров'я людини та навколишнього середовища (сульфати, хлориди, яйця гельмінтів та різні патогенні бактерії). Все це може призвести до масштабного цвітіння води в Дніпрі та Чорному морі [5];

- у квітні 2022 року було зруйновано один із затворів греблі Оскільського водосховища на межі Донецької та Харківської областей. Близько 355 млн. м³ води було випущено з водосховища, як наслідок, оголилось 9 000 гектарів дна водойми, а рівень Сіверського Дінця піднявся [6];

- на початку листопада 2022 року відбулися захоплення та підриви річкового транспорту в Херсонській області на р. Дніпро та його притоках, із-за чого близько 10 тон паливно-мастильних матеріалів потрапило до р. Дніпро. Це загрожує екологічною катастрофою – знищенням річкової флори і фауни, отруєнням навколишнього середовища, яке ще буде тривати багато років [10].

Висновки. Загальне використання свіжої води в Україні за останні 20 років зменшилось, водночас його рівень залишається досить високим. Обсяги стічних вод, що скидаються у поверхневій водні об'єкти, також суттєво зменшилися. Але частка забруднених стічних вод у структурі типів вод є значною, що негативно впливає на екологічний стан водних ресурсів. Найбільші скиди забруднених зворотних вод здійснюють промислово розвинені області. Потенційної шкоди водним ресурсам завдають військові дії армії РФ на території України, ступінь їхнього впливу може бути оцінений в майбутньому. Раціональне використання та охорона водних ресурсів має важливе значення для забезпечення екологічної безпеки та стабільного розвитку економіки країни.

Література

1. Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління: Підручник для студентів ВНЗ / А. В. Яцик та ін.; К.: Генеза 2007. 360 с.

2. Державне агентство водних ресурсів України. URL: <https://www.davr.gov.ua/news/derzhvodagentstvo-vpliv-vijni-na-vodni-resursi-pronikaye-v-usi-sektori-ekonomiki-i-vzhe-davno-peretnunaracionalni-kordoni-> (дата звернення 01. 11. 2022)

3. Дорогунцов С. І., Хвесик М. А. Головинський І. Л. Водні ресурси України (проблеми теорії та методології) / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 227с.

4. Запольський А. К. Водопостачання, водовідведення та якість води: підручник. К.: Вища школа, 2005. 671 с.

5. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html> (дата звернення 27.09.2022)

6. Сіверський Донець під час війни. Що відбувається з річкою та які є загрози екології. Східний варіант. URL: <https://v-variant.com.ua/article/severskyu-donets-voyna/> (дата звернення 01.11.2022).

7. Статистичний збірник: Довкілля України 2020: Державна служба статистики України, за редакцією О. Прокопенка. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Dovk_20.pdf (дата звернення 01. 09. 2022).

8. Статистичний щорічник України за 2020 рік: Державна служба статистики України, за редакцією І. Є. Вернера. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/Yearbook_2020.pdf (дата звернення 01. 09. 2022).

9. Сучасне водокористування України 06.05.2020. Державне агентство водних ресурсів України. URL: <https://www.davr.gov.ua/news/suchasne-vodokoristuvannya-ukraini> (дата звернення 02. 10. 2022)

10. Тонни мастила й палива опинилися в Дніпрі через дії росіян на Херсонщині. URL: <https://espresso.tv/tonni-mastila-y-paliva-opinilisya-v-dnipri-cherez-dii-rosiyan-na-khersonshchini-6365ea5044247> (дата звернення 06. 11. 2022).

11. Українські водні питання в умовах воєнного стану: стаття від 11 травня 2022. URL: <https://www.irf.ua/ukrayinski-vodni-pytannya-v-umovah-voennogo-stanu-stattya/> (дата звернення 08.09. 2022).

12. Хільчевський В. К. Характеристика водних ресурсів України на основі бази даних глобальної інформаційної системи FAO Aquastat. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*, 2021. № 1(59). С. 6-16.

УДК 551.582 (477.51)

АНАЛІЗ РОЗПОДІЛУ ОБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ ПО РАЙОНАХ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Рябущиць Валерій, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Філоненко Ю. М.**, кафедра географії, туризму та спорту.

Дане дослідження присвячене вивченню особливостей розподілу об'єктів сільського зеленого туризму по районах Рівненської області. З метою визначення закономірностей розміщення агросадиб, основних чинників, що вплинули на їх росташування, та для загального аналізу стану агротуризму в області нами було опрацьовано статистичні дані та використано матеріали власних польових досліджень.

This study is devoted to the study of the peculiarities of the distribution of rural green tourism objects in the districts of the Rivne region. In order to determine the patterns of placement of agricultural estates, the main factors that influenced their growth, and for a general analysis of the state of agritourism in the region, we processed statistical data and used the materials of our own field research.

Ключові слова: садиба, сільський зелений туризм, адміністративний район.

Постановка проблеми. Сільський зелений туризм, як форма відпочинку, з кожним роком стає все більш популярним не лише за кордоном, але і в Україні. В кожному регіоні нашої держави з'являються власники приватних садиб чи будиночків, які шукають підробіток та готові приймати у себе туристів, натомість же містяни все частіше віддають перевагу саме такому виду відпочинку, враховуючи як специфічну сільську атмосферу, так і порівняно низьку вартість послуг, що є важливим для споживача. Виходячи з цього, дослідження особливостей виникнення, розміщення та функціонування об'єктів сільського зеленого туризму є актуальним і має наукове та прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження сільського зеленого туризму присвячено наукові праці багатьох дослідників цієї сфери людської діяльності: Бирковича В. І. (2008); Бойко В.О., Ключник А.В., Півньової Л.В. (2020); Бойко В.О. (2021); Житкова А. (2018); Іванишина В.В., Печенюк А.П. (2017), (2018); *Кравченко Н.О. (2008)*; Лу-жанської Т.Ю., Махлинець С.С., Тебляшкіної Л.І. (2007) та ін., що свідчить про високий інтерес до теми сільського зеленого туризму з боку наукової спільноти. Аналіз цих робіт, а також власні польові дослідження дають підстави стверджувати, що сільський туризм може

позитивно впливати на економічну та демографічну стабільність у сільській місцевості, сприяти вирішенню соціальних та економічних проблем села, стати вагомим чинником поступального розвитку сільських районів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівненська область має чи не найсприятливіші умови для розвитку сільського зеленого туризму в порівнянні з іншими регіонами нашої країни. На Рівненщині наявний широкий спектр можливостей та ресурсів, що можуть використовуватися в такій діяльності. Це, зокрема: річки, озера та велика лісистість (дозволяє займатися збором ягід та грибів, мисливством, рибальством, пішохідним та велосипедним туризмом тощо), збережені народні промисли та традиції, нещодавно виявлені родовища лікувальних грязей та ін.. Все це створює необхідні умови для функціонування та активного розвитку зеленого туризму на території області.

Проте, варто відзначити, що потужний туристично-рекреаційний потенціал Рівненської області на сьогоднішній день використовується недостатньо. За ефективністю його використання Рівненщина посідає одне з останніх місць в Україні. Станом на 2018 рік по області офіційно функціонує лише 60 сільських садиб, що надають туристичні послуги [2]. Розміщені вони дуже неоднорідно.

Згідно з новим адміністративним районуванням Рівненська область поділена на чотири райони, а саме Вараський, Сарненський, Рівненський і Дубенський (рис. 1).

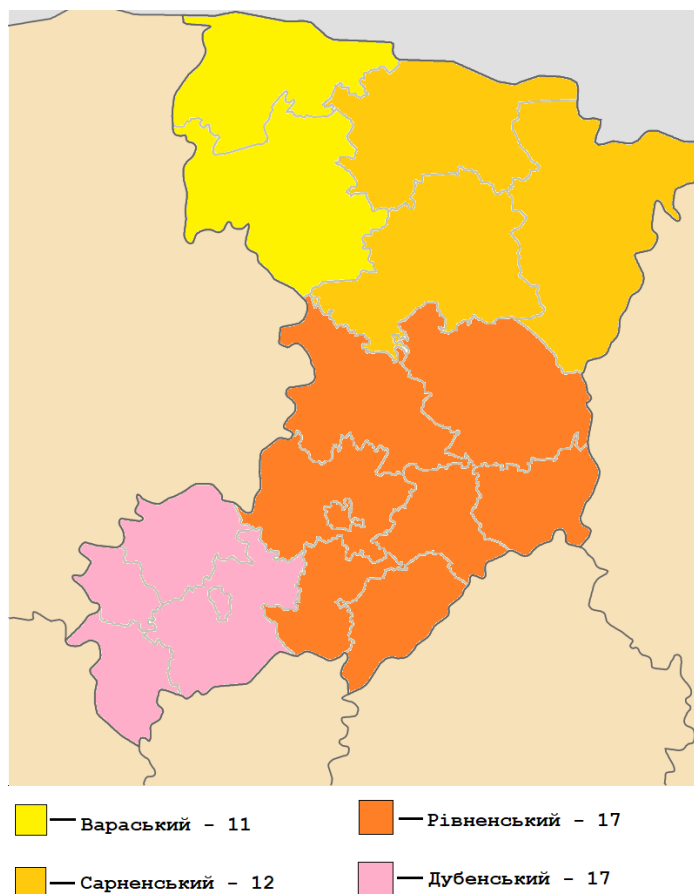

Рис. 1. Карта-схема з розміщенням агросадиб Рівненської області за новим адміністративно-територіального поділом регіону

У Вараському районі функціонує 11 агросадиб, у Сарненському - 12, а Рівненський та Дубенський райони мають на своїй території по 17 об'єктів сільського зеленого туризму кожен. Проте варто відзначити, що для більш детального аналізу закономірностей розмі-

щення агросадиб на Рівненщині варто дослідити це питання на базі раніше існуючого адміністративно-територіального поділу області (рис. 2).

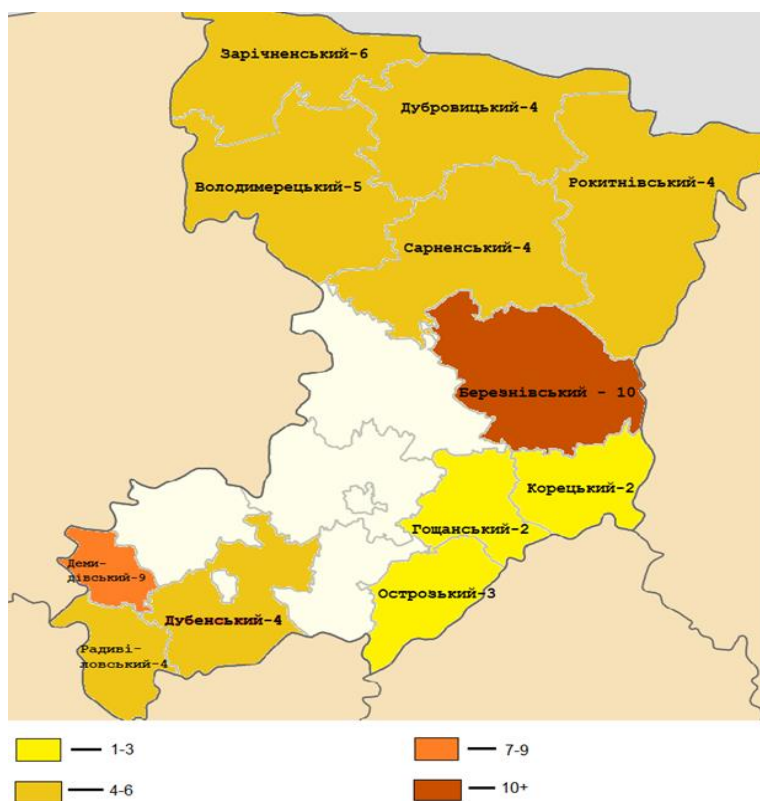

Рис. 2. Карта-схема з розміщенням агросадиб Рівненської області за старим районуванням

Проведено дослідження дозволяє стверджувати, що найбільше агросадиб було розміщено в Березнівському (10) та в Демидівському (9) районах, а найменше – в Корецькому та Гоцанському. У деяких центральних районах області агросадиби відсутні взагалі.

Аналіз особливостей розміщення агросадиб дозволяє стверджувати, що їх розміщення на території області є вкрай нерівномірним. Найбільш поширені вони у північній та південних частинах області. Цю чітку закономірність можна пояснити специфікою послуг, що надають сільські садиби. Через недовідомість населення та відсутність координації з органами влади та відсутністю чіткої стратегії розвитку сільського зеленого туризму, власники садиб надають обмежений спектр послуг. Найчастіше, такими послугами є спортивне рибальство, полювання, пішохідні прогулянки, збір грибів і ягід. Зазначені види дозвілля потребують рекреаційних ресурсів – а саме наявності водних об'єктів (озер, річок, ставків) для рибної ловлі, та лісових масивів для всього іншого. Саме у північних районах області має місце найвища лісистість та велика кількість річок і озер, які є дуже привабливі з точки зору організації туристичної діяльності.

На півдні Рівненщини ситуація схожа, ця частина області добре забезпечена водними та лісовими ресурсами, але окрім цього там ще наявні також і історико-культурні пам'ятки. Це, зокрема, заповідник «Козацькі Могили» який підтримує потік туристів до місцевих агросадиб.

Центральна ж частина області відповідно менш забезпечена необхідними рекреаційними ресурсами для створення агросадиб. Крім того, їх відсутність тут можна пояснити ще й більшою можливістю працевлаштування сільського населення через близькість до обласного центру, що зменшує необхідність у пошуку заробітку та альтернативних методів отримання прибутку.

Також важливим чинником в географії розміщення об'єктів сільського зеленого туризму є висока транспортна доступність в межах області навіть до найвіддаленіших громад, що

дозволяє комфортно існувати агросадибам навіть у далеких від великих міст районах та стабільно отримувати звітти потік туристів, що бажають відволіктися від міської буденності.

Необхідно також відзначити, що основними проблемами, які гальмують процес розвитку сільського туризму на території Рівненської області є відсутність регіональної програми з розвитку сільського туризму; низька активність і культура сільських жителів щодо організації власної справи; відсутність досвіду організації зеленого туризму як у селян, так і у місцевої влади.

У нинішніх політичних та економічних умовах потрібно забезпечити підтримку сільсько-зеленого туризму як ефективного виду самозайнятості населення, що сприятиме розвитку сільських громад та територій, збереженню звичаїв та традицій українського села, зниженню рівня безробіття та соціально-кризових явищ у сільській місцевості та країні в цілому. Саме на це спрямоване прийняття обласною радою «Програми розвитку туризму в Рівненській області на 2021–2023 роки» [3] та затвердження стратегії розвитку Рівненської області на період до 2027 року [4].

Висновки: Аналізуючи територіальне розташування агросадиб області можна помітити істотну різницю в їх кількості залежно від району. Це наслідок різної привабливості районів та ініціативи населення сільських територій, їхнього досвіду та усвідомлення шансу на розвиток цієї галузі. Специфіка зеленого туризму залежить від географічного положення, близькості до водних об'єктів, а також транспортної доступності. Найбільш сприятливими районами для розвитку сільського туризму є ті, в яких є велика кількість водойм (озер, річок), або є потенційні споживачі послуг зеленого туризму.

Незважаючи на наявність необхідних туристичних ресурсів, сільський зелений туризм на Рівненщині все ще не має в широкій популярності. Кількість агросадиб у порівнянні з іншими регіонами України дуже незначна незважаючи на те, що розвиток цього напрямку туристичної діяльності був прописаний у «Стратегії розвитку туризму та рекреації в Рівненській області на період до 2027 року».

Література

1. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети. 2008. № 1 (6). С. 138–143.
2. Бойко В.О., Ключник А.В., Півнюва Л.В. Зміцнення конкурентоспроможності підприємств екологічного (зеленого) туризму. Вісник Херсонського Національного Технічного Університету. 2020. №3. С. 213–222. URL:<https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2020.3.28>
3. Бойко В.О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. 2021. URL:<http://dspace.ksau.kherson.ua/handle/123456789/6695?show=full>
4. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Рівненській області. URL: <http://www.ecorivne.gov.ua>.
5. Житков А. Сільський зелений туризм – проблеми і перешкоди. Агропрофі. 2018 URL: www.agroprofi.com.ua › [statti](#) › 1598-silskyy-zelenyy-turyzm-perspektyv.
6. Іванишин В.В., Печенюк А.П. Особливості статистичних досліджень сільського зеленого туризму. Економіка і суспільство, 2017. Випуск 12. С. 730-735.
7. Іванишин В.В., Печенюк А.П. Сільський зелений туризм як форма соціального підприємництва. 2018. URL: <http://inneco.org> › [index.php](#) › [inneco.ua](#) › [article](#) › [view](#).
8. Кравченко Н.О. Роль сільського туризму в розвитку проблемних регіонів Полісся. Географія. Економіка. Екологія. Туризм: регіональні студії. Ніжин, 2007. С. 248-254.
9. Лужанська Т.Ю., Махлинець С.С., Тебляшкіна Л.І. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи. К.: Кондор, 2008. 385 с.
10. Рівненська облдержадміністрація, сільські садиби Рівненщини URL: <http://www.old.rv.gov.ua/sitenew/main/ua/24113.htm>
11. Рішення обласної ради 8 скликання від 31 грудня 2020 р. № 44. Про Програму розвитку туризму в Рівненській області на 2021–2023 URL:<https://ror.gov.ua/rishennya-oblasnoyi-radi-8-sklikannya/44-pro-programu-rozvitku-turizmu-v-rivnenskkii-oblasti-na-202-1609402576>
12. Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2027 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua>

УДК 004.92-047.84

АДАПТИВНИЙ ВЕБДИЗАЙН. ТЕХНОЛОГІЇ СТВОРЕННЯ АДАПТИВНОГО ДИЗАЙНУ

Галян Микола, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – д-р фіз.-мат. наук, проф. **Зінченко Н. М.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У статті розглядаються питання створення адаптивного вебдизайну, а саме: необхідність та переваги адаптивної верстки. Досліджено технології, які використовуються для створення адаптивного дизайну та проведено їх порівняльний аналіз.

Ключові слова: вебдизайн, вебресурс, верстка, адаптивний, веброзробка.

Зі щоденним ростом користувачів смартфонів стрімко зростає і частка мобільного трафіку. Переломний момент вже відбувся в 2016-му році, коли світова кількість користувачів мобільних пристроїв перевищила кількість користувачів персональних комп'ютерів. Цілком зрозуміло, що тенденція зростання мобільної аудиторії не може не враховуватися пошуковими системами. Ще на початку своєї ери адаптивний дизайн вважався скоріше бонусом, але на даний момент він є необхідністю для просування будь-якого веб-ресурсу. Після офіційної заяви Google про перехід на принцип mobile-first (*розробка інтерфейсу для розширень, які встановлюються на мобільні телефони*), професійні дискусії перейшли на новий рівень. Згідно моделі mobile-first Google оцінює, в першу чергу, наявність та якість адаптивної версії сайту. Його позиція в пошукових системах залежить від того, наскільки веб-ресурс відповідає стандартам і чи зручний він для перегляду зі смартфонів та планшетів.

Що ж являє собою адаптивний дизайн? **Адаптивний дизайн** (або *адаптивна верстка*) – це особливий вид верстки сайту, який враховує характеристики різних пристроїв, забезпечуючи правильне відображення веб-ресурсу на екранах різного розміру. Тобто, відвідувач може без проблем скористатися всіма можливостями сайту за допомогою свого смартфона або планшета. Зазвичай адаптивним дизайном передбачається відображення вмісту сторінок сайту на чотирьох типорозмірах екранів, рідше – на п'яти. Можна виділити низку плюсів адаптивної верстки:

1. Усуває необхідність постійного масштабування на мобільних пристроях.

Якщо користувач мобільного телефону перебуває на стандартному веб-сайті, який не адаптований до мобільних пристроїв, йому доведеться збільшити сторінку, щоб отримати доступ до кнопок, посилань і тексту. Це подовжує час, який користувач повинен провести на сайті, що фактично збільшує показники відмов мобільних пристроїв. Адаптивний веб-дизайн виключає цю дію майже повністю.

2. Підвищення видимості в пошукових системах.

Головна мета для пошукової системи полягає в забезпеченні певних стандартів якості. Так, наприклад, для користувачів сайту міграція між комп'ютером і смартфоном при роботі з одним і тим самим сайтом не повинна бути дискомфортною.

3. Один вебсайт для всіх пристроїв.

Коли реалізовано адаптивний веб-дизайн, усі відвідувачі можуть отримати доступ до основного сайту. Маючи одну версію сайту, набагато простіше управляти контентом, адже він ідентичний і для мобільних пристроїв, і для персональних комп'ютерів. Таким чином оптимізується і вся SEO-стратегія.

4. Зменшення витрат на технічне обслуговування.

Розробнику знадобиться лише один веб-сайт, щоб робити все для всіх пристроїв. Це позбавляє від необхідності інвестувати в управління та підтримку двох різних веб-сайтів.

5. Конкурентна перевага.

Якщо ваші конкуренти ще не створили адаптивні веб-сайти, ваш бізнес має більшу конкурентну перевагу над ними, показуючи, що ви знаєте, що потрібно для задоволення потреб споживачів.

6. Адаптивні веб-сайти швидко завантажуються.

Пошукові системи зазвичай віддають перевагу сайтам, які швидко завантажуються. Адаптивні веб-сайти рідко вимагають будь-яких запитів, щоб перенаправляти користувачів Інтернету на інший URL; як наслідок, це зменшує час завантаження веб-сторінки.

Тому можна зробити висновок, що розробляти свій сайт адаптивним є необхідною умовою. Це допоможе утримати постійних клієнтів, підвищуючи рівень їх комфорту, а може, навіть і залучити нових. Отже у багатьох людей, які зацікавлені в тому, щоб мати свій веб-ресурс, виникає питання, а як же реалізувати адаптивний вебдизайн на власному сайті? Всі роботи з адаптивності ресурсу необхідно в ідеалі проводити ще на стадії опрацювання дизайну. І саме на цій стадії потрібно вибирати оптимальний спосіб адаптації. Розглянемо декілька можливих варіантів:

1. Створення гумового макета сторінки.

Створення так званого «гумового» макета сторінки є одним із найпопулярніших та найпростіших способів адаптації. Під використанням цього методу мається на увазі, що під розміри екрана мобільних пристроїв з різною роздільною здатністю екрана сторінка підганятиме по ширині свої блоки. Блоки, які не можуть бути збільшені або зменшені, будуть відображатися один за одним, йдучи вниз.

2. Вибудовування блоків.

Для сайтів із багатоколончастою архітектурою переважно використовують вибудовування блоків, тобто у разі неможливості відображення по ширині сторінки ці блоки переносяться нижче по сторінці.

3. Масштабування зображень.

Даний метод підходить для адаптації невеликих та нескладних ресурсів. Суть методу полягає у масштабуванні зображень та тексту. В цьому випадку масштабуються лише деякі блоки та зображення, решта сайту залишається незмінною.

4. Розробка дизайну під різну роздільну здатність екранів.

Даний метод є одним з найменш використовуваних і передбачає величезні тимчасові та фінансові витрати завдяки неймовірній кількості типів екранів мобільних девайсів.

У сучасному світі для досягнення успіху в тій чи іншій справі, орієнтир на клієнта є важливою складовою відповідальності бізнесу. Щоб зацікавити випадкового відвідувача і стимулювати його в подальшому стати вашим клієнтом, необхідно вміти говорити на його мові, враховувати його інтереси та звички.

Створення адаптивного дизайну – один із способів продемонструвати відвідувачам готовність надавати сервіс високої якості та увагу до своєї аудиторії. Завдяки адаптивному вебдизайну користувачі можуть з легкістю переглядати сайт в будинку, в офісі або в дорозі. Якщо розробник сайту прагне не тільки утримувати постійних користувачів, а й залучити нових, йому слід подбати про комфорт перебування користувачів на його сайті.

Література

1. Responsive Design vs. Adaptive Design [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.uxpin.com/studio/blog/responsive-vs-adaptive-design-whats-best-choice-designers/>.

2. СТВОРЕННЯ АДАПТИВНОГО ДИЗАЙНУ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://webbuilding.pro/ukr/blog/stvorennia-adaptyvnoho-dyzainu-veb-saitu-shcho-take>.

3. АДАПТИВНА ВЕРСТКА САЙТУ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://progressive.ua/uk/responsive-web-design/>.

4. Adaptive Design [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.interaction-design.org/literature/topics/adaptive-design>.

5. АДАПТИВНЫЙ ДИЗАЙН: ИСТОРИЯ, ПРИНЦИПЫ, ИССЛЕДОВАНИЯ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://medmarketing.ua/blog/adaptivnyy-dizayn-istoriya-printsipy-issledovaniya/>.

6. Adaptive Design vs. Responsive Design [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://xd.adobe.com/ideas/process/ui-design/adaptive-design-vs-responsive-design/>

УДК 53:[666.3:546.46

АНАЛІЗ ЗМІНИ ПАРАМЕТРІВ КЕРАМІКИ $Mg_xZn_{1-x}O$ ЗАЛЕЖНО ВІД КОНЦЕНТРАЦІЇ МАГНІЮ

Денисов Іван, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Мельничук Л. Ю.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

Кераміка $Mg_xZn_{1-x}O$, більшість фізичних характеристик якої залежать від концентрації x магнію, є перспективним матеріалом для оптоелектронної техніки. У зв'язку з цим актуальним стає представлення залежностей параметрів $Mg_xZn_{1-x}O$ від концентрації x магнію у зручному формульному та графічному вигляді. У статті проведено апроксимації даних деяких фізичних характеристик $Mg_xZn_{1-x}O$, взятих з літературних джерел, методом найменших квадратів до поліномів другого порядку за допомогою програми Excel з побудовою відповідних графіків.

Ключові слова: кераміка $Mg_xZn_{1-x}O$, оксид цинку, оксид магнію, апроксимація, метод найменших квадратів, програма Excel.

Потрійне напівпровідникове з'єднання $Mg_xZn_{1-x}O$, в тому числі у вигляді кераміки, має дієві перспективи застосування у багатьох галузях оптоелектронної техніки. Широка заборонена зона, велика енергія зв'язку екситона, висока радіаційна стійкість, хімічна податливість, нетоксичність, екологічність, дешевизна виробництва, а найголовніше – можливість прогнозовано і точно регулювати велику кількість фізичних параметрів зміною концентрації Mg або MgO, робить з'єднання $Mg_xZn_{1-x}O$ унікальним матеріалом для застосування у сфері напівпровідникових технологій.

Перспективи застосування $Mg_xZn_{1-x}O$ відносяться до ультрафіолетового діапазону спектра (фотодіоди, світлодіоди, випромінювачі глибокого ультрафіолету, фотодетектори, люмінофори білого світла), оптимізації роботи напівпрозорих провідних електродів і тонких сонячних елементів, лінійних резисторів і транзисторів на квантових ямах, газових сенсорів, варисторів, каталізаторів, а також до вихідних матеріалів для функціонального легування. Тому прилади на основі $Mg_xZn_{1-x}O$ можуть скласти конкуренцію оптоелектронним пристроям на основі нітридів III (13) групи [1-3].

$Mg_xZn_{1-x}O$ – потрійна оксидна сполука, яка утворюється при легуванні ZnO магнієм, де x – концентрація Mg. Отже, $Mg_xZn_{1-x}O$ поєднує в собі фізико-хімічні властивості оксидів ZnO та MgO.

Оксиди ZnO та MgO є широкозонними та прямозонними напівпровідниками з шириною забороненої зони 3,37 еВ та 7,80 еВ відповідно (для чистих зразків). Оксид цинку має гексагональну структуру кристалічної ґратки типу вюрциту, а оксид магнію – кубічну структуру, як

галіт (кам'яна сіль). Ці та інші основні фізичні характеристики ZnO та MgO для порівняння наведено у табл. 1.

Таблиця 1.

Основні фізичні характеристики ZnO та MgO [1-5]

Параметри	ZnO	MgO
Кристалічна структура (сингонія)	Гексагональна	Кубічна
Просторова група симетрії	$P6_3mc$	$Pm3m$
Параметри ґратки (a ; c), Å	3,25; 5,21	4,21
Ширина забороненої зони, eV	3,36	7,80
Енергія зв'язку екситонів, meV	60	140
Ефективна маса електрона, m_0	0,25	0,37
Густина, г/см ³	5,72	3,58
Температура плавлення, °C	1975	2827

Для $Mg_xZn_{1-x}O$ більшість параметрів цієї таблиці нелінійно залежать від значення x . Експериментальні значення для деяких з цих характеристик (параметри ґраток, ширина забороненої зони, ефективна маса електронів тощо) можна знайти у відповідних літературних джерелах [4–6]. Якщо вони подані графічно у вигляді точок, то конкретні значення можна отримати за допомогою накладання прозорої міліметрової сітки на графіки. Далі, використовуючи програму Microsoft Excel, проводиться апроксимація експериментальних значень методом найменших квадратів до поліномів другого порядку, що дає ряд квадратних рівнянь. Тоді, наприклад, приблизна залежність параметрів a і c кристалічної ґратки $Mg_xZn_{1-x}O$ від концентрації Mg x визначається за формулами:

$$a(x) = 3,25 + 0,002x + 0,03x^2, \quad (1)$$

$$c(x) = 5,21 + 0,11x - 0,06x^2. \quad (2)$$

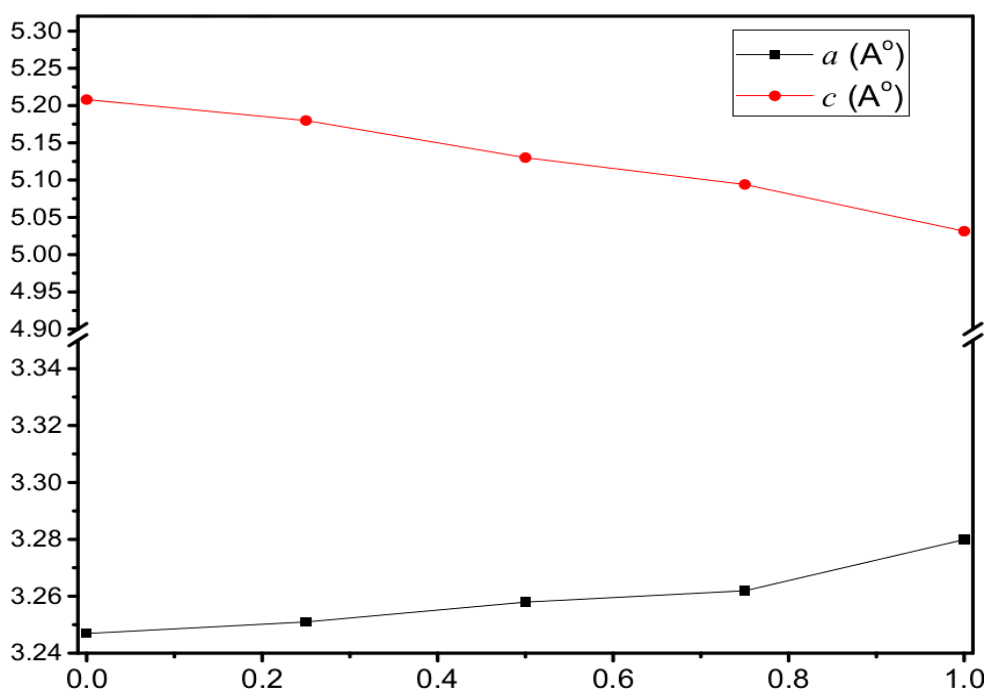

Рис. 1. Графіки залежностей $a(x)$ і $c(x)$ для $Mg_xZn_{1-x}O$

У ZnO дві підґратки зсунуті вздовж осі с відносно одна одної, а в MgO – на половину діагоналі примітивної елементарної комірки. Отже, потрібне з'єднання $Mg_xZn_{1-x}O$ демонструватиме фазовий перехід на деякому відрізку значень x [2].

Таким чином, заміщення Zn на Mg у кераміці $Mg_xZn_{1-x}O$ призводить до зміни параметрів ґратки: до збільшення параметра a і зменшення параметра c . При цьому об'єм елементарної комірки змінюється незначно. Нелінійність параметрів a і c залежно від x означає, що значення обох параметрів ґратки відхиляються від закону Вегарда, який передбачає, що параметри ґратки потрібних напівпровідникових з'єднань змінюються лінійно між параметрами їх кінцевих з'єднань (тобто як ZnO і MgO у даному разі). Це узгоджується з численними експериментальними та теоретичними даними про порушення правила Вегарда у напівпровідникових з'єднаннях [6].

Аналогічно апроксимовано найголовніший параметр для напівпровідників – ширину забороненої зони E_g :

$$E_g(x) = 3,26 + 6,95x - 2,25x^2. \quad (3)$$

Як видно з рис. 2, на відрізку значень $x \in [0,37; 0,62]$ відбувається фазовий перехід для $Mg_xZn_{1-x}O$. На цьому відрізку водночас спостерігається стрибок значень ширини забороненої зони із максимальним відхиленням від лінійності, що є підтвердженням відхилення від закону Вегарда.

Нелінійну залежність від x має також ефективна маса електрона m_e^* (рис. 3):

$$m_e^*(x) = 0,25 - 0,02x + 0,17x^2. \quad (4)$$

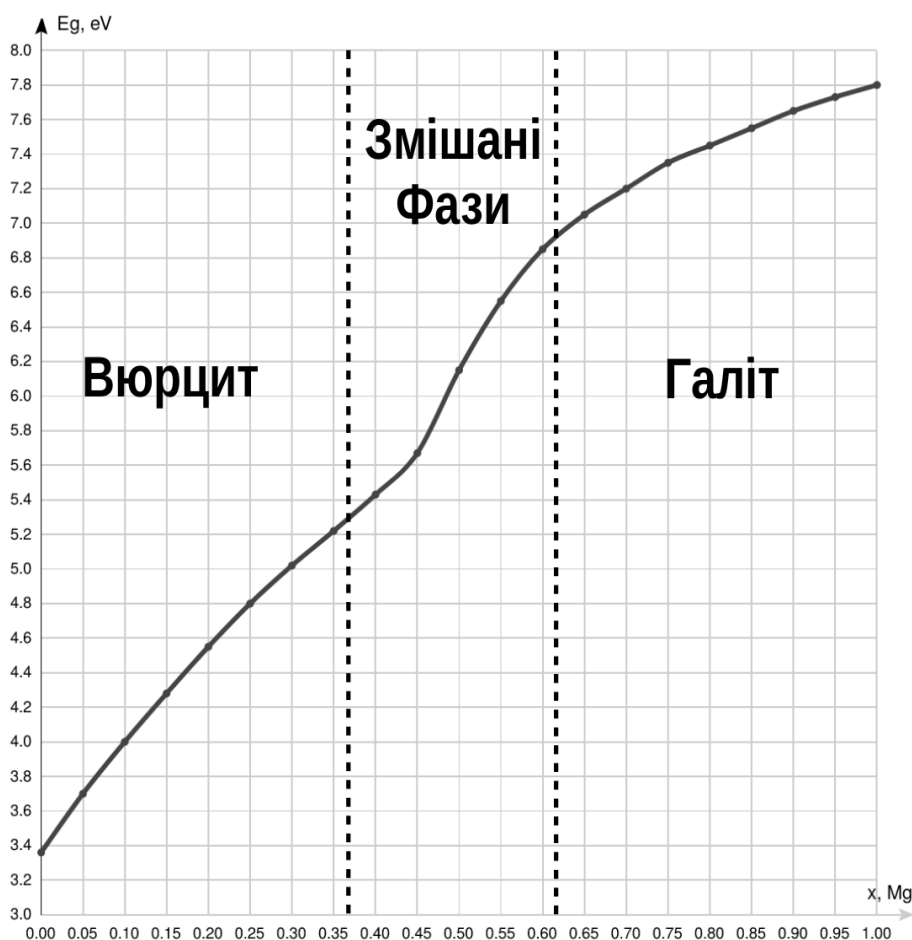

Рис. 2. Графік залежності $E_g(x)$ для $Mg_xZn_{1-x}O$

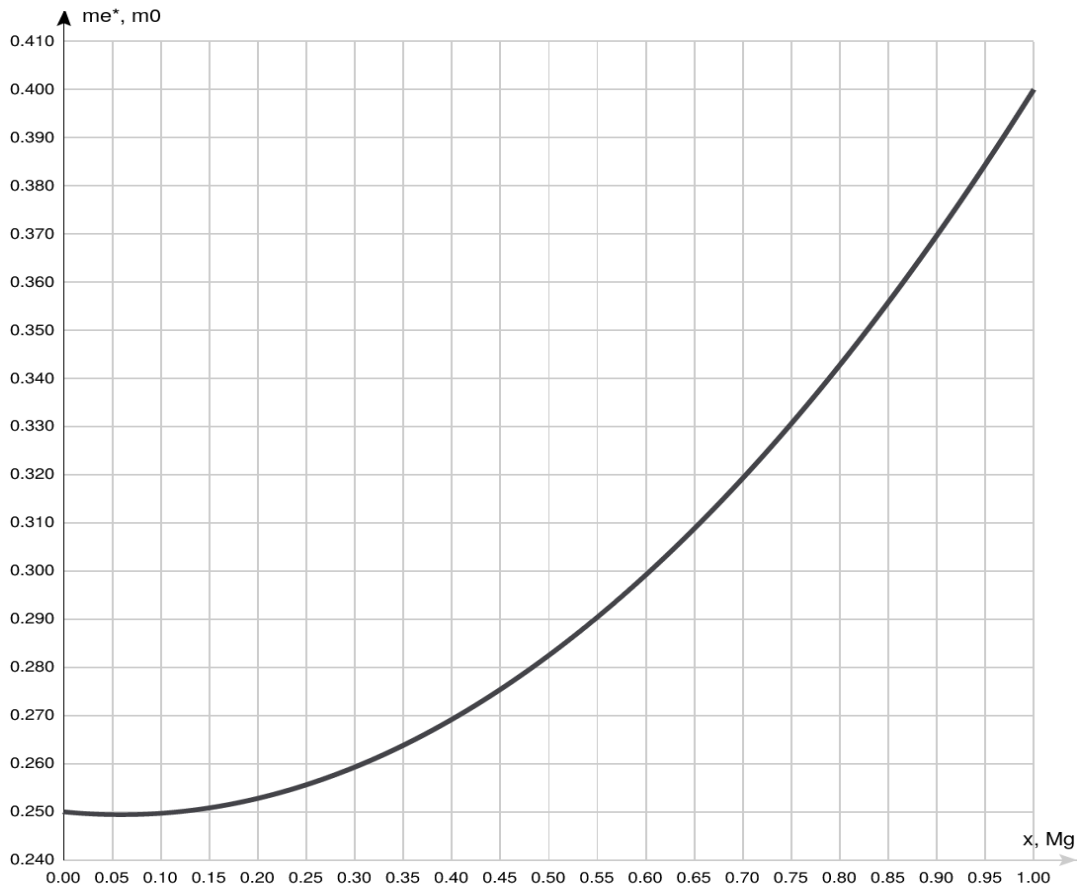

Рис. 3. Графік залежності $m_e^*(x)$ для $Mg_xZn_{1-x}O$

Ефективна маса є важливим параметром аналізу фізичних характеристик хімічного з'єднання $Mg_xZn_{1-x}O$. Це корисний параметр для дослідження структур із квантовими ямами $Mg_xZn_{1-x}O$ [4].

Таким чином, у статті продемонстровано застосування квадратичної апроксимації до нелінійних залежностей $p = f(x)$, де p – деякий фізичний параметр кераміки $Mg_xZn_{1-x}O$; x – концентрація магнію. Це може полегшити роботу під час досліджень інших, складніших характеристик $Mg_xZn_{1-x}O$, зокрема, у разі вивчення спектрів відбивання.

Література

1. Morrison L., Huso J., Che H., Thapa D., Huso M., Grant Norton M., Bergman L. The formation of $MgZnO$ luminescent ceramics // *J Mater Sci: Mater Electron* 23 (2012). – P. 437–444.
2. Bundesmann C., Rahm A., Lorenz M., Grundmann M. and Schubert M. Infrared optical properties of $Mg_xZn_{1-x}O$ thin films (0 x 1): long-wavelength optical phonons and dielectric constants // *Journal of applied physics* 99 (2006). – 11 p.
3. Liu L., Mei Z., T. Aihua, Liang H. and Du X. Self-compensation induced high-resistivity in $MgZnO$ // *Journal of Physics D: Applied Physics* 50 (2017). – 7 p.
4. Amrani B., Rashid A., Haj Hassan F. El. Structural, electronic and thermodynamic properties of wide band gap $Mg_xZn_{1-x}O$ alloy // *Computational Materials Science* 40 (2007). – P. 66–72.
5. Zan Y. H., Ban S. L. Electronic mobility limited by optical phonons in symmetric $Mg_xZn_{1-x}O/ZnO$ quantum wells with mixed phases // *Superlattices and Microstructures* 150 (2021). – 14 p.
6. Algarni, H., Gueddim, A., Bouarissa, N., Ajmal Khan, M., Ziani, H., Crystal structure and electronic properties of wurtzite $Mg_xZn_{1-x}O$: ab initio study // *Results in Physics* (2019). – 20 p.

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ

Чернишов Максим, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Наукові керівники: канд. фіз.-мат. наук, доц., **Тарасенко О. В.**, канд. економ. наук, доц., **Фетісов В. С.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У статті розкрито тему використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках математики в закладах загальної середньої освіти. Зазначено статистичні дані, отримані від Управління освіти Ніжинської міської ради, щодо рівня використання вчителями м. Ніжин інформаційно-комунікаційних технологій у освітньому процесі. Наведено приклади використання деяких додатків при викладанні математики у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, месенджер, онлайн-сервіс, віртуальна дошка.

Перед нашим суспільством, в цей непростий час епідемії Covid-19 та запровадженого в Україні воєнного стану, гостро стоїть питання організації дистанційного навчання, під час якого активно використовуються інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Дистанційне навчання стало викликом для всіх учасників освітнього процесу: вчителів, батьків та, звісно ж, дітей.

Можливості для отримання освіти, які виникають завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, є дуже перспективними. В останні роки збільшення обчислювальної потужності, удосконалення бездротових і «зручних» технологій, а також зниження витрат на телекомунікації сприяли зниженню перешкод для доступу до інформації та обміну. Потенціал для використання більш інноваційних і «зручних» ІКТ-рішень в освіті стає все більш можливим у нашій країні.

Поштовхом до активного використання ІКТ в освіті став карантин, який був введений через епідемію коронавірусу в 2020 році. Звісно, що на початку дистанційного навчання вчителі користувалися звичайними месенджерами, оскільки в них були відсутні навички роботи з ІКТ. Але з часом педагогічна спільнота дійшла висновку, що якщо не вжити заходів для активізації використання ІКТ у наших школах, нинішнє покоління дітей та покоління дорослих-вчителів – опиниться у надзвичайно невігідному становищі, яке призведе до стагнації всієї системи освіти в цілому.

Стан використання ІКТ у наших школах є «критичним» і, на жаль, так швидко не покращується. Це пояснюється:

по-перше, тим, частина обладнання в школах технологічно застаріла (29,2% комп'ютерів у школах старіші за 5 років), а кількість учнів на один комп'ютер в середньому становить 1:8,9;

по-друге, – небажанням самих вчителів впроваджувати ІКТ в освіту. Згідно зі статистикою 72,5% вчителів м. Ніжин продовжують користуватися месенджерами, в той час, як Google Classroom використовують лише 48,7%.

На жаль, вчителі математики також мало користуються наявними у вільному доступі ІКТ під час реалізації дистанційного навчання. Більшість з них все ж таки використовує месенджери (77,5%). Лише невелика кількість вчителів задіює такі додатки, як LearningApps (35%), Jamboard (20%), Desmos (2,5%), хоча їх інструментарій значно полегшує вивчення багатьох тем.

Для прикладу розглянемо використання вищезазначених додатків при вивченні теми «Графіки тригонометричних функцій» [4]:

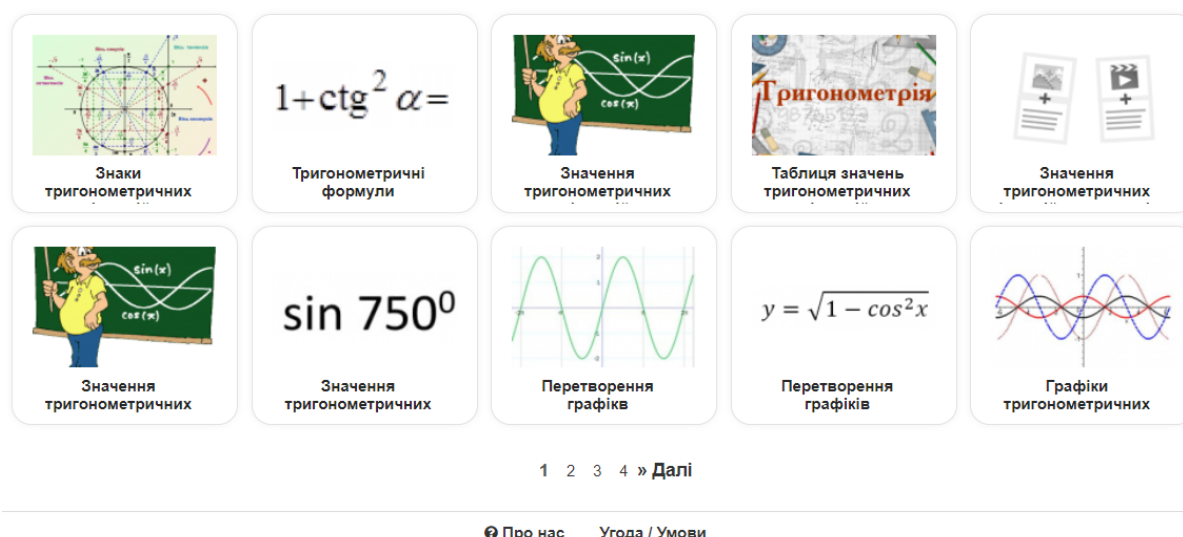

Рис. 1. Завдання на вивчення теми «Графіки тригонометричних функцій»

LearningApps [3] – це онлайн-сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи. Він є конструктором для розробки, зберігання інтерактивних завдань з різних предметних дисциплін, за допомогою яких учні можуть перевірити і закріпити свої знання в ігровій формі. Сервіс працює декількома мовами, зокрема й українською. Реалізовано переклад інтерфейсу українською. Вправу можна запозичити з будь-якого мовного середовища і переробити українською або ж використовувати мовою оригіналу.

На платформі LearningApps наявна велика кількість завдань (рис. 1), які допомагають вивчити дану тему. Це і вікторини (рис. 2), і «знайди пару» (рис. 3) та інші.

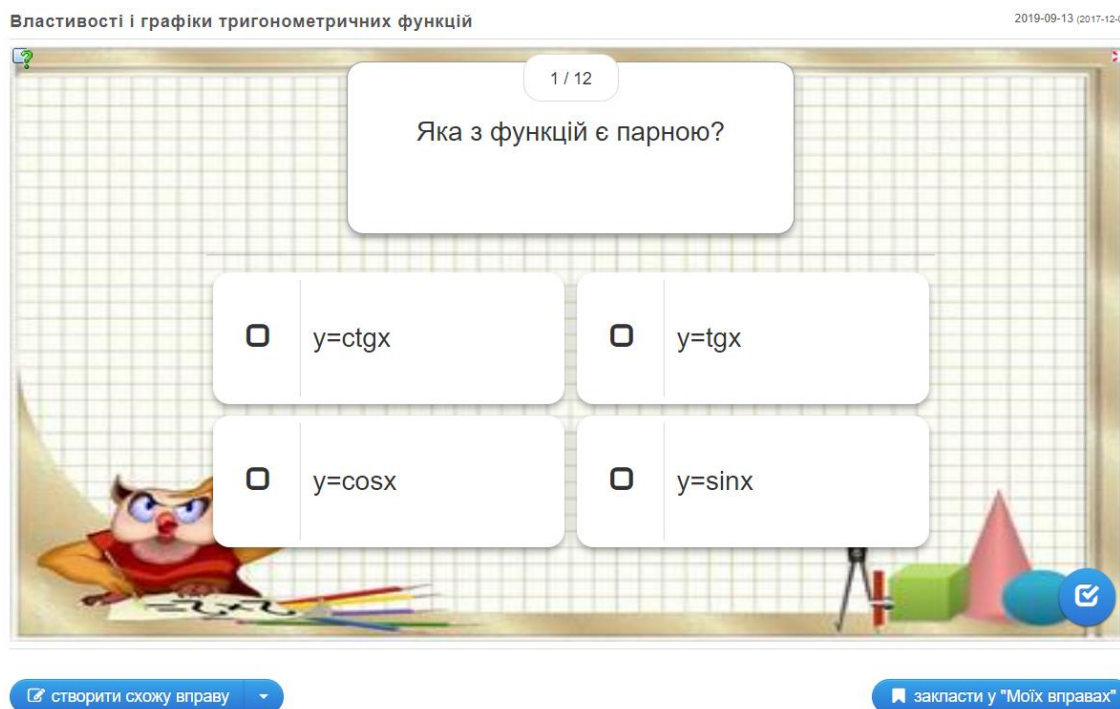

Рис. 2. Вікторини

Також на платформі LearningApps є можливість створення схожих завдань та додавання вправи у закладки (кнопки під завданнями на рис. 2-3). Дана платформа є безкоштовною, тому її можна без проблем використовувати під час навчання.

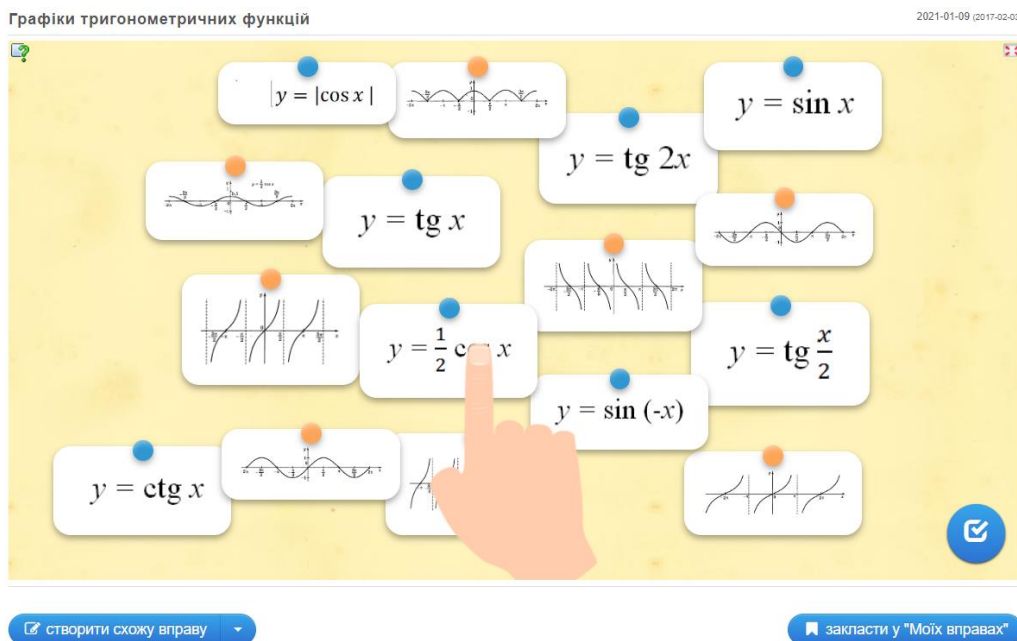

Рис. 3. Завдання «Знайди пару»

Платформа Jamboard [2] – це безкоштовна віртуальна дошка від Google, за допомогою якої можна в реальному часі працювати разом з учнями. Цей додаток покликаний допомогти без проблем передати власні ідеї, працювати та доопрацьовувати цікаві креативні рішення спільними зусиллями. Базується цей девайс на хмарних технологіях, тож користуватися ним можна з будь-яких гаджетів. І все в режимі реального часу. Багато в чому сервіс схожий на звичайну білу дошку з відтворенням зображень маркерами на ній та можливістю зазначити хід розв’язання практичної задачі (рис. 4).

На відміну від звичайної дошки, Jamboard не має обмежень за розміром вільного місця і кількістю учасників, які можуть одночасно малювати на ній. До того ж усе, що зображено на онлайн-дошці, можна зберегти на Google Drive: матеріали записані на Jamboard, нікуди не зникнуть із часом.

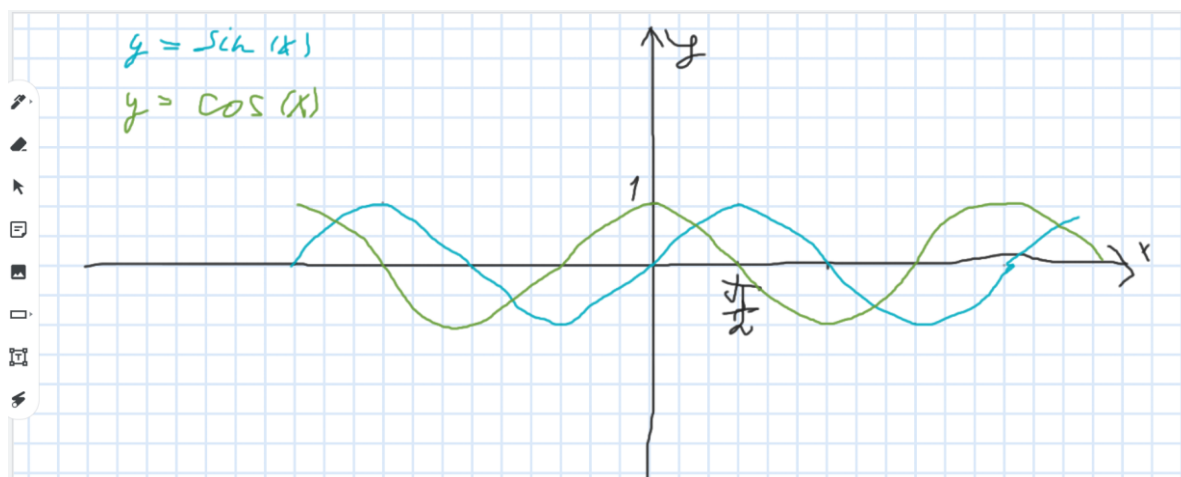

Рис. 4. Приклад роботи з Jamboard

Desmos [1] – це онлайн-сервіс, який дозволяє будувати графіки функцій за їх аналітичним заданням. Сама функція вписується в лівий стовпчик, а графік автоматично будується в правій частині. Сервіс буде корисним під час реалізації освітнього процесу, оскільки можна швидко побудувати графік функції, як наочний матеріал, або для перевірки правильності виконання завдань (рис. 5).

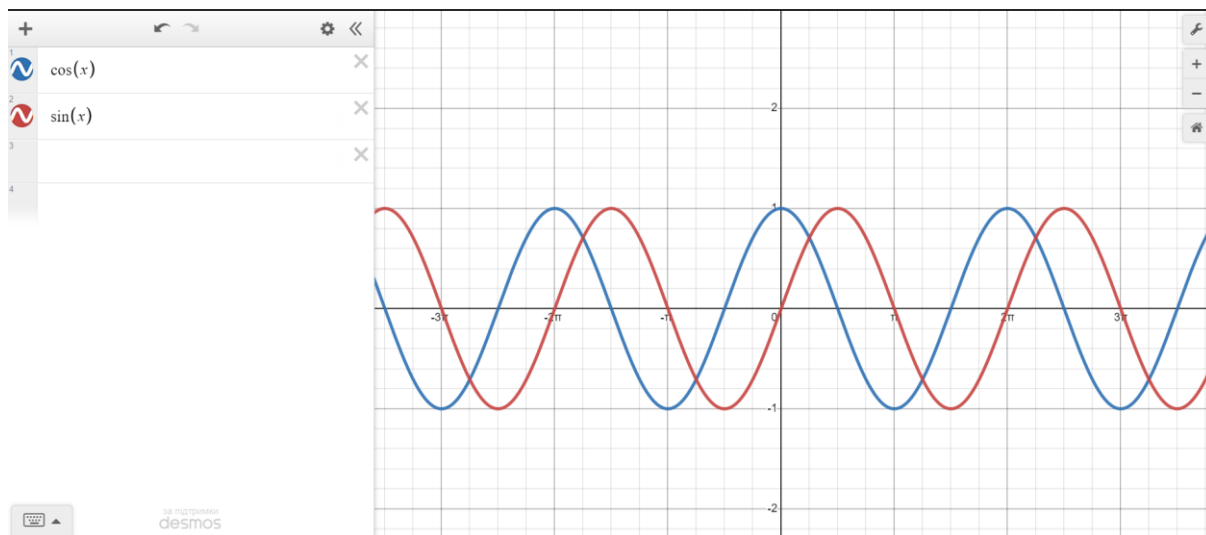

Рис. 5. Графіки тригонометричних функцій у калькуляторі Desmos

Так, вважаю, що для того щоб освіта була якісною, педагогічну діяльність слід спрямувати не тільки на засвоєння учнями знань, предметних умінь і навичок, а й на засвоєння ними способів, методів і прийомів, на розвиток здібностей у пізнанні нового, незнайомого, на створення умов для розвитку самостійності та набуття ще в шкільному віці досвіду вирішення проблем, що є більш можливим в умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Література

1. Desmos [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.desmos.com>.
2. Jamboard [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://jamboard.google.com/u/0/>.
3. Learningapps [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://learningapps.org/>.
4. Навчальна програма з математики для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів Профільний рівень, 2011. – 25 с.

УДК 378.147:51

МЕТОД МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ НА ПРИКЛАДІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ НА ВІДСОТКИ В ПРОЦЕСІ КОМПЛЕКСНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ЗНО

Ярошенко Валентина, магістрантка ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Віра М. Б.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У даній роботі розкрито практичний аспект методу математичного моделювання в контексті комплексної підготовки старшокласників до ЗНО на прикладі розв'язування задач на відсотки в шкільному курсі математики.

Обґрунтовано використання задач на відсотки на етапі підготовки випускників закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) до зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО) і в цілому.

Ключові слова: практичні компетентності, прикладні задачі, відсоток, розчини, суміші, метод математичного моделювання, текстова задача.

Для успішної участі в сучасному суспільному житті особистість повинна володіти певними прийомами математичної діяльності та навичками їх застосувань до розв'язування практичних задач. Значні вимоги до володіння математикою у розв'язуванні практичних задач ставлять сучасний ринок праці, отримання якісної професійної освіти, продовження освіти на наступних етапах. Тому одним із головних завдань курсу математики є забезпечення умов для досягнення кожним учнем практичної компетентності. Практична компетентність є важливим показником якості математичної освіти, природничої підготовки молоді. Вона певною мірою свідчить про готовність молоді до повсякденного життя, до найважливіших видів суспільної діяльності, до оволодіння професійною освітою.

Один із пунктів практичної компетентності передбачає, що випускник загально-освітнього навчального закладу:

- вміє будувати і досліджувати найпростіші математичні моделі реальних об'єктів, процесів і явищ, задач, пов'язаних із ними, за допомогою математичних об'єктів, відповідних математичних задач.

Практична компетентність в реальному житті – це і вміння аналізувати життєві фінансові проблеми і ситуації, встановлювати системні зв'язки, виявляти проблеми, знаходити способи їх розв'язування, прогнозувати події тощо. І учень і доросла людина постійно чують розмови про інвестиції, позики, кредити, фонди. Саме життя є своєрідною економічною школою. І слід бути обізнаними з названими вище поняттями, розуміти, як вигідніше дати чи взяти гроші під відсоток, на який термін треба вкласти гроші, щоб їх сума значно збільшилася, у який банк вигідніше вкласти тощо.

Слово «відсоток» (процент) походить від латинського pro centum – за сотню. Так в Стародавньому Римі називалася сума, яку позичальник сплачував кредитує за кожен сотню позичених грошей. Відсотки були відомі індійцям в V столітті. У Європі вони з'явилися на тисячу років пізніше (у 1584 р. нідерландський вчений С. Стевін вперше опублікував таблицю відсотків).

Тому задачі на відсотки – актуальна тема і математики минулого і математики сучасності.

Наприклад, на випускних екзаменах шкільного курсу алгебри XIX – початку XX ст. пропонувалася така задача:

«Капітал m тисяч карбованців, де

$$\sqrt{m} = 3 + \frac{1}{2 + \frac{1}{6 + \frac{1}{2 + \frac{1}{6 + \dots}}}}$$

Поділили між трьома братами так, що його частини утворюють арифметичну прогресію. Якщо різницю цієї прогресії поділити на середній член, то дістанемо квадратний корінь рівняння $\frac{1}{12} = x^2 + x^3 + x^4 + \dots$ до нескінченності. Брати заставили

свої капітали під складні проценти: той, що дістав найменше, – під 6,6 %, другий – під 4,7 %, а той, що дістав найбільше – під 3,5 %. Че-рез скільки років їхні капітали в тому самому порядку утворюватимуть геометричну прогресію?» [1].

Учні сучасної школи знайомляться із розв'язуванням деяких типів економічних задач у процесі вивчення відсотків (6 – й кл.), лінійної функції (7 – кл.), елементів прикладної математики, геометричної прогресії (9 – й кл.), показникової функції та логарифмів (10 – 11 клас).

Відсоток – сота частина будь-якої величини або числа:

$$1\% = \frac{1}{100} = 0,1$$

В задачах на відсотки важливо, щоб учні розуміли, що висловлення «знайти 15% від числа a » записується в символах так: $15\% = 0,15$, $0,15 \cdot a$, або $a \cdot 0,15$. Після цього задачі виду: знайти число, 15% якого дорівнюють 7,5 – будуть легко переводити на мову рівнянь, а саме: можна буде записати $15\% = 0,15$, $0,15 \cdot x = 7,5$, звідки x знаходиться за вже відомому учням правилу:

$$0,15 \cdot x = 7,5;$$

$$x = 7,5 : 0,15 = 750 : 15 = 30.$$

Розрізняють три основні види задач на відсотки.

I. Знаходження відсотків від даного числа.

Задача 1. Робітник одержує 118 грн., 1% від заробітку він платить до профспілки. Скільки гривень робітник платить до профспілки?

Розв'язання.

Оскільки $1\% = \frac{1}{100}$, то $\frac{1}{100}$ від числа можна обчислити так:
 $118 : 100 \cdot 1 = 1,18$ (грн.)

II. Знаходження числа за даними відсотками.

Задача 2. З молока виходить 10% сиру. Скільки молока треба мати, щоб вийшло 20 кг сиру?

Розв'язання.

Треба знайти число, 10% якого дорівнює 20.

1 – й спосіб (складання пропорції)

10% – 20 кг,

100% – x кг,

звідки $x = 200$ кг.

2 – й спосіб (зведення до одиниці)

1) $20 : 10 = 2$ (кг) становить 1%.

2) $2 \cdot 100 = 200$ (кг) молока необхідно взяти.

Відповідь. 200 кг.

III. Знаходження відсоткового відношення чисел.

Задача 3. № 316 [2 с. 266]. З 25 учнів класу на уроці є 23. Знайдіть відсоток відвідування.

Розв'язання.

1 – й спосіб (зведення до задачі на знаходження двох чисел)

Знайдемо відношення чисел 23 і 25 і виразимо його у відсотках:

$$23: 25 = 0,92 = 92\%.$$

2 – й спосіб (зведення до одиниці)

1) $25: 100 = 0,25$ (уч.) припадає на 1%.

2) $23: 0,25 = 92\%$ становить 23 учні.

3 – й спосіб (складання пропорції)

25 га – 100%

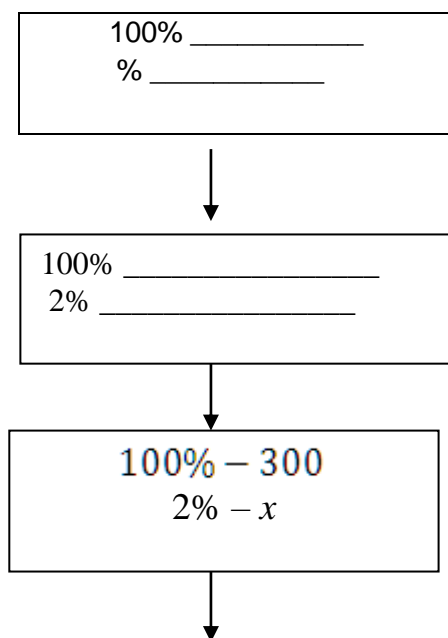
23 га – x %,

$$\frac{25}{23} = \frac{100}{x}, \quad x = \frac{23 \cdot 100}{25}, \quad x = 92.$$

Відповідь. 92%.

Важливо підкреслити, що всі три види задач на відсотки (відсоток від числа, число за відсотком, відсоткове відношення) розв'язуються одним алгоритмом, заснованим на виконанні наступної послідовності «команд»:

1. Записати умову задачі в матриці 2×2 .
2. В лівому крайньому кутку записати «100%».
3. Записати відсотки під відсотками.
4. Заповнити таблицю, шукану величину позначити буквою.
5. Скласти рівняння (пропорцію) і розв'язати її:

$$\frac{100}{2} = \frac{300}{x}$$
$$100x = 300 \cdot 2$$
$$x = \frac{2 \cdot 300}{100} = 6$$
$$x = 6 \text{ грн.}$$

Серед задач на відсотки розрізняють прикладні задачі за змістом (текстові).

1. Задачі на розчини та суміші.

В задачах на розчини, суміші і сплави встановлення залежностей також дозволяє скласти рівняння для розв'язання прямих і обернених задач. В більшості випадків задачі такого характеру викликають ускладнення тільки тому, що учні не вміють виражати функціональну залежність, наприклад, між масою розчиненої речовини, масою суміші і концентрацією розчину. Міцністю розчину називають число, яке показує, скільки відсотків від всієї суміші складає розчинювана речовина. Якщо маса суміші m кг, маса розчинюваної речовини a кг, міцність $p\%$, то між цими величинами існує наступний залежність:

$$\frac{p}{100} = \frac{a}{m}; 100a = mp; 100m = \frac{a}{p}.$$

Приклад методичної обробки задач з поняттям міцність.

Розв'язання:

Маса суміші, кг	Маса розчиненої речовини, кг	Міцність, %
m	a	p
10	1	$\frac{1}{10} = 10\%$
5	2	$\frac{2}{5} = 0,4 = 40\%$
4	0.5	$0,5 \div 4 = 0,125 = 12,5\%$
m_c	m_B	$\frac{m_B}{m_c} = K$

Після отриманої формули задачі на розчини будуть розв'язуватися учнями на основі співвідношення: $m_B = Km_c$, $m_c = m_B \div K$, $K = m_B \div m_c$.

Означення. Якщо m – розчину, n – маса розчиненої речовини, то відношення $n : m$, представлене у відсотках, називають *концентрацією розчину*.

Відсотковою концентрацією розчину називають виражене у відсотках відношення маси розчиненої речовини до маси всього розчину.

Задача 4. (із програми підготовки до ЗНО)

Скільки кілограмів води потрібно випарувати зі 100 кг 10% розчину солі, щоб одержати розчин з концентрацією 20%?

$$0,1 \times 100 = 10 \text{ кг солі}$$

x – скільки треба випарувати води;

$$\frac{10}{100-x} \cdot 100\% = 20\%, \text{ звідки } x = 50.$$

Відповідь: 50 кг.

2. Задачі на сплави.

Сплави можна розглядати як розчини, в яких один із компонентів (довільний) є розчинник, а другий – розчинена речовина.

Задача 5. (із програми підготовки до ЗНО)

2 кг сплаву міді з оловом містить 40% міді. Скільки кілограмів олова слід додати до цього сплаву, щоб отриманий сплав містив 25% міді?

Розв'язання:

40% - 0,4

 $2 \times 0,4 = 0,8$ (кг) – мідь

x – скільки потрібно додати олова; $\frac{0,8}{2+x} \cdot 100\% = 25\%$, $x = 1,2$

Відповідь. 1,2 кг.

3. Задачі на обчислення відсотків від відсотків.

Задача 6. Ціна краму спочатку знизилася на 10%, а потім ще раз на 10. На скільки відсотків змінилася вона після двох переоцінок?

Розв'язання.

Нехай початкова ціна товару x грн., що становить 100%. Тоді $x - 0,1x = 0,9x$ (грн.) – ціна товару після першого зниження. Ціна товару після другого зниження $0,9x - 0,1 \cdot 0,9x = 0,81x$ (грн.).

Отже, ціна товару знизилася на $x - 0,81x = 0,19x$ (грн.).

Тому початкову ціну товару знизили на 19%.

Відповідь. 19%.

4. Задачі, у яких відомо, скільки відсотків одне число становить від другого.

Задача 7. Перше з невідомих чисел становить 140% від другого, а відношення першого до третього дорівнює $\frac{14}{11}$. Знайти ці числа, якщо різниця між третім і другим на 40 одиниць менша від числа, що становить 12,5% від суми першого і другого чисел.

Розв'язання.

Нехай друге число дорівнює x . Тоді перше число дорівнює $1,4x$, а третє – $\frac{11}{14} \cdot 1,4x = 1,1x$. За умовою задачі складаємо рівняння:

$$1,1x - x = 0,125(1,4x + x) - 40,$$

$$0,1x = 0,175x + 0,125x - 40, \quad 0,2x = 40, \quad x = 200.$$

Отже, друге число 200. Тоді $1,4x = 1,4 \cdot 200 = 280$ – перше число.

$$1,1x = 1,1 \cdot 200 = 220 \text{ – третє число.}$$

Відповідь. 280, 200, 220.

Результати досліджень дають підстави стверджувати, що відсотки – одна з найважливіших тем шкільного курсу математики, що тісно пов'язана з вивченням десяткових дробів. Тому неправильним було б недооцінювати роль відсотків. Слід зазначити, що ґрунтовне засвоєння суттєвих ознак поняття «відсоток» є надважливим завданням, що зумовлене необхідністю його застосування на уроках хімії, біології, фізики та у повсякденному житті кожної людини. Зокрема в хімії використовують відсотки для знаходження відсоткового складу розчину, в біології – для обчислення відсотку вологи та схожості рослин, у фізиці – для обчислення ККД та коефіцієнту тертя, на виробництві – для обчислення відсотку виконаного завдання, в статистиці – для обрахування різних статистичних показників.

Література

1. Бевз Г. П. Моя методика математики. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2021. 432 с.
2. Барило Н. А. *Деякі аспекти методики навчання учнів розв'язуванню текстових задач* Фізико-математичний Вісник. 2002. 62 – 68 с.
3. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів з математики для 5-9 класів, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804.
4. Навчальна програма з математики для учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407
5. Нелін Є. П. Алгебра і початки аналізу (профільний рівень): підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Ранок, 2018. 272 с.
6. Нелін Є. П., Долгова О. Є. Алгебра і початки аналізу (профільний рівень): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Ранок, 2019. 240 с.
7. Слєпкань З. І. Методика навчання математики: Посібник для студ. мат. спеціальностей пед. навч. закладів. К.: Зодіак – ЕКО, 2000. 212 с.
8. Освітній портал «Академія». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://academia.in.ua/node/15815> 05.11.2022.
9. Задача до ЗНО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=4oNhlLKx7Dg> 05.11.2022.

УДК 340.12

СУЧАСНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Двоянов Максим, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник – канд. юрид. наук, доц. **Геєць І. В.**, кафедра політології, права та філософії.

У статті досліджується проблематика правової глобалізації у різних сферах держави. Проаналізовано важливість комплексного та багатогранного характеру реформації правової системи, її уніфікація та універсалізація в умовах постійно зростаючого рівня співпраці країн, відкриття економік, створення нових політико-економічних союзів.

Ключові слова: глобалізація, правова глобалізація, реформація правової системи, уніфікація права, універсалізація права, міжнародна правова система.

Постановка проблеми. Протягом останніх 70 років у світі відбулась ціла низка економічних, культурних, соціальних і політичних змін. Кожне нове десятиліття приносить революції в інформаційних технологіях, зменшення національних і політичних кордонів, постійне зростання і розширення ланцюгів виготовлення та торгівлі товарами, послугами. Право, як галузь досить консервативна у своїх змінах, вже зазнало та зазнаватиме небачених раніше модифікацій та трансформацій, інтерес до вивчення яких зростає з кожним роком у науковій діяльності вчених правників усього світу. Таким чином, актуальність дослідження питань взаємозв'язку глобалізації та права у рамках економіки, бізнесу та політики є і буде надзвичайно високою, аж допоки весь світ не поєднається в одну єдину міжнародну правову систему.

Аналіз останніх досліджень в публікацій. Найвражаюча теорія правової глобалізації та впливу глобалізації на право представлена у книзі почесного професора юриспруденції Університетського коледжу Лондона Вільяма Твінінга «Загальна юриспруденція: розуміння права з глобальної точки зору», у якій було визначено широке розуміння глобалізації, ролі закону у трьох головних аспектах глобалізації: економіці, політиці, культурі.

Американський професор Державного університету Джорджії С. Теймер Кавесгіл у своїй праці «Глобалізація ринків і їх вплив на державні інституції» до Індіанського журналу міжнародних правових наук ще наприкінці ХХ ст. виділив основні унікальні правові проблеми, з якими зустрінеться правова система кожної з держав, що бере участь у транскордонних економічних операціях. Вони залишаються актуальними і юристи-науковці повинні будуть вирішувати їх, щоб підтримувати стабільність всієї сфери [1].

Не менш важливим є питання реформування прав громадян та негромадян. Такі науковці як почесний професор міжнародного права Принстонського університету Річард Андерсон Фолк, британські соціологи Томас Маршал, Елеонора Кофман приділили значну увагу вивченню глобалізації та права саме у аспекті громадянства, та втраті важливості національного громадянства і зменшення обмежень громадянських прав іноземців [2, 3, 4].

Невирішені раніше проблеми. Глобальною метою таких досліджень можна вважати відповідь на питання: що таке глобалізація у різних сферах суспільного життя? Як пов'язана глобалізація у економіці, політиці, культурі з правовою наукою? Як сучасна торгівля та міжнародні зв'язки змушують змінюватись міжнародне законодавство? Також варто говорити про реформування права шляхом уніфікації та підлаштування під умови глобалізації для зручнішої та продуктивної діяльності і співпраці. Зрештою, обґрунтовані знання в галузях міжнародного права, бізнесу, торгівлі мають необхідні данні для осмислення поняття глобалізації та можуть дати відповіді на запропоновані дослідницькі запитання.

Метою цієї статті є виявлення і узагальнення знань про зв'язок глобалізації та права, вивчення сучасного стану міжнародної правової системи, її зміни та модернізації в різних сферах у зв'язку з неперервним ростом прогресу розвитку суспільства у світовому розвитку. З огляду на обрану мету дослідження, сформульовані наступні **завдання**: 1) дослідити та визначити поняття правової глобалізації; 2) виявити зв'язок між глобалізацією економіки, політики, культури та права; 3) дослідити основні виклики та аспекти у реформуванні права згідно із глобалізацією.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація є одним із найцікавіших явищ цього століття. Її вплив на економічні операції, процеси, інститути, і учасників є драматичним і надзвичайно широким. Це кидає виклик усталеним нормам поведінки та вимагає переосмислення такого консервативного соціального інституту як правознавство, адже з ростом торгівлі, економіки та інвестицій на фоні глобалізації, держави намагаються розширювати сферу регулювання, а це у свою чергу затримує фінансовий розвиток. Проте це також створює можливості для країн запозичувати законодавство, норми, правила, вимоги, що уніфікує і спрощує процеси для сприяння глобалізації [1, с. 83].

Перш за все варто описати, що ж таке глобалізація в цілому. Загальноприйнятого визначення глобалізації не існує, але проаналізувавши наукові роботи з цієї теми, можна виділити три різні типи концепції глобалізації. Професор Ральф Майклз назвав їх так: глобалізація як реальність, глобалізація як ідеологія, глобалізація як теорія [5, с. 2].

Розглянемо їх детальніше. Якщо глобалізація відноситься, перш за все, до подій у реальному світі, які певним чином є глобальними, то це перший тип концепції. Багато розробок цієї глобалізації загальновідомі. Деякі стосуються відносин між державами, зокрема зростаючої взаємозалежності, зростання глобальної торгівлі та глобальних ринків (частково стало можливим завдяки лібералізації торгівлі), глобальна комунікація (значною мірою завдяки Інтернету), глобальні подорожі та глобальна міграція, глобальне руйнування навколишнього середовища та зміна клімату, зростання гібридності культур і суспільств, збільшення впливу цінностей і культури США на решту світу. Всі ці розробки є безсумнівно реальними, навіть якщо їх масштаби іноді переоцінюють (наприклад, більшість споживання все ще є внутрішнім) [6].

Глобалізація як теорія відкидає будь-який націоналізм, шукає нові способи теоретизувати як суспільство, так і право. Халлідей і Осінські, які прямо спираються на чотири фактори Хелда, виділяють чотири такі моделі соціальної теорії [7].

Перша модель – це світова держава, ідея глобальної конвергенції. Така конвергенція охоплює право, яке зближується або формально, через розширення міжнародного та наднаціонального права, або неформально, через запозичення законів і передового досвіду.

Друга модель – це те, що автори називають аналізом світової системи – ідея держав-гегемонів і акторів, які перешкоджають розвитку глобальних норм. З правової точки зору це можна назвати як нав'язування американських законів та інституцій у світі, чи то в комерційному праві, чи в міжнародному публічному праві.

Їхня третя модель – постколоніальний глобалізм, розуміння дисбалансу сил між могутніми та менш сильними країнами. Право сприймається як нейтральний і об'єктивний великими розвинутими країнами, які створюють і забезпечують його виконання, тоді як він часто виглядає фрагментованим і репресивним для країн нерозвинутих.

Четверта модель – це право та розвиток, аналіз правових реформ в країнах, що розвиваються, під впливом (і часто нав'язаний) розвиненими країнами [5, с. 6].

Третє розуміння глобалізації, нарешті, ще відмінне від першого і другого. Розуміється як ідея, ідеологія, глобалізація (і її зворотний бік антиглобалізація) є політичними проектами або ідеальними, можливо, утопічними (чи антиутопічними) поглядами на те, як світ може існувати. Глобалізація як ідеологія має кілька пов'язаних варіантів. Один із варіантів – це світове співтовариство (космо-політизм), у якому кожен пов'язаний з усіма. Цей світ був би

більш однорідним і використовуючи загально-людські цінності. Люди більше не будуть громадянами окремих країн, а натомість громадянами світу – глобалізаційний космополітизм. У праві ми знаходимо це відображення в ідеях світового права та світового суду, який був популярний на початку двадцятого століття і нещодавно знову став популярним [8]. Іншим варіантом глобалізації як ідеології є неолібералізація: ідея про те, що ринки повинні звільнитися від держави та їхнього регулювання, що призведе до більшої свободи та процвітання. Зокрема, новий *lex mercatoria* є правовим ідеалом, що виражає цю ідею. Це пов'язано з ідеєю індиві-дуалізації – таким же чином, коли держава втрачає свою регуля-тивну привабливість індивідуальна роль посилюється [8].

Стосовно правових систем та глобалізації, Вільям Твінінг представив сумарну парадигму і узагальнені «правила» запозичення законів. Припускається, що:

- 1) були ідентифіковані «експортер» та «імпортер» права;
- 2) стандартним випадком отримання є «експорт-імпорт» між країнами;
- 3) типовий процес прийому включає пряму односторонню передачу з країни А в країну Б;
- 4) основними об'єктами прийому є правові норми та поняття;
- 5) головними суб'єктами запозичення є уряди;
- 6) прийом передбачає офіційне прийняття або прийняття в певний конкретний момент у майбутньому;
- 7) об'єкт рецепції зберігає свою ідентичність без істотних змін після дати прийому.

Інші поширені, але не універсальні припущення умов запозичення є, як правило, технічними, а не політичними. Кожне з цих припущень окремо оскаржується в літературі, бо більшість з них тісно пов'язані із «західною традицією» порівняльного правознавства, типом, який відповідає більшій частині англо-саксонській системі права. Тим не менш, ці припущення все ще широко поширені в юридичній думці, незважаючи на вузьке узагальнення та поверхневність [9, с. 270]. Все ж вони чітко дають представлення про закономірності моделей запозичення.

Правові системи та правові традиції взаємодіяли протягом історії. Навіть у минулому ізоляція була досить винятковою. Тож не дивно, що теми, які стосуються взаємодії та впливу між правовими системами та традиціями, часто розглядаються як частина ширшої проблеми в історії права, порівняльне право, реформа права, право та розвиток, постконфліктна реконструкція, правосуддя перехідного періоду, теорія права, соціологія права тощо [9, с. 272]. Хорошим прикладом є основоположне порівняльне дослідження Пістора та Веллонса (1999) про право шести азійських економік з 1960 по 1995 рр., період їх надзвичайного економічного зростання. Поки фокус завжди зосереджувався на роль права в економічному розвитку, що до речі призвело до деяких запозичень законодавчого регулювання, ключовим висновком проекту стало те, що права та правові інститути не повинні розглядатись як технічні інструменти, які після їх застосування дадуть бажаний результат [10, с. 19]. Відкриття застерігає від сліпої трансплантації правових установ без належної уваги на відповідні економічні рамки, в яких вони працюватимуть. Це також передбачає, що законодавчі проекти реформ слід оцінювати не ізольовано, а в ширшому контексті економіки та політики кожної окремої країни.

Щодо існування вже запозичених норм. На початку досліджень правового плюралізму була тенденція до мислення у опозиційних термінах – конфлікт або конкуренція. Але як показує сучасна практика, то швидше, можливі найрізноманітніші види відносин: вони можуть доповнювати один одного; відносини можуть бути співробітництвом, кооптацією, конкуренцією, підпорядкуванням або стабільним симбіозом; порядки можуть зближуватися, асимілювати, зливатися, придушуватись, наслідувати, повторюватись або уникати один одного [9, с. 276].

Важливо зупинитись на темі розвитку законодавства шляхом злиття, перетворення, поглинання, запозичення. Дослідження цих аспектів проводились дуже обширно, історично їх можна простежити ще з часів Габріеля Тарда, сера Генрі Мейна та Макса Вебера. Ще у ранньому есе Бентама «Про місце і час у питаннях законодавства» було представлено глибокий орієнтований на експорт аналіз умов, з якими «законодавці світу» повинен зіткнутися,

запроваджуючи іноземні моделі і стандарти [9, с. 273]. Це можна пояснити тим, що розвиток законодавства шляхом, як його назвали «дифузією», представлявся з панівної точки зору дев'ятнадцятого сторіччя про існування природних законів еволюції, які керують людиною – прогрес, а перетворення і зміна асоціювалась із прогресом. Згодом ця теорія відійшла на другий план, а після Другої світової війни на передній план вийшли також дослідження «рецепції» римського права в середньовічній Європі, прикладом яких є класичні праці Кошакера та Віккера, розповіді про імпорт або нав'язування законів державами-колоністами. Такі дослідження збігаються з літературою правового плюралізму права. Крім цього багато уваги було зосереджено на виняткових «добровільних» прийомах, особливо в Японії та Туреччині [9, с. 274].

І нещодавно відбулося явне похвалення як наукового, так і практичного інтересу щодо реформування та гармонізації законодавства в рамках європейської інтеграції, програм структурної перебудови в країнах, що розвиваються, реконструкції в «країнах з перехідною економікою» у Східній Європі та постконфліктної реконструкції. Всі ці теорії ставлять питання безпосередньої практичності: державні установи, суб'єкти економіки країн хочуть знати, які реформи потенційно невдалі та які умови для досягнення успіху реформ; що включає у себе імпорт іноземних моделей законодавства; місцеві реформатори хочуть знати, які фактори враховувати при виборі між альтернативними моделями (коли їм надається вибір); судді хочуть отримати вказівки щодо того, коли доречно розглядати іноземні прецеденти та інші джерела як переконливий авторитет, тощо [9, с. 275].

Через глобалізацію у економіці, політиці та праві відбулись певні зміщення. Серед фундаментальних змін у торгівлі можна виділити такі аспекти: 1) перехід від загальнонаціонального регулювання до регулювання індивідуальних окремих підприємств; 2) заміщення загальнодержавних ресурсів ресурсами окремих фірм та компаній; 3) відмова від сталих закріплених операцій і використання гнучких методів; 4) перехід від змагання до кооперації; 5) від ринкового різноманіття до стандартизації. Кожна з цих змін вимагає від юриспруденції підлаштувань під тенденції [1, с. 87].

Наприклад, перший пункт, зміна орієнтації регулювання, вимагає більшої уваги з боку юристів до структури, стратегії та діяльності окремої фірми. Глобалізація ставить перед фахівцем завдання зробити свій внесок у глобальну конкурентоспроможність окремого підприємства шляхом кращого розуміння взаємозв'язку бізнес-стратегії та ефективності. Це також вимагає більшого внеску з боку юристів у формулювання стратегічних напрямків для підприємства.

Стосовно політики, то для держави розробляти промислову чи торговельну політику стало складніше, адже вона однаково впливає на всі галузі, а це не завжди потрібно. Один і той самий політичний захід може мати різний вплив на компанії з різних галузей. Ці нові реалії конкуренції означають, що юристи повинні розвинути всебічне розуміння активів і компетенції фірми. До них належать «м'які» фактори, такі як управління інформацією, технології та інтелектуальна власність. Законодавство відчуватиме зростаючий тиск щодо оцінювання, просування та захисту нематеріальних активів, таких як клієнтські франшизи, ноу-хау, креативність і корпоративна культура [11, с. 88].

Стандартизація ринку для права означає більш сприятливе середовище для гармонізації стандартів продукції, правил реклами, патентів, торговельних марок та різних юридичних процесів. Це сфера, де юристи можуть сприяти більшій гармонізації торгівлі та контрактів закони, уніфікуючи закони та правила, адже різноманітне та складне правове середовище є головним стримуючим фактором до міжнародного бізнесу. Це трапляється тоді, коли торгівля та інвестиційна діяльність стають все більшими важливими в країні, і уряд починає поширювати нові правила, які можуть стосуватись законів про імпорт, вимог до місцевого вмісту, схвалення продукції, процедури, правила маркування, контроль цін та багато іншого.

З інтеграцією ринків з'являється можливість спростити і раціоналізувати це регуляторне середовище, щоб зменшити вартість ведення бізнесу поза національними кордонами [1, с. 90].

Отже, які ж основні завдання стоять перед правом та правниками в умовах віку глобалізації. Закон в першу чергу має допомогти і сприяти менеджерам у досягненні стійкої конкуренції. Ті, хто керує підприємством у пошуках джерел конкурентної переваги на міжнародних ринках зможуть керуватись унормованими актами. Як припускає професор Кавесгіл, юристи та управлінські професіонали можуть працювати, формулювати креативні механізми, щоб розвивати компанію у рамках закону і маючи широку свободу до прийняття рішень. Тому роль, яку можуть виконувати правники є стратегічною, а сам закон стане зручним стратегічним інструментом.

Стратегічний внесок полягатиме у керівництві формування майбутнього курсу діяльності підприємства: якою має бути фірма, як фірма повинна взаємодіяти зі своїми зовнішніми партнерами (наприклад, постачальниками, покупцями, конкурентами)? Як їй позиціонувати себе в галузі? Як обирати цільові ринки? Які нові джерела конкурентних переваг переслідують? Як налаштувати глобальні закупівлі, виробничі та маркетингові операції та координувати їх? Це сфери, де законодавство зможе допомогти у регулюванні дій компаній. Крім цього, інтегративний внесок змін законодавства виникає через необхідність змішування традиційних управлінських функцій з юридичними перспективами та вже існуючою системою [1, с. 95]. Сучасні управлінські проблеми є багатограними, вимагаючи комплексних рішень. Тому якщо держава зможе успішно модернізувати законодавство і надати йому стратегічну і інтеграційну роль в організації бізнесу та економіки, вони зможуть зробити суттєвий позитивний внесок у конкурентоспроможність своїх підприємств.

Щодо інституту громадянства в умовах глобалізації. Другим традиційним елементом будь-якої держави після території є її населення. Громадянство не є показником культури чи етнічної приналежності людей, а є лише інструментом, який створює певні права та обов'язки по відношенню до держави. Ці права називають громадянськими правами (наприклад, вибори) чи зобов'язаннями (наприклад, обов'язкову військову службу). Загалом, громадянство створює зв'язок між людиною та державою [2, с. 6]. Глобалізація також вплинула на це. Це стосується різкого зростання глобальної міграції. Міграція відбувається як серед багатих і добре освічених громадян, так і бідних. Як наслідок, у багатьох країнах значна частина населення має іноземне громадянство. Закон сприяє такій міграції, спрощуючи імміграцію для дуже бажаних успішних людей, а також шляхом регулювання імміграції. Більшість країн зробили доступ до громадянства простіше – принаймні для бажаних висококваліфікованих осіб. Все більше, разом із громадянством, іноземцям надається конституційних прав. Використовуючи тріаду прав Маршалла (громадянські, політичні та соціальні права), ми бачимо, що все більше громадянських і соціальних прав поширюється на іноземних громадян. У Європейському Союзі навіть основне політичне право – брати участь у виборах – іноді надається членам інших країн ЄС, принаймні для місцевих виборів. Як наслідок, відносна важливість національного громадянства падає [3, с. 111].

Висновки. Отже, незважаючи на відмінності у визначенні терміну глобалізації, відсутності загальноприйнятого визначення, але проаналізувавши наукові роботи з цієї теми, можна виділити різні типи концепції глобалізації і підсумувати, що глобалізація це комплексне багаторівневе явище, яке здатне впливати на внутрішню економіку, політику, культуру, а це у свою чергу вимагатиме змін від правових норм, що регулюють ці аспекти. Ці зміни можуть мати кілька шляхів, серед яких можна виділити злиття, перетворення, поглинання і запозичення. Явище глобалізації беззаперечно уніфікує та спрощує юридичні процеси, що є позитивним явищем, однак найважливіше те, що перед законодавцями лежить велике питання безпосередньої практичності та користі окремо для економіки їхньої країни, які реформи можуть стати невдалими, які зміни потрібні негайно, а з якими варто почекати, які умови для

досягнення успіху реформ та який спосіб запозичення обрати. Від успішного вирішення цих питань залежить успішність глобалізації, інтеграції та співпраці між країнами.

Література

1. S. Tamer Cavusgil. Globalization of Markets and Its Impact on Domestic Institutions: Michigan State University, fall 1993, Volume 1, Pages 83-99, URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=ijgls>.
2. R. Falk, Citizenship Studies: The Decline of Citizenship in an Era of Globalization, 2000, Volume 4, Pages 5-17.
3. E. Kofman, Citizenship Studies: Citizenship, Migration and the Reassertion of National Citizenship, 2006, 453 p.
4. T. H. Marshall, Citizenship and Social Class and Other Essays, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 101 p.
5. Ralf Michaels, Globalization and Law: Law Beyond the State, 2013, 18 p. URL: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5540&context=faculty_scholarship.
6. R.O. Keohane, J.S. Nye, Power and Interdependence 2nd edition Center for International Affairs, Harvard University, 1989, 315 p.
7. T.C. Halliday and P. Osinsky, Globalization of Law, Annual Review of Sociology, 2006, 447 p.
8. R. Domingo, The New Global Law, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
9. William Twining, General Jurisprudence Understanding Law from a Global Perspective, University College London, February 2009, 545 p. URL: [file:///D:/downloads/General%20Jurisprudence_%20Understanding%20Law%20from%20a%20Global%20Perspective%20\(Law%20in%20Context\)%20\(%20PDFDrive%20\).pdf](file:///D:/downloads/General%20Jurisprudence_%20Understanding%20Law%20from%20a%20Global%20Perspective%20(Law%20in%20Context)%20(%20PDFDrive%20).pdf).
10. Pistor, K., Wellons, The Role of Law and Legal Institutions in Asian Economic Development, New York: Oxford University Press, 1960-1995, 158 p.
11. John P. Kotter, James L. Hesketr, Corporate culture and performance, Free Press, 1992, 224 p.

УДК 327.82:94(100)((47+57):73)

«КАРИБСЬКА КРИЗА»: ДИПЛОМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Деркач Валерія, студентка IV курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р іст. наук, проф. **Кучменко Е. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті йдеться про одне із серйозних протистоянь XX ст. між СРСР і США за сфери впливу – Карибська криза. Виділені основні сегменти ризику та загрози початку ядерної війни на світовому рівні, причиною якої було розташування Радянським Союзом ракет на Кубі на противагу США, які розташували свої ракети в Туреччині (країна НАТО). СРСР в цьому вбачав загрозу для себе. В статті окреслено основні витoki і наслідки Карибської кризи 1962 року, яка стала не лише кульмінаційним моментом «холодної війни», а й загостренням відносин між СРСР і США, яке вдалося «приборкати» завдяки майстерності таємної дипломатії між М. Хрущовим (СРСР) та Дж. Кеннеді (США), відносини між якими коливались від удавано дружніх до відкрито ворогуючих.

Ключові слова: Карибська криза, СРСР, США, Куба, М. Хрущов, Дж. Кеннеді, Ф. Кастро, таємна дипломатія, переговорний процес, ядерна зброя, конфронтація, біполярність.

Роль дипломатії, а відтак й дипломатів, з огляду на об'єктивні обставини, в наш час незмірно зросла і залишається основним знаряддям зовнішньої політики держави. Саме дипломатія покликана знаходити консенсус, ефективні формули компромісу, розблоковувати

конфлікти, попереджати негативний розвиток подій у складних умовах, протистояннях і боротьбі.

Важливу роль у виробленні компромісу між двома урядами біполярних світів відіграли контакти брата президента США Р. Кеннеді і радянського посла в США А. Добриніна, завдяки яким відбувалось узгодження позицій сторін з умовами врегулювання кризи, особливо у питанні американських ракет в Туреччині. Президент США не бажав публічно обговорювати це питання, оскільки це завдало б удару по НАТО і по становищу США як лідера союзу, але був згоден домовитись з радянським лідером через конфіденційний канал щодо їх вивезення протягом 4-5 місяців після завершення Карибської кризи. Про що і було повідомлено під час розмови Р. Кеннеді А. Добриніну. СРСР погодився на таке вирішення проблеми «турецьких ракет», оскільки поспішав з врегулюванням кризи [1, С. 288].

Домовленість полягала у взаємних поступках обох країн: СРСР забирають ракети з Куби і допускають туди інспекторів ООН, а США демонтують у піврічний термін свої ракети в Туреччині і не роблять спроб перевороту на Кубі. Сьогодні ніхто не може однозначно сказати, хто першим запропонував мир. Прямого телефонного зв'язку між лідерами ядерних держав не було. Протягом усієї кризи вони писали один одному розлогі листи. І був ще загадковий зв'язок через довгий ланцюжок розвідників, якими нібито М. Хрущову і прийшла звістка від Дж. Кеннеді такого змісту: «На мене чиниться сильний тиск. Тож, може розпочатися війна» [14, С. 2].

Президент Дж. Кеннеді був задоволений виведенням радянських ракет з Куби 20 листопада 1962 року, проте в радянських документах міститься інформація, що хоча всі ракети середнього та ближнього радіусу дії були виведені, на Кубі залишились 100 ядерних ракет дальнього радіусу дії, про які американці нічого не знали. Ракети перебували на території Куби до 10 грудня 1962 року, про що американці дізнались лише через декілька десятиліть. Кубинська криза зняла свою гостроту. На деякий час усі сторони трикутника Вашингтон-Гавана-Москва були задоволені результатом: для США – перемогою був демонтаж ракет та усунення загрози радянських ракет з Куби; для Куби – гарантія незалежності та субсидійної допомоги від СРСР; для СРСР – гарантія свободи Куби, а що важливіше демонтаж американських ракет в Італії та Туреччині. Усі сторони виходили без втрат. А світова спільнота змогла уникнути можливої війни [2, С. 157].

Коли домовленість із США була остаточно досягнута, В. Гришин на одному із засідань переказав слова М. Хрущова, у яких зазначалось наступне: «У дні Карибської кризи я з усією гостротою відчув величезну відповідальність перед країною, радянським народом, усім світом за пряму загрозу виникнення ядерної катастрофи. Як згадував Дж. Кеннеді: «Велика трагедія полягала в тому, що у випадку допущення нашої помилки, вона б відобразилася не тільки на нас, на нашому майбутньому, нашому домі, нашій країні, але й на житті, майбутньому й домівках та країнах тих, кому ніколи не надавалось можливості зіграти свою роль, сказати «так» чи «ні», засвідчити свою присутність [8, С. 15].

Історики припускають, що одним з чинників мирного розв'язання кризи був тодішній бестселер Б. Такман «Серпневі гармати» про події початку Першої світової війни, який глибоко вразив Дж. Кеннеді. Він подарував її копії усім членам свого кабінету та військовим радникам. Дж. Кеннеді часто цитував цей твір і хотів, щоб його прочитав кожен офіцер в армії. Хоча насправді все було доволі прагматично – долю Карибської кризи вирішувала таємна дипломатія США та СРСР. Після того як Дж. Кеннеді оголосив блокаду Куби, радянські та американські дипломати проводили постійні зустрічі щодо вирішення кризи. Дж. Кеннеді зрозумів, що слід шукати компроміс. Хоча реальне співвідношення стратегічних ядерних сил 1962 року було трохи меншим, ніж 20:1 на користь США Дивно, але цієї джентльменської угоди про ненапад на Кубу дотримуються досі. І вона не закріплена жодним міжнародним документом. Дж. Кеннеді й М. Хрущову вистачило витримки, так само, як і у військових обох сторін, не розв'язати Третю світову війну. Ракети набули після кризи слави кардинального

засобу, з допомогою якого можна вирішувати всі гострі політичні проблеми, що загалом відповідає істині [10, С. 7].

Світ видихнув з полегшенням. Однак, це був далеко не кінець поодиноких конфліктів наддержав.

Тільки у другій половині 1960-х рр. поступово створюються механізми попередження світової ядерної війни – модель «конфронтаційної стабільності». Її негласні правила, що склалися між 1962 і 1985 рр., справляли стримуючий вплив на міжнародну конфліктність глобального рівня. СРСР і США стали уникати ситуацій, здатних спровокувати ядерний збройний конфлікт між ними. У ці роки склалася концепція взаємного ядерного силового стримування і заснована на ній доктрина стратегічної стабільності на базі «рівноваги жаху». Ядерна війна стала розглядатися лише як крайній, мало реальний засіб вирішення міжсистемних суперечок [11, С. 15].

Не можна оминати й того факту, що у 2017 році РФ розсекретила деякі дані та таблиці, в яких говорилося, що під час всієї операції на Кубі загинуло 64 радянських громадян [3, С. 6].

Щодо загальних оцінок Карибської кризи, то якщо раніше стверджувалось, що криза була врегульована виключно завдяки «миролюбній» і «мудрій» політиці СРСР, то тепер приходить усвідомлення, що обидві сторони – як СРСР, так і США – йшли на взаємні поступки з метою виходу з небезпечної ситуації та знаходження правильного рішення. Так, О. Феклісов пише про те, що криза була врегульована в результаті спільного розумного компромісу: одна сторона погодилась вивезти ракети з Куби, інша – забрати їх з Туреччини. Саме так була ліквідована загроза ядерного зіткнення з непередбачуваними наслідками [1, С. 290].

В результаті радянсько-американських переговорів був підписаний Договір про заборону випробування атомної зброї в трьох сферах: в атмосфері, космічному просторі і під водою, залишивши поза договором випробування під землею [9, С. 1].

Мала місце співпраця при підготовці Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору (27 січня 1967 року), Домовленість про порятунок і повернення космонавтів та об'єктів, які були запущені в космічний простір (22 квітня 1968 року) [9, с. 1].

Були досягнуті домовленості щодо підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, а також про переговори щодо обмеження стратегічних озброєнь. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаний 1 липня 1968 року представниками СРСР, США і Великобританії, мав велике значення для покращення радянсько-американських відносин і міжнародної ситуації загалом. Також американською стороною було підняте питання про взаємну відмову від створення протиракетної оборони (ПРО). Але в СРСР виступали категорично проти: до цього часу в СРСР вже почали створювати перші елементи таких систем навколо Москви і Таллінна, тим більше, обмеження ПРО було не в інтересах Радянського Союзу [9 С. 1].

Як слушно зазначає О. Алексєєв: «Саме тоді, в надзвичайній ситуації було випробувано новий хід вирішення гострих міжнародних проблем» [1, С. 290].

Найголовнішим наслідком успішного розв'язання Карибської кризи було те, що наддержави зрозуміли свою уразливість і взаємозалежність. Стало зрозумілим, що Третя світова війна може стати реальною. Урок був засвоєний: уряди обох держав більше ніколи не допускали у своїх взаємовідносинах таких небезпечних кризових ситуацій; Карибська криза почала вивчатися в багатьох західних вищих навчальних закладах, а «анатомія» конфлікту представлялась взірцевим досвідом для усунення майбутніх міжнародних конфліктів.

Якою б не була різниця в силах, СРСР та США мали достатню кількість методів та заходів, щоб знищити одне одного або створити ілюзію надії на перемогу. Обидві держави будь-якої миті могли вступити в гострий конфлікт, але в той же час, вони були вимушені співіснувати на одній планеті. Тому, не дивно, що після Кубинської кризи почався діалог двох держав з нових позицій та кроків співпраці.

Карибська криза була своєрідним бар'єром у відносинах між СРСР та США. Ці події наглядно продемонстрували, що існує більш ніж вірогідна небезпека ядерного зіткнення між країнами; показали, що найрозумнішим способом вирішення спірних питань в атомному паритеті, який склався – це шлях переговорів, дипломатії та консенсусу.

Виходячи з аналізу подій, джерел та наукових поглядів, можна зробити наступні висновки:

- Карибська криза була вирішена в результаті погодженого для обох сторін компромісу;
- уряд Дж. Кеннеді:

а) надав перевагу миру зі збереженням революційної республіки біля своїх берегів, ніж термоядерній війні з невідомим закінченням;

б) обіцяв у випадку мирного вирішення Карибської кризи піти в подальшому на ширше погодження з СРСР та іншими соціалістичними країнами стосовно стримування гонки озброєнь, зменшення загрози війни, послаблення міжнародної напруги.

Таким чином, Карибська криза стала своєрідним «пунктом відправлення» для деякої переорієнтації зовнішньої політики, поштовхом до змін, а вирішення протистояння дало можливість для розрядки в міжнародних відносинах в середині 60-х років.

Література

1. Бабік Н., Карибська криза 1962 р. за спогадами радянських учасників подій// Український історичний збірник, 2003. – с. 280-292.
2. Данилюк І., Дипломатія Святого Престолу (Ватикану) у вирішенні Карибської кризи // Американська історія та політика №5, 2018. – с. 153-163
3. Карибська криза в 1962 році – причини, хід подій, наслідки. URL: <https://naukozavr.info>.
4. Карімов О., Найближчі 24 години вважаються вирішальними. Розв'язка драматичних подій на порозі Третьої світової війни // Вітчизна, стаття, 2017. – с. 7. URL: <https://rg.ru/>.
5. Касаткіна К. А., Політика США щодо Куби в умовах розрядки міжнародних відносин (1969–1979 рр.) / К. А. Касаткіна // *Zaporizhzhia Historical Review*. – 2020. - № 2(54). – с. 76-81.
6. Кіссинджер Г., Дипломатія, пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатька. – К.: Вид. група КМ-БУКС, 2020. – с. 861.
7. Корнійчук Д., Кубинська авантюра // Дзеркало тижня. Україна. – с. 5. URL: <http://www.hrono.ru>, <https://zn.ua>.
8. Красножон В. Р., Сучасний погляд на політику Дж. Ф. Кеннеді у контексті протистояння з СРСР (1962 р.) // Вісник Національного технічного університету України. Київський політехнічний інститут. Політологія. Соціологія. Право, випуск №1 (21), 2014. - с. 12-17.
9. Литвин О. О., Військово-політичні наслідки Карибської кризи 1962 р., // Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка. Рубрика: соціум. Наука. Культура. Історія – с. 1. URL: <http://intkonf.org>.
10. Понамарьов Г., Карибська криза: «Анадир» проти «Мангуста», випуск №37, стаття, 2012. – с. 7. URL: <https://zn.ua>.
11. Потехін О., Друга «холодна війна»: попередні підсумки//Зовнішні справи, №10. Історичні науки. Історія сучасності. Міжнародні відносини, 2017. – с. 14-17.
12. Сюдюков І., Гра в Господа Бога. Карибська криза й доля людства//День, рубрика «Історія і Я», 2012. – с. 5. URL: <https://day.kyiv.ua>.
13. Чучалін О., Карибська криза 1962 року і американо-радянське протистояння, стаття, 2012. – с. 2. URL: <https://library.udpu.edu.ua/>.
14. Якунов Є., Мишковський В., Добра Америки – це до війни. Уроки Карибської кризи, стаття, 2015. с. 7. URL: <https://www.ukrinform.ua/>.

ДО ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ УМИСНИХ ВБИВСТВ

Зінченко Діана, студентка III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. юрид. наук, доц. **Ларченко М. О.**, кафедра політології, права та філософії.

Стаття присвячена дослідженню категорії умисних вбивств. В роботі досліджуються характерні ознаки та особливості складу цього виду злочинів.

Актуальність теми. Будь-яка правова держава будується на повазі, охороні та забезпеченні прав людини, адже це гарантує стабільність у суспільстві та виконання громадянами їх обов'язків. Правопорушення, що посягають на права і свободи особи, є істотною суспільною загрозою, оскільки життя, здоров'я людини є неоціненними благами і позбавлення цих благ або їх недотримання приносить непоправну шкоду особі. Гарантом, який закріплює права та свободи громадян у державі, є Конституція України. Статтею 27 КУ регулюється одне з найважливіших прав людини: «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». Це право поважається суспільством та охороняється цілою низкою нормативно-правових актів та норм, за порушення яких настає кримінальна відповідальність. Порушення цього права виявляється у вчиненні злочинцем вбивства, а покарання покладається на нього в залежності від умов та характеру його вчинення. Актуальність даної роботи полягає у необхідності більш детального дослідження категорії умисних вбивств та їх складових, задля чіткого розуміння першопричин їх здійснення, їх вивчення з метою якісного захисту прав людини та методів боротьби з ними, а також у необхідності розуміння відповідних положень Кримінального Кодексу України задля правильного застосування його норм у майбутній практиці. Суспільна небезпечність таких вбивств та їх специфіка вказують на необхідність дослідження даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням категорії умисних вбивств та їх різновидами займалися багато науковців, наприклад М.І. Бажанов, В.І. Куць, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, А.В. Брижак, А.С. Никифорова, Л.А. Остапенко, Ю.В. Баулін, В.О., Ю.В. Александров Навроцький та інші, що свідчить про високу значимість дослідження цього питання та великий перелік питань з даної теми, з'ясування яких має серйозне значення для всього вітчизняного права. Їх роботи становлять теоретичну основу для подальших досліджень цієї теми, адже вони здійснили вагомий внесок у її вивченні, висвітливши актуальні питання та здійснивши її повну характеристику. Однак, існує ще багато питань, які потребують детального огляду з наукової точки зору, або ж в яких науковці досі не мають одностайного висновку, що свідчить про необхідність подальшого розвитку даної теми.

Мета дослідження. Метою цієї статті є кримінально-правова характеристика та вивчення складових категорії умисних вбивств. Розкриття цих питань дасть змогу створити цілісну картину, яка б описувала в цілому умисні вбивства, та все те, що стосується даного виду злочинів.

Основними завданнями цієї роботи є:

- визначити поняття та ознаки умисних вбивств,
- описати об'єкт, суб'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторону даної категорії злочинів,
- вивчити характерні особливості таких правопорушень.

Предмет дослідження становлять кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за вчинення таких видів злочинів.

Виклад основного матеріалу

1.1 Поняття та ознаки умисних вбивств

Категорія умисних вбивств є об'єктом досліджень багатьох науковців всіх часів. Це пов'язано з різноманітням тем, які є складовими поняття «вбивство». Даний вид злочинів здавна був найчастішим у суспільстві та має глибоке історичне походження: прагнення людей до підвищення рівня свого життя, особисті образи, емоції, які викликають жорстоке поводження до інших та інші причини штовхають людей до вчинення вбивства. За різних часів ця категорія злочинів поділялася за окремими категоріями та набувала нових характерних ознак, тому з розвитком кримінального права поняття вбивства у різні епохи сприймалися по-різному. Однак, у сьогоденні внутрішня суть таких злочинів майже нічим не відрізняється від минулого, а їх зовнішні прояви знайшли свій вияв у нормах чинного законодавства. Саме ці норми і дають нам розуміння по все, що стосується категорії умисних вбивств.

У сучасному кримінальному праві досі існують спори щодо визначення поняття вбивства. Багато науковців трактують це явище по-своєму, в залежності від ознак, які вони вважають головними. Загалом, у науковій літературі застосовується офіційне визначення цього виду злочинів, дане законо-дав-цем. Кримінальний Кодекс України визначає вбивство як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині [1, с. 115]. Таке визначення є загальноприйнятим та використовується у кримінальній практиці для класифікації злочинів. Воно характеризує умисне вбивство в цілому, відображає його основні ознаки, однак багато науковців, що також досліджували цю тему, формулювали власні поняття для цього виду злочинів. Всі вони переважно схожі з основним трактуванням умисного вбивства, яке визначив законодавець, і відрізняються переважно лише певними нюансами у формулюванні визначення.

Ю.В. Баулін говорить, що вбивство – це протиправне умисне позбавлення життя іншої особи, вчинене суб'єктом злочину за відсутності обставин, що виключають протиправність такого діяння. Таке розуміння умисного злочину є більш широким і розкриває повну картину його вчинення. Уточнення щодо наявності обставин, які б могли спростувати причетність особи до вчинення умисного вбивства, є доволі суттєвим, оскільки саме ця ознака може виправдати обвинувачуваного під час судового процесу за певною справою. Деякі дослідники цього питання називають умисним вбивством суспільно небезпечне протиправне діяння, вчинене особою, що підлягає кримінальній відповідальності, і полягає в умисному позбавленні життя іншої людини [2, с. 389]. Таке визначення близьке за значенням з офіційним визначенням у Кримінальному Кодексі, але більш широко його описує та містить доповнення про необхідний вік обвинувачуваного у вчиненні умисного вбивства, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Деякі науковці сходяться в думці щодо неточності основного формулювання поняття «вбивст-во», адже законодавець визначив його як таке, що завжди є умисним, однак в Кримінальному Кодексі України існує також стаття, яка визначає вбивства через необережність. Дослідники даної теми звертали увагу на суперечність цього поняття, адже необережність не може супроводжуватися з умислом, проте саме так говориться у офіційному визначенні цього поняття. Для вирішення цього питання деякі науковці пропонують у визначенні поняття «вбивство через необережність» використовувати словосполучення «заподіяння смерті». Це дозволить розмежувати ці два злочини та уникнути плутанини у їх характеристиках [3].

В цілому, всі визначення умисних вбивств не дуже суттєво відрізняються від визначення, яке прописане у законі. Це пояснюється вузьким значенням цього поняття у правовій сфері. Умисне вбивство у розумінні будь-якого науковця є винним протиправним діянням, і його визначення завжди є схожими між собою, незалежно від нюансів, які додає автор. Кожен дослідник, який формулює поняття «умисного вбивства» за своїм баченням, додає лише певні

уточнення, які вважає важливими, до основного поняття, що дав нам законодавець, але його внутрішня суть не відходить від визначення, яке міститься в Кримінальному кодексі України.

Для визначення поняття «умисне вбивство» важливо також дослідити його основні ознаки. Будь-якому явищу у правовій сфері притаманні свої специфічні характеристики, які виділяють його серед інших і дозволяють зробити висновки стосовно його внутрішньої побудови. У питанні щодо визначення основних ознак умисного вбивства науковці дійшли до одностайної думки. В науковій літературі найчастіше зустрічається такий перелік ознак умисних вбивств:

- 1) можливість вчинення вбивства у формі дії або бездіяльності;
- 2) наявність умислу;
- 3) є протиправним діянням;
- 4) заподіює смерть іншій людині;
- 5) є прямим посяганням на життя іншої людини.

Перша ознака характеризує діяння, яке може бути виконане шляхом вчинення певної дії чи навпаки в результаті бездіяльності. Умисне вбивство, як правило, здійснюється в результаті певної дії. На думку дослідників, дією в умисному вбивстві є сукупність усіх рухів тіла, включаючи використання при цьому предметів зовнішнього світу, сил та закономірностей природи, а також при посередньому виконанні злочину дій інших осіб, що полягає у спрямованості і активному впливі на об'єкт злочину. При вчиненні умисного вбивства переважно застосовуються якісь фізичні дії, що спрямовані на порушення життєво важливих функцій людини, однак науковці виділяють також можливість психологічних дій, які здійснюються умисно і мають за мету спричинення смерті. Умисне вбивство шляхом бездіяльності характеризується свідомим бажанням особи не вчиняти певних дій, що спричинило смерть людини. Таке діяння має місце тоді, коли особа розуміла і бажала настання негативних наслідків. Важливо розмежовувати поняття умисного вбивства шляхом бездіяльності та залишення особи в небезпеці, адже ці два види злочинів є дуже схожими між собою, але головна ознака, яка їх відрізняє – наявність бажання настання смерті в першому [4, с. 4-5].

Друга ознака – наявність умислу. Вона є головною ознакою, за якою і класифікують убивство як умисне діяння. Згідно з Кримінальним Кодексом України, умисел є тоді, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання, або якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання [1, с. 24]. Науковці, які досліджують питання умислу в таких злочинах, стверджують, що висновок про його наявність треба робити тоді, коли вивчено всі обставини вчинення злочину, починаючи з особистих стосунків убитої особи і винного, і закінчуючи способом та знаряддям його вчинення. Сукупність всіх таких нюансів дає змогу чітко визначити наявність умислу в діянні злочинця та відрізнити його від інших злочинів, які можуть бути схожими з цим.

Протиправність у вчиненні умисного злочину є тією ознакою, яка власне і характеризує діяння злочинним. Дана ознака є неоспорюваною для умисного вбивства, адже особа, яка його вчинила, розуміла незаконність своїх дій, однак не припинила його вчинення, а отже повинна нести за них покарання. Однак, науковці у цьому питанні не можуть дійти однієї думки. Одні говорять, що протиправність в понятті умисного вбивства дозволяє виокремити його серед інших злочинів, що пов'язані з позбавленням життя, адже є такі обставини, які можуть заперечувати злочинність цього діяння. Інші стверджують, що при вчиненні злочину, тим паче умисного вбивства, протиправність є завжди, оскільки особа вчиняє діяння, що міститься поза законом, а тому вживання терміну «протиправність» не є необхідним [4, с. 7]. Однак, перша думка є більш поширеною, оскільки дійсно поняття протиправності відіграє важливу роль під час кваліфікації злочину, а кримінальну відповідальність нестиме лише та особа, дії якої містили дану ознаку.

Заподіяння смерті іншій людині є ознакою, яка наявна в будь-якому випадку, незалежно від інших ознак. У Кримінальному Кодексі України наголошено, що вбивством є умисне заподіяння смерті саме іншій людині, що виключає можливість притягнення до відповідальності за спробу самогубства чи позбавлення життя якоїсь іншої істоти. Така ознака співзвучна із самим поняттям вбивства, а тому є основою для того, щоб винна особа несла покарання за цією статтею. Заподіяння смерті у більшості випадків є умисним діянням і карається кримінальною відповідальністю, оскільки посягає на найцінніше, що охороняється державою.

Остання ознака характеризує умисне вбивство як обов'язкове посягання на життя іншої людини. Вона тісно пов'язана з ознакою заподіяння смерті, оскільки посягання у майбутньому тягне за собою спричинення смерті. Спираючись на цю ознаку, деякі науковці вважають, що до визначення поняття «вбивство» необхідно також додати і її. Це пояснюється тим, що вбивство є діянням, яке спочатку прямо посягає на життя людини, а потім власне спричиняє її смерть. Дослідники цього питання стверджують, що злочин не може вважатися умисним вбивством, якщо в ньому не було завідомого посягання на життя якоїсь особи [4, с. 8].

Всі перелічені ознаки характеризують умисне вбивство як протиправне умисне діяння, яке посягає на життя людини, і в кінцевому етапі спричиняє її смерть. Науковці, які досліджують це питання, визначають також і інші ознаки, які на їхню думку притаманні усій категорії умисних вбивств, однак вищезазначений перелік є загальноприйнятим. Усі вони притаманні будь-якому умисному вбивству, незалежно від інших кваліфікуючих ознак, що визначають дане діяння.

1.2 Склад злочину умисного вбивства

Згідно з Кримінальним Кодексом України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом [1, с. 2]. Кожен злочин характеризується наявністю власних ознак, однак усі вони класифікуються за одним принципом, який встановлює єдиний для всіх склад злочину. Класифікація умисних вбивств у кримінальному праві не є виключенням. Вона здійснюється шляхом встановлення чотирьох елементів, які утворюють цей склад. Традиційно, до таких елементів відносяться суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона та об'єктивна сторона, які є взаємопов'язаними один від одного. Вони становлять внутрішню суть даного злочину, даючи відповідь на основні питання, що допомагають його розкрити. Відсутність навіть одного із перелічених елементів означає неможливість притягнення особи до кримінальної відповідальності, адже відсутні підстави для цього.

Суб'єктом такого виду злочинів є фізична особа, яка на момент вчинення умисного вбивства досягла 14 років [1, с. 22]. Для того, щоб особа понесла кримінальну відповідальність, вона повинна бути або осудною, тобто такою, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, або визнана судом обмежено осудною, тобто такою, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними [1, с. 19-20]. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України, у випадку, коли суб'єктів вчинення такого виду злочинів було декілька, належить з'ясувати і зазначити у вироку характер їхніх дій, ступінь участі у вчиненні злочину кожного з них. Дії осіб, які безпосередньо брали участь у позбавленні життя потерпілого або заподіянні шкоди його здоров'ю, потрібно кваліфікувати за статтями ККУ, що передбачають відповідальність за умисне вбивство чи умисне заподіяння шкоди здоров'ю, а дії організаторів, підбурювачів і пособників, які не були співвиконавцями злочинів, - за тими ж статтями з посиланням на відповідну частину п. 3 ст. 27 КК.

Суб'єктивна сторона умисного вбивства характеризується внутрішнім ставленням злочинця до скоєного ним злочину, і може бути як з прямим, так і з непрямим умислом. Прямий умисел характеризується чітким усвідомленням особи, що її діяння спричинить смерть іншої людини, вона передбачає ці наслідки і бажає їх настання. Зазвичай, такі вбивства з прямим умислом здійснюються в результаті сильної душевної нестабільності, наприклад з мотивів

помсти чи ревнощів, коли особа свідомо бажає відплатити тому, хто її образив. В таких випадках злочинець вважає, що його жертва є винуватцем даної ситуації, а тому дане діяння буде справедливим результатом. При класифікації такого злочину необхідно враховувати можливе умисне вбивство, що вчинене в стані сильного душевного хвилювання, адже за таких обставин покарання буде зовсім іншим, аніж просто з мотивів свідомої помсти. Непрямий умисел характеризується непрямим бажанням особи щодо настання смерті іншої людини, однак чітким розумінням своїх дій. В таких випадках особа знає, що таке може трапитись, однак допускає такий результат. Існує також вид умислу, який зветься неконкретизованим. У цьому випадку особа, яка вчиняє певне діяння, умисно бажає настання негативних наслідків, однак не знає як саме вони проявляться (наприклад настання смерті або отримання тілесних ушкоджень). В таких випадках кримінальна відповідальність буде залежати від того, який результат був в кінці цього діяння [6, с. 69-70]. При дослідженні суб'єктивної сторони умисного вбивства, до уваги беруться в першу чергу мотив, мета та внутрішній стан злочинця, оскільки саме ці ознаки складають суть даного елемента складу злочину та становлять основу для правильної кваліфікації умисного вбивства.

Об'єктом у даній категорії злочинів виступає життя людини. Деякі дослідники вважають, що їх об'єктом можуть виступати тільки суспільні відносини, однак найпоширеніша думка така, що життя – це і є сукупність суспільних відносин, відносно яких вчиняється цей злочин. Змістом таких відносин є недоторканість життя особи, яка порушується шляхом вчинення вбивства. В науковій літературі зустрічається також поняття фактичного об'єкта умисного вбивства. Фактичний об'єкт умисного убивства – це таке суспільне взаємовідношення, що забезпечує захист життя певної особи від можливих посягань, що відбуваються в рамках певного місця, часу, певним шляхом та за конкретних обставин, за допомогою конкретних знарядь та засобів [7, с. 105].

Об'єктивна сторона – це зовнішній прояв діяння. Він характеризує злочин з боку тих обставин, які вже наявні в даній ситуації. В умисному вбивстві даний елемент обов'язково має наступні ознаки

Посягання на життя іншої людини. Таке діяння полягає в дії або бездіяльності особи, що спричинило смерть іншої людини. Воно може проявлятися у вигляді як фізичного насильства, так і психологічного. Бездіяльність у такому випадку теж може бути прикладом умисного вбивства, коли особа знала про можливе настання певної ситуації, однак свідомо нічого не вчиняла, щоб її попередити.

Смерть особи, як наслідок дії злочинця. Дана ознака є обов'язковою для класифікації злочину як умисного вбивства з об'єктивної сторони. Біологічна смерть настає з моменту припинення життє-діяльності клітин мозку та зупинки серця, і тільки з цього моменту даний злочин стає вбивством. Слід відрізнити поняття біологічної та клінічної смерті, за якої зупинка життєво важливих процесів в організмі відбувається лише на певний час. В такому випадку людина не помирає, а отже відповідальність саме за умисне вбивство злочинець нести не може. Ця ознака є основною серед інших, які характеризують об'єктивну сторону такого виду вбивств, адже саме вона свідчить взагалі про наявність злочину.

Наявність причинно-наслідкового зв'язку. Дана ознака визначає, що смерть повинна бути логічним завершенням дій злочинця, адже саме на це вони і були спрямовані. Якщо в даній ознаці виникнуть певні неузгодження, наприклад якщо дане діяння не було головною причиною настання смерті, а лише її однією умовою, то в такому випадку взагалі можлива або відсутність складу злочину, або інкримінація іншого злочину чи просто замаху на його скоєння. Однією зі складових об'єктивної сторони злочину має бути наявність фактичної дії та фактичного наслідку діяння. Фактична дія уособлює все те, що було вчинене для настання фактичного наслідку, тобто – смерті особи. Вона може полягати в нанесенні ударів, поранень, інших тілесних ушкоджень, які завідомо спричинять фактичний наслідок. Якщо відповідного результату у вигляді смерті особи не було, хоча особа діяла саме з цією метою, значить

скоєне буде розглядатися як закінчений чи незакінчений замах на вбивство. Ці два фактори взаємозалежні один від одного [7, ст. 114-115].

Кримінальний Кодекс України вирізняє також кваліфіковані склади злочину умисного вбивства. Всі вони перелічені у частині 2 статті 115 ККУ, однак до їх розгляду можна переходити лише тоді, коли встановлено та доведено наявність основних чотирьох елементів складу злочину. Ця частина передбачає обтяжуючі обставини умисного вбивства, за які буде збільшене кримінальне покарання. Статті 116-118 Кримінального Кодексу України визначають ознаки привілейованих складів вбивства. Такі злочини характеризують умисні вбивства, які стосуються окремої особливої групи людей, обставин, чи умов, за яких даний злочин було скоєно [6, с. 76].

Висновок. Умисне вбивство – це суспільно-небезпечне протиправне діяння, яке вчиняється особою з метою посягання на життя іншої людини. Дана категорія злочинів має свої характерні ознаки, певні особливості, які виділяють її серед інших правопорушень та дозволяють здійснювати їх правильну кваліфікацію серед усього масиву правопорушень. Кожен науковець індивідуально підходить до дослідження питань, пов'язаних з умисними злочинами, що спонукає розвиток цієї теми та дозволяє робити власні висновки щодо того чи іншого явища. В деяких питаннях науковці досі не дійшли одностайного висновку, однак дана тема характеризується великою кількістю понять та класифікацій, які є усталеними в юридичній літературі, що може свідчити про високий рівень її розвитку та прогрес у її дослідженні.

Література

1. Кримінальний Кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131
2. Каранікола О.П. Поняття та ознаки вбивства. Вчені записки Таврійського національного університету ім. Вернадського. Серія «Юридичні науки», 2013. С. 388-393.
3. Т.К. Бутурова. Поняття та ознаки вбивства в сучасному законодавстві України. ОНУ ім. І.І. Мечника.
4. Н.Є. Маковецька. Поняття вбивства за кримінальним правом України та республіки Польща. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2009.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» №2 від 07.02.2003р.
6. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т.1 – Луганськ: видавництво «Елтон – 2», 2012. – 780 с.
7. Черепій П.П. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з особливою жорстокістю за законодавством України. Університет державної фіскальної служби, 2019. – 269 с.

УДК 342.951

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Кириченко Катерина, студентка III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р юрид. наук, проф. **Городецька І. А.**, кафедра політології, права та філософії.

У статті здійснюється аналіз нормативного забезпечення адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища, з'ясовуються існуючі недоліки та напрями вдосконалення його функціонування.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, галузь охорони навколишнього природного середовища, екологічний стан, екологічне право, природоохоронне законодавство.

The article analyzes the normative provision of administrative and legal protection of the natural environment, identifies existing shortcomings and directions for improving its functioning.

Key words: *administrative and legal regulation, branch of environmental protection, ecological condition, environmental law, environmental legislation.*

Вступ. Наявність гострої проблеми кризового стану довкілля, обумовлює необхідність запровадження дієвих механізмів її подолання й адекватного реагування з боку держави. Проте, існуюча система управління та регулювання у природоохоронній сфері, у тому числі, у досліджуваній нами галузі, виявилася малоефективною. Про це свідчить низький рівень реалізації державної політики та існування масштабу невирішених проблем у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам дослідження нормативного забезпечення у сфері охорони навколишнього природного середовища приділяли увагу такі вчені, як О.В. Артеменко, Д.А. Арутюнян, Н.С. Бондаренко, М.Т. Гаврильців, І.А. Городецька, Т.В. Григор'єва, Н.І. Золотарьова, В.А. Зуєв, І.Д. Казанчук, В.І. Книш, Н.Р. Кобецька, Л.П. Коваленко, А.В. Котелевець, В.І. Курило, І.В. Курило, К.С. Кучма, В.А. Лазаренко, О.Я. Лазор, Ю.О. Легеза, В.І. Олійник, О.О. Онищук, В.В. Петренко, І.Г. Петрова, К.А. Рябець, В.В. Стрельник, О.О. Сурілова, В.М. Тюн, О.А. Улютіна, В.В. Шеховцов, К.В. Ящук та ін.

Постановка проблеми. Метою статті є розкриття специфіки нормативного регулювання адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища на основі аналізу наукових праць, міжнародного досвіду та чинного законодавства України.

Результати дослідження. Статтею 50 Конституції України визначається право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та вільний доступ до достовірної інформації про його стан, що, в свою чергу, є визначеним і конкретизованим в екологічному законодавстві.

Це відбулося через встановлення нормативів щодо якості навколишнього природного середовища, а також створення своєрідних систем моніторингу й контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища й заснування систем виявлення заподіяного збитку екологічними правопорушеннями.

В. А. Зуєв наголошує на тому, що конституційне право громадян, відповідно до чинного законодавства України, на сприятливе навколишнє природне середовище повинно забезпечуватись:

- нормуванням якості навколишнього природного середовища, а також її плануванням, заходами, які запобігають екологічно шкідливій діяльності й оздоровленню навколишнього природного середовища, запобіганню катастроф, аварій, стихійних лих, ліквідації їх наслідків;
- організацією надання медичних послуг населенню та утвореннями державних і громадських резервних та інших фондів допомоги;
- наданням реальних можливостей для проживання за умов, в яких навколишнє природне середовище є сприятливим для здоров'я та життя;
- відшкодуванню у судовому порядку шкідливих дій, завданих здоров'ю громадян у результаті забруднення навколишнього природного середовища та інших шкідливих впливів на неї, навіть таких, як наслідки катастроф та аварій;
- дотриманням певних правил природоохоронного законодавства, державним контролем за станом навколишнього природного середовища та залученнями до відповідальності винних осіб, якими було порушено вимоги екологічної безпеки населення [5, с. 13-14].

Якщо проводити аналіз сучасного екологічного стану в Україні, то слід враховувати та визнати той факт, що кардинальних зрушень на краще за роки незалежності в ньому не відбулося. Практично на всій території країни порушується конституційне право на сприятливе навколишнє природне середовище, а ті законодавчі положення, які створені з метою не допускати подібних порушень, у своїй основі є малоефективними.

Антропогенний вплив у сучасний період набув глобального масштабу. Це, відповідно, призвело до виникнення ганебних явищ у природі, таких як виснаження природних ресурсів та і взагалі забруднення всього навколишнього природного середовища.

Сучасне екологічне право в Україні спирається на законодавчі акти двоякого роду, а саме практично до цього часу в нашій країні діють стандарти та норми, що були прийняті в СРСР. Це пояснюється тим, що потрібно було дотримуватись чогось вже усталеного до прийняття відповідних власних законів. Такі дії підштовхнули до створення вітчизняного екологічного права, що забезпечило б належну юридичну основу для охорони довкілля [6, с. 86].

Перші кроки створення національного природоохоронного законодавства сягають ще часів Київської Русі, а саме у законодавчому акті княжої держави «Руській правді» Ярослава Мудрого, де наводилося чимало регламентацій, що стосувалися термінів та часу полювання на тих чи інших хутрових звірів, містились застереження щодо збереження та використання природно адекватних засобів землеробства, та деяких інших ремесел і промислів. Водночас законодавчими актами визначались деякі покарання за порушення вимог «Руської правди» [7, с. 106].

У період існування козацько-гетьманського правління вітчизняне природоохоронне законодавство складалося з таких джерел, як звичаєве право, традиційне законодавство княжої та литовсько-руської доби, магдебурзьке право та законотворча діяльність держави, що уособлювалась у гетьманських універсалах.

На початку ХХ ст. започаткувався природоохоронний рух в Україні. Це сталося тоді, коли почали виникати різноманітні товариства й організації і приймалися укази й постанови окремих державних структур, що регламентували використання тих чи інших ресурсів [15, с. 82].

І. О. Заєць наголошує на тому, що за радянських часів Україна втратила можливість будь-яким чином впливати на формування природоохоронного законодавства, оскільки виключні повноваження на це мали лише вищі партійні та господарчі органи СРСР. Головні засади природоресурсного та природоохоронного права в СРСР визначалися «державною доцільністю», а не законами. Тому поряд з юридично закріпленими нормами щодо навколишнього природного середовища діяли постанови та розпорядження ЦК КПРС, що по суті мали силу закону, тобто сформувалася система юридичного дво-владдя – бюрократія переважала юридичні закони. Така система сприяла виникненню зручних умов для безконтрольного грабунку природних ресурсів, винищення флори та фауни та безконтрольного забруднення довкілля. На момент розпаду СРСР в Україні існувала несприятлива екологічна ситуація, виправленню якої не сприяла формально існуюча система природоохоронного та природоресурсного права [13, с. 116; 15, с. 34].

З прийняттям незалежності країни, змінами у державному устрої та прийняттям Конституції у 1996 р., більшу актуальність набуває проблема створення систем охорони навколишнього природного середовища, тобто йшла річ про організацію державного регулювання і практичної реалізації виконавчої влади.

Досліджуючи нормативне регулювання в сфері охорони навколишнього природного середовища слід наголосити, що в концепції адміністративного права важливу роль відіграє розуміння сутності регулювання, що є частиною управління. На думку таких вчених як В. Б. Авер'янов, Г. Г. Забарний, Р. А. Калюжний, В. К. Колпаков, В. К. Шкарупа, А. І. Француз сутність регулювання – налагодження напрямків руху і розвитку, підпорядкування певним правилам встановлення правильної взаємодії у створенні умов нормативної роботи [4, с. 23; 12, с. 61].

Наразі в нашій країні нараховується близько 300 цільових державних програм, що виконуються різними урядовими структурами та є інструментом реалізації національних стратегій. Деякі з них мають за мету підтримання розвитку політики та законодавства у галузі охорони довкілля, серед них є такі, що спрямовані на покращення якості повітря та води; розвиток національних природоохоронних територій та інші. Такі тенденції на державні

програми дають можливість за невеликий проміжок часу істотно поліпшити ситуацію у сфері природоохоронної діяльності.

Сьогодні в Україні сформована комплексна регуляторна база охорони навколишнього природного середовища. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплюються правові основи забезпечення безпеки особи, суспільства й держави, визначається система безпеки і її функції, встановлюється порядок організації та фінансування органів забезпечення безпеки, а також контролю та нагляду за законністю їх діяльності [11].

Охорона навколишнього середовища – діяльність держави, спрямована на збереження і відновлення навколишнього природного середовища і відтворення природних ресурсів як засобу забезпечення екологічної безпеки. Виходячи з цього твердження можна відзначити тісний взаємозв'язок явища адміністративно-правового регулювання у цій сфері з міжнародним правом. Цей зв'язок існує тому, що принцип екологічної безпеки складається безпосередньо з охорони навколишнього природного середовища і міжнародної безпеки. Екологічна безпека в глобальному масштабі складається з національної екологічної безпеки та міжнародної.

На думку А.П. Гетьмана забезпечення екологічної безпеки полягає у здійсненні комплексу засобів правового, організаційного, економічного, екологічного, виховного, матеріально-технічного та іншого характеру, який спрямований на нейтралізацію погроз життєво важливим інтересам людини і природному середовищу від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, їх наслідків [3, с. 57].

Головну роль у вирішенні проблем охорони навколишнього природного середовища повинна відіграти раціонально побудована державна система регулювання охороною навколишнього середовища, при цьому потрібно врахувати фундаментальні дослідження вчених адміністративно-правової науки України та закордонних країн. Зокрема, французький вчений-адміністративіст Р. Драго наголошує, що: «...наука державного управління визначає адміністрацію такою, яка вона є насправді. Одночасно вона допомагає виявити недоліки в регулюванні та підказує шляхи їх усунення. Але знайдені нею рішення проблем і запропоновані реформи можуть бути реалізовані тільки політичною владою» [9, с. 45].

В. А. Ліпкан стверджує, що екологічна безпека – це складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями створюються сприятливі умови для забезпечення екологічної рівноваги і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я, життєдіяльності людей [8, с. 261].

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Охорона навколишнього середовища, раціональне природо-користування, забезпечення екологічної безпеки є публічними інтересами України, і як ми вже наголошували, вони відбиті у Конституції нашої держави і вимагають втручання держави в регулюванні цими явищами.

Оскільки йдеться про кризу у відносинах між суспільством і природою, то роль державного регулювання постійно підвищується. В Україні правовою базою, якою регулюються відносини, пов'язані з реалізацією права громадян на інформацію про стан довкілля, є Закон України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію». Важливо, що цим законом визначається інформація про стан довкілля як один із основних видів інформаційної діяльності [10].

Україна стала однією з перших держав, що підписала Конвенцію Європейської Економічної Комісії ООН «Про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля». Цією конвенцією визначаються три основних екологічних права, що розглядаються як важливі чинники у становленні

демократії: доступ громадськості до екологічної інформації; участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля; доступ громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Охорона навколишнього природного середовища як об'єкт екологічної безпеки являє собою нову якісну структуру, що перетворена та змінена під дією природних і соціальних сфер. Тиск на навколишнє природне середовище на сучасному етапі розвитку людства дуже високий, при цьому, антропогенний вплив на природу набуває загрозливих масштабів.

На думку І. А. Городецької, до першочергових напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання в галузі охорони навколишнього природного середовища слід віднести: *по-перше*, визначення чітких цільових установлень і конкретних завдань у цій галузі; *по-друге*, підвищення рівня ефективності нормативно-правової бази адміністративно-правового регулювання в досліджуваній галузі, зокрема, шляхом: активізації процесу перегляду законодавства й аналізу результативності чинних приписів з метою мінімізації декларативних і скасування застарілих норм, усунення суперечностей, які містяться у нормативно-правових документах, диспропорції у співвідношенні законів і підзаконних актів; систематизації законодавства та приведення його у відповідність до міжнародних норм і зобов'язань України; *по-третьє*, посилення функціональної спроможності суб'єктів, що здійснюють адміністративно-правове регулювання, зокрема, щодо ведення кадастру природних ресурсів і моніторингу навколишнього природного середовища, здійснення державного контролю, забезпечення інформаційними ресурсами; *по-четверте*, підвищення рівня еколого-правової культури суб'єктів права [2, с. 220-223; 3, с. 89-93]. Цілком підтримуючи дану позицію, зазначимо, що адміністративно-правове регулювання охорони навколишнього природного середовища повинно розвиватися системно. Саме при дієвому адміністративно-правовому регулюванні поліпшиться екологічна ситуація в країні, а також підвищиться ефективність охорони довкілля. Сучасний етап розвитку нашої держави в політичній сфері надає змогу для впровадження новітніх підходів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Висновки. Проведений аналіз адміністративно-правових засад охорони навколишнього природного середовища дозволяє зробити висновок, що для покращення стану останнього, першочерговою є потреба вдосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері охорони навколишнього природного середовища та підвищення ефективності діяльності суб'єктів управління та регулювання в досліджуваній галузі.

Література

1. Гетьман А.П. Екологічне право України: підруч. Х.: Право, 2006. 382 с.
2. Городецька І.А. Напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання в галузі охорони навколишнього природного середовища. *Порівняльно-аналітичне право*: електрон. наук. фахове вид. 2019. № 6. С. 220–223. URL: http://pap.in.ua/6_2019/56.pdf
3. Городецька І.А. Чинники ефективності адміністративно-правового регулювання суспільних відносин (теоретичний аспект). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70) № 2. Ч. 3. С. 89–93.
4. Забарний Г.Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Забарний Г.Г., Калюжний Р.А., Шкарупа В.К. К., 2003. 209 с.
5. Зуєв В.А. Організаційно-правові аспекти природокористування та охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2003. 20 с.
6. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). К., 2003. 772 с.
7. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). К.: Український інформаційно-правовий центр, 2001. 371 с.
8. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навч. посіб. К.: Кондор, 2008. 552 с.

9. Лозанський В.Р. Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною. Х., 2000. 68 с.
10. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 41. Ст. 546.
12. Француз А.Й. Складні адміністративні системи: організаційно-правові засади управління: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2000. 197 с.
13. Шемшученко Ю.С. Організація охорони природи в Українській РСР у 1919–1930 роках. *Проблеми правознавства*. 1974. Вип. 27. С. 112–117.
14. Рябець К.А. Адміністративно-правове регулювання екологічної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 204 с.
15. Улютіна О.А. Розвиток природоохоронної діяльності та зародження екозаконодавства в процесі державотворення. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ*. 2010. № 12. С. 81–85.

УДК 551.582 (477.51)

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Мартиненко Юлія, студентка III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. юрид. наук, доц. **Геєць І. В.**, кафедра політології, права та філософії.

У статті розкрито особливості інституту міжнародно-правової відповідальності. Визначено поняття, особливості та підстави міжнародно-правової відповідальності. Розглянуто ознаки міжнародного правопорушення, види та форми відповідальності за його вчинення.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, реалізація міжнародної відповідальності, міжнародне право, міжнародне правопорушення, міжнародно-правові примусові заходи.

Постановка проблеми. Інститут міжнародно-правової відповідальності є одним із головних елементів структури міжнародного права. Він насамперед реалізує гарантії та забезпечення норм міжнародного права, закріплених в принципах, судових рішеннях міжнародних судів та договорах укладених між суб'єктами міжнародного-права. Питання міжнародно-правової відповідальності досі залишається дискусійним. Це насамперед пов'язане з визнанням суб'єктів права та питанням класифікації форм та видів міжнародної відповідальності. Доволі спірним питанням на даний момент, серед вчених також лишається питання, щодо розуміння міжнародно-протиправного діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика даної теми була розглянута такими вченими як Мисак О.І., Грабович Т.А., Жукорська Я.М., Коверзнев М.С., Коверзнева Г. П. та іншими.

Мета статті полягає у дослідженні поняття міжнародно-правової відповідальності, визначенні її ознак, принципів та суб'єктів, класифікації міжнародної відповідальності відповідно до характеру, шкоди, яка була заподіяна міжнародно-протиправним діянням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливість міжнародного права полягає в тому, що воно ґрунтується на домовленості та волевиявленні двох суб'єктів. Саме з цього випливає його особлива юридична природа, а також соціальна сутність в порівнянні з національним правом. Отже, виходячи з цього міжнародна-відповідальність відрізняється від тієї відповідальності, яка настає за порушення національного законодавства. Тоді що ж собою

представляє міжнародно-правова відповідальність як один із загально-визнаних інститутів міжнародного права.

Насамперед, міжнародно-правова відповідальність являє собою особливий вид публічно-правової відповідальності. Як зазначає, Ярина Жукорська, держава не може взаємодіяти з іншими суб'єктами міжнародного права, не дотримуючись певних правил поведінки та не несучи відповідальності за свої діяння в межах такої взаємодії, оскільки це означало б відсутність обмежень чи засобів контролю на міжнародному рівні, а відмова від несення міжнародної відповідальності може бути розцінена як відмова від дотримання норм міжнародного права [6, с. 37].

Відповідно до визначення, яке сформувала Комісія ООН з міжнародного права, під терміном міжнародно-правова відповідальність слід розуміти: всі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку із правопорушенням, яке вчинене державою, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, та, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом [4, с. 141].

Виходячи з даного визначення можна зробити висновок, що міжнародна відповідальність настає за вчинення міжнародно-протиправного діяння, а її реалізація здійснюється на основі норм міжнародного права і має негативні наслідки для правопорушника.

Основними ознаками міжнародно-правової відповідальності, які виділив Бігняк є:

- 1) реалізується в міжнародних правоохоронних відносинах між державою-порушницею з одного боку, і державою (державами) жертвою з другого боку;
- 2) виникає в наслідок здійснення міжнародного правопорушення;
- 3) полягає в застосуванні до держави-порушниці відповідно до міжнародного права примусових заходів;
- 4) пов'язана з негативними наслідками для правопорушника;
- 5) має за мету забезпечення міжнародної законності і міжнародного правопорядку [5, с. 154].

В основі міжнародно-правової відповідальності, як і в основі міжнародного права лежать принципи. Основними принципами такої відповідальності є:

- 1) принцип відповідальності стосовно всіх міжнародно-правових діянь держави;
- 2) принцип визначення суб'єктів таких діянь;
- 3) принцип визначення умов наявності міжнародно-правових діянь;
- 4) принцип незастосування внутрішнього права для визначення наявності цих діянь [5, с. 154].

Основним суб'єктом міжнародно-правової відповідальності є держава. Крім того, суб'єктами можуть бути міжнародні (міжурядові) організації та інші суб'єкти міжнародного права [5, с. 153].

Норми інституту міжнародно-правової відповідальності містяться в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/799 (VIII) «Заява про кодифікацію принципів міжнародного права, що регулюють відповідальність держави» та в низці інших статей.

На основі даної резолюції було заплановано розробити в межах ООН багатосторонню конвенцію про відповідальність держав. В процесі розробки було зроблено акцент на вторинних нормах відповідальності держав, за яких держава вважається відповідальною за протиправні дії або бездіяльність, а також за юридичні наслідки, що випливають із такої відповідальності [1, с. 125-126].

У 2002 році Комісія міжнародного права ООН, відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН, приступила до розробки теми «Відповідальність міжнародних організацій» [3, с. 50].

Дискусійним залишається питання щодо відповідальності фізичних осіб у міжнародному праві. Вперше закріплено право притягати до відповідальності осіб за порушення законів і звичаїв війни було відображено у Версальському договорі. Вирішальну роль в цьому питанні відіграв Нюрнберзький міжнародний воєнний трибунал на якому було зазначено, що «міжнародне право покладає обов'язки як на індивідів, так і на держави. Злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними одиницями, і лише покаранням фізичних осіб, які вчиняють такі злочини, можна реалізувати положення міжнародного права» [1, с. 139].

В контексті визначення поняття міжнародно-правової відповідальності варто розглянути підстави на основі яких виникає відповідальність в міжнародному праві. Такими підставами є: юридичні, фактичні та процесуальні.

Юридичні підстави являють собою міжнародно-правові зобов'язання суб'єктів міжнародного публічного права, відповідно до яких те або інше діяння вважається міжнародним правопорушенням [4, с. 142].

Систему юридичних підстав міжнародно-правової відповідальності складають: міжнародні договори, міжнародний звичай, юридично обов'язкові рішення міжнародних міжурядових організацій, рішення міжнародних судів та арбітражів, односторонні акти держав [2, с. 17].

Фактичною підставою є саме міжнародне правопорушення, тобто діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта міжнародного права (його органів або посадових осіб), що порушують міжнародно-правові зобов'язання [4, с. 143].

Процесуальні підстави – це процедура розгляду справ про правопорушення і порядок притягнення винних суб'єктів до відповідальності. В одних випадках такий процесуальний порядок детально регламентований і закріплений у міжнародно-правових актах, в інших – його вибір залишений на розгляд органу, що застосовує заходи відповідальності [1, с. 128].

Юридичні та фактичні підстави можуть розглядатися лише у взаємозв'язку між собою. Суб'єкт не можна притягнути до відповідальності, якщо існує тільки одна з двох підстав. Цього буде не достатньо для того, щоб виникли правовідносини відповідальності.

Важливо розглянути також питання, щодо ознак міжнародного правопорушення. Саме наявність таких ознак визначає те, чи є дія держави порушенням міжнародних зобов'язань і фактичною підставою для відповідальності [3, с. 53].

Основними ознаками міжнародного правопорушення є:

- протиправна поведінка;
- шкода (збитки), заподіяна протиправною поведінкою;
- причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкідливими наслідками [1, с. 128].

Комісія міжнародного права не включила вину суб'єкта до Проекту статей про відповідальність держав як необхідну ознаку правопорушення, оскільки саме поняття «вини» має складність в тлумаченні та суперечливу практику її доведення [1, с. 128].

Протиправною поведінкою визнається порушення міжнародних зобов'язань держави у формі дії чи бездіяльності. Протиправність у міжнародному праві означає невідповідність між правовою нормою та поведінкою держави [3, с. 53].

Будь-яка протиправна поведінка завдає шкоду законним інтересам суб'єктів міжнародного права, які охороняються міжнародним правом, негативно впливає на міжнародний правопорядок. Шкода може бути як матеріальною, так і нематеріальною. Часто шкода завдається в змішаній формі [3, с. 53].

Причинно-наслідковий зв'язок (реальний, об'єктивний, необхідний, а не випадковий) між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою є необхідним складником правопорушення [3, с. 53]. Причинний зв'язок надає можливість визначити причетність держави до шкідливих наслідків, заподіяних певними подіями або діями [1, с. 128-129].

В міжнародному праві відповідальність може бути як позитивною, так і негативною.

Позитивна відповідальність настає за правомірні дії. Вона являє собою обов'язок відшкодувати матеріальний збиток, що був завданий правомірними діями, тобто такими, що

не порушують міжнародне право, але тільки у тому випадку, якщо таке відшкодування передбачається спеціальним міжнародним договором (абсолютна відповідальність) [4, с. 143].

Відповідно негативна відповідальність настає за неправомірні дії. В разі такої відповідальності суб'єкт міжнародного права зобов'язаний ліквідувати шкоду заподіяну іншому суб'єкту у результаті порушення міжнародно-правового зобов'язання [4, с. 143]. Оскільки така відповідальність є наслідком правопорушення, вона визнається деліктною.

Виділяють такі види міжнародної відповідальності, відповідно до підстав її реалізації, а саме матеріальна та політична (нематеріальна) відповідальність.

Політична відповідальність – супроводжується застосуванням у відношенні держави-порушниці примусових заходів і поєднується з матеріальною відповідальністю [4, с. 144]. Відображається в таких формах як сатисфакція, ресторація, репресалії, реторсії, обмеження суверенітету, декларативні рішення, санкції і т.п.

Сатисфакція припускає обов'язок держави-порушниці надати задоволення нематеріального характеру, відшкодувати моральну шкоду, заподіяну честі і гідності іншої держави [4, с. 144]. Може бути простою та надзвичайною. Остання частіше виражається у формі тимчасового обмеження суверенітету і правоздатності, можливе здійснення влади іншої держави [5, с. 155].

На відмінно від сатисфакції ресторація являє собою відновлення правопорушником колишнього стану (статусу-кво) і усунення ним усіх несприятливих наслідків цього [4, с. 144].

Репресалії – правомірні примусові дії, які застосовуються до держави-порушниці як засіб примусити її відмовитись від своїх незаконних дій [1, с. 133]. Виражається в таких діях як затримка риболовецького судна за незаконний вилов риби, конфіскація майна, або його арешт та інші. В межах репресалії може здійснюватися демонстрація збройної сили або мирна блокада, з метою впливу на правопорушника.

Контрзаходом у випадку порушення політичних і моральних норм є реторсія. Вона відображається в заходах впливу однієї держави на іншу, що мають на меті спонукати останню припинити недружелюбні, несправедливі чи дискримінаційні дії [1, с. 134].

Однією з форм політичної відповідальності також виступають декларативні рішення, які виражаються у формі рішення міжнародного судового органу або організації, що визнають будь-яке діяння міжнародним правопорушенням [4, с. 144].

Санкції є доволі цікавою формою відповідальності у міжнародному праві. Загалом до таких санкцій відносять засоби примусу. Їх застосовують до держави-порушниці, з метою припинення її неправомірних дій або як покарання за такі діяння. Сама відповідальність не містить у собі засоби примусу, оскільки правопорушення породжує первинну відповідальність, яка полягає в обов'язку відновити порушене право і лише в разі небажання його дотриматись настає вторинна відповідальність, а саме за небажання відновити порушене право [1, с. 134]. Санкції можуть бути індивідуальними та колективними.

Матеріальна відповідальність виражається у відшкодуванні потерпілій стороні завданої шкоди у грошовій формі або в натурі [4, с. 146]. Її формами виступає реституція, репарація та субституція як різновид реституції.

Реституція передбачає повернення державі-жертві правопорушення в натурі майна, яке було знищено або незаконно вивезено з її території державою-порушником або її співучасником [5, с. 156].

Субституція є різновидом реституції, яка передбачає заміну неправомірно знищеного або пошкодженого майна аналогічним за вартістю та призначенням [4, с. 146]. Як зазначено в деяких мирних договорах таким майном можуть бути предмети, що мають культурну, історичну та археологічну цінність, а також інше майно.

Репарація – виражається у відшкодуванні матеріальної шкоди грошима, товарами, послугами, включаючи упущену вигоду [4, с. 146].

В науці міжнародного права вчені виділяють надзвичайну репарацію. Вона виступає у вигляді особливих обтяжень, щодо держави-правопорушниці в праві розпоряджатися власними матеріальними ресурсами [5, с. 155]. Мета застосування таких обмежень полягає в забезпеченні максимально можливої матеріальної шкоди, завданої потерпілим суб'єктам, а також у виключенні факторів, що сприяють учиненню правопорушень [1, с. 132-133].

Важливо також зазначити, що матеріальна та політична відповідальність одночасно може застосовуватись до одного міжнародного правопорушення, а також види міжнародної відповідальності можуть взаємно перехрещуватись [1, с. 135]. Таким чином за матеріальну шкоду може наставати політична (нематеріальна) відповідальність та навпаки.

Висновки. В ході даного дослідження було з'ясовано, що міжнародно-правова відповідальність являє собою негативні наслідки для правопорушника, який вчинив міжнародно-протиправне діяння, яке порушує норми міжнародного права. Міжнародна відповідальність здійснюється на юридичних, фактичних та процесуальних підставах і має ряд особливостей, що відрізняє її від відповідальності за національним правом держав. Її суб'єктами виступають суб'єкти міжнародного права. Засоби реалізації міжнародно-правової відповідальності поділяються на види та форми в залежності від шкоди, яка була завдана міжнародно-протиправним діянням.

Література

1. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.
2. Грабович Т. Юридичні підстави міжнародної відповідальності держави. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 14-19.
3. Ковезнев М. С., Коверзнев Г. П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. Вип. 13. С. 49-56. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v13/8.pdf>
4. Міжнародне право: навч.-метод. пос. для студентів юридичного факультету / уклад. К. Ю. Фіщенко, В. Х. Ярмак, М. К. Гопич. Одеса: ОДУВС, 2015. 286 с
5. Теорія міжнародного права: навч.-метод. посіб. / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Херсон: Гельветика, 2020. 224 с.
6. Ярина Жукорська. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 3 (19). С. 36 - 40.

УДК 327.82.56:[26:28](569.4+55)

«ПАЛЕСТИНО-ІЗРАЇЛЬСЬКА КРИЗА»: ВИКЛИКИ ДЛЯ ДИПЛОМАТІЇ

Момот Станіслав, студент IV курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р іст. наук, проф. **Кучменко Е. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті представлені основні бар'єри дипломатичного врегулювання ізраїльсько-палестинського конфлікту. Особливу увагу зосереджено на релігійному аспекті конфлікту. Єрусалим є священним містом для іудеїв, християн і мусульман. Більшість святих місць для всіх трьох релігій знаходяться в частині Східного Єрусалиму, яка називається Старе місто. Ізраїльське законодавство гарантує, що всі релігійні групи мають доступ до своїх святих місць і контроль над ними.

Слід звернути увагу на те, що після єгипетсько-ізраїльської угоди (Кемп-Девід, 1979 р.) Йорданія підписала мирний договір з Ізраїлем. Ця подія мала своє позитивне продовження. За посередництва Вашингтону, Ізраїль і низка арабських держав, зокрема, ОАЕ, Бахрейн, Судан і Марокко, встановили офіційні дипломатичні відносини, які отримали

назву «Угоди Абрахама». Ці успіхи, на перший погляд, призвели до загального сприйняття того, що палестинське питання, буцім-то, відійшло на другий план у близькосхідній політиці і натомість. намітилися інші проблеми, які замінили палестинське питання як основне джерело регіональної нестабільності: ірано-ізраїльська ворожнеча, війна в Ємені і, загалом, регіональна діяльність Ірану і його відносини з арабськими сусідами. Усі ці виклики, фактично, унеможливають мирне врегулювання і будь яка дипломатія перетворюється у так звану «вогнегасну» дипломатію, яка не в змозі вирішити проблеми, що тягнуться вже майже століття, вона просто не дає конфлікту розгорітися з новою силою.

Безсумнівно, ці чвари додали нової напруженості на Близькому Сході. Але те, що зазвичай не береться до уваги, полягає в тому, що всі вони мають палестинський вимір. Хоча іранські ісламістські лідери мають багато скарг на діяльність Ізраїлю в Ірані за часів монархії, (наприклад, підготовка жорстокої таємної поліції шаха), головною причиною їх ворожості є переконання, що Ізраїль узурпував палестинські і мусульманські землі і розтоптав їх права. Багато інших арабів і мусульман поділяють цю думку, навіть якщо їхні уряди вже не протестують проти поведінки єврейської держави так голосно, як колись. Наприклад, одне з опитувань, яке було проведене в 13 країнах світу (жовтень 2020 р.), показало, що майже 90 відсотків арабів виступають проти нормалізації відносин з Ізраїлем. Існування таких настроїв дозволяє Ірану отримати певний вплив у регіоні, відстоюючи палестинську справу.

Історія засвідчує, що і інші держави, також, використовували палестинську проблему для посилення регіонального впливу, просування своїх конкретних інтересів (Туреччина у 2008 р. вико-ристовувала палестинське питання для посилення впливу в арабському світі рішуче підтримуючи палестинців під час ізраїльської операції «Литий свинець» проти Гази в 2008 році).

Ключові слова: Ізраїль, Палестина, Ліга Арабських Держав, дипломатія, біженці, Єрусалим, релігія, іслам, іудаїзм, врегулювання, виклики, Іран, ХАМАС, Єгипет, резолюція, ООН, поселення.

Напевно, слід зазначити, що дипломатія у конфліктних ситуаціях відіграє важливу роль. Якщо звернутися до історії, то слід відмітити, що з моменту свого заснування в 1945 році Ліга арабських держав займала ворожу позицію по відношенню до Ізраїлю і офіційно оголосила йому економічний бойкот. Після війни 1967 року ЛАД ухвалила Хартумську резолюцію, в якій закликала не укладати мир, не визнавати Ізраїль і не вести з ним переговори. Це унеможливило будь які дипломатичні відносини Ізраїлю з низкою арабських країн до угод Абрахама. [1]

У березні 2002 року Ліга арабських держав запропонувала і схвалила Арабську мирну ініціативу - план, що передбачає повне визнання Ізраїлю всіма державами Ліги арабських держав. Пропозиція пропонувала Ізраїлю мир в обмін на виведення ізраїльських військ з усіх територій, захоплених під час війни 1967 року, визнання незалежної Палестини зі столицею у Східному Єрусалимі і «справедливе рішення» для палестинських біженців. Дехто вважає цю пропозицію значним проривом з огляду на позицію арабських країн після Хартумської резолюції 1967 року. Ізраїль привітав цю пропозицію, але не погоджується з усіма її вимогами, зокрема, щодо відходу до кордонів, які існували до 1967 року, як передумови для переговорів. [2]

Незважаючи на відсутність офіційного визнання між іншими арабськими державами та Ізраїлем, останнім часом з'являються повідомлення про співпрацю між Ізраїлем та іншими країнами регіону, в тому числі Саудівською Аравією та деякими державами Перської затоки, а Єгипет в свою чергу сам поглиблює відносини з Ізраїлем та пропонує допомогу у вирішенні конфлікту. [3]

Ще одним фактором, який гальмує мирний – питання остаточних кордонів. Адже, у результаті Шестиденної війни 1967 року Ізраїль отримав контроль над сектором Газа і Синайським півостровом від Єгипту, Західним берегом річки Йордан і Східним Єрусалимом

від Йорданії, і Голанськими висотами від Сирії. Після війни Ізраїль заявив, що поверне більшу частину території в обмін на мир і визнання його права на існування як незалежної держави. Ізраїль повністю пішов з Синайського півострова після того, як Єгипет і Ізраїль підписали мирний договір у 1979 році, також Ізраїль повністю пішов з Гази у 2005 році.

Уряд Ізраїлю, однак, заявляв, що він повинен зберегти контроль над деякими територіями після 1967 року для забезпечення безпеки країни, аргументуючи це тим, що Ізраїль: 1) зазнавав нападів і погроз з боку сусідів з моменту свого заснування; 2) здобув ці території у війні за самооборону; 3) що обов'язкові до виконання резолюції ООН визнають його право на безпеку кордонів. [4][5]

Проте, арабські лідери заявляють, що Ізраїль повинен повністю відійти до кордонів, які існували до 1967 року. Вони стверджують, що Ізраїль не може утримувати жодної землі, здобутої війною, незалежно від обставин. Розбіжності щодо остаточних кордонів впливають на переговори між Ізраїлем і палестинцями про майбутнє Західного берега річки Йордан (Йорданія відмовилася від своїх претензій на Західний берег у 1988 році), а також на переговори між Ізраїлем і Сирією щодо Голанських висот. [6][7]

Практично всі переговори між Ізраїлем і палестинцями включали принцип обміну земельними ділянками, за яким Ізраїль залишав за собою великі поселенські квартали поблизу «зеленої лінії» (демаркаційна лінія перемир'я від 1949 року) в обмін на передачу палестинцям порівнянної кількості землі з боку Ізраїлю.

Питання кордонів ускладнюється існуванням ізраїльських громад на Західному березі річки Йордан, відомих як поселення. Спочатку Ізраїль створював поселення як форпости безпеки для основних населених пунктів Ізраїлю та для відновлення єврейських громад, які були зруйновані під час вторгнення арабських держав у 1948 році. Однак, починаючи з 1970-х років, кількість поселень зростала. Ізраїльтяни переїжджають до поселень з різних причин. Деякі з них мотивовані ідеологією, яка вважає, що євреї повинні мати право жити в будь-якому місці на історичній єврейській батьківщині, де відбувалися важливі події єврейської історії. Багато інших ізраїльтян мотивовані міркуваннями вартості життя і наявністю більш доступне житло поблизу великих міст Ізраїлю. Думка ізраїльтян щодо поселень не є монолітною. Однак більшість ізраїльтян бачать різницю між будівництвом в окремих частинах Єрусалиму або в громадах, розташованих безпосередньо за «зеленою лінією», і між більш віддаленими/ізольованими поселеннями на Західному березі річки Йордан. [15]

Більшість арабів вважають, що поселення незаконні і що ізраїльтяни не можуть жити на землях, здобутих у війні 1967 року. Палестинська адміністрація дійшла до того, що зробила продаж землі євреям злочином, що карається смертною карою. Палестинці розглядають будь-яке будівництво за межами «зеленої лінії» як провокацію і кажуть, що це є ознакою відсутності прихильності Ізраїлю до рішення про дві держави. Вони також критикують Ізраїль за його заходи безпеки для захисту ізраїльтян на Західному березі річки Йордан. Наприклад, палестинці стверджують, що контрольно-пропускні пункти, призначені для зупинки нападників, ускладнюють пересування палестинців. [15]

Хоча Ізраїль наполягає на законності поселень, він готовий обговорювати питання їх ліквідації, і переговори включають обговорення цієї теми. Ізраїль зазначає, що він довів свою готовність до ліквідації поселень в ім'я миру, коли він повністю пішов з Синайського півострова після підписання мирного договору з Єгиптом і з Гази в 2005 році. Ізраїльські та палестинські учасники мирних переговорів погодилися з принципом обміну територіями, за яким Ізраїль відмовиться від землі в іншому місці в обмін на збереження великих поселень. Проте обидві сторони не змогли домовитися про те, які саме землі будуть обмінюватися. [16]

Іншим важливим невирішеним питанням залишається статус близько 700 тис. палестинських біженців, які залишили свої домівки у 1948 році. Сьогодні кількість біженців та їх нащадків наближається до 2 млн осіб, які проживають в Лівані, Йорданії, Сирії, інших

арабських країнах, на Західному березі річки Йордан, в секторі Газа та в інших місцях (в т. ч. в США і Європі). Вони вимагають «права на повернення» до Ізраїлю, яке Ізраїль відкидає. [8]

Багато ізраїльтян стверджують, що біженців не було б, якби араби прийняли План розподілу ООН і не напали на молоду державу Ізраїль, що призвело до війни 1948 року. Вони зазначають, що Декларація незалежності Ізраїлю гарантувала повну рівність для не євреїв і що приблизно 20% громадян Ізраїлю - це араби, які вирішили залишитися в Ізраїлі під час війни, та їхні нащадки. Більшість арабів заперечують, що ізраїльські війська відіграли певну роль у створенні біженського населення і причина конфлікту не повинна впливати на права біженців. [9]

Дві групи біженців - палестинські араби та євреї з арабських країн - з'явилися в результаті арабо-ізраїльського конфлікту. Переважна більшість з єврейських біженців з Близького Сходу і Північної Африки не прагнуть повернутися на свої колишні батьківщини, де вони зазнали переслідувань. Як і більшість інших переміщених осіб у сучасному світі, вони повністю інтегрувалися у своїх нових домівках. Ізраїль стверджує, що інші групи в подібних ситуаціях не мали права на повернення. Уряд Ізраїлю також стверджує, що в обов'язкових для виконання резолюціях ООН не йдеться про «право на повернення», а скоріше йдеться про «справедливе врегулювання проблеми біженців». Ізраїльтяни зазначають, що це розпливчате формулювання в рівній мірі стосується і порівнянної кількості єврейських біженців, які втекли з арабських країн через переслідування. Багато ізраїльтян вважають, що оскільки вони прийняли єврейських біженців з арабських країн, то Західний берег річки Йордан, сектор Газа й сусідні арабські держави повинні були прийняти й палестинських арабських біженців. [10][11]

Багато палестинців, своєю чергою, стверджують, що існує «право на повернення» до власне Ізраїлю і що біженці та їхні нащадки повинні отримати компенсацію. Деякі палестинці підтримують це в надії на зміну демографічної ситуації таким чином, що Ізраїль більше не матиме єврейської більшості. Усвідомлюючи це, багато ізраїльтян відкидають цю вимогу, яку вони вважають рівнозначною знищенню Ізраїлю і самовизначенню євреїв. Частина палестинців зосереджується на забезпеченні права на повернення всіх біженців і переміщених палестинців до незалежної держави на Західному березі річки Йордан і в секторі Газа. Ізраїль підтримує повернення палестинців до майбутньої незалежної палестинської держави, але не до Ізраїлю. Деякі палестинці та ізраїльтяни вважають, що визнання тяжкого становища палестинських біженців і надання їм певної грошової компенсації може бути рішенням, тоді як інші ізраїльтяни вважають, що це занадто велика поступка, а палестинці вважають, що цього недостатньо. [12]

Палестинці вимагають від Ізраїлю визнати незалежну палестинську державу зі столицею у Східному Єрусалимі. Ізраїль підтримав ідею створення незалежної палестинської держави, але більшість ізраїльтян вважають, що Єрусалим повинен залишатися неподільною столицею Ізраїлю. Вони стверджують, що найважливіші святині іудаїзму знаходяться у Східному Єрусалимі, що Єрусалим був непо-дільною столицею попередніх єврейських держав, що євреї звідусіль висловлювали глибокі зв'язки з Єрусалимом протягом тисячоліть, і що євреї жили в Старому місті Єрусалиму (частина Східного Єрусалиму) з давніх часів до 1948 року. У 1948 році єврейська громада Східного Єрусалиму була виселена йорданською армією. З того часу і до червня 1967 року євреї були не допускають до Східного Єрусалиму, де розташовані єврейські святині. Як наслідок, більшість ізраїльських євреїв не бажають віддавати контроль. [13]

Друга проблема яка заважає позитивно вирішити конфлікт між Ізраїлем і Палестиною – релігійна. Палестинці стверджують, що деякі з найсвятіших ісламських місць знаходяться у Східному Єрусалимі і повинні бути частиною палестинської держави. Палестинці заявляють, що збережуть вільний доступ до релігійних об'єктів усіх релігійних груп. Вони також підкреслюють, що Єрусалим є важливим культурним центром для палестинців і що більшість жителів Східного Єрусалиму - палестинці. [14]

Декілька релігійних факторів, пов'язаних з ісламом та юдаїзмом, визначають роль релігії як головного фактора конфлікту, зокрема святість святих місць та апокаліптичні наративи обох релігій, які є згубними для будь-якого потенціалу для тривалого миру між двома сторонами. Крайні релігійні сіоністи в Ізраїлі дедалі більше вважають себе охоронцями та визначниками того, якою має бути єврейська держава, і дуже суворі, коли йдеться про будь-які поступки арабам. З іншого боку, ісламістські групи в Палестині та в інших частинах ісламського світу виступають за необхідність звільнення «святих» територій і місць з релігійних міркувань, а також проповідують насильство та ненависть проти Ізраїлю та єврейського народу. [17]

Релігійні чутки, які поширюють екстремісти в ЗМІ та соціальних мережах про приховані релігійні наміри іншої сторони, посилюють цю напругу. Приклади включають чутки про «єврейський план» зруйнувати мечеть Аль-Акса та побудувати єврейський третій храм на її залишках, і, з іншого боку, чутки про те, що мусульмани вважають знищення євреїв основою своєї віри. [18]

Крім того, погіршення соціально-економічних умов в арабському та ісламському світі сприяє зростанню релігійного радикалізму, штовхаючи більший відсоток молоді до фанатизму та політики, інспірованої релігією.

Поява арабської весни, за іронією долі, також становила загрозу арабо-ізраїльському миру, оскільки раніше стабільні режими часто стикалися з крайніми політичними поглядами. Яскравим прикладом є «Брати-мусульмани» в Єгипті, які після того, як стали президентом у 2012 році, погрожували скомпрометувати мирну угоду з Ізраїлем через свою релігійну ідеологію – навіть якщо вони негайно не розірвуть договір. [19]

Якщо ми уважніше подивимося на питання постійного статусу - кордони, безпека, взаємне визнання, біженці, єврейські поселення на Західному березі річки Йордан і питання влади над Єрусалимом – ми побачимо, що останні два безпосередньо пов'язані з віросповіданням єврейського і мусульманського народів у всьому світі. Первісна власність і влада над Єрусалимом є предметом гострих суперечок через наявність у місті святих місць для християн, іудеїв і мусульман. Цей конфлікт також має глибоке історичне коріння, протягом якого Єрусалим зазнавав нападів п'ятдесят два рази, був захоплений і відбитий сорок чотири рази, двадцять три рази перебував в облозі і двічі був зруйнований. Місто перебувало під владою давніх єгиптян, ханаанеян, ізраїльтян, греків, римлян, персів, візантійців, ісламських халіфатів, хрестоносців, османів і, нарешті, британців до його поділу на ізраїльський і йорданський сектори з 1948 по 1967 роки. [18]

В єврейській та біблійній історії Єрусалим був столицею Королівства Ізраїль за часів правління царя Давида. Він також є домом для Храмової гори і Західної стіни, які є високо освяченими місцями в іудаїзмі. В ісламській історії місто було першою мусульманською Кіблою (напрямок, в якому мусульмани стоять під час молитви). Це також місце, де, згідно з Кораном, відбулися Ісра та Мірадж (перенесення і вознесення на небо, яке також називають нічною подорожжю) Пророка Мухаммеда. [20]

Таким чином, святість Єрусалиму знаходить відгук серед багатьох мусульман у всьому світі, а не лише серед палестинців. Реакція в арабському та ісламському світі на нещодавнє насильство в Газі та на Західному березі річки Йордан після рішення США перенести посольство до Єрусалиму свідчить про те, що багато хто розглядає це питання переважно в релігійному світлі. Наративи на платформах соціальних мереж і в ЗМІ в цілому в цих країнах зазвичай включали посилання на релігію, навіть серед, здавалося б, світських людей.

Питання поселень на Західному березі річки Йордан також має релігійний аспект. Йдеться про фізичне відновлення біблійної землі Ізраїлю до пришествя Месії, що є центральним у віруваннях деяких ортодоксальних євреїв. Вони продовжують заселяти Західний берег річки Йордан на виконання цього пророцтва, вступаючи в сутички з місцевими палестинцями.

З іншого боку, згідно з фундаменталістськими школами ісламу, в кінці днів вся земля Ізраїлю і Палестини повинна бути під ісламським правлінням. Пророцтва з цього питання глибоко укорінені в деяких версіях хадисів (традиційних висловлювань Пророка), хоча в Корані вони лише маються на увазі. [18]

Ще під час війни 1948 року деякі єврейські екстремістські групи виправдовували свій внесок у конфлікт частиною божественно обіцяного повернення на священну землю Ізраїлю. Однак останнім часом ізраїльська влада заборонила такі найбільш екстремальні групи, як-от «Gush Emunim Underground», які планували бомбити мечеті в районі Храмової гори ще в 1980-х роках. [18]

З іншого боку, кілька релігійних екстремістських груп, таких як Брати-мусульмани, виправдовували свій внесок у конфлікт у 1948 році як есхатологічну подію, пов'язану з наближенням Судного дня. Сьогодні терористичні підрозділи Братства, такі як ХАМАС, закликають до застосування насильства проти Ізраїлю в ім'я ісламу, без різниці між цивільними та військовими цілями. Вони продовжують використовувати релігію, щоб отримати прихильників у Газі та в інших місцях, поширюючи цей апокаліптичний наратив. Ця ідеологія Братів-мусульман, яка поширюється на багато арабських (і кілька неарабських) країн, прагне відродити іслам і відновити історичний ісламський халіфат шляхом захоплення влади. Вони вважають Ізраїль «іноземним об'єктом» у континуумі потенційного ісламського халіфату і продовжують закликати до застосування проти нього насильства. [19]

Паралельно з цією крайньою сунітською стороною, з часів ісламської революції в Ірані в 1979 році, Іран був найзапеклішим у протистоянні Ізраїлю. Його радикальний режим відкрито закликає до знищення Ізраїлю та стверджує необхідність цього пошуку з теологічної точки зору. Він фінансує Хезболлу та ХАМАС, постачає їм зброю та навчає, а також підтримує сили Асада в Сирії, створюючи таким чином пряму загрозу безпеці Ізраїлю – і все це нібито в ім'я ісламу. [21]

З цього всього ми можемо зробити висновок, що дипломатія, яка не вирішить низку історичних питань зазначених вище попросту безсила. Лише після вирішення проблем дипломатія отримає зелене світло для урегулювання конфлікту. Але поки релігійний аспект не вирішений, як найбільший фактор, який ускладнює та унеможлиблює перемовини, то і дипломатія не матиме того впливу, який досягне миру в регіоні. Щоб сприяти приборканню релігійного насильства в цьому конфлікті, можна розглянути кілька заходів: міжконфесійний діалог; пам'ять про минулу плідну співпрацю між євреями та мусульманами, починаючи з сьомого століття; і зосередження на релігійних текстах, які стверджують позитивні та толерантні релігійні цінності, і зміцнення цих цінностей в освітніх системах з обох сторін. Можливо, це не нові ідеї. Що має бути новим, однак, так це терміновість і центральність цього релігійного компонента в рамках будь-яких поточних зусиль щодо досягнення ізраїльсько-палестинської «угоди століття» – або навіть просто для пом'якшення конфлікту та прокладання шляху до мирного співіснування в довгострокове майбутнє.

Література

1. The Khartoum Resolutions, URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-khartoum-resolutions>
2. Арабська мирна ініціатива, URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-181223/>
3. Hesham Youssef, 'Firefighting' Diplomacy Will Not Achieve Peace Between Israelis and Palestinians // USIP, 2022, URL: <https://www.usip.org/publications/2022/05/firefighting-diplomacy-will-not-achieve-peace-between-israelis-and>
4. Gideon Gera, Israel and the June 1967 War: 25 Years Later // Middle East Journal, pp.229-243, 1992, URL: <https://www.jstor.org/stable/4328431>
5. United Nations Security Council Resolution 242 S/RES/242, URL: <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/ip-s-res-242.php>
6. The Golan Heights Law, The Menachem Begin Heritage Center, URL: <https://db.begincenter.org.il/en/article/the-golan-heights-law/>
7. United Nations Security Council Resolution 497, URL: <http://unscr.com/en/resolutions/497>
8. PALESTINE REFUGEES, UNRWA, URL: <https://www.unrwa.org/palestine-refugees>
9. Nadav Safran, The Arab-Israeli Dispute in Perspective // University of California Press, pp 321-330; 361-361, URL: <https://www.jstor.org/stable/45311805>
10. Peter Beinart, A Jewish case for Palestinian refugee return // The Guardian, 2021, URL: <https://www.theguardian.com/news/2021/may/18/a-jewish-case-for-palestinian-refugee-return>

11. Halim I. Barakat, The Palestinian Refugees: An Uprooted Community Seeking Repatriation, Sage Publications, Inc., pp. 147-161, URL: <https://www.jstor.org/stable/3002425>
12. Palestinian refugees and the right of return, URL: <https://www.afsc.org/resource/palestinian-refugees-and-right-return>
13. Петер Гілле, Кому належить священне місто? // DW, 2017, URL: <https://www.dw.com/uk/кому-належить-святе-місто-шість-питань-щодо-статусу-єрусалима/a-41693215>
14. PALESTINIANS IN JERUSALEM.. VICTIMS OF ISRAELI OCCUPATION'S DOMINANCE // Euro-Med Human Rights Monitor, URL: <https://euromedmonitor.org/en/palestinians-in-jerusalem>
15. Ghislain Poissonnier et Eric David, Israeli Settlements in the West Bank, a War Crime ? // Revue des droits de l'homme - N° 17, 2020, URL: <https://journals.openedition.org/revdh/7613>
16. Israel and the Palestinians: Can the settlement issue be solved? // BBC, URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-38458884>
17. Barriers to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict. Editor: Yaacov Bar-Siman-Tov. Jerusalem: Konrad-Adenauer-Stiftung Israel, Jerusalem Institute for Israel Studies, 2010, Chapter 6 «Religion as a Barrier to Compromise in the Israeli-Palestinian Conflict» с. 228-263
18. Mario Alexis Portella, Another Clash between the Israelis and Palestinians: Why the Bloodshed Continues // Hungarian Conservative – 12.08.2022, URL: <https://www.hungarianconservative.com/articles/current/another-clash-between-the-israelis-and-palestinians-why-the-bloodshed-continues-part-ii/>
19. Zachary Laub, Egypt's Muslim Brotherhood // CFR, 2019, URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/egypts-muslim-brotherhood>
20. Bosso David, Understanding the Palestinian-Israeli Conflict: A Historical and Religious Perspective // WayBack Machine, 2000, URL: https://archive.org/details/ERIC_ED451108/mode/2up
21. Ido Levy, How Iran Fuels Hamas Terrorism // The Washington Institute for Near East Policy, 2021, URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-iran-fuels-hamas-terrorism>

УДК 94:623.438.3](477)«1991/...»

ТАНКОВЕ ОЗБРОЄННЯ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Орищенко Євген, магістрант факультету філології, історії, та політико-юридичних наук. Науковий керівник – д-р іст. наук, проф. **Луняк Є. М.**, кафедра історії України.

У статті проаналізовано період з 1991 по 2022 рік, який розкриває історію створення сучасних українських танків та яким чином відбувалися бойові дії на території України з 2014 року. Висвітлено вплив західних країн на формування боєздатних танкових груп під час повномасштабного вторгнення.

Ключові слова: танкове озброєння, «сталевий слон», війна, Україна, різновиди танків, модернізація.

Тематика на даний час є актуальною, бо триває війна України проти Росії. І нам потрібно знати, на що здатні наші військові сили та чого очікувати від підтримки Західних партнерів.

24 серпня 1991 року настав час, котрий чекало багато жителів ще тодішньої УРСР, а саме проголошення незалежності України. На країну очікували зміни, як в політичній, економічній так і у військовій сфері.

Після розпаду Радянського Союзу, наша країна отримала у спадок десяток різних видів танків. А саме ПТ-76 (плавучий танк), середній танк – Т-54/55. А також основні бойові танки, котрі перебувають на озброєнні України і по сьогодні. Одним із них був Т-64.

Оскільки Т-64 першої модифікації мав недостатню надійність двигуна, ходової частини і механізму заряджання, тому було вирішено створити Т-72, з більш кращим двигуном та автоматом заряджання гармати на 22 постріли і системою вентилятора охолодження [2, с. 234].

Я перерахував ті види танків, які дісталися нам у спадок. Але є й ті види, котрі ми створювали самостійно. Одним із них був Т-84 (Об'єкт 478ДУ2) – український основний бойовий танк. Створений Харківським конструкторським бюро з машинобудування імені А. А. Морозова.

Ще одним із сучасних танків, котрий стоїть на озброєнні країни є «Оплот-М» – сучасний український основний бойовий танк, розроблений Харківським конструкторським бюро машинобудування. Головний конструктор машини – Борисюк Михайло Дем'янович. БМ «Оплот» є докорінною модернізацією танка Т-84У «Оплот» та найновішим представником серії танків Т-84.

Отже, перейдемо до обговорення першого танку, а саме ПТ-76, він же плавучий танк.

Плавучий танк – бойова броньована машина на гусеничному шасі, зазвичай з гарматним або кулеметним озброєнням, один з видів танків, здатний самостійно долати водні перешкоди шляхом утримання на поверхні води й здатний вести бій як на суходолі, так і на воді.

На 1992 рік в озброєнні країни налічувалося близько 180 одиниць. На тепер їх уже немає в нашій армії.

Конструктори із самого початку створення танків, думали про те, яким чином можна зробити так, щоб танки плавали та могли ефективно воювати на суходолі. Є три шляхи, щоб цього досягти. Перший – за рахунок водозміщення його корпусу. Другий – розміщення понтонів навколо танку, котрі кріпилися до його корпусу. Та третій – використовувати розсувні екрани (схожі на гармошку).

Конструктори ПТ-76, використовували перший шлях, щоб танк зміг плавати. Якщо говорити про технічні характеристики, то до них можна віднести наступне. Бойова маса 14 т., Екіпаж 3 чол., Озброєння: 76,2-мм гармата, 7,62-мм кулемет «СГМТ», Броня 10-20мм., Максимальна швидкість на шосе 44 км/год, на плаву – 12 км/год та Потужність двигуна 240 к.с.

Як ми бачимо із характеристик, а саме я хочу звернути вашу увагу на швидкість по воді, то вона була незначна. Але на відміну від танків, для яких потрібно було створювати понтоні переправи, то така швидкість відіграла таки значну роль у форсуванні водойми [1, с. 112].

Куди ж поділися ці танки? Україна почала модернізувати танки для Республіки Індонезія, так і для інших країн азіатського регіону, зокрема для В'єтнаму. Та продавати їх туди. Наведу декілька змін. На танк було встановлено сучасну цифрову багатофункціональну систему прицілювання та керування озброєнням «Синтез». Покращення взаємодії підрозділів, а також підвищення рівня орієнтування та бойового управління буде здійснено завдяки оснащенню танка сучасними системами навігації «Базальт».

Найголовніше завдання – це забезпечити нормальні умови екіпажу. Щоб цього досягти, було змінено приводи керування, а саме важелі керування танків замінили на рульове керування. Додатково вдосконалено штатні установки водометних рушіїв.

Як ми бачимо, щоб покращити ставлення інших країн до спроможностей танкобудування України, потрібно, насамперед, виводити свої технічні новинки, у нашому випадку модернізації у світ. За словами заступника генерального директора ДП «Укрспецекспорт» Юрія Шрамка: «Програма модернізації ПТ-76 є яскравим прикладом компетенції та надання продуктового рішення світового рівня, а також кооперації українських підприємств зі світовими виробниками, чим створює вагомий вклад у розширення присутності українського ОПК на світовому ринку».

Перейдемо до найцікавішого танку ХХ ст., а саме легендарного Т-64. На початку 50-х років в Харківському конструкторському бюро № 60 почали думати над радикально новому створенні танка. Після десяти років пошуків та експериментів прийшли до створення Т-64. Серійно він випускався з 1964 року по 1987 рік. Уже тоді було створено близько тридцяти модифікацій даного танку. А що говорити й про сьогоднішня.

Перейдемо до розгляду модифікації даного танку, за всю історію їх було безліч, а ми поговоримо про ті модифікації, які на тепер стоять на озброєнні в Україні.

Т-64Е, даній модернізації танка, був притаманний двигун 5ТДФЕ потужністю 850 к. с. Характерною особливістю цієї моделі було встановлення сучасного озброєння, яке працювало в парі з гарматою. До нього можна віднести модуль автоматичних гармат ГШ-23 калібру

23 мм. Як правило її встановлювали на літаки, але було прийнято рішення встановлювати і на бойові машини. Було застосовано і новий механізм керування вогнем, під назвою 1А33-1 «Об». Дана модель здатна вести вогонь керованими протитанковими ракетами «Комбат» – розроблена в Київському конструкторському бюро «Луч». Пуск ракети здійснюється з гладкоствольної гармати, калібру 125 мм, якщо основне озброєння нездатне виконувати поставлену ціль [4, с. 34].

Про це буде сказано нижче, але слід згадати модернізацію танку Т-64Б1М. Спочатку поговоримо про ціну даної моделі, вона складає 200 тисяч доларів за одну модернізацію. Це не враховуючи базу самого Т-64.

Незадовго до війни Росії проти України, що розпочалася в 2014 році, саме ця модель у кількості 50 одиниць, у 2013 році, повинна була перейти у власність Демократичної Республіки Конго. Що саме сподобалося цій країні? По-перше, покращення захисту башти, шляхом встановлення динамічного захисту типу «Контакт», в задній частині башти розташовувалося устаткування та боекомплект. По-друге, для більшої прохідності танку був встановлений новий дизельний двигун, сімейства 5ТДФ. На 2017 рік, тільки цієї модифікації в національній Гвардії України, налічувалося близько 25 одиниць.

Поговоримо про досить таки цікаву програму модернізації Т-64, яка носить «Краб». Розробкою в межах цієї програми займається Харківське конструкторське бюро машинобудування ім. Морозова, що входить до складу Укроборонпрому. Мета є досить амбітна, а саме зробити танк, щоб бойова машина могла стояти на озброєнні України до 2045 року. Шляхом модернізації, а то і взагалі заміни низки елементів, до них слід віднести показники захищеності, вдалої ефективності вести бойові дії вночі, встановлення нового двигуна типу, 6ТД, потужністю 1200 к. с. У 2021 році було продемонстровано кілька одиниць даного танку.

Танк зразка 2021, під назвою Т-64БВК, докорінно змінився, адже цього потребували події, які вже тривали на той час, 7 років. Як ми всі знаємо, у більшості випадків під час бою головним є командирський танк, а саме його Держпідприємство «Харківський бронетанковий завод», модернізувало у 2021 році. Було встановлено дві радіостанції типів УКХ та одну з дальністю дії до 500 км типу КХ. Для швидкого виявлення противників було встановлено камеру спостереження, яка бачить ціль до 2 кілометрів. Не оминули увагою й озброєння та башту. Останній було покращено захист, а що стосується озброєння то було встановлено кулемет НСВТ з калібром 12,7 мм. Що стосується двигуна, то застарілий 5ТДФ був замінений новим 6ТД-4, який мав потужність 1500 к. с. Існують й інші модифікації сучасних двигунів, 6ТД-1, 6ТД-2, 6ТД-3, 6ТД-4 потужністю 1000, 1200, 1400, та 1500 к. с. відповідно. Двигун має й недолік, а саме його гучність. При поставленій цілі це може слугувати загрозою для екіпажу танку. Але ведуться й вдосконалення і в цій сфері [3, с. 45].

Історичні події, що відбулися у 2014 році, Російська Федерація 20 лютого розпочала окупацію Криму. На жаль, у той час наша армія перебувала в не найкращому стані. І тому змушена була відступити від півострову, бо не мала ні технічних можливостей, ні достатньої кількості військовослужбовців для стримування ворогу. Через кілька тижнів Крим, був захоплений так званими «зеленими чоловічками», але всі у світі знають, що це були російські військові.

13 березня 2014 року, в Україні було відновлено Національну гвардію на заміну внутрішнім силам. Через чотири дні Турчинов О. В. оголосив часткову мобілізацію. А уже через день начало процес першої хвилі мобілізації. 13 квітня того ж року розпочалась антитерористична операція (АТО).

Отож перейдемо безпосередньо до розгляду бойових дії за участі танкових бригад. А саме з 1-й окремої «Північної» танкової бригади вони використовували Т-64 БМ «Булат». Характерними особливостями даної бойової машини було вдосконалення по трьом основним напрямкам – це захист, рухомість і вогнева міць. Насамперед заміна двигуна з 700-сильного 5ТДФ на 850-сильний 5ТДФМ, а в останніх партіях – на 1000-сильний 6ТД-1. Конструктори збільшили бронювання танку шляхом встановлення захисту третього покоління

«Ніж». А також наростили пасивну броню. Було встановлено додатковий захист в носі корпусу, над гусеничних полицях та бортових щитках. Щоб забезпечити захист екіпажу від загоряння, було встановлено сучасну швидкодіючу систему пожежогасіння. Що стосується озброєння, було встановлено прицільно - спостережний комплекс ПНК-4СР. Завдяки якому командир міг вести вогонь із основної гармати, спареної із кулеметом та в стабілізованому режимі із зенітної установки. Плюс до цього був встановлений комплекс типу ТАКО-621, який діяв в радіусі до 5 км та вів вогонь сучасними протитанковими керованими ракетами з тандемною бойовою частиною «Комбат» [6].

В 2014 році в цій бригаді налічувалося всього 125 танків, із них 82 були саме «Булат». Першу задачу, яку виконувала ця бригада, був захист напрямку на Київ. Щоб розконсервувати танки Т-64, військові стикнулися із деякими складнощами, до них можна віднести малу кількість акумуляторів або ж танкові механізми взагалі не працювали.

Однією із «гарячих» точок була битва біля Луганського аеропорту. Керівництво вирішило не зосереджувати всі танки в одній точці, а було прийнято рішення, розкидати «металевих монстрів» для прикриття блокпостів або для прикриття колон із провізією та іншим необхідним обладнанням.

Наведу приклад бою за участю Т-64 «Булат» 13 липня 2014 року колона йшла в районі Розкішного, яку перехопили ворожі війська. Потрапив під вогонь, колона втратила можливість йти вперед. Піхота розосередилася, а три танка пішли в бій. Бій був закономірно програний, адже кожний із танків отримав по 4-5 вистрілів із РПГ-7 в борті. А командирський танк, з-за того, що снаряд потрапив у двигун, загорівся. Система пожежогасіння не змогла потушити вогонь, і танк повністю згорів. Механік-водій не зміг вибратися.

Під час будь-якого бою можуть проявитися і недоліки механізмів. Але це залежить і від самого ведення вогню. Наприклад, бій біля Георгіївки в Луганській області. За повідомленням військових, які вели бойові дії там близько п'яти ранку ворог наніс потужний удар артилерії та пішов у наступ. Два танки сепаратистів зі сторони Луганська вели вогонь вздовж вулиць села. Почався танковий бій, знову ж таки були задіяні «Булати» в кількості трьох машин. Чисто статистично, українські військові по техніці перемагали ворогів. Але статистика не враховує, низку факторів. Таким чином, даний бій закінчився доволі швидко. В одного «Булата», суттєвих пошкоджень зовні не було. Але водночас вся електрична проводка повністю відказала. Екіпаж залишив машину, яка почала тліти. Через деякий час бойова машина повністю загорілася. «Він як почав вибухати, то ми і очманіли», – каже один із військовослужбовців, що на той час перебував на місці події. Вони вели бій і він почав вибухати біля них. Це тривало протягом декількох годин. Одному водію осколок, який відлетів від танку, потрапив у око. Трьохсотий на рівному місці. А передок був у тому, що екіпаж цього танку залишив бойову машину на перехресті, від якого українські бійці не могли відійти. Але і прибрати машину теж не було змоги.

Як ми бачимо з вищесказаного, танк сам по собі грізна зброя, але якщо електрична складова дасть збій, то танк перетворюється в шматок металу. Бо в сучасному світі за механізми керування, ведення вогню і т. д. відповідає електрика. І якщо завдати ушкоджень по ній, то машина перетвориться у загрозу для всього екіпажу.

Поговоримо і про інші танкові бригади, які діяли на початку війни в Донбасі та Луганщині. Однією із них була сімнадцята окрема танкова бригада, яка розташовувалася в місті Кривий Ріг. По деяким даним, планувалося танкову бригаду перевести на «Булати» та змінити назву на Другу окрему танкову.

Уже у березні із бригади було сформовано три групи, загальною чисельністю 60 чоловік, які були відправлені для посилення охорони стратегічних позицій в тилу. Одна група охороняла аеродром в Херсонській області, а решта – бази зберігання в Кіровоградській області.

У серпні 2014 року відбувся бій під Іловайськом. Простежимо хронологію події, з 6 по 18 серпня відбулося три штурми. Українські військові зайняли більшу частину міста, але 23

серпня Росія ввела свої регулярні війська, і наші опинилися в повному оточенні. Останні чинили опір, було задіяно три танки та десять БМП, які підтримували добровольчі об'єднання. В результаті важких боїв всі три танки були знищені, вісім БМП також та загинуло 11 військовослужбовців.

Один танк знаходився біля блокпосту під кодовою назвою «40-03» та під час бою був виведений із строю, був прострелений ствол. Поранення отримав командир танка – молодший сержант Сергій Ісаєв, солдат – навідник Ігор Іванченко. Залишився без пошкоджень тільки механік-водій Євгеній Мартинюк, який пізніше освоїв ворожий російський танк Т-72Б3.

Після цих штурмів сталася одна із трагічних подій – Іловайський котел. Це відбулося 29-го серпня. Колона бійців, до якої входили батальйони «Азов», «Донбас» та «Шахтарськ», рухалася з Іловайська, і по них почали стріляти. Внаслідок цього 366 військових загинули, і 429 були поранені.

Поки я пишу про історію танкобудування, в моїй країні відбувається війна. І світ уже знає про місто Маріуполь. Але я хочу розказати про Маріуполь 2014 року.

«Російський каток» в кінці серпня почав наступати на місто. Українське командування перекинуло туди 23 – й Запорізький батальйон територіальної оборони та згадану вище зведену групу 17 окремої танкової бригади. В їх розпорядженні були гаубиці «Мста-Б», РСЗО БМ-27 «Ураган», БМ-21 «Град» та Т-64Б. Про останній і поговоримо. Суттєвим недоліком цієї модифікації було те, що в динамічному захисті не було пластину.

Динамічний захист – захисний пристрій, за допомогою якого поглинається енергія снаряду за допомогою пластину, що вставляється між броньованих листів.

На деякі танки були поставлений цей динамічний захист, а на деякі ні. Причиною цього був брак часу. Врешті – решт, почали планувати операцію, її повинні були почати о 04:20, біля перехрестя південніше Талаковки. Водночас був виявлений недолік у координації: піхотинці прибули на місце на годину пізніше, і колони почала рух тільки о 05:30. Дана колона йшла в Комінтернове (це село, яке знаходиться в Маріупольському районі, Донецької області).

Слід сказати про склад колони: попереду на відстані 300-400 метрів, в якості розвідки пішла цивільна «Газель» в якій знаходилися два добровольці (солдати Федір Машков та Іван Горілий), далі йшли чотири танки, дві БТР-60ПБ, потім йшли вантажівки ГАЗ з боеприпасами, в кінці колону через 100 метрів замикали ще чотири танки і БМП-2.

Як показали подальші події, саме «Газель» врятувала колону. Бо по ній почали стріляти ворожі військовослужбовці. Вони вели вогонь із РПГ, стрілкового озброєння та ПТКРів. Перші чотири танки, які йшли за «Газелю», відразу були виведені із ладу, не зробивши жодного пострілу. Друга четвірка, яка йшла в кінці колони, почала розвертатися у бойовий порядок (ліворуч та праворуч від колони). Але фактично відразу стало зрозуміло, що із 4 танків може вести вогонь тільки один.

Командуючий групи 17-й бригади згадував: «Дані танки були застарілі. На це вказувало те, що в одному танку почало витікати масло, в другому, який нормально вів стрільбу, заклинило механізм заряджання, а у третього – почала литися вода. Я у піхотинців просив допомоги – дві людини брали воду із криниці та подавали механіку, він в свою чергу заливав її у бак, звідти все виливалося». Ось такі ситуації, ми бачимо, можуть відбуватися на полі бою. Дані танки, які працювали з перебоями, було вирішено відтягнути в район цегляного будинку в центрі Великого Комінтернове (нині носить назву Пікузи). Але це було помилкою, бо як тільки «металеві гіганти» опинилися там, то по них відкрили вогонь та підбили один танк.

Бій відбувався за таким сценарієм. Бійці, які займали позиції, змогли відбити першу атаку піхоти. І до того ж, змогли знищити ворожий Т-72 за допомогою міномету, попавши між корпусом та баштою.

До речі кажучи, даний танк є не тільки в Російській Федерації, але й перебуває в наших Збройних силах.

Сам танк, хоч і не був вироблений безпосередньо в Україні, але вже близько 30 років перебуває в розпорядженні наших танкових частин. Він був розроблений на Уралі в 1973 році. Але наразі він пройшов низьку модифікації. Серед них можна виділити Т-72М, який має покращену комплектацію боезапасів та захисту екіпажу. Але не мають динамічного захисту, систем прицілювання та наведення.

В залежності року та країни виробника (адже він сам має радянське коріння, але виготовлявся за ліцензіями в інших країнах світу). Він міг комплектуватися двигуном від 780/840 к. с до 1000/1200 к. с. Даний двигун був багатопаливним, а, отже, він міг споживати як дизпальне, так і низькооктановий бензин чи солярку.

В Україні Т-72, налічувалося 200 штук, ще близько півтисячі зберігалися на консервації, кілька десятків були модернізовані згідно з сучасними військовими стандартами. Щодо ціни даної бойової машини, то новий танк, за різними оцінками, коштує 3-4 млн доларів (в залежності від комплектації). На відміну від цього модель радянського зразка коштує від півмільйона доларів [7].

А чим закінчився бій? В підсумку наші бійці групою відійшли до Пікуз, де й закріпилися. Попереду стояли снайпери, а по флангах – кулеметники. З того боку, де очікувалася наступна атака, поставили дві зенітні гармати. Пам'ятаєте про перше четвірку, яка прийшла в негідність відразу після початку бою. То і вона зіграла свою роль. Коли наші бійці запросили допомогу від артилерії, то орієнтиром для неї стали ці танки. І була поставлена кінцева точка в цьому бої.

Як ми бачимо із вищеперерахованого то, тільки за два роки відбувалося безліч подій в цій війні. Я навів тільки декілька випадків застосування танків в Донецькій та Луганській областях. А скільки їх ще було – це просто жахіття якесь. Та й під час бойових дій участь приймали і механізовані бригади, про які я згадаю далі.

24 окрема механізована бригада імені короля Данила з самого початку війни налічувала 700 чоловік. За перші два роки 2014-2015 роки втратила, лише 13 танків (12 згоріло, один танк перейшов у руки ворога).

Слід згадати і 28 окрему механізовану бригаду, яку на початку війни важко було укомплектувати, бо половина особового складу складалася із людей із Луганської та Донецької областей. До її складу входили Т-64БВ. Оскільки мала кількість техніки і людей до неї входили, то провівши декілька боїв, Одеська бригада була перекинута в Запорізьку область, де проходила бойове злагодження із мобілізованими.

Однією із боездатних механізованих бригад була 30, що до війни перебувала в Житомирській області. Бійці цієї бригади мали достатній досвід, бо в 2007 році перебували в миротворчій місії в Косово. Вони відзначилися в битві під Савур-Моголою, вони за допомогою трьох БМП, трьох танків та піхоти зайняли дану висоту, але пізніше змушені були звідти піти, бо тримати кругову оборону було важко. Під час одного із бою український та ворожий танк зіткнулися лоб в лоб. Але перший танк здетонував та забрав з собою навідника. А другий залишився цілий, пізніше його знищили самі ж бойовики. До речі, це був російський Т-72.

Я згадав ще не всі механізовані бригади, до них відносяться ще: 72-а, 92-а та 93-я механізовані бригади. Декілька слів про них. Перша із них була самою підготовленою, під час анексії Криму вона дислокувалася в Білій Церкві. Але під час артилерійського обстрілу, після того, як її перекинули в Луганську область – 70 відсотків особистого складу загинуло та втратили майже всю техніку. Це відбулося в 2014 році. Але війна триває далі. І бійці кожної із бригад набували досвіду. За ці роки тисячі бійців получили бойовий досвід, що зіграв одну із вирішальних ролей в подальшому.

24 лютого 2022 року – ця дата запам'ятається на все життя мені та всім українцям. Російська Федерація зі своєї території та з території Білорусі вчинили повномасштабне вторгнення в Україну. О 04:00 ранку були нанесенні ракетні удари по військовій інфраструктурі моєї країни. В десяти областях велися бойові дії – це Житомирська, Київська, Чернігівська,

Сумська, Донецька, Луганська, Запорізька, Миколаївська, Одеська та Херсонська. Решта областей піддаються ракетним ударам. Наприкінці березня Збройними Силами України, вороги були відкинуті із Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областях. Сотні тисяч жертв, сотні відкритих справ проти колаборантів. Але війна триває. Про причини війни ми говорити не будемо. Скажемо тільки одне, в усьому винен президент Російської Федерації. Бо саме він надав наказ про вторгнення в Україну. Втім, вина лежить і на всьому російському суспільстві, яке бездумно й майже цілковито підтримує безглузду агресивну руйнівну, зокрема й для власної країни, політику свого лідера.

Сьогодні потрібно провести історичну хронологію танків, які воюють та як це вони роблять. Роль танкових військ у цій війні розширилася. Танк слугує підтримкою для піхоти. Адже, якщо танк буде сам по собі, то як я наводив вище, може бути знищений декількома РПГ та іншими видами протитанкової зброї. Якщо поцілити в боекомплект, то це смерть усім членам екіпажу.

Стрільба із закритих позиції, саме у цьому полягає розширення ролі танка. Тобто він не виїжджає на ворога, а на відстані 6-10 км за допомогою коригування з дронів влучає у ціль.

Основним крім Т-64, є і Т-84 це подальший розвиток Т-80УД. Він має збільшену потужність двигуна до 1200 к. с., удосконаленні прилади прицілювання та спостереження. Двигун типу 6ТД-2 та система «Варта», яка слугує для боротьби із керованими ракетами противника. За моїми даними, їх налічується близько 6 штук. Він має модернізацію під назвою Т-84У «Оплот». А відрізняється він від Т-84, це насамперед, заміною російських комплектуючих українськими, а також іншою конструкцією елементів динамічного захисту. Всі ці машини перебувають на озброєнні у 14-ій окремій механізованій бригаді імені князя Романа Великого, про яку я згадував раніше. Та два рази засвітилися від часів повномасштабного вторгнення Росії.

За роки війни було підготовлено 3000 тисячі екіпажів. Тобто, як ми бачимо з точки зору професіоналізму, з цим у нас проблем немає, аби стільки техніки вистачало [5].

Збройні Сили України мають підтримку і з закордону, нам поставляють Т-72 різних модифікацій. Наприклад Т-72Мар, з тепловізійним прицілом «Драва-Т», з модернізованим приладом спостереження механіка-водія. Останній нам передала Польща. Екіпажам потрібно перевчатися на Т-72 з різними модернізаціями, щоб ефективніше перемагати ворога.

Як ми бачимо за 31 рік Незалежності України, танкові війська пройшли падіння та злет. Деякі танки вже не перебувають на озброєнні України, а такі танки, як Т-64 з різними модифікаціями та Т-84 вже довго перебувають в наших військах. Україні потрібно створювати експертне середовище, яке буде створювати план реформації танкових військ, щоб мати свої танки, а не спадок, який нам дістався.

Література

1. Саенко М. В., Чобиток В. В. Т-64. БТ-енциклопедия. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу <http://armor.kiev.ua/wiki/index.php?title=%D0%A2-64>
2. М. Никольский. От Т-64 до Т-80. Взгляд с Запада // Техника и вооружение. 1998. № 3. [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу <http://armor.kiev.ua/Tanks/Modern/from64to80.php>
3. Попков В. Ф. Танк Т-64А (к 20-летию серийного производства) // Вестник бронетанковой техники. 1984. № 4. URL: <http://armor.kiev.ua/Tanks/Modern/T64/20years/>
4. Чобиток В. В. Описание трансмиссии и ходовой части танка Т-64А // Броне-сайт, 1999. URL: [http://armor.kiev.ua/Tanks/Modern/T64/T64 transmission.php](http://armor.kiev.ua/Tanks/Modern/T64/T64%20transmission.php)
5. «Оплот» у бою? Що за танк засвітився на сході України. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/517209-oplot-v-boyu-chto-za-tank-zasvetilsya-na-vostoke-ukrainy-foto>
6. Війна почалася 8 років тому. Пригадуємо, як це відбувалося. URL: <https://vsim.ua/Retro/viynapochalasya-8-rokiv-tomu-prigaduemo-yak-tse-vidbuvalosya-11533549.html>
7. Що відомо про танк Т-72, який союзники передають ЗСУ. URL: https://auto.24tv.ua/tank_t_72_yakyi_soznyky_peredaiut_zsu_tsina_kharakterystyky_n37941

ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКА УГОДА ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ (НАФТА) ТА ЇЇ ВПЛИВ НА АМЕРИКАНО-МЕКСИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ

Плаунов Мирослав, студент IV курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Мицик Л. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті аналізуються передумови, причини та наслідки від підписання договору про вільну торгівлю між США та Мексикою. Характеризуються умови договору, причини їх існування і майбутні проблеми, які від них виникли. Висвітлюється вплив угоди на політику США після підписання, її ефекти на економіку Мексики та США, розвиток інтеграційних процесі у регіоні, які ця угода розпочала і посилила, а також причини й умови укладання нового договору – ЮМСКА.

Американо-мексиканські відносини займають значну роль у Західній півкулі. Проблема Мексики постійно стоїть у виборчих слоганах політиків США та сама політика стосовно Мексики постійно змінюється в залежності від обраного президента та його приналежності до партії. Північноамериканська угода про вільну торгівлю зіграла значну роль у зміні зовнішніх стосунків Мексики та США в останні 30 років. Кожний наступний уряд США, починаючи з моменту підписання угоди, пропонував різноманітні корективи до угоди, проте ніхто не наважувався змінювати договір до президентства Дональда Трампа. Його радикальні ініціативи пізніше призвели до підписання нової, переробленої угоди, на базі старої – ЮМСКА, ефекти від якої ми ще не можемо спостерігати.

Ключові слова: НАФТА, США, Мексика, ЮМСКА, вільна торгівля,

Передумови та особливості створення Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА)

Серед передумов створення НАФТА слід зазначити інтеграційні процеси у Латинській Америці. 80–90-ті роки ХХ століття ознаменувалися змінами у всій системі міжнародних відносин. Перемога США у холодній війні свідчила про перемогу ліберально-демократичних цінностей, що у свою чергу мало призвести до розвитку та зміцнення єдиного вільного світового ринку. Однак схильність країн, що розвиваються, до об'єднання в регіональні союзи і угруповання ставила під питання незаперечну могутність Штатів. Говорячи про Латинську Америку, варто згадати появу таких інтеграційних об'єднань як, наприклад, «Латиноамериканська асоціація інтеграції» (1980), «КАРИКОМ» (1973) та «МЕРКОСУР» (1991). Головною метою створення цих об'єднань було зниження залежності країн-членів від колишніх метрополій шляхом створення сильних регіональних спілок. Також, через високу залежність економік країн південноамериканського континенту від коливань на світовому ринку, а зокрема від США, латиноамериканські країни були націлені створити відносно незалежні економічні угруповання. Що стосується Мексики, досить згадати економічний спад у США в 2001-2002 роках, як вже зазначалося, економіка Мексики була прив'язана до економіки США. Тоді приріст ВВП Мексики досяг майже нульового рівня, а показники на душу населення склали (-1,3%) і (-0,5%).^[1] Не дивно, що в другій половині ХХ століття в Латинській Америці стали активно розвиватися інтеграційні угруповання.

США, у свою чергу, після закінчення холодної війни закріпили за собою статус лідируючої світової держави, однак, беручи до уваги регіоналізм, що посилюється, були змушені шукати нових союзників для просування ліберальної політики в міжнародній торгівлі. Мексика розцінювалася Штатами, як нестійка, слабка держава, інтересами якої можна було

знехтувати в ім'я просування власних інтересів у регіоні, проте привабливість ресурсів країни не дозволяла Штатам не розглядати Мексику як потенційного партнера.

Говорячи про причини зацікавленості Мексики у розширенні економічних зв'язків із США, варто сказати, що охоплена на той момент глибокою фінансовою кризою Мексика була орієнтована на допомогу північного сусіда. Підтвердження цього факту можна знайти в словах новообраного в 1988 році президента Мексики Карлоса Салінаса де Гортарі, який стверджував, що такі нагальні питання політики, як погашення зовнішнього боргу, вирішення міграційних питань, зниження рівня безробіття та боротьба з наркобізнесом можуть бути вирішені засобами розвитку співробітництва зі США.

Другою передумовою було те, що після Другої світової війни все більшу популярність у США набувають ідеї про необхідність поширення американської культури як зразка кращого життя. Неважко здогадатися, що ця політика була орієнтована насамперед на посилення впливу США у світі, що сприяло б просуванню національних інтересів Штатів. Так, США доклали чимало зусиль для підготовки сприятливого культурно-ідеологічного клімату в Латинській Америці, а зокрема в Мексиці.

Важливо підкреслити, що запропоновані США програми з міжнародного співробітництва головним чином були розраховані на те, що після їх закінчення іноземці поділяться отриманими знаннями та враженнями про розвинену та прогресивну Америку зі співвітчизниками, що поступово створить сприятливий образ США в інших країнах. Крім того, було розроблено спеціальну освітню програму з обміну студентами між США та країнами Латинської Америки. Так, слід зазначити, що склад політичної еліти в період ліберальних реформ правління С. Гортарі (1988-1994) був «вирощений» на основі культурно-ідеологічної бази США: сам президент Гортарі закінчив Гарвардський інститут держуправління; Е. Бланко, який брав активну участь у переговорах про створення НАФТА був випускником університету Чикаго. Так, можна зробити висновок, що здобувши економіко-політичну освіту в США і маючи за спиною досвід проживання в Штатах, політичний блок кінця 1980-х початку 1990-х був більш прихильно налаштований на співпрацю з північним сусідом, ніж раніше, і сприяв створенню сприятливого ґрунту для початку переговорів щодо створення зони вільної торгівлі.

Третьою причиною було Мексиканське лобі. Мексиканське лобі розцінюється експертами, як одне з найвпливовіших у США. На сьогоднішній день Мексика займає п'яте місце в рейтингу латиноамериканських країн, які мають певний вплив на США шляхом лобіювання власних національних інтересів через фінансування етнічних діаспор.[2]

Отже, беручи до уваги складне фінансове становище в Мексиці, її зацікавленість, а точніше необхідність у співпраці з впливовим сусідом, а також не забуваючи складу політичної еліти, який здобув економічну освіту в Штатах, варто сказати, що проект створення НАФТА був зустрітий радше прихильно.

Так, можна зробити висновок, що комбінація з державної політики, орієнтованої на співпрацю зі США, лобіювання з боку впливової мексиканської діаспори та зацікавленість бізнесу в ринках збуту в кінцевому результаті призвели до підписання угоди між США, Канадою та Мексикою.

Отже, враховуючи, що неоліберальні реформи, проведені раніше в Мексиці за сприяння США, можна стверджувати, що на початок 1990-х років Мексика розцінювалася Штатами як країна, що найбільше відповідає вищезгаданим критеріям. Більше того, угода з Мексикою розглядалася Штатами як проміжний крок на шляху до розширення зв'язків із країнами Латинської Америки. Мексиканський уряд, у свою чергу, спираючись на вдалий досвід Канади, висловив зацікавленість у співпраці з Вашингтоном.

Починаючи з 1991 року за допомогою тривалих переговорів між США, Канадою та Мексикою було укладено угоду НАФТА, що набула чинності 1994 року. Однак, не можна не відзначити, що в ході обговорень проекту між сторонами виникла низка суперечностей, для

вирішення яких країнам необхідно було піти на значні поступки. Тут у першу чергу йдеться про такі сфери як сільське господарство, енергетика, а також машинобудування та текстильна промисловість. Одним із ключових питань на порядку денному для Мексики стало отримання мексиканськими робітниками вільного доступу в США, на що була отримана відповідь, що в рамках НАФТА питання міграції та захисту навколишнього середовища не розглядаються, оскільки належить до внутрішньої юрисдикції країн. Однак очевидним стає той факт, що країни не могли залишити поза увагою такі нагальні проблеми, що вилилося в підписання у 1993 році додаткових угод, орієнтованих на захист упав трудящих та охорону навколишнього середовища.[3]

Самі Штати ж наполягали на усуненні будь-яких бар'єрів у торговельно-економічних взаєминах у рамках угоди: річ у тому, що нафтовидобувна галузь, залізниці, енергетика, а також експлуатація корисних копалин – ключові галузі для мексиканської економіки – є власністю держави. Звісно, суперечить факту регулярних поставок енергетичних ресурсів країнам-членам угоди.

Однак не можна забувати і той факт, що як переговори за умовами угоди, так і сама угода мали досить асиметричний характер, де Мексика займала положення периферійної держави, яка змушена дотримуватися умов більш впливових північних сусідів в особі США та Канади. Так, уряду Мексики довелося піти на поступки: країни-партнери з НАФТА отримали право відкривати філії своїх компаній на мексиканській території, іноземні інвестори отримали доступ до нафтохімічної промисловості, а також Мексика сприяла підвищенню ступеня відкритості діяльності державної нафтової компанії ПЕМЕКС та Федеральної комісії з енергетики.

Незважаючи на те, що США були головним «локомотивом» у НАФТА, угода про створення зони вільної торгівлі зустрічалася не всіма позитивно. Так, наприклад, песимістично були налаштовані представники американських профспілок, які були серйозно стурбовані майбутнім напливом дешевої мексиканської робочої сили в країну, що негайно, на їхню думку, спричинило б зниження зарплат населення. Крім того, у зв'язку з більш вигідними умовами виробництва в Мексиці для американських компаній, що прагнуть скоротити виробничі витрати, не дивним ставав і факт перенесення заводів на територію південного сусіда, що призвело б до підвищення безробіття серед американців.

Так, можна зробити висновок, що процес створення НАФТА носив дуже суперечливий характер, зумовлений як розбіжностями між країнами-учасницями щодо деяких спірних моментів співробітництва, так протиріччями всередині самих держав, що пояснюється різним ставленням населення до угоди. Однак, незважаючи на всі труднощі та протиріччя, у 1994 році країнам вдалося досягти консенсусу, і угода набула чинності.

Можна сказати, що НАФТА ознаменувала новий етап у взаємовідносинах між США, Канадою та Мексикою – створення найбільшого у світі ринку. Через взаємозалежність країн і неможливість процвітання економіки ізольовано, країни були змушені піти на вагомі поступки, і в результаті досягли консенсусу, де кожна мала свої переваги. Для Мексики, що пройшов нелегкий шлях від політики ізоляціонізму до лібералізації ринку, підписання угоди означало, не тільки розвиток торгових зв'язків з північними сусідами, а й досягнення нових позицій на світовій арені, що виявилось в подальшій участі країни у ключових міжнародних організаціях – СОТ, МВФ, АПЕК, і навіть ЮНКТАД. Важливо підкреслити, що заради переваг від співпраці з північним сусідом – нові технології, інвестиції, а головне доступ на великий американський ринок – політичний блок на чолі з мексиканським президентом С. Гортарі, а потім і його приймач президент Е. Седіло (1994-2000), був готовий поступитися принципами недовіри та ізоляціонізму щодо Вашингтона, що історично склалися, що стало причиною розколу мексиканського суспільства на прихильників і противників НАФТА.

Однак не можна забувати і про успіхи Мексики, досягнуті в рамках торгової угоди: у 2010 році в Мексиці було зафіксовано найбільший приріст обсягів зовнішньої торгівлі зі

Штатами, який склав 28,6%, загальний обсяг склав 383 млрд дол., а якщо звернутися до статистики, можна простежити помітне зростання ВВП Мексики в 1995-2016 роках з 286,2 млрд дол. до 1,261 трлн дол.[4] Крім того, країна знизилась інфляцію, збільшила обсяг іноземних інвестицій, а також зменшила зовнішній борг. США ж успішно завершили перший етап на шляху до створення зони вільної торгівлі Америк. Так, підписання угоди з Мексикою можна розцінювати як значний крок у напрямі посилення позицій Штатів по всьому Латиноамериканському континенті.

Позитивні і негативні наслідки НАФТА

Отже, як уже згадувалося вище, НАФТА розцінювалося її творцями як масштабний економіко-політичний проект, який мав лягти в основу подальшої інтеграції Америк та створення найбільшої у світі ЗВТ(Зона вільної торгівлі) між північчю та півднем у західній півкулі. Кожна країна бачила в ньому нові вигоди та переваги для власного розвитку. США, головним чином, були націлені знизити наростаючу зовнішню конкуренцію в регіоні, убезпечивши цим латиноамериканські країни, зокрема Мексику, від співпраці з ЄС та Азією. Передбачалося, що тісніша співпраця з північним сусідом дозволить Мексиці за рахунок виходу на великий іноземний ринок збільшити експорт та валютні накопичення, а також отримати об'ємні іноземні інвестиції, що в перспективі забезпечить країні стабільне економічне зростання. Як було розглянуто вище, частково надії виправдалися: Мексика і справді отримала об'ємну «допомогу» від США.

Справа в тому, що очевидна асиметричність у торговельно-економічних відносинах із очевидною перевагою США ще більше посилила залежне становище Мексики від північного сусіда: сьогодні частка американського та канадського експорту перевищує 80%, а частка імпорту – 70%. Крім того, іноземні компанії все частіше витісняють національні з провідних галузей економіки: тут йдеться насамперед про обробну промисловість (24% ВВП Мексики). [1] Активна діяльність макіладорас стала причиною зростання імпорту проміжної продукції, на які орієнтовано близько 78% всіх закупівель. Так, із вступом до НАФТУ Мексика значною мірою стала більш залежною від США. Крім того, вступ до НАФТА сильно вплинув на активізацію імміграційних процесів, що буде більш детально розглянуто нижче. Із країни на заробітки до США виїжджало величезна кількість мексиканців, а національна промисловість прибувала в якомусь застої та розвивалася дуже повільно. «Економіка Мексики зараз розвивається значно повільніше порівняно зі своїм історичним максимумом» - стверджує експерт ЕКЛАК К. Морено-Брід. Незважаючи на всі недоліки проекту для Мексики, країна значною мірою залежить від США і тому не може відмовитися від більш тісної співпраці. Крім того, американський ринок є головним торговим орієнтиром для Мексики, що все ж таки має певні плюси для розвитку країни. Звичайно, асиметричність взаємин позначається на Мексиці, проте не можна забувати і той факт, що саме завдяки адаптації неоліберальної моделі країна зробила значний ривок у розвитку і почала претендувати на значно високе становище на міжнародній арені.[1]

Що ж до США, безумовно, можна говорити про найбільш вигідне та привілейоване становище даної країни щодо угоди НАФТА: Штати отримали доступ до найбагатших ресурсів Мексики, скоротили виробничі витрати при перенесенні виробництва на територію південного сусіда, значно виграли від створення макіладорас. Суперечливим моментом залишається питання імміграції, яке має, як переваги – приплив дешевої робочої сили та підживлення робочих ресурсів США; так і недоліки – підпільна економіка та зниження рівня зарплати американців. Крім того, головним питанням залишається приплив нелегальних мігрантів, який найчастіше є основою кримінальної злочинності та наркоторгівлі – факторами, що загрожують національній безпеці США.[3]

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що через взаємозалежність Мексики та США в економічній сфері не можна однозначно сказати, чи вдався проект НАФТА чи ні. Проте, на сьогоднішній день НАФТА є апогей американо-мексиканських відносин, що в черговий раз свідчить про взаємозалежність і водночас асиметричність відносин між даними країнами.

ЮСМКА, як новий виток розвитку відносин

ЮСМКА покликано замінити НАФТА, Північноамериканську угоду про вільну торгівлю, яка діє у складі США, Канади та Мексики з 1 січня 1994 р. Протягом майже чверті століття у функціонуванні НАФТА було чимало проблем і труднощів унаслідок як протилежних бізнес-інтересів підприємств країн учасниць, так і через загальні зміни світової економічної політики глобального характеру. Предметом спору були розбіжності через торгівлю сировинними товарами та продовольством (м'ясомолочна продукція, фрукти та овочі, цукор та ін.), а також національні системи трудових відносин, транскордонна міграція робочої сили, правові аспекти інвестиційної діяльності країн-учасниць НАФТА [6]. Однак до перемоги на президентських виборах Д. Трампа жоден з учасників НАФТА (угода була безстроковою) не ставив питання про докорінний перегляд умов договору

Дональд Трамп, який почав жорстко критикувати НАФТА ще до його обрання Президентом США, називаючи «найгіршою торговою угодою в історії США» [7], після вступу на посаду в січні 2017 року перейшов до практичних дій. Він зробив перегляд цієї угоди пріоритетом зовнішньоторговельної політики США і надав йому важливе символічне значення.

Протягом перших місяців 2017 р. неодноразово звучали погрози про вихід США з НАФТА. Наприкінці квітня 2018 р. поширилась інформація про те, що Дональд Трамп вирішив не виходити з Північноамериканської угоди про зону вільної торгівлі НАФТА, а замість цього як можна швидше завершити всі необхідні внутрішні процедури для початку переговорів про зміну умов участі США в угоді [7]. Раніше Д. Трамп мав намір вийти з НАФТА, якщо угоду не буде переукладено на вигідних для США умовах. Сама по собі загроза виходу США з НАФТА, очевидно, мала на меті чинити тиск на торгових партнерів. Крім цього, Д. Трамп, імовірно, хотів вирішити проблему, пов'язану з гальмуванням процесу щодо початку переговорів. Партнери США по НАФТА – Канада і Мексика – усвідомлювали ризики виходу з угоди для американської економіки та мали чимало важелів тиску на американську сторону для використання в переговорах по НАФТА, особливо у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією

Досягнення Угоди США – Мексика – Канада вітали в усіх трьох країнах-учасниках. Реакцію правлячих кіл і великого бізнесу Канади та Мексики найкраще передати словами «полегшене зітхання»: на їхню думку, вдалося не допустити розвитку подій за найгіршим сценарієм, уникнути виснажливої торгової війни з «американським колосом»[8]

Угода США – Мексика – Канада включає в себе 34 розділи (у НАФТА 1994 року їх було 22), 13 додатків і 12 двосторонніх додаткових листів із зобов'язаннями. Говорячи про відмінності між двома цими угодами, можна зазначити таке[8]:

- за наполяганням американської сторони в ЮСМКА встановлений термін його дії в 16 років з можливістю продовження. При цьому обумовлено, що через 6 років буде проведено всебічний аналіз результатів його дії (НАФТА було безстроковим);

- дві перші додаткові угоди до НАФТА (з екології та трудових відносин) тепер включені як окремі розділи до основного тексту ЮСМКА і модернізовані, а також зміцнені заходи з перевірки їх виконання;

- угода містить ряд нових розділів, що регулюють такі актуальні для XXI століття питання, як цифрова торгівля, участь малих і середніх підприємств у зовнішньоекономічній діяльності, боротьба з корупцією, макроекономічна політика і валютний курс;

- найбільш суттєві зміни і, головним чином за рахунок Мексики, відбулися в правилах північноамериканської торгівлі автомобілями та частинами для їх виробництва.

У числі основних нововведень [8]:

- збільшення за наполяганням США так званого «північноамериканського змісту» у вартості автомобілів, необхідного для їх відповідності режиму безмитного ввозу, з нинішніх 62,5 % до 75 % (США спочатку пропонували 80–85% плюс виділення в рамках цього коридору чисто американського змісту, в сенсі «зроблено в США», у розмірі 50 %);

- вимога, щоб 40 % вартості північноамериканських автомобілів було вироблено працею робітників, які отримують погодинну зарплату в розмірі не менше 16 дол. США – захід, спрямований на те, щоб послабити конкурентну перевагу Мексики як локації з низькими ставками заробітної плати;

- вимога, щоб до 70 % сталі та алюмінію, які використовуються при виробництві автомобілів, мали північноамериканське походження;

- Канада і Мексика погодилися посилити на своїй території захист прав інтелектуальної власності. У числі найбільш важливих поступок – рішення збільшити термін патентного захисту для найсучасніших і інноваційних ліків (класу «біопрепарати») з 8 до 10 років а також продовжити термін дії авторських прав після смерті автора твору з 50 до 70 років;

- Канада і Мексика підвищили гранично дозволени максимуми онлайн-покупок для своїх фізичних і юридичних осіб, з яких не треба сплачувати митні збори (Канада – з 20 до 150 дол. США, Мексика – з 50 до 100 дол. США).

Отже, Дональд Трамп домогся свого, отримавши вигоди для ряду галузей американської промисловості і сільського господарства, продемонструвавши міжнародному співтовариству свою наполегливість у ділових переговорах. США отримали найбільшу вигоду від ЮСМКА, оскільки здійснювали ці переговори з позиції сили, в обстановці жорсткого торгу, погроз і наростаючого тиску, а менше за інших – Мексика, вимушена піти на більші, ніж Канада, поступки

Проте Канада, і Мексика теж виграли, оскільки для них в основному закінчився період еконо-мічної невизначеності і політичного протистояння з США, який тривав з моменту приходу до влади Д. Трампа та позначався скороченням інвестиційної активності. Інвестори, промисловці, експортери й імпортери набули впевненості в тому, що ті економічні правила гри, які діяли в Північній Америці протягом останньої чверті століття, будуть збережені. Заплановані зміни носять обмежений і розтягнутий у часі характер, що робить адаптацію до них не настільки обтяжливою. Двом цим країнам вдалося уникнути найгіршого варіанту – одностороннього виходу США з НАФТА, а також відвернути загрозу введення американцями 25-відсоткових імпорتنих мит на канадські і мексиканські автомобілі і запчастини.[1]

Міжнародне значення досягнутої домовленості полягає, у наступному. Угода США – Мексика – Канада задає новий стандарт у сфері вільної торгівлі, який США, Канада і Мексика будуть застосовувати у відносинах з іншими країнами та регіонами. Можна припустити, що в ЮСМКА знайшли відображення новаторські сюжети і варіанти їх вирішення, які поступово прокладатимуть собі дорогу і на більш широких міжнародних майданчиках.

Література

1. Кривенко Н. Торговельно-економічне співробітництво США, Канади і Мексики в контексті угод НАФТА та ЮСМКА. Журнал європейської економіки. 2020. Т. 19, № 4. С. 611-643.
2. Варламова М. Л., Ковальова І. О., Козачишина А. С., Лясковець К. К. Особливості інтеграційних процесів країн НАФТА. Економіка і організація управління. 2021. № 2. С. 66-75.
3. Каширина Т. В. Американско-Мексиканские отношения: от НАФТА к НАФТА 2:0. Гуманитарные и юридические исследования. 2021. № 4. С. 55-60.
4. Кузнецова Н.В. Вплив прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток країн, що розвиваються (на прикладі Мексики). Интеллект XXI. 2019. № 5. С. 122-129.
5. Бужан В. С. Економічні ефекти «молодшого партнера» асиметричної регіональної інтеграції (на прикладі Мексики). Економіка та держава. 2015. № 6. С. 145-149.
6. Довгаль О. А., Сердюк Г. В. Сучасний торговий протекціонізм США і перспективи функціонування інтеграційного об'єднання НАФТА. Проблеми економіки. 2018. № 3. С. 6- 12.
7. Дзяд О. В., Гречин К. О. Результати та перспективи модернізації НАФТА в контексті політики Д. Трампа. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 28, Ч.1. С. 88-95.
8. Богданова Т. Є. ЮСМКА як новий етап північноамериканської інтеграції. Наукові праці. Політологія. 2019. Т. 324, Вип. 312. С. 38-42.

ЕКОНОМІЧНЕ ЕМБАРГО США ПРОТИ КУБИ, ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ Й СУЧАСНИЙ СТАН

Прокоф'єв Максим, студент IV курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Мицик Л. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті аналізуються рішення США накладити економічну блокаду на Кубу після перевороту та критичних подій задля протидії проти комуністичної влади. Висвітлюються моменти відлиги і напруження в стосунках, пов'язані з ембарго. Характеризуються ставлення обох сторін до діалогу.

Ключові слова: Ембарго, Куба, США, Обама, Трамп

Причини ембарго

У 1959 році Фідель Кастро і група заколотників захопили владу в Гавані, скинувши уряд Фульхенсіо Батісти. Після кубинського перевороту США визнали уряд Фіделя Кастро, але почали застосовувати економічні санкції, оскільки новий режим збільшив обсяги торгівлі з Радянським Союзом, націоналізував американську власність і підвищив податки на американський імпорт. Після скорочення імпорту кубинського цукру Вашингтон запровадив заборону на майже весь американський експорт на Кубу, яку президент Джон Кеннеді розширив до повного економічного ембарго, що включало жорсткі обмеження на поїздки.[2]

Провал політики скинути Кастро викликав періодичні дебати в США політиків щодо того, чи може зближення краще служити інтересам США. Куба своїм положенням між двома наддержавами дала Вашингтону стимул нормалізувати відносини, якщо це зможе вивести Кубу з радянської орбіти. Це було метою ранніх спроб зближення президента Джона Ф. Кеннеді

Кожного разу вимоги США менше зосереджувалися на внутрішній політиці та економіці Куби домовленостей, ніж щодо зовнішньої політики Куби, зокрема, припинення підтримки Кубою революціонерів за кордоном і скорочення свого військового зв'язку з Радянським Союзом. Ініціатива Кеннеді була перервана його вбивством. [1]

Ініціативи Картера також зазнали невдачі, зв'язок Куби з Радянським Союзом залишився непорушним. Коли Куба направила війська до Анголи та Ефіопії за радянської матеріально-технічної підтримки, Вашингтон розцінив її дії як ескалацію холодної війни і повернувся до своєї політики ізоляції та економічного заперечення.

У наступні десятиліття економічна і дипломатична ізоляція стали основними напрямками політики США щодо Куби. У 1982 році президент Рональд Рейган назвав Кубу державою-спонсором тероризму за підтримку лівих бойових угруповань у Центральній Америці та Африці.

Загалом економічне ембарго є небажаним, оскільки воно заважає вільній торгівлі між країнами. І все ж можна навести аргументи на користь ембарго проти Куби. Кастро не тільки дозволив встановити радянські ракети на Кубі, всього в 90 милях від Флориди, але також активно намагався втручатися в інші країни, надсилаючи війська і так званих радників. Метою ембарго було створити економічні труднощі для Куби, які змусять Кастро відмовитися від цих міжнародних дій і, можливо, навіть призведуть до повалення його уряду та кінця комунізму на Кубі. Кастро справді припинив свій міжнародний авантюризм, але він і комунізм залишалися міцно вкоріненими протягом десятиліть. [1]

Слабкі економічні показники Куби значною мірою спричинені ембарго, оскільки Сполучені Штати були б природним, важливим торговим партнером для острова, як і для інших сусідніх країн Карибського басейну, а також для Мексики та інших країн Центральної Америки. І все ж комунізм сам по собі є загальною причиною її поганих економічних показників. Можна

сказати це з повною впевненістю, оскільки комунізм як економічна система повністю провалився в кожній країні, де його випробували. Закінчення холодної війни відкрило нові можливості для відновлення зв'язків двох країн. Крах СРСР, основного економічного донора і найбільшого політичного і військового союзника занурив Кубу повну кризу.

Економічний крах, страждання, яких зазнали звичайні кубинці під час цього «Особливого Періоду» викликав значну реакцію кубинської діаспори в Америці. Грошові перекази з США до Куби почали зростати зі 150–200 мільйонів доларів на рік у 1990 році до приблизно 500 мільйонів доларів до 1995 року.

Зміна геополітичного становища Куби, не змінило політики США щодо ембарго. Авторитарний комуністичний режим і його постійні порушення прав людини, який ще тепер залишився без основного союзника, не міг продовжувати існувати в такому вигляді серед ліберальних демократій регіону. Тому, президенти Джордж Буш і Білл Клінтон підписали закони - Закон про демократію на Кубі 1992 року і Закон про свободу і демократичну солідарність на Кубі 1996 року, також відомий як Закон Хелмса-Бертоне, - які посилили амери-канські санкції і заявляли, що блокада залишатиметься в силі до тих пір, поки Куба не перейде до демократії, яка виключатиме сім'ю Кастро з політики і захищатиме основні свободи людини. [3, с.24]

Певні корективи у 1999 році дозволили експортувати на острів медикаменти та продукти харчування американського виробництва. Обмеження, однак, посилилися за часів президента Джорджа Буша-молодшого, чия Комісія зі сприяння вільній Кубі посилила виконання існуючих санкцій.

Ембарго на Кубу фактично торкається не тільки США, але і інших країн світу. Судна країн, які використовуються для торгівлі з Кубою, заборонено впускати в порти США. Така радикальна міра сильно знижує привабливість Куби, як торговельного партнера, адже ніхто не хоче зменшувати свій обіг торгівлі з США. Від цього сучасна Куба має свій ретро вигляд і відсталість у технологіях. Неможливість завозу сучасної техніки у великих масштабах призвела до того, що більшість машин на Кубі залишилися ще з часів Батисти, а інтернет і мобільний зв'язок відстає від усього світу на 10-20 років.

Нормалізація

Проте, не бажання Куби радикально міняти свою політику і ідеології, і загальні ефекти від ембарго на населення Куби призвели до посилення спроб нормалізації відносин. Під час своєї президентської кампанії 2008 року Барак Обама заявив, що ізоляція Куби не сприяла просуванню американських інтересів і що настав час вести дипломатичні переговори з режимом Кастро. Через кілька тижнів після вступу на посаду він послабив обмеження на грошові перекази і подорожі, дозволивши американцям кубинського походження надсилати на Кубу необмежену кількість грошей і дозволивши громадянам США відвідувати Кубу з релігійними і освітніми цілями.

Коли Обама почав пом'якшувати політику США щодо Куби, острів продемонстрував відкритість до реформ під новим керівництвом брата Фіделя, Рауля. Зіткнувшись зі старінням населення, великим зовнішнім боргом та економічними труднощами на тлі глобального спаду, Рауль Кастро розпочав лібералізацію державної економіки Куби у 2009 році. Реформи включали децентралізацію сільськогосподарського сектору, послаблення обмежень для малого бізнесу, відкриття ринків нерухомості, надання кубинцям можливості вільніше виїжджати за кордон та розширення доступу до споживчих товарів. Як наслідок, приватний сектор Куби різко зріс, а кількість самозайнятих працівників майже потроїлась у період з 2009 по 2013 рік. [5, с. 191]

Відлига продовжилася і в наступні роки. Адміністрація Обами ще більше послабила обмеження на грошові перекази і подорожі, а також на торгівлю, телекомунікації і фінансові послуги. Вона також зняла з Куби статус країни-спонсора тероризму, що було головною перешкодою на шляху до нормалізації відносин. Обидва уряди знову відкрили свої посольства - крок, який отримав широку громадську підтримку в обох країнах - і провели переговори щодо низки двосторонніх угод

На початку 2016 року Обама зробив ще один важливий крок до нормалізації відносин, відвідавши Гавану, що стало першою поїздкою на Кубу чинного президента США з часів Калвіна Куліджа в 1928 році. У своїй програмній промові, яка транслювалася в прямому ефірі за участю Рауля Кастро, Обама закликав обидві країни продовжувати реформи. За його словами, кубинський уряд повинен продовжувати політичну і економічну лібералізацію, а Конгрес США повинен скасувати торговельне ембарго. Пізніше того ж року американські комерційні авіалінії вперше за понад п'ятдесят років почали здійснювати авіасполучення між країнами. [4, с.485]

Новий період загострення

Смерть Фіделя Кастро та обрання Дональда Трампа у 2016 році відновили дискусії щодо політики США стосовно Куби. Перебуваючи на посаді, Трамп виконав свої передвиборчі обіцянки щодо зміни курсу на значну частину «відлиги» адміністрації Обами у відносинах з Кубою.

У грудні 2016 року, коли термін повноважень президента Обами добігав кінця, підтримка його політики щодо Куби залишалася сильною: 75% підтримували відновлення дипломатичних відносин і 73% – скасування блокади. Підтримка республіканців зростає до 62%, а консервативних республіканців – до 57% з обох питань. Навіть після того, як президент Трамп пообіцяв змінити політику Обами щодо Куби, громадська підтримка взаємодії збереглася. Національне опитування Morning Consult у травні 2017 року показало, що 65% громадськості підтримують зміни в політиці Обами і лише 18% виступають проти них. Шістдесят один відсоток громадськості виступав за припинення блокади. Республіканці, як і раніше, підтримували політику Обами з різницею 64% проти 21%, і 55% республіканців виступали за припинення блокади. [3, с.9]

У 2017 році адміністрація Трампа заборонила торгівлю з підприємствами, які контролюються або діють від імені кубинських військових, розвідувальних органів і служб безпеки. Вона також заборонила американцям їздити на Кубу в індивідуальному порядку з метою освітнього та культурного обміну.

Вашингтон посилив тиск на Гавану у 2019 році, коли дозволив громадянам США подавати позови до суду на суб'єктів, які торгують конфіскованим кубинським режимом майном або отримують вигоду від нього. Конгрес передбачив це в законі Хелмса-Бертоне, але попередні президенти США регулярно відмовлялися від цього положення. Канада і Європейський Союз, які є основними іноземними інвесторами на Кубі, засудили цей крок як порушення міжнародного права і пообіцяли захистити свої компанії, оскаржуючи це рішення в рамках Світової організації торгівлі.

Тим часом адміністрація Трампа дедалі більше насторожено ставилася до тісних зв'язків Куби з соціалістичним режимом Венесуели, з яким ведеться боротьба. У 2018 році радник з національної безпеки Джон Болтон охарактеризував Кубу, Нікарагуа та Венесуелу як «трику тиранії», звинувативши їхні уряди у масових людських стражданнях та регіональній нестабільності. Адміністрація Трампа намагалася зупинити потік нафти з Венесуели на Кубу, запровадивши санкції проти судноплавних компаній і державної нафтової компанії Куби. Вона також заборонила кубинським чиновникам в'їзд до США через їхню ймовірну причетність до порушень прав людини у Венесуелі.

Адміністрація Байдена і нові виклики

Будучи кандидатом, Джо Байден пообіцяв змінити політику Трампа щодо Куби, яка, за його словами, не сприяла просуванню прав людини і демократії. Після вступу на посаду адміністрація Байдена заявила, що сподівається з часом зняти обмеження на грошові перекази і дозволити американцям подорожувати на Кубу, а також почала перегляд інших дій адміністрації Трампа.

Однак перспективи зближення зіткнулися з новими перешкодами після спалаху загальнонаціональних протестів у липні 2021 року, найбільших на Кубі за майже три десятиліття. Демонстранти заявили, що вони реагують на погіршення економічних умов, в тому

числі на перебої в електро-постачанні, нестачу продовольства і медикаментів та різке зростання інфляції. Аналітики пояснюють ці негаразди поєднанням американських обмежень, неефективного управління урядом і майже 90-відсотковим падінням курсу іноземної валюти через пов'язаний з пандемією колапс у туризмі. Лідери Куби у відповідь звинуватили іноземних провокаторів, заарештували організаторів протестів та обмежили доступ до Інтернету і соціальних мереж по всьому острову.

Байден закликав режим поважати права кубинців на протест і «вільно визначати власне май-бутнє», а його адміністрація запровадила нові санкції проти кількох кубинських чиновників, в тому числі високопоставлених членів національної поліції. У травні 2022 року, після перегляду своєї політики щодо Куби, Білий дім оголосив про низку заходів щодо послаблення обмежень на острові, включаючи розширення американських авіарейсів до країни, відновлення програми возз'єднання сімей та зняття ліміту на грошові перекази для сімей. Деякі критики, в т. ч. голова сенатського комітету у закордонних справах Боб Менендес, стверджують, що нові заходи не сприятимуть розвитку демократії, а навпаки, зміцнять комуністичний уряд.

Багато аналітиків вважають, що адміністрація буде обережною, щоб не підігравати заявам Гавани про те, що Вашингтон розпалює інакомислення. «Зрештою, для Байдена це балансування, - сказав експерт з Латинської Америки Ерік Фарнсворт в інтерв'ю Politico, - виступити на підтримку демократії... не створюючи при цьому труднощів для протесту-вальників».

Висновки

Щоб розпочати відновлення взаємодії з кубинським урядом, повинні бути знову відкриті дипломатичні лінії та зв'язок між Сполученими Штатами та Кубою, який президент Дональд Трамп припинив.

Дипломатична взаємодія зменшить двосторонню напруженість, допоможе уникнути майбутніх криз і сприятиме розвитку США та інтересів з найрізноманітніших питань.

Куба змінюється. Нове покоління лідерів, народжених після 1959 року, бере кермо влади. У квітні 2021 року Рауль Кастро залишив посаду першого секретаря Кубинської комуністичної партії

Економіка змінюється. Розпочато процес реформування. У 2011 році реформування рухалось повільно, але прискорилось в наступних роках, створюючи більшу економічну різноманітність.

Одним із головних досягнень президента Джо Байдена у зовнішній політиці під час його перебування на посаді віце-президента стала так звана кубинська відлига, яка розіграла одну з останніх крижаних точок холодної війни в Західній півкулі. Але адміністрація Трампа зачинила двері морозильної камери, припинивши двосторонні подорожі, відновивши санкції та визначивши Гавану державою-спонсором тероризму.

Громадянське суспільство Куби змінюється значною мірою завдяки поширенню Інтернету, що дозволило людям створювати віртуальні соціальні мережі, які проявляються в реальному житті у вигляді протестів і зміні настроїв населення.

Література

1. Is It Time to End the Cuban Embargo? <https://www.chicagobooth.edu/review/is-it-time-to-end-cuban-embargo>
2. The Evolution of US-Cuba Relations in the Trump Era <http://www.cicir.ac.cn/UpFiles/file/20200228/6371847871800908574956780.pdf>
3. The United States and Cuba: A New Policy of Engagement <https://www.wola.org/wp-content/uploads/2021/02/A-New-Policy-of-Engagement-PUBLIC-1-4-21.pdf>
4. Normalizing US-Cuba relations: escaping the shackles of the past WILLIAM M. LEOGRANDE https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/INTA91_3_02_LeoGrande.pdf
5. CUBA-US RELATIONS: NORMALIZATION AND ITS CHALLENGES https://www.researchgate.net/publication/322988217_Cuba-US_Relations_Normalization_and_Its_Challenges_ISBN_978-0-9983785-0-3

ДО ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОФАЙЛІНГУ

Пучка Марія, студентка III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. юрид. наук, доц. **Ларченко М. О.**, кафедра політології, права та філософії.

Розглядається методика та основа побудови психологічного портрета злочинця з урахуванням психологічних принципів аналізу події. Ознаки злочину та основні кроки складання психологічного профілю та на чому вони ґрунтуються. Пояснюється основна ідея методу формування кримінального профілю та розвиток даного методу. Аналізуються різні підходи до встановлення зв'язку між ознаками злочину та злочинця. Роз'яснюються відмінності таких понять як модус операнді та почерк злочину, та їх місце в формуванні портрету, місце в кримінальному профілі. Робиться висновок про оперативний аналіз злочину в провідних країнах та точність профілю злочинця.

Ключові слова: Профіль злочинця, розслідування злочинів, багатовимірний світ людини, профайлінг, індивідуальні риси злочинця, психологічні прийоми, типовий профіль, серійний вбивця, основи побудови психологічного профілю.

Профільовання насамперед має дуже велике значення при розкритті серійних злочинів. Перше у світі інтерв'ю із серійним убивцею було проведено у США у 1979 році, що дало новий виток у розвитку криміналістики як науки. Цього ж року розпочався розвиток такого напрямку в криміналістиці як особистісно – злочинне профільовання. Щоб пояснити важливість методу аналізу злочинності потрібно розглянути саму суть цього напрямку. Основна мета цього методу полягає в тому, що особистість злочинця це прояв його поведінки. Те, що повторюється в житті щодня, доводиться до автоматизму й у результаті є психологічними маркерами на місці злочину. Криміналісти-психологи узагальнюють дані, надані їм оперативними агентами, і на основі цього складають психологічний портрет злочинця. В основному це обчислення статі, віку, сімейного стану, можливі судимості в минулому, а також можливість скоєння злочину повторно. Легко також оцінити ставлення серійного вбивці до жертви.

Профіль злочинця – це один з різновидів криміналістичних моделей, що є системою відомостей про психологічні та інші ознаки особи, істотних з точки зору її виявлення та ідентифікації, що включає ознаки не тільки психологічної природи, а й правові, соціально-демографічні та інші ознаки [2]. Нерідко профіль також називається психолого-криміналістичним портретом. На відміну від словесного портрета психологічний портрет відображає внутрішні, психологічні, а також поведінкові ознаки людини, а його основна функція – бути засобом виявлення злочинця, особистість якого не встановлено [1, с. 253]. Таким чином, профіль (портрет) злочинця включає головним чином ті ознаки, які мають важливе пошукове значення, що дозволяє виявити і встановити злочинця. Метод формування профілю невідомого злочинця отримав назву кримінального профайлінгу (Profiling) [3, с. 295–299]. Я можу описати психологічний профіль як метод ідентифікації підозрюваних, який спрямований на виявлення ментальних, емоційних та особистісних характеристик людини на підставі того, що було зроблено або залишено на місці злочину.

У процесі розслідування злочинів особливий інтерес представляє інформація про форму злочинної поведінки та спосіб дій злочинця. На її основі можна зробити припущення про зріст, статуру, фізичну силу, професійні навички, дефекти психіки та інші ознаки людини. У сучасній науці система відомостей про психологічні та інші ознаки розшукуваного злочинця, суттєвих з погляду його виявлення та ідентифікації, отримала назву «психологічний профіль», а в Україні – «психологічний портрет» злочинця.

В основу побудови психологічного портрета злочинця покладено психологічні принципи аналізу таких подій:

1. Елементи криміналістичної характеристики розглядаються як результати поведінки підозрюваної особи в умовах вільного вибору, а також системою як усвідомлених, так і неусвідомлених дій котрі спрямовані на досягнення бажань злочинця.

2. Елементи криміналістичної характеристики злочину розглядаються як єдина система принципом якої виступає особистість злочинця у її суб'єктивному ставленні до інших елементів, що складають криміналістичну характеристику. Проаналізувавши дослідження наукової літератури, можу говорити про те, що поведінка особи яка вчинила серію однорідних злочинів підпорядкована не меті їх вчинення (наприклад, задоволенню сексуальних потреб), а алгоритму – те як воно має бути скоєно, які емоції при цьому має пережити злочинець. При складанні психологічного портрета враховується дуже важлива з погляду деталей – «набір життєвих цінностей». Завдяки цінностям багатовимірний світ людини перетворюється на його в життєвий світ як простір для реалізації актуальних потреб та можливостей людини.

У встановленні зв'язку між ознаками злочину та злочинця мають місце два підходи: статистичний, аналітико-психологічний. Саме з урахуванням цих підходів у ФБР була розроблена процедура складання «психологічного профілю», що складається з 5 кроків, або етапів:

- 1) ґрунтовне вивчення, тобто аналіз природи та сутності злочину та кримінальних типів осіб, які вчинили подібні діяння в минулому;
- 2) аналіз місця розслідуваного злочину;
- 3) вивчення найближчого оточення, занять та захоплень жертви та підозрюваного;
- 4) формування можливих мотивуючих факторів всіх задіяних у розслідуванні осіб;
- 5) опис злочинця (з урахуванням зовнішніх поведінкових проявів його можливої психологічної сутності).

Технологічний алгоритм розробки психологічного профілю (портрета) злочинця включає три основні прийоми:

- 1) прийом реконструкції криміналістичного механізму злочину;
- 2) прийом психологічного моделювання поведінки злочинця;
- 3) прийом психологічної інтерпретації поведінки злочинця. У процесі реконструкції криміналістичного механізму злочину особлива увага має приділятися огляду місця події. На цьому етапі виділяють первинну та вторинну сцени місця злочину. Основними джерелами інформації виступають кольорові фотографії місця події. Крім того важливими джерелами інформації є різні схеми, плани, картки, які використовуються при огляді, а також спеціально розроблені анкети, що заповнюються суб'єктом доказування під час проведення огляду місця події, докладні результати розтину трупа (якщо він є), максимально повна інформація про потерпілого. За підсумками отриманої інформації з допомогою психологічних прийомів аналізу виявляються індивідуальні дії та риси злочинця. В основу прийому психологічного моделювання поведінки злочинця покладено три параметри дії людини в залежності від ситуації, що склалася.

Тому далі потрібно визначити на чому ґрунтується складання профілю.

Під час написання статті я дослідила теорії різних юридичних дослідників які застосовують різні теорії та методики з різних галузей знань таких як: психології, психіатрії, психопатології, судової медицини, статистики, соціології, герменевтики, криміналістики, кримінології, які, дозволяють їм за конкретних умов сформуванню пошукового портрету невідомого злочинця. Зокрема до таких теорій належать «вчення про динамічний стереотип» І. П. Павлова; теорія Е. Кречмера про «кореляцію між будовою тіла, типом особистості та схильністю до антисоціальних вчинків»; «метод аналізу поранень» і т. д.

Основна ідея методу формування кримінального профілю в моєму розумінні полягає в дослідженні зв'язків між злочином і характеристиками злочинця, у відтворенні зовнішності чи особистості злочинця. Слідами залишеним ним при скоєнні злочину, на місці злочину в тому числі і тілі жертви. При створенні профілю злочинця можливо відновити картину злочину –

місцезнаходження жертви, наявність або відсутність значущих речей, а саме докази, що вказують на те, що злочинець зробив з жертвою також послідовність подій та поведінка суб'єкта злочину до і після нього, на основі чого робляться висновки про можливе значення та мотивації конкретних дій [4, с. 373]. Так наприклад, зв'язування жертви свідчить про потребу злочинця в контролюванні, нанесення ножових поранень жертві – потреби в збудженні від болю або крові тощо.

Також профіль злочинця може включати відомості про його місце проживання, зовнішній вигляд, структуру особистості, дозлочинну та післязлочинну характеристику (наприклад зміну місця проживання та місця роботи після вчинення злочину). За усіма зібраними результатами складається підсумковий письмовий документ який містить опис профілю передбачуваного злочинця. Кримінальний профіль як метод встановлення невідомого злочинця спочатку був розроблений у США. Початком послужила практика поліцейських підрозділів залучати психіатрів та психологів для інтерпретування дій невідомих злочинців з психологічної точки зору [4, с. 373]. Надалі методи аналізу та визначення профілів були предметом вивчення відділу поведінкових наук Академії ФБР США.

Під час дослідження я змогла виділити 5 основних етапів розробки психологічного профілю:

- 1) аналіз сутності злочину (психологічна характеристика осіб які вчинювали подібні дії в минулому);
- 2) аналіз місця де було вчинено злочин;
- 3) вивчення оточення, занять та захоплень жертви (жертв, якщо їх кілька);
- 4) формування можливих мотивів всіх задіяних у розслідуванні осіб;
- 5) опис злочинця з урахуванням зовнішніх та поведінкових проявів його психологічної сутності [5].

На основі чого йде складання кримінального профілю: вибір та прийняття рішень злочинцем у процесі скоєння злочину та його поведінка при цьому характерні для цієї особи мають назву *behavior reflects personality*. Так, проаналізувавши данні австрійського криміналіста-психолога Т. Мюллера зло-чинна поведінка умовно складається із двох блоків: модус операнді «*modus operandi*» і почерк «*signature*» [6, с. 49–50]. Модус операнді – це ті дії злочинця які з характеризують спосіб скоєння ним того чи іншого злочину і дозволяють класифікувати злочин як сексуальний злочин, вбивство з метою пограбування. Також наявних у нього засобів злочину, наприклад зброя. Тоді як почерк – це дії які відбуваються для того, щоб доставити злочинцю емоційне задоволення. Зазначені ознаки дозволяють судити про фантазії та світ переживань злочинця [7, с. 154]. Як правило, саме ці окремі елементи поведінки злочинця належать до унікальних, що утворюють неповторний почерк конкретного злочинця (наприклад, завдання численних посмертних тілесних ушкоджень, відрізання статевих та інших органів, розрізання нижньої білизни жертви, залишення будь-яких предметів у порожнинах тіла жертви).

Також важливим фактором є питання, на які відповідає аналіз «модус операнді» та «почерку». Для подальшого аналізу потрібно розуміти таке поняття як профайлінг. В моєму розуміння це система принципів та методик, що дозволяють аналізувати характер людини та передбачати її поведінку за різними непрямими ознаками: манера спілкування, жести, міміка, рухи очей та інші невербальні сигнали. Зазвичай процес профілювання зводиться до складання психологічного портрета, що описує основні особливості темпераменту. По перше це те, що злочинець робив і що він не повинен був робити з функціональної точки зору скоєння злочину. Наприклад, переміщення на місці учинення злочину, підготовка до злочину, знаряддя для його вчинення, тощо.

Цікавим є те від скоєння яких дій злочинець утримався, хоча при цьому він мав відповідну можливість. Якщо *modus operandi* з часом і в залежності від обставин може змінюватися, то почерк як індикатор мотиву залишається стабільним і може виступати як ознака, що

дозволяє об'єднувати на перший погляд розрізнені, нічим начебто між собою не пов'язані ознаки, що в сумі пов'язує злочини з одним виконавцем.

Важливим у розслідуванні також є місце проживання ймовірного злочинця. Сліди злочину містять небагато відомостей, щоб здійснювати характеристику особистості злочинця. Тому важливе значення мають різні типології, розроблені на основі вивчення успішно раніше розслідуваних кримінальних справ, оскільки в схожих злочинах збігаються ознаки особистості їх виконавців. На цьому етапі профайлінгу індивідуальні особливості конкретного злочину які відповідають певним психологічним та емоційним потребам злочинця пов'язуються з характерними рисами відомих злочинів з метою формування пошукового профілю.

Так, особистісні особливості злочинця залежать від належності його до того чи іншого типу серійного вбивці: організований несоціальний злочинець (organized nonsocial offender), дезорганізований асоціальний злочинець (disorganized asocial offender) та змішаний злочинець (mixed). Зазначена класифікація має важливе практичне значення. При розпізнаванні типологічної приналежності встановлюваного серійного вбивці важливо враховувати, що поведінка організованих злочинців порівняно з дезорганізованими на місці події має суттєві відмінності: організована (стиль життя) людина організована і за стилем поведінки, тоді як дезорганізованість в житті. Так організований злочинець на протигагу неорганізованому ретельно обирає жертву і спостерігає за нею до вбивства підходить методично приховує труп і знаряддя скоєння злочину, для задоволення сексуальних потреб мучить жертви за сформованим ним планом. Він зазвичай соціально активний, має високу просторову рухливість, сексуальних партнерів, привабливу зовнішність, вихований та розумний.

Для прикладу можно привести той факт, що поліція з урахуванням досвіду ФБР США на початку 90-х років минулого століття почала проводити самостійні дослідження, пов'язані з реконструкцією та інтерпретацією злочину з метою створення профілю злочинця. В даний час у структурі кримінальної поліції Німеччини існують спеціальні підрозділи, в яких працюють дипломовані співробітники поліції, які пройшли спеціальну підготовку, здатні формувати профіль злочинців відповідно до прийнятих стан-дартів. На відміну від американських колег, всі вони мають відповідну поліцейську освіту, а також обов'язковий досвід практичної поліцейської роботи, пов'язаної з розкриттям різних злочинів. Вони вважаються досвідченими криміналістами, серед них є й особи, які мають університетську психологічну освіту. Процес діяльності таких співробітників називається оперативний аналіз злочину (OFA), як і називаються й спеціальні підрозділи, у яких працюють. Враховуючи, що поліція складається з федерального та земельних рівнів, відповідно підрозділи OFA є як у структурі Федерального управління кримінальної поліції ФРН, так і управлінь кримінальної поліції земель. Загальна кількість поліцейських аналітиків злочину становить близько 80 осіб, з яких близько 50–60 осіб працюють у земельних управліннях кримінальної поліції, інші – у федеральному відомстві кримінальної поліції. Більшість німецьких профайлерів – це чоловіки, частка жінок серед них становить приблизно 20%. Названа кількість співробітників OFA вважається достатньою для задоволення наявних у них практичних потреб. Досить високий рівень розкриття тяжких злочинів у Німеччині забезпечується застосуванням традиційних криміналістичних методів розкриття злочинів. Лише у небагатьох випадках залучаються фахівці OFA для профілю злочинця: приблизно 50–80 аналізів на рік у всій Німеччині. При цьому тимчасовий обсяг для формування профілю злочинця у тих чи інших справах може бути різним. Як правило, співробітники OFA працюють у групах від 3 до 8 аналітиків. Якщо метод психологічного профілю спочатку розроблявся співробітниками Відділу поведінкових наук Академії ФБР США для розкриття кримінальних справ про серійні вбивства на сексуальній основі, скоєних в умовах неочевидності, то співробітники німецької поліції домоглися ефективності використання цього методу при розкритті не тільки вбивств, але й викрадень, підпалів, захоплень заручників, отруєнь, розбоїв [5]. У разі потреби співробітники OFA залучають до роботи кримінологів, психологів, психіатрів, судових медиків та представників інших спеціальностей, необхідних

для формування профілю злочинця. На думку німецьких фахівців, формування профілю – це криміналістична діяльність, оскільки її ядро складає критичний та докладний аналіз місця події, відносин або зв'язку злочинець – жертва та наявних у розпорядженні відомостей про потерпілого. Використовувані під час побудови профілю психологічні, психоаналітичні, кримінологічні теорії застосовуються з урахуванням криміналістичного досвіду з метою пошуку невідомих злочинців.

Точність профілю злочинця:

Особливості формування профілю злочинця нерідко можна називати мистецтвом, ніж наукою, оскільки його ефективність багато в чому залежить від таланту, креативності, інтуїції, досвіду, а часом і здорового глузду особи, яка її формує. Проте застосування зазначеного методу нерідко доводило свою спроможність. Так, згідно з звітами ФБР за 1981 рік у 192 випадках створення профілів було здійснено 88 затримань, з яких у 17% випадків саме виначення профілю сприяло затриманню злочинця. У Великобританії зі 184 випадків провадження профілю злочинця у 2,7% випадків це призвело до його ідентифікації. Точність відображення у профілі тих чи інших передбачених ознак особистості злочинця становить у час від 70 до 80% [4, с. 375]. У такому разі я можу зробити висновок, що проблема профайлінгу полягає у підвищенні якості формування злочинних профілів які не дозволяють промахнутися повз «справжнього» злочинця. Тому, важливим є те, що профіль злочинця це не чудодійний метод, а допоміжний криміналістичний засіб, що дає органам розслідування додаткові дані про процес скоєння злочину та передбачуваного злочинця, дозволяючи органам розслідування сфокусувати роботу на значно меншій групі підозрюваних осіб, звужуючи коло підозрюваних. Успіх використання кримінального профайлінгу безпосередньо залежить від ефективності використання органами розслідування традиційного криміналістичного арсеналу засобів виявлення та розкриття злочинів.

Як висновок мжу сказати, що феномен серійних вбивств завжди цікавив психологів, психіатрів, криміналістів. Адже особливо цікавим є те, що люди які для оточуючих часто здаються абсолютно нормальними, здатні вчинити жорстоке, зовні нічим не мотивоване вбивство. Останнім часом спостерегається чітка тенденція до збільшення таких злочинів. В Україні показник скоєння серійних вбивств дуже невисокий, найбільша кількість таких злочинів відбувається у США. Сполучені Штати Америки можна назвати лідером за кількістю відомих серійних убивць. Такі як Теодор Банді, Джеффри Дамер, Джон Уейн Гейсі відомі у всьому світі. На мою думку варто уважніше придивитися до цього явища з психологічної точки зору, зрозуміти, що ж штовхає людей на скоєння часом жахливих злочинів, та яким чином можливо не допустити їх скоєння.

Література

1. Образцов В. А. Виявлення та викриття злочинця. М.: Юрист, 1997.
2. Образцов В. А. Виявлення та викриття злочинця. Закон та право С. 252; Зразків В. А., Богомоллова С. Н. Криміналістична психологія: Навчальний посібник для вузів. М.: ЮНІТІ-ДАНА; 2002.
3. Єніколов С. Н., Лі Н. А. Психологічні особливості кримінального профайлінгу // Психологічна наука та освіта. 2007. N 5. 5.
4. Блекборн Р. Психологія кримінальної поведінки. 2004.
5. Образцов В. А. Виявлення та викриття злочинця. М.: Юрист, 1997. 255 с.; Зразків В. А., Богомоллова С. Н. Криміналістична психологія: Навчальний посібник для вузів. М.: ЮНІТІ-ДАНА; Закон та право, 2002. 92 с.
6. Профілі пропонуються в результаті вивчення прийомів ефективних продажів // Переклади матеріалів про практику діяльності правоохоронних органів розвинених країн. М: ГІАЦ МВС Росії, 2005. № 32.
7. Образцов В. А., Богомоллова С. Н. Криміналістична психологія: Навчальний посібник для вузів. М.: ЮНІТІ-ДАНА; Закон та право, 2002.

ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Савченко Юлія, студентка III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р юрид. наук, проф. **Городецька І. А.**, кафедра політології, права та філософії.

Статтю присвячено аналізу наукових підходів до розуміння сутності функцій та принципів адміністративної відповідальності, обґрунтуванню соціально-правової сторони останньої. Наголошено на доцільності поділу функцій адміністративної відповідальності на основні та додаткові. Зроблено висновок, що основними є виховна, превентивна (попереджувальна) і каральна функції, додатковими – обмежувальна, правозахисна, регулятивна, альтернативна, відновлювальна (компенсаційна), інтегративна та інформаційна функції.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, предмет, функції.

Постановка проблеми. Важливість адміністративної відповідальності як провідного інституту адміністративного права для стабільного захисту прав і свобод громадян, суспільних відносин у державі підтверджується стабільним та інтенсивним розвитком нормативно-правового забезпечення, яке відбувається впродовж останніх років, адже в наш час кількість скоєних адміністративних правопорушень сягає майже 75 %. Оскільки розвиток суспільних відносин перебуває в постійному русі, а також спостерігається зростання зацікавленості громадян, виникає необхідність у всебічному переосмисленні соціальної ролі адміністративної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень. Інститут адміністративної відповідальності в наш час був досліджений такими відомими українськими вченими-адміністративістами, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, І. А. Безклубий, А. І. Берlach, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородин, В. В. Галунько, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, І. А. Городецька, Ю. В. Гридасов, І. С. Гриценко, А. В. Гуржій, Т. О. Гуржій, С. Л. Дембіцька, Г. Г. Забарний, Н. М. Зільник, В. В. Зуй, А. А. Іванищук, Р. А. Калюжний, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, Д. М. Лук'янець, О. І. Миколенко, В. І. Олефір, О. І. Остапенко, С. В. Петков, С. Г. Стеценко, О. Г. Стрельченко, Н. В. Хорошак, В. К. Шкарупа та ін.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування соціально-правової сторони адміністративної відповідальності, визначення її основних ознак, змісту та функцій.

Виклад основного матеріалу. Поняття «адміністративна відповідальність» у науці часто досліджується крізь призму аналізу та уточнення ознак цього правового явища. Опрацьовування і визначення цих ознак дозволяє виділити та відмежувати адміністративну відповідальність серед інших видів юридичної відповідальності. Одними з головних таких властивостей адміністративної відповідальності є її функції [1].

Термін «функція» (від латинського *functio* – виконання, здійснення) використовується для позначення діяльності, зовнішнього прояву властивостей певного суб'єкта в системі певних відносин. Функція – робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось [2, с. 220].

У даному випадку стосовно відносин з приводу притягнення до адміністративної відповідальності це означає діяти, функціонувати. Тому під функціями адміністративної відповідальності як діяльності щодо застосування адміністративних стягнень необхідно розуміти визначені законодавством, яке регулює адміністративну відповідальність, напрями діяльності відповідних органів чи посадових осіб, що характеризуються однорідністю та цільовою спрямованістю. За допомогою дослідження функцій, які виконує адміністративна відповідальність,

можна зробити висновок про зміст відповідних відносин щодо притягнення особи до такої відповідальності [3].

Визначення функцій адміністративної відповідальності та їх класифікації суттєво різняться у різних наукових працях. Зустрічаються випадки ототожнення понять функцій адміністративної відповідальності з поняттям мети адміністративної відповідальності або правовими явищами, які не підпадають під ознаки функцій.

Зокрема, в низці джерел функціями адміністративної відповідальності називають основні напрями впливу на суспільство, завдяки яким досягається мета відповідальності та які визначають її призначення як засобу забезпечення суспільного порядку. Є різні підходи до виділення видів функцій адміністративної відповідальності. Так, у працях, присвячених адміністративній відповідальності, виділяють превентивну, альтернативну, обмежувальну та правозахисну функції адміністративної відповідальності.

С. М. Гусаров, визначаючи функції адміністративно-юрисдикційної діяльності, відносить до них: охоронну, виховну, регулятивну та превентивну функції. Залежно від змісту виконуваних дій він виокремлює три напрями регулятивної функції адміністративно-юрисдикційної діяльності: удосконалення правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності [4, с. 39, 47].

В.О. Продаєвич запропонував розглядати функції адміністративної відповідальності через спів-відношення таких понять як цілі, засоби і результат. Під функціями адміністративної відповідальності він розуміє цілеспрямований вплив адміністративної відповідальності за допомогою встановлених у чинному законодавстві засобів на суспільні відносини, поведінку людей, мораль, правосвідомість, культуру для досягнення певного результату [5, с. 62]. Самі ж функції адміністративної відповідальності В.О. Продаєвич пропонує поділяти на три групи: 1) основні, 2) загальні і 3) додатково класифікуючі функції. Автор відносить до основних лише виховну функцію, оскільки вона є тим критерієм, за яким можна відмежувати заходи юридичної відповідальності від інших заходів правового примусу (заходи попередження, припинення та ін.). Загальними автор вважає регулятивну і превентивну функції, що властиві всім видам юридичної відповідальності. І додатково класифікуючими вважає карну (штрафну) та відновлювальну (компенсаційну) функції [6, с. 77].

О.І. Миколенко виділяє такі функції адміністративної відповідальності: виховна, регулятивна, карна, превентивна, альтернативна, відновлювальна (компенсаційна). Він визначає також функції адміністративно-деліктного права як правового інституту адміністративного права як відповідність правового стану, який склався у суспільстві в результаті адміністративно-деліктного правового регулювання, цілям та засобам адміністративно-деліктного правового регулювання (права та обов'язки суб'єктів, повноваження адміністративно-юрисдикційних органів, система санкцій за вчинення адміністративного правопорушення тощо) [7, с. 434- 435].

Зважаючи на різноманітність міркувань щодо поняття «функція адміністративної відповідальності», доцільно спочатку розглянути її мету і завдання. Кожна з трьох категорій визначається за допомогою двох інших.

Поширеною є позиція, згідно якої мета адміністративної відповідальності – це запланований результат, якого бажає досягнути орган державної влади, встановлюючи категорії правопорушень та санкції за їх вчинення. Обов'язковою умовою є зазначення переліку правопорушень в нормативно-правових актах. Завданням адміністративної відповідальності є охорона суспільних відносин, сформованих у процесі діяльності щодо виконання повноважень державних органів, від протиправної поведінки; гарантування прав громадян; виховання суб'єктів правовідносин в дусі дотримання різних адміністративних правил [8]. Адміністративна відповідальність регулюється нормативними актами, які в сукупності становлять законодавство про адміністративні правопорушення. Провідну роль у системі законодавства відіграє Кодекс України про адміністративні правопорушення, у ст. 1 якого визначаються завдання Кодексу, а саме: охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого право-

порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [9]. У наукових джерелах зазначені завдання деталізуються і наводиться більш широке коло завдань.

Постановка завдання покарання винного за адміністративне правопорушення є досить дискусійним, адже останнім часом в науці намагаються відійти від каральної функції відповідальності. Проте варто визнати, що передбачені санкції за адміністративні делікти, зокрема штрафи, сприймаються порушниками як покарання за вчинене діяння.

Як ми уже відзначали, існують різні точки зору на класифікацію функцій адміністративної відповідальності. Основною метою адміністративної відповідальності є виховання особи, що вчинила правопорушення, в дусі поваги і дотримання вимог законів, насамперед Конституції України. Всі інші функції носять додатковий характер.

Отже, мета адміністративної відповідальності проявляється і реалізовується через її функції. Так, О. Т. Зима до основних таких функцій відносить превентивну, репресивно-карну і правовідновлювальну. Превентивна функція слугує загальному і спеціальному попередженню адміністративних правопорушень та покликана не допустити вчинення адміністративних правопорушень у майбутньому. Вона реалізується через виховання та загальну й спеціальну превенцію, що впливає на реального чи потенційного правопорушника. У репресивно-карній функції виражаються негативні наслідки для правопорушника, які є примусовим обмеженням, карою (репресією) за вчинене протиправне діяння. Таким чином виражається негативне ставлення суспільства до вчиненого правопорушення. Правовідновлювальна (компенсаційна) функція забезпечує відновлення порушених прав та відшкодування збитків, завданих правопорушенням особі чи суспільству в цілому [10].

Виділяється також виховна функція, яка забезпечує ефективний вплив на психіку особи порушника, його правосвідомість та оберігає суспільство від повторних правопорушень з його боку. Виховна функція адміністративної відповідальності або функція виправлення особи, що вчинила правопорушення, полягає у впливі на свідомість людини, що прищеплює їй повагу до правил та норм поведінки, які є прийнятними в суспільстві і були закріплені у відповідних нормативно-правових актах держави. Ця функція полягає у доведенні до свідомості особи, що вчинення правопорушення є суспільно негативним явищем, яке заважає успішному функціонуванню соціуму як безпечного середовища для існування. Вже на стадії оформлення матеріалів справи виховна функція починає істотно впливати на особу, що вчинила правопорушення, і через свій вплив може змінити подальшу її поведінку, завдяки чому вона не допустить вчинення вчинків, які змусять органи правопорядку застосувати забезпечувальні заходи, що обмежують права і свободи порушника.

Наступною важливою функцією адміністративної відповідальності, яку деякі вчені, відносять до різновиду виховної, є превентивна. Ця функція спрямована на профілактику адміністративних правопорушень у майбутньому, причому як випадків рецидиву, так і з боку кожного члена суспільства.

Всі види юридичної відповідальності, включаючи адміністративну, виконують також регулятивну функцію. Зміст цієї функції полягає у встановленні обмежень та заборон чинити певні дії. Держава, в особі відповідних органів, що мають владні повноваження, оцінює та вказує на необхідну програму прийнятних дій для ефективного, безпечного існування суспільства шляхом встановлення системи заборон, що є підказкою для особи приймати правильні рішення стосовно вчинення тих чи інших дій. Змістом забезпечення регулятивної функції є регулювання відносин у суспільстві шляхом запобігання правопорушенням, покарання винних осіб, що їх вчинили, та регенерація порушених внаслідок вчинення правопорушень прав і законних інтересів [11, с. 513].

Окремо варто зупинитися на інтегративній функції адміністративної відповідальності. Існує думка, що із розвитком умов існування суспільства, що часто приводить до великих перетворень в економічній, політичній та соціальній сфері, функції адміністративної відповідальності не можуть залишитися незмінними. У вчених під час аналізу питання функцій адміністративної відповідальності домінує нормативістський підхід, де питання розглядається через призму нормативного впливу на особу. Проте потрібно також звернути увагу на функції адміністративної відповідальності відповідно до соціологічного розуміння права, тобто вплив адміністративної відповідальності в аспекті соціального інституту та спонукання до відповідних дій у поведінці особи, що зазнає адміністративної відповідальності.

Польський вчений В. Лянґ розглядає адміністративну відповідальність як частину права, що зближує особу із суспільством, також наголошуючи у цьому розумінні на інтегративну функцію адміністративної відповідальності.

Компенсаційна (відновлювальна) функція надає можливість потерпілій особі або державі відновити незаконно порушенні права та майнові блага. Багато визначених адміністративних проступків пов'язані зі спричиненням шкоди державі. Основним видом адміністративного покарання є стягнення штрафу, тобто поповнення державного бюджету коштами особи відповідно до встановленого виду та розміру вчиненого правопорушення. Тому, безумовно, за вказаною категорією адміністративних стягнень штраф одночасно з досягненням мети інших функцій адміністративної відповідальності має й певний компенсаційний (відновлювальний) характер [12].

Останньою із досліджуваних функцій адміністративної відповідальності є інформаційна, що полягає в доведенні до суспільства інформації про напрямки регулювання державою адміністративно-деліктних відносин, зокрема про права та обов'язки, а також можливість притягнення до адміністративної відповідальності. Отже, кінцевою метою інформаційної функції адміністративної відповідальності є поведінка людини, основана на правовій поінформованості.

Аналіз праць вітчизняних науковців, присвячених проблематиці розвитку та функціонування інституту адміністративної відповідальності та забезпечення механізму протидії проступку дав підстави І.А. Городецькій виокремити основні наукові підходи до розуміння адміністративної відповідальності. Зокрема, як зазначає вчена, вона розглядається: *по-перше*, у межах «санкційної концепції», тобто як реальне застосування адміністративно-правової норми, зокрема її санкції; *по-друге*, у межах концепції «відповідальність – засудження», тобто як специфічне реагування держави на (адміністративне) правопорушення у відповідній галузі; *по-третє*, у об'єктивному (концепція «відповідальність – правовідносини») та суб'єктивному (концепція «відповідальність – обов'язок») значеннях; *по-четверте*, як один із провідних засобів адміністративного примусу [13; 14; 15, с. 122-127].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зауважити, що під функціями адміністративної відповідальності пропонується розуміти визначені законодавством, що регулює адміністративну відповідальність, напрямки, форми впливу на суспільні відносини, поведінку людей, мораль, правосвідомість, культуру, за допомогою якого досягається мета адміністративно-деліктного правового регулювання (мета адміністративної відповідальності).

Щодо класифікації функцій адміністративної відповідальності, вважаю, що їх доцільно поділити на основні та додаткові. Основними є виховна, превентивна (попереджувальна) і каральна функції. Додатковими ж є обмежувальна, правозахисна (функція захисту правопорядку), регулятивна, альтернативна (альтернативні санкції), відновлювальна (компенсаційна), інтегративна та інформаційна функції.

Література

1. Голоядова Т.О. Поняття та види функцій адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр.; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса, 2009. Вип. 37. С. 83–92.
2. Публічний електронний словник української мови. Словник української мови; АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 10. 653 с.

3. Кунцевич М.П. Правозахисна функція виконавчої влади. Людина, суспільство, держава: публічно-правовий аспект: матеріали міжнар. наук.- практ. конф. «VIII Прибузькі юридичні читання» (23–24 листопада 2012 р.). Миколаїв: Ілісон, 2012. С. 210–212.

4. Гусаров С.М. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ: дис.... канд. юрид. наук; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 438 с.

5. Продаєвич В.О. Місце адміністративної відповідальності в системі заходів адміністративного примусу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2007. 200 с.

6. Продаєвич В.О. Місце адміністративної відповідальності в системі заходів адміністративного примусу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2007. 200 с.

7. Миколенко О.М. Функції адміністративно-деліктного права (теоретико-правовий аспект): дис. д-ра юрид. наук; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 484 с.

8. Гарасимів О.І., Захарова О.В. Адміністративна відповідальність як різновид юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 220–230.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х.

10. Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: дис.... канд. юрид. наук; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 164 с.

11. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

12. Шевченко А., Стрельник О. Відновлювальна функція юридичної відповідальності. *Публічне право*. 2012. № 4(8). С. 269–275.

13. Городецька І.А. Адміністративно-правове регулювання охорони, використання і відтворення тваринного світу України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2019. 474 с.

14. Городецька І.А. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу в Україні: поняття й особливості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 153–157.

15. Horodetska I.A. Administrative responsibility for violation of in area of protection of natural environment and use of natural resources: approaches to understanding. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 122–127.

УДК 551.582(477.51)

ЩОДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стрижак Вікторія, студентка III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. юрид. наук, доц. **Гесць І. В.**, кафедра політології, права та філософії.

У даній статті зроблено спробу розподілити правопорушення на види в залежності від тих чи інших критеріїв. Доведено необхідність проведення наукової класифікації правопорушень задля належного розуміння їх сутності і правової природи.

Ключові слова: правопорушення, класифікація правопорушень, проступок, злочин.

Постановка проблеми. Будучи невід’ємним складовим елементом життєдіяльності суспільства та держави, правопорушення завжди стоїть на перешкоді прогресивним змінам у державі, бо тим самим псує її авторитет.

Правопорушення – це складне соціальне явище, яке супроводжує політичний, економічний та культурний розвиток нашої держави та держав в цілому. Воно є руйнівною

силою держави, псуючи її авторитетність. Саме через вивчення і всебічне дослідження інституту правопорушення та впровадження здобутих у процесі такого вивчення знань, можна знайти різні шляхи боротьби з такою проблемою як правопорушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика даної теми була розглянута багатьма вченими, зокрема М.С. Таганцевим, М.Д. Сергієвським, А.Н. Трайніним та іншими.

Мета статті полягає у дослідженні поняття правопорушення, визначення критеріїв, видів та класифікації правопорушення задля детальнішого розуміння цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Для наукових і практичних цілей створені різні класифікації правопорушень. Види правопорушень розрізняються між собою за ступенем суспільної небезпечності (шкідливості), за об'єктами посягання, за суб'єктами, за поширеністю, за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторін, а також за процедурами їх розгляду [1].

Види правопорушень за ступенем суспільної небезпечності (шкідливості): проступки – відрізняються від злочинів меншим ступенем суспільної небезпечності; злочини – відрізняються від проступків підвищеним ступенем суспільної небезпечності [2, с. 501].

Залежно від характеру цивільно-правового порушення розрізняють: договірні правопорушення – пов'язані з порушенням зобов'язань сторін цивільно-правового договору; позадоговірні правопорушення – пов'язані з недодержанням або невиконанням вимог цивільно-правових норм [3, с. 5].

Від цивільного правопорушення слід відрізнити: невинне заподіяння шкоди або суб'єктивно-випадкову поведінку, об'єктивно-випадкову дію непереборної сили, порушення майнових прав внаслідок неправомірних дій – рятування майна.

Правопорушення за сферами громадського життя: у сфері соціально економічних відносин; у суспільно політичній сфері; у сфері побуту і дозвілля [4, с. 9].

Правопорушення за колом осіб бувають особисті та групові (колективні). Груповими називаються правопорушення, вчинені об'єднанням дій членів групи, які характеризуються певним ступенем спільності інтересів, цілей і єдністю дій.

За територіальною спрямованістю виділяють національні та міжнародні правопорушення. Звернемо увагу на міжнародні правопорушення. Міжнародні правопорушення – це дії або бездіяльність суб'єктів міжнародного права, які суперечать нормам і принципам міжнародного права або власним зобов'язанням і заподіюють шкоду іншому суб'єкту, групі суб'єктів міжнародного права або всьому міжнародному співтовариству [2, с. 74]. Міжнародні правопорушення бувають міжнародними деліктами (проступками) (наприклад, порушення торгових зобов'язань) та міжнародними злочинами (наприклад, работоргівля, піратство, міжнародний тероризм та ін.). Проступки-делікти – це правопорушення, що завдають шкоди особі, суспільству, державі і є підставою для притягнення правопорушника до передбаченої законом відповідальності [5, с. 505].

Проступки можуть бути: конституційні, дисциплінарні, адміністративні, матеріальні, цивільно-правові [6, с. 4].

Конституційні проступки – це протиправні діяння, які полягають у винному (умисному чи необережному) заподіянні шкоди порядку організації і діяльності органів влади і управління, конституційним правам і свободам громадян, але не мають ознак складу злочину.

Дисциплінарні проступки – це протиправні діяння, які полягають у невиконанні робітником, службовцем, військовослужбовцем, студентом виробничих, службових, військових або учбових обов'язків, порушенні правил внутрішнього трудового розпорядку. Підрив трудової дисципліни завдає шкоди нормальній діяльності підприємств, установ, організацій і спричиняє дисциплінарну відповідальність [5, с. 508].

Адміністративні проступки – це протиправні діяння, які полягають у винному (умисному чи необережному) посяганні на суспільні відносини, що складаються у сфері державного управління і охороняються законом. Адміністративними проступками є вчинки, що заважають здійсненню нормальної виконавчої і розпорядчої діяльності державних і громадських органів і

організацій, посягають на суспільний або ж державний порядок, власність, права і законні інтереси громадян [7, с. 39]. Як правило, вони регулюються нормами адміністративної, фінансової та інших галузей права і не пов'язані з виконанням службових обов'язків (наприклад, порушення правил протипожежної безпеки; незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації; останнім часом – порушення митних правил: недоставлення в митницю товарів і документів для контролю, пошкодження митного забезпечення, розвантаження, видача і використання імпорتنих вантажів без дозволу митниці, порушення зобов'язань щодо транзиту).

Новим видом правопорушення є податкові проступки – це протиправні діяння, які порушують права і законні інтереси суб'єктів податкових правовідносин. За їх вчинення встановлена юридична відповідальність [8, с. 262].

Матеріальні проступки – це правопорушення, протиправні діяння, які полягають у винному (умисному чи необережному) заподіянні шкоди майну підприємства його працівником.

Цивільно-правові проступки – це протиправні діяння, які полягають у порушенні громадянами і організаціями майнових і особистих немайнових відносин, що складаються між суб'єктами права і становлять для них матеріальну і духовну цінність (наприклад, невиконання зобов'язань за цивільно-правовим договором, поширення чуток, що принижують честь і гідність людини) [9, с. 194].

Цивільно-правові проступки регулюються нормами цивільного, сімейного, фінансового, аграрного права. На відміну від злочинів цивільні проступки не мають вичерпного переліку в законодавстві. Цивільно-правова відповідальність носить значною мірою правовідновлюючий (компенсаційний) характер.

Питання про те, що є злочином, досліджували, зокрема, Ч. Беккарія, Р. В. Вереша, М. І. Панов, В. П. Тихий, В. С. Ковальський, Л. М. Кривоченко, В. І. Смирнов, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс та ін.

У роботах одних науковців (Л. М. Кривоченко, Р. В. Вереша) розглянуто чотири обов'язкові ознаки злочину: 1) протиправність; 2) суспільна небезпечність; 3) винність; 4) караність. Інші вчені (М. І. Панов, В. П. Тихий та ін.) виокремлюють п'ять обов'язкових ознак злочину: 1) протиправності; 2) суспільної небезпечності; 3) винності; 4) караності; 5) вчинення суб'єктом злочину. М. Й. Коржанський теж пропонував виділяти п'ять ознак злочину (проте замість вчинення суб'єктом злочину виокремлював ознаку, що злочином є діяння (дія або бездіяльність) [10, с. 15]. М. І. Хавронюк запропонував виділяти шість ознак злочину (окрім протиправності, суспільної небезпечності, винності, караності, вчинення суб'єктом злочину ще й ознаку, що злочином є діяння (дія або бездіяльність).

Дослідимо ознаки злочину. Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. Суспільна небезпечність діяння як ознака злочину оцінюється на двох рівнях:

- 1) законодавчому, коли законодавець криміналізує певне суспільно небезпечне діяння;
- 2) правозастосовному, коли орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність вчиненого конкретного злочину [10, с. 17].

Тому суспільна небезпечність і належить до оціночних понять. Критерієм оцінки суспільної небезпечності, її ступеня виступають об'єктивні й суб'єктивні ознаки злочину: об'єкт, на який посягає злочин, наслідки, спосіб вчинення злочину, форма вини, мотив і мета тощо. Суспільна небезпечність злочинного діяння є фундаментальною категорією кримінального права, тому суспільна небезпека злочинного діяння повинна становити вихідний і кінцевий пункт якогось кримінально-правового дослідження. Тільки суспільна небезпечність як істотна ознака злочинного діяння дає можливість вірно осмислити інші кримінально-правові категорії і, в той же час, сама досягається лише через всю сукупність визначень інших кримінально-правових категорій. Крім того, без суспільної небезпечності як ознаки злочину складно буде

з'ясувати дійсний зміст малозначного діяння у ч. 2 ст. 11 КК, провести науково обґрунтоване відмежування злочину від інших правопорушень [11].

Наступною обов'язковою ознакою злочину, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є винність. У цій ознаці відображається найважливіший принцип кримінального права – суб'єктивного ставлення, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що впливає із ст. 62 Конституції України [12, с. 110].

Отже, закон про кримінальну відповідальність виключає об'єктивне ставлення, тобто відповідальність за шкоду, заподіяну за відсутності вини, яка відповідно до ст. 23 КК є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та їх наслідків, вираженим у формі умислу або необережності. Відповідно до ст. 60, ч. 1 ст. 62 Конституції України і ч. 1 ст. 11 КК України у кримінальному праві можлива лише винна відповідальність, воно не знає відповідальності без вини. Без вини немає злочину [11].

Обов'язковою ознакою злочину є також його протиправність. Як формальна ознака злочину протиправність означає обов'язкову передбаченість його в кримінальному законі. Звідси впливає важливе положення про неможливість застосування кримінального закону за аналогією до такого діяння, що прямо у ньому не передбачене [13, с. 32]. Відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України, злочинність діяння визначається лише законами України [14].

З ознакою протиправності пов'язана четверта обов'язкова ознака злочину – його караність, під якою розуміється загроза застосування за злочин покарання, що міститься у кримінально-правових санкціях. У той же час діяння, за яке в законі передбачено кримінальне покарання, не втрачає властивостей злочину, якщо в конкретному випадку його вчинення за нього не буде призначено покарання. У частині 2 ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що «принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [12, с. 110]. Виконання рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є обов'язком для держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Встановлено, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та судова практика ЄСПЛ є джерелом права. У пунктах 3, 25 додатка до Рекомендації № R (2004)5 Комітету міністрів державам-членам щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним в Європейській конвенції з прав людини зазначено, що головною передумовою ефективного захисту Конвенцією прав людини в Європі є застосування Конвенції державами в їхньому правопорядку в світлі прецедентної практики Суду [15, с. 287].

Висновки. Отже, усі правопорушення, які вчиняються в суспільстві, можна поділити на певні види залежно від того чи іншого критерію, найприйнятнішим з яких є поділ правопорушень за ступенем суспільної небезпеки на злочини та проступки. Вважаємо, що у подальших дослідженнях слід також окремо зупинитися на причинах правопорушень та шляхах і засобах їх запобігання та усунення.

Література

1. Шанюк А.О. Характеристика поняття правопорушення. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/6064/1/20161101APD_P059-061.pdf
2. Донченко О.І. Особливості розмежування правопорушень. *Митна справа*. 2015. № 2(98). С. 72-79.
3. Бойчук А. Ю. Поняття, причини і ознаки правопорушень: до онтології розуміння. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. С. 3-7.
4. Барабаш О.О. Правопорушення як вид правової поведінки людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. №1. С. 8-11.
5. Манжула А. А. Дефініція «проступок» як категорія публічно-правової відповідальності. *Форум права*. 2015. № 3. С. 505-511.

6. Колпаков В. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. Київ: Юрінкомінтер, 2008. 256 с.
7. Самбор М.А. Правопорушення та проступок: до питання співвідношення понять в умовах розвитку законодавства про адміністративні та кримінальні правопорушення. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 39-48.
8. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
9. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
10. Панов М.І., Харітонов С.О. Суспільна небезпечність діяння – фундаментальна ознака поняття «кримінальне правопорушення». *Юридична Україна*. 2019. № 10. С. 13–20.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
12. Лащук Л.Р. Злочин і кримінальне правопорушення: співвідношення понять. Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XVIII Міжнар. наук.- практ. конф (04-05 червня 2021 р., м. Луцьк). Луцьк: «Завжди Поруч», 2021. С. 108-110.
13. Павкович Н.М. Співвідношення понять «кримінальне правопорушення», «злочин» і «кримінальний проступок» за КК України. *Юридична Україна*. 2020. № 8. С. 31-38.
14. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
15. Михайліченко Т. Кримінальні проступки: особливості правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №7. С. 284-290.

УДК 327.2

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬОЇ ЕКСПАНСІЇ

Школьник Руслан, студент IV курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Мицик Л. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті аналізується інструмент гібридної війни як орієнтир для проведення експансіоніської та імперіалістичної зовнішньої політики. Також доктринальну та методологічну вартість гібридної війни з точки зору не тільки військової науки, але і вчень в сфері міжнародних відносин та міжнародної безпеки.

Ключові слова: *гібридна війна, доктрина, експансія, зовнішня політика, міжнародна безпека, регіональна безпека, «Доктрина Герасимова».*

Довгий час інструментарій гібридної війни залишався лише теоретичним завдатком вчених у сфері військової науки, вчень про стратегію й тактику та в галузі міжнародних відносин. Сучасний стан речей говорить про те, що теорія гібридних війн невпинно розвивалася з їх методологією. Саме оптимізація та систематизація усіх видів бачення цього виду війн, дозволило їх вивести у абсолютно новий вид ведення агресивної війни, який вийшов далеко за межі військової науки та тактики, ставши стратегічно-доктринальним явищем світової політики.

Сьогодні стратегія та тактика гібридної війни створюється не в штабних кабінетах генералів, а цілими групами експертів в найрізноманітніших сферах та секторах життєдіяльності держави: дипломати, соціально-економічна еліта, політтехнологи, медійники, лідери думок, інфлюєнсери тощо. Вся доктринальна практика будується на впливі на всі сфери потенційної жертви агресора. Сучасні доктрини ведення гібридної війни – це новітня

тактика «розділяй та володарюй». Пік розвитку суспільства та цивілізації загалом дали найбільш широкий розмах для застосування таких доктрин, особливо в епоху інформаційних технологій.

У науковій літературі відомі приклади вивчення подібної тематики. Наприклад, наукова публікація ««ДОКТРИНА ГЕРАСИМОВА»: «КЕРОВАНИЙ ХАОС» У ВОЄННІЙ ТЕОРІЇ ЕПОХИ ПОСТМОДЕРНУ» за авторством Руслана Гули та Анатолія Голоти. В публікації розкривається вивчення проблематики інформаційної політики України зумовлене завданнями наукового осмислення її як однієї з важливих детермінант зовнішньої та внутрішньої політики держави в контексті її оптимізації та ефективності в умовах інформаційно-психологічного та військового протистояння з РФ на сході держави. Також можна навести приклад теоретичного осмислення в сфері міжнародних відносин. Наприклад, публікація «ДОКТРИНА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН» за авторством Д. Ю. Михайличенка. В цій публікації йдеться саме про розкриття термінології та сутність гібридної війни в доктринальній теорії у військовій науці.

На жаль, сьогодні ми не можемо точно підрахувати саме аналізовані доктрини ведення гібридних війн, так як більшість з них є засекреченими і тільки з часом вони стають помітними, та й тільки для тих людей, які розуміють, як працюють гібридні війни. Характерним для всіх подібних доктрин є саме проведення чіткої лінії між воєнними та невоєнними діями, так як всі вони залежать від країни-агресора, країни жертви, наявних ресурсів та геополітичної ситуації в регіоні та світі.

Доктрина Герасимова – зовнішньополітична доктрина, розроблена начальником Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації Валерієм Герасимовим. Доктрина переосмислює сучасне поняття міждержавного конфлікту й ставить військові дії в один ряд з політичними, економічними, інформаційними, гуманітарними та іншими невійськовими заходами. Доктрина стала відомою після її публікації в лютому 2013 року та наступних дій Росії щодо України, які повністю збігаються з тезами цієї доктрини [2].

На думку ряду дослідників ключові елементи доктрини Герасимова лежать в основі концепції «війни нового покоління» [3].

Появі терміну «доктрина Герасимова» передували виступ начальника Генштабу ВС Росії Валерія Герасимова перед Академією військових наук з доповіддю про гібридну війну в лютому 2013 року та публікація основних тез цієї доповіді в статті Герасимова «Цінність науки в передбаченні» в газеті «Військово-промисловий кур'єр». Дана стаття була передрукована в англомовному журналі *Military Review* і, в подальшому, багаторазово цитувалася пресою [6].

На думку деяких експертів, ключові елементи доктрини Герасимова засновані на історичних коренях попередньої російської військової доктрини, а також є дуже подібними до положень китайської доктрини «необмеженої війни», опублікованої в 1999 році. Доктрина Герасимова може розглядатися як переосмислення в реаліях XXI століття добре відомої концепції нетрадиційних бойових дій, які в сучасній російській військовій термінології отримали назву «нелінійних». У рамках цих уявлень основною метою «нелінійних бойових дій» є досягнення потрібних стратегічних і геополітичних результатів за допомогою широкого інструментарію невійськових методів і засобів: явної та таємної дипломатії, економічного тиску, завоювання симпатій місцевого населення тощо [4].

особливе занепокоєння у західних фахівців викликає націленість російської «доктрини Герасимова» на експлуатацію слабких ланок західного принципу прийняття управлінських рішень, який заснований на системі стримувань і противаг, що передбачає вичерпний аналіз ситуації, довгу суспільну дискусію і ґрунтовну координацію зусиль різноманітних відомств. На противагу цьому, російська модель управління, відповідно до ідей Герасимова, органічно поєднує в єдине ціле всі владні інститути, роблячи координацію між ними абсолютно необтяжливою. До того ж, їх функціонування приховано від зовнішнього спостерігача непро-

никною завісою секретності, а доступний інструментарій задіює прикладні досягнення теорії рефлексивного управління, що дозволяє російській владі діяти жорстко, гнучко та швидко, не особливо відволікаючись на такі принципи, як законність, легітимність тощо [5].

Конкретним прикладом є «Доктрина Герасимова».

Якщо проаналізувати доктрину то ми побачимо, що співвідношення невійськових і військових дій – 4:1.

Військові дії:

- Військові заходи стратегічного стримування
- Стратегічне розгортання
- Ведення бойових дій
- Миротворчі операції

Невійськові дії:

- Формування коаліцій та союзів
- Політичний та дипломатичний тиск
- Економічні санкції
- Економічна блокада
- Розрив дипломатичних відносин
- Формування політичної опозиції
- Дії опозиційних сил
- Переведення економіки країни, що протистоїть Росії, на військові рейки
- Пошук способів врегулювання конфлікту
- Зміна політичного керівництва країни, яка протистоїть Росії
- Проведення комплексу заходів щодо зниження напруженості у відносинах після зміни політичного керівництва

Потрібно звернути увагу на те, що особливе місце в цій «доктрині», з практичної точки зору, займає інформаційна війна проти країни-жертви. Сполука використання різних методів

інформаційного протиборства, доводять, що сьогодні «інформаційне поле» займає вагомe місце в гібридних війнах. І такі методи є найрізноманітнішими, від простої пропаганди до використання сучасних засобів РЕБ та РЕР.

Менш дослідженою є китайська доктрина «необмеженої війни». Ця доктрина була створена напряду для конфронтації зі США в епоху глобалізаційних процесів і увібрала в себе «арсенал» гібридних війн та інших елементів «проксі-характеру».

«Необмежена війна: два старших полковника ВПС про сценарії війни та оперативне мистецтво в епоху глобалізації» – книга з військової стратегії, написана в 1999 році двома полковниками в Народно-визвольній армії, Цяо Лян і Ван Xiangsui. Її головна проблема – як така нація, як Китай може перемогти технологічно переважаючого супротивника (наприклад, США) у різний спосіб. Замість того, щоб зосереджуватись на прямому військовому протистоянні, ця книга досліджує безліч інших засобів, таких як політична війна. Такі засоби включають використання юридичних інструментів та економічних засобів як важіль тиску на противника та обходу необхідності прямих військових дій [1].

Отже, була досягнута мета дослідження, а саме дослідити інструментарій гібридної війни та теорію і практику доктринального характеру гібридних війн. З'ясована методологічна «вартість» гібридних війн у сфері використання у військовій науці та в галузі міжнародних відносин.

На підставі викладеного можемо сказати, що гібридна війна вийшла на новий рівень як орієнтир проведення агресивної та імперіалістичної зовнішньої політики. Це доведено створенням цілих доктрин ведення гібридної війни проти не тільки периферійних держав, а й проведення схожих операцій проти основних суб'єктів міжнародних відносин (наприклад китайська доктрина, яка в першу чергу направлена проти Сполучених Штатів Америки).

Методи та способи гібридної боротьби наразі стали настільки різноманітними, що при бажанні, а в авторитарних та терористичних країнах це бажання зараз проявляється дуже явно, вони використовують навіть найменшу можливість нанести шкоду. Ми побачили, що навіть не застосовуючи зброю, можна принести країні, на яку спрямована агресія, економічні, екологічні, соціальні, політичні збитки.

Література

1. Адам Девід А. «Управління перехідним періодом в Китаї». Журнал «Труди і воєнно-морська історія». № 129/7/1,205. червень 2003 р..
2. Аналітична стаття. «Russia's Perception Warfare». Інформаційне агенство «Militaire Spectator» (Архів). 22 квітня 2016 р.. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20191018142231/https://www.militairespectator.nl/thema/strategie-operaties/artikel/russias-perception-warfare>
3. Chambers J.. «Countering Gray-Zone Hybrid Threats. An Analysis of Russia's 'New Generation Warfare' and implications for the US Army» (Архів). 18 жовтня 2016 р.. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20191016194318/https://mwi.usma.edu/wp-content/uploads/2016/10/Countering-Gray-Zone-Hybrid-Threats.pdf>
4. Morris V.. « Grading Gerasimov: Evaluating Russian Nonlinear War Through Modern Chinese Doctrine» (Архів). 17 вересня 2015 р.. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20151217191006/http://smallwarsjournal.com/printpdf/30157>
5. Narr S. J. Expanding Tolstoy and Shrinking Dostoyevsky // Military Review. – 2017. – September-October (t. 97, № 5). – P. 39
6. Tony Balasevicius. «Russia's «New Generation War» and Its Implications for the Arctic» (Архів). 11 жовтня 2015 р.. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20170424124143/https://mackenzieinstitute.com/russias-new-generation-war-implications-arctic/>

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ПЕРЕКЛАД, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'373.45:821.161.2'06(092)

ОЦІННИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНШОМОВНОГО СЛОВА В ПОЕЗІЯХ МАРІ РАЙТЕР

Аніщенко Олександра, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р філол. наук, проф. **Бойко Н. І.**, кафедра української мови, методики її навчання та перекладу.

Стаття присвячена дослідженню проблеми використання іншомовних слів у переносному значенні, виявленню та характеристиці нових семантичних відтінків та значень слів у поезіях Марі Райтер (збірка «Ідеально шрамована»).

Ключові слова: іншомовні слова, переносне значення, позитивна оцінка, негативна оцінка, нейтральна оцінка, поезія, Марі Райтер.

Актуальність дослідження оцінної семантики іншомовної лексики, уживаної в переносному значенні, спричинена: по-перше, вираженням мовця свого ставлення до світу; по-друге, збагаченням семантичної структури іншомовного слова, появою нових відтінків та значень у художніх контекстах; по-третє, уживанням іншомовних слів у переносному значенні [2; 6].

Постановка проблеми полягає в дослідженні специфіки використання іншомовних слів у переносному значенні, виявленню та характеристиці нових (контекстуальних) відтінків та значень слів у поезіях Марі Райтер (на матеріалі збірки «Ідеально шрамована»).

Аналіз останніх досліджень. Оцінний потенціал лексичних та фразеологічних одиниць української мови досліджували Н. І. Бойко, Г. І. Приходько, Н. Г. Іщенко, І. Я. Кость, А. С. Стадній та інші.

Мета розвідки – виявити й дослідити оцінний потенціал та особливості функціонування іншомовної лексики у творчості Марі Райтер (збірка «Ідеально шрамована»).

Виклад основного матеріалу. Мовознавці пропонують семантику оцінного слова розглядати як полікомпонентну, уводять в обіг визначення, яке є найбільш доцільним, оскільки увага зосереджується на конотативному макроелементі. Як відомо, конотативний компонент поєднує такі складники: експресивності, емоційності, оцінності. У порівнянні з іншими наведене визначення має ширше значення: оцінний компонент – частина конотативного макрокомпонента, яка містить об'єктивну чи суб'єктивну оцінку окремих фрагментів картини світу [2, с. 202]. Також спостерігаємо, що у статтях Г. І. Приходько, Н. Г. Іщенко функціонує й таке поняття, як «оцінне значення». Н. Г. Іщенко наголошує на тому, що розрізняють оцінні компоненти значення й оцінне значення. Г. І. Приходько вказує на значущість семантичного та прагматичного аспектів не спроста, оскільки певна оцінка явища залежатиме від контексту та від того, яку функцію виконує оцінний компонент значення в ньому: оцінне значення – це понятійна основа конкретних оцінок, що поєднує в собі семантичні й прагматичні аспекти [6, с. 44]. А. С. Стадній запропонувала таке визначення поняття терміна «оцінність»: «оцінний компонент – це позитивна чи негативна оцінка, яка існує у значенні слова» [8].

Марі Райтер – сучасна українська поетеса, яка презентувала себе збіркою віршів «Ідеально шрамована». Про неї відомо небагато: навчалася в Черкаському навчально-науковому інституті Університету банківської справи. Має хобі – біг (бере участь у марафонах). Розглянемо функціонування іншомовної лексики в переносному значенні, уживаної в поезіях Марі Райтер (збірка «Ідеально шрамована»).

АБСОЛЮТ (*лат. absolutus – довершений, безумовний, необмежений*): 1. Те, що ні від чого не залежить, безвідносне. 2. У філософії і релігійних тлумаченнях – вічна, незмінна,

нескінченна першооснова світу (абсолютна ідея, абсолютна особа, бог тощо) [5]. Матеріали словника свідчать, що лексема **абсолют** походить із латинської мови, не має переносного значення, часто вживається у нейтральному відображенні дійсності, але в поезії «Ми два абсолютні у вірності» лексема модифікує свою семантику, набуває оцінного переносного значення та набуває негативного відтінку (сарказм): *Ми два абсолютні у вірності, Не бачивши один одного. Які ж тут закономірності? Для тебе закону жодного!* [7, с. 58]. АВАРІЯ, і, ж. Несподіваний вихід із ладу машини, судна, літака тощо чи раптове значне пошкодження їх під час дії, руху [1, с. 13]. Матеріали словника свідчать, що слово **аварія** запозичене з італійської мови, має переносне значення, а саме: нещасний випадок, велика невдача. У вірші «Твоїми руками. Наш сценарій» слово також використане в переносному значенні, але набуває іншого значення та має негативне відображення дійсності: *Скільки б між нами не сталося аварій вкриваси мене турботами* [7, с. 45]. БАНДИТИЗМ, у, ч. Злочинна діяльність озброєних банд, що чинять пограбування, розбої, вбивства. Викоренити бандитизм. Боротьба з бандитизмом. Бандитка, и, ж. Лексема може бути застосована у значенні сварок або непорозуміння між людьми [1, с. 69]. Матеріали словника свідчать, що слово **бандит** запозичене з італійської мови та найчастіше застосовується у прямому значенні та має негативний відтінок. У вірші «Вона із Космосу, але проста» – навпаки застосовується в переносному значенні та має позитивний відтінок (ласкаве забарвлення): *Повернувся. Лишив листа: «Ти незмінна. Моя бандитка»* [7, с. 34]. БЮДЖЕТ, у, ч. 1. Кошторис прибутків і видатків держави, підприємства на певний період [1, с. 94]. Слово **бюджет** запозичене з англійської мови, також за матеріалом словника не має переносного значення, але в поезії «Я назустріч тобі біжу» спостерігаємо інше значення, яке має негативне забарвлення: *Я назустріч тобі біжу. Хоч приховуєш знову, де ти. Я бюджетніша, бо з дубляжу. Сценарій доволі відвертий* [7 с. 18]. У реченні лексема використовується у значенні байдужості, «дешевості» однієї людини до іншої. ГЕМАТОМА, и, ж., мед. Скупчення крові, обмежене навколишніми тканинами або стінками природної порожнини тіла; спостерігається при закритих ушкодженнях, що супроводжуються розривом судин та крововиливом у навколишні тканини [1, с. 126]. Лексема **гематома** запозичене з грецької мови. У вірші «Серця ховають наші гематоми» набуває переносного значення та має негативне забарвлення: *Серця ховають наші гематоми. Ні винних, ані підозрілих. «Закохані». Усі симптоми. Дует колишніх одурілих* [7, с. 44]. Використане в значенні душевної рани або травми. ГРИМ, у, ч. 1. Спеціальні фарби та наклейки, що використовуються для надання обличчю актора відповідного для ролі вигляду. Накласти грим. 2. Оформлення обличчя актора для гри на сцені [1, с. 155]. Слово **грим** запозичене з французької мови, не має переносного значення, але в поезії Марі Райтер набуває нового значення та негативного відтінку: *Я твій Всесвіт берегтиму. Ти – мої світанки. Без отруйних слів і гриму дружини чи коханки* [7, с. 17]. Ця лексема застосовується в значенні маски, яку одягає людина для того, щоб приховати свої почуття або ж не показувати справжнє обличчя. ҐРАТИ (нім.): 1. Залізна решітка, штаби, пруті. 2. перен. Тюрма, неволя [5]. Матеріали словника свідчать, що слово **ґрати** походить із німецької мови та має переносне значення, а саме: неволя. У поезії «Ти змішав нас в одній колоді» слово вжите також у переносному значенні, але набуває нового смислу та має негативне відображення дійсності: *Я засвідчую власну брехню. Говоритиму через ґрати* [7, с. 60]. Марі Райтер збагачує семантичну структуру лексеми, надає їй нового значення: говорити через силу. ДЕКОРАЦІЯ, і, ж. 1. Живописне або архітектурне зображення місця і обстановки дії, встановлюване на сцені [1, с. 165]. Лексема **декорація** вживається у переносному значенні та має негативне забарвлення (щось показне, несправжнє) у поезії «Позбутися всіх декорацій»: *Позбулася всіх декорацій. Моє серце тобою зомбоване* [7, с. 85]. ДРАМА, и, ж. 1. Літературний твір, побудований у формі діалогу без авторської мови і признач, для сценічного виконання. 2. Літературно-театральний твір серйозного, але не героїчного змісту (на відміну від трагедії й комедії). 3. перен. Переживання, нещастя, що завдає болю, моральних страждань [5]. Лексема **драма** запозичена із грецької мови та вжита у вірші «Вона хотіла знати деталі» в переносному значенні (приголомшлива подія) та має негативне зна-

чення: *Вона знати хотіла деталі. Які ж драми сховали вбиральні* [7, с. 63]. МАСКА, и, ж. 1. Спеціальна накладка з вирізами для очей, що приховує обличчя. 2. Спеціальна накладка для обличчя людини у вигляді звірячої морди, спотвореного людського обличчя тощо. 3. Людина в такій накладці та маскарадному костюмі. 4. Зліпок із гіпсу або іншого матеріалу, знятий з обличчя людини. Посмертна маска. 5. спец. Спеціальна заслона на обличчя для захисту від чого-небудь. 6. Предмет захисного спорядження спортсмена для уникання травм. 7. У косметиці – засіб догляду за обличчям, руками тощо. 8. перен. Зовнішній вигляд, що приховує справжню сутність когось, чогось [1. с. 358]. Матеріали словника свідчать, що слово **маска** походить із французької мови та набуває негативного значення в поезії «Скинемо маски. Відіграємо ролі», а саме: удавання: *Скинемо маски. Відіграємо ролі* [7, с. 52]. Лексема **роль** також походить від французької мови, не має переносного значення у словниках, але у цьому ж вірші набуває переносного значення та негативного відтінку. МАРІОНЕТКА, и, ж. 1. Лялька в ляльковому театрі, якою керує актор за допомогою спеціального пристосування. Театр маріонеток. 2. перен. Про людину, уряд і т. ін., що сліпо виконують чийсь волю [1. с. 356]. Матеріали словника свідчать, що лексема **маріонетка** запозичене із французької мови, має значення «негативне оцінювання відображуваної дійсності» та використане в переносному значенні (знаряддя в чужих руках) у поезії «Ти – колишня моя пародія»: *Нова блуза без етикетки хоч нова, та в руках у злодія ми обоє маріонетки* [7, с. 67]. ПАРОДІЯ (гр., жартівлива переробка): 1. Сатиричний літературний, музичний і т. ін. твір, що використовує які-небудь риси іншого твору, а також його форму. 2. Сатиричне, іронічне наслідування кого-, чого-небудь. 3. перен. Невдале, лише зовнішнє наслідування чого-небудь, що перекичує суть того, що наслідують [5]. Матеріали словника свідчать, що слово **пародія** походить також із грецької мови, вжите у цій же поезії, що і попереднє слово в переносному значенні: «невдале наслідування чого-небудь», має негативне забарвлення: *Ти – колишня моя пародія* [7, с. 67]. ПЛАСТИР (гр., мазь, пластир): 1. Лікувальний засіб для зовнішнього застосування. Має вигляд маси, яка щільно пристає до шкіри. Містить різні лікарські речовини. Один з видів П. – лейкопластир. 2. Тимчасова наклейка на пробоїну в судні [5]. Слово **пластир** запозичене із грецької мови, у словниках уживається в прямому значенні. Марі Райтер надає лексемі нового значення (залікувати душевні рани) та позитивного забарвлення в поезії: «В нього скільки живого. Усе»: *Він її на руках донесе. Лиш прикріпить на серце пластир* [7, с. 125]. СТАРТ (англ.): 1. Момент початку спортивних змагань з бігу, плавання тощо; момент зльоту літака, космічного корабля. 2. Місце (лінія, пункт), з якого починається змагання; місце початку руху літального апарата, космічного корабля [5]. Слово **старт** вживається в словниках у прямому значенні, але у вірші «Ми попрощалися на старті» набуває переносного значення та має негативне забарвлення (завершення стосунків на початку): *Ми попрощалися на старті. Знайомі? Друзі? Хоч би хто* [7, с. 119]. СЦЕНАРІЙ (ит., від лат., сцена) 1. Літературний твір, який служить основою для створення фільму, визначає його ідейно-художній зміст, образи, розгортання подій, жанр, кіносценарій. 2. Список дійових осіб п'єси, опери, балету і т. ін. 3. Список дійових осіб п'єси із зазначенням порядку та часу їх виходу на сцену [5]. Слово **сценарій** запозичене з латинської мови та вживається в прямому значенні, має нейтральне забарвлення, але в поезії «Найголовніше ми очима говорили» використане в переносному значенні: *Найголовніше ми очима говорили. Хто сценарист кіна німого?* [7, с. 35] Застосоване у значенні людини, яка сама пише собі долю, має нейтральну оцінку дійсності. ТРАНШЕЯ (фр., від різати): 1. У військовій справі – вузький, довгий і глибокий рів з двостороннім або одностороннім бруствером для ведення вогню, захисту бійців від куль, снарядів тощо. 2. У будівництві, гірничій справі – вузька, довга канава для прокладання трубопроводу, кабелю та ін. цілей. 3. Рівчак, штучно зроблена канава. 4. Канавоподібне місце відкритого добування корисних копалин [5]. Слово **траншея** вживається в прямому значенні та має негативний відтінок, але поетеса надає слову нового значення та вживає в переносному значенні: негативне відображення дійсності (прірва у стосунках) у вірші «Ти копав і копав траншеї»: *Ти копав і копав траншеї. Думає буде колісь розправа. Сам прикутий до батареї. Ця квартира – твоя держава* [7, с. 78].

Висновки. Отже, аналіз виявив у збірці поетеси 17 слів іншомовного походження. У позитивному оцінному значенні застосовано такі лексеми: *бандитка, пластир*; у негативному оцінному значенні: *абсолют, аварія, баталія, бюджет, гематома, грим, грати, декорація, драма, маска, роль, маріонетка, пародія, старт, траншея*. Лексема *сценарій* має нейтральну оцінку фрагментів дійсності. Як бачимо, найбільше слів іншомовного походження, ужитих із оцінною семантикою, виконують функцію негативного відображення фрагментів дійсності.

Фактичний матеріал уможливив розподіл усіх слів іншомовного походження, ужитих в аналізованій збірці, на три групи: 1) лексеми, зафіксовані в словнику в прямому значенні, але в контексті набувають переносного оцінного значення; 2) лексеми, що у словнику мають переносне значення, але у контексті набувають нового переносного оцінного значення; 3) лексеми, що в збірці мають таке ж переносне значення, як і в словнику. До першої групи належать такі слова: *бандит* (у тексті використане у формі *бандитка* та позначає ласкаву назву дівчини); *бюджет* (у контексті використане у формі *бюд-жетніша*, що має на увазі не таку важливу людину для когось); *гематома* (у поезії набуває значення душевних ран); *грим* (у контексті означає маску, за якою ховається людина); *роль* (у вірші позначає удавання кохання); *пластир* (у контексті позначає душевні рани); *старт* (використовується як сарказм та означає завершення стосунків на початку); *сценарій* (у поезії використовується у формі *сценарист* та позначає людину, яка керує своїми стосунками, від неї залежить, які ж вони будуть); *траншея* (позначає прірву у стосунках). До другої групи належать: *аварія* (у словнику означає нещасний випадок, а у контексті набуває значення сварок); *грати* (у словнику – неволя; у поезії – говорити через силу). До третьої групи належать: *баталія* (сварки); *декорація* (показне, несправжнє); *драма* (приголомшлива подія); *маска* (удавання); *маріонетка* (знаряддя у чужих руках); *пародія* (сліпе наслідування когось-небудь).

Виявлені й проаналізовані слова іншомовного походження в збірці засвідчують зміни в їхніх семантичних структурах, актуалізацію емотивно-оцінних семантичних планів та експресивного потенціалу. Особливості функціонування іншомовної лексики в збірці «Ідеально шрамована» Марі Райтер полягають у застосуванні чужомовних слів у нових (контекстуальних) переносних значеннях, збагаченні їх новими емоційно-оцінними вимірами. Слова іншомовного походження в поетичних контекстах авторки виявляють досить широкий діапазон емоційної оцінності, вони здатні набувати як нових нейтральних значень, так і нових, виразно оцінних семантичних планів.

Література

1. Биби́к С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Філію, 2006. 623 с.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика і словнику, мові та мовленні: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М. Гоголя. 2002. 217 с.
3. Гудима Н. В. Семантична адаптація запозичених лексем у сучасній українській літературній мові. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: lrbis-nbu.gov.ua.
4. Іщенко Н. Г. Оцінний компонент лексичного значення слова. Філологічні трактати. Том 2. 2010. №3. С. 47–50.
5. Лук'янюк В. Словник іншомовних слів. 2001. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <https://www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml?14966>.
6. Приходько Г. І. Оцінний компонент у семантичній структурі слова. Вісник Житомирського державного університету. Випуск 45. Філологічні науки. С. 44–47.
7. Райтер Марі. Ідеально шрамована: поезія. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 186 с.
8. Стадній А. Оцінка як компонент семантичної структури конотативного дієслова. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: stadniy.vk.vntu.edu.ua.

МЕНТОРСТВО В ЛІТЕРАТУРІ

Гамалій Карина, студентка I курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики.

Актуальність дослідження. Питання архетипів є дуже важливим в літературі як для самих письменників, так і для аудиторії. Знайомі образи приваблюють своєю близькістю, допомагають у побудові логічних зв'язків та покращують сюжет. Ними послуговуються як новачки, так і досвідчені автори.

Карл Юнг, дослідник таких типажів, вважає, що вони всі з'явилися з колективної підсвідомості людства, тож саме цим можна пояснити їх постійну циркуляцію в різних творах з прадавніх часів. Вчений стверджував, що архетипи не лише допомагають у створенні персонажів, а й тісно пов'язані з життям, психологією, історією [1].

Одним з класичних літературних образів є «ментор». Він часто виступає на рівні з героєм, змушує його вирушити у подорож, таким чином ініціюючи сюжет, а також займає велику частину сюжету. Він, хоча й не є таким обов'язковим як «протагоніст» чи «антагоніст», все ж зустрічається нам постійно та відіграє важливу роль.

Роберт Мур та Дуглас Джиллет у своїй праці «Король, Воїн, Коханець та Чарівник» відносять менторів до типуажу Чарівник і розглядають його водночас як реальний психологічний тип, так і літературний образ, при чому один з найбільш визначних [3].

Не дивлячись на популярність і розповсюдженість таких образів, не всі вони є дослідженими, особливо в їх численних варіаціях. Саме тому я вважаю актуальним дослідити різноманіття менторів на прикладі різних творів, які відрізняються за часовим періодом створення чи навіть за жанром. Під час підготовки до написання статті, я з'ясувала, що наукових праць про літературні архетипи та конкретно про ментора вкрай мало.

Актуальність статті також зумовлює те, що часто не всі розуміють архетипи, в чому вони виявляються і як їх використовувати. Для молодого автора страх повторити якесь кліше може бути настільки ж руйнівним для майбутнього твору, як і зловживання такими кліше без їх розуміння. Адже архетипи по своїй суті не є чимось негативним, вони створюють кістяк історії, є її складовими частинами, що живлять сюжет.

Мета роботи – розглянути образ ментора, його подібні та відмінні риси на прикладі кількох конкретних творів.

Об'єктом дослідження виступають твори «Одісея» Гомера, серії книг про «Гаррі Поттера» Джоан Роулінг та «Персі Джексона» Ріка Ріордана, «Кораліна» Ніла Геймана й «Майстер корабля» Юрія Яновського.

Предмет дослідження становлять персонажі ментори з «Одісеї» Гомера, «Поттеріани» Джоан Роулінг, «Персі Джексона і Богів Олімпу» Ріка Ріордана, «Кораліни» Ніла Геймана та «Майстра корабля» Юрія Яновського.

Методи дослідження: компаративний, порівняльно-типологічний.

Новизна дослідження полягає в тому, що здійснено одну з небагатьох спроб проаналізувати архетип ментора в літературі, виявити його особливості, подібні та відмінні риси. Також частина творів, що були взяті для аналізу, досі не були досліджені у цьому контексті.

Практичне значення: робота може бути використана літературознавцями, письменниками, вчителями літератури, студентами та школярами під час вивчення проаналізованих творів, архетипу ментора, під час написання власних книг чи рецензії на вже існуючі. Одержані результати можуть знадобитися всім, хто цікавиться такою тематикою.

«Одісея» Гомера – це один з найважливіших творів світової літератури. Антична культура залишила багато надбань, якими послуговуються і досі. Ця поема не стала винятком, адже саме тут вперше з'явився Ментор, який став одним з найбільш популярних архетипів [2].

За сюжетом поеми, богиня Афіна перетворившись на старого чоловіка Ментора, вирушає в подорож з Телемахом, сином Одісея. Вже в цьому сюжеті можна простежити багато рис, які притаманні менторам сучасності в літературі чи кіно.

Ментор – це персонаж похилого віку, який виступає батьківською фігурою Телемаху, навчає його мудрості й ділиться досвідом, підтримує в тяжкі моменти. Саме він настановлює героя на подорож, а також підготовлює юнака до неї, шукаючи команду й корабель; шукає союзників, об'єднує людей, щоб потім дозволити герою вести їх далі самотужки [5].

Ментор – це позитивний персонаж. Він виступає прикладом для наслідування не лише для Телемаха, але й навіть для незнайомих людей. Афіна швидко отримує повагу від незнайомців у чужій країні, не показуючи свою божественну природу, а викликаючи захоплення мудрими словами.

Паллада вже у своєму справжньому образі виступає наставницею для протагоніста твору – Одісея. Незважаючи на ненависть до смертного Посейдона, богиня захищає його від лиха та просить свого батька Зевса про врятування хитромудрого ітакійця. Як би не здавалося Одісею, що всі відвернулися від нього, та насправді Афіна не залишала його впродовж всіх мандрів. Це також є важливою рисою ментора як архетипу літератури наступних епох.

Взагалі, образ наставника і сама його назва хоча й має коріння в поемі Гомера, та популяризував їх роман французького письменника Франсуа Фенелона «Пригоди Телемака». Це дидактичний твір, де Телемах разом з Ментором вирушають у подорож і бачать різні країни, що демонструють певні державні устрої, як то в «Мандрах Гулівера».

З тих часів архетип міцно закріпився в літературі, але важливо розуміти, що під іншими термінами це поняття існувало ще до цього, навіть у фольклорі. Більшість казок світу, незалежно від регіону, мають якогось старого мудрого героя, що наставляє читачів і допомагає головному герою (Фея з «Попелюшки», дідусь із казки «Летючий корабель», Мерлін з легенд про Лицарів круглого столу тощо).

Нині ж ментори найбільше асоціюються з жанром фентезі.

Одним з найвідоміших показових прикладів є Албус Дамблдор з «Поттеріани» Джоан Роулінг. Письменниця вдало використала основні риси, водночас додавши нові. Саме цей персонаж відкриває для маленького Гаррі світ магії та чаклунства. Він вчить героя, допомагає йому в боротьбі зі злом, а в кінці – помирає, залишаючи всю мудрість і настанови.

Саме директор Гоґвартсу збирає союзників і команду для героя – «Орден Феніксу», як створив «Братерство персня» Гендальф з «Володаря перснів» в іншому культовому романі фентезі. Він не залишає свого учня без нагляду, завжди намагається контролювати ситуацію, виступає майже батьком для Гаррі, який не має жодних люблячих родичів.

Нововведенням є те, що Албус Дамблдор не такий плаский персонаж, яким видається на початку твору. Він має свої ідеали. Як підмічають вже дорослі читачі, його можна назвати «сірим героєм». Хоча його дії і правильні та необхідні для магічного суспільства, вони не завжди такі високоморальні, як може здатися на перший погляд. Навіть у найпершій книзі, «Філософський камінь», школярів ставлять у небезпечне становище, щоб виманити Волдеморта.

Важливо відзначити, що Дамблдор сам належав до архетипу «Герой» раніше. Його історія боротьби з темним чаклуном Гріндевальдом згадується в книгах, але більш чітко висвітлена у серії фільмів «Фантастичні звірі». Можна сказати, що він дійсно розуміє Гаррі, пройшовши перед цим його ж шлях без наставників.

Перехід «героя» в «ментори» зустрічається доволі часто. Це можна порівняти зі своєрідною ініціацією і переходом персонажа зі стадії недосвідченого юнака до мудрості дорослого чоловіка. Цікаво, що й сам Гаррі певною мірою виступає ментором для своїх дітей,

що ми бачимо у фінальних розділах книги (поради й настанови Албуса), а також в п'єсі «Прокляте дитя».

Цікавим прикладом є Хірон. Це ім'я відоме з давньогрецьких міфів, але на увазі мається персонаж серії фентезі книг Ріка Ріордана «Персі Джексона та боги Олімпійці», що також частково засновані на міфологічних сюжетах. Хірон – це кентавр, який тренує і навчає героїв. У всесвіті «Персі Джексона» діти богів називаються «напівкровками» й також потребують порад такого поважного наставника, адже просто по вулицям Америки гуляють фантастичні чудовиська.

Хірон виступає ментором не одному герою, а всьому табору напівкровок. Хоча на перший погляд здається, що це кращий варіант, та подібний підхід не дозволяє з'явитися більш тісному інтимному зв'язку з учнями. Він має приділити час десяткам дітей, які постійно виростають та змінюють одне одного. Такий «конвеєр» героїв – це цікавий та незвичний підхід, але важливою складовою менторства є емоційний зв'язок і підтримка. Саме вона чіпляє в Дамблдорі чи Гендальфі аудиторію, саме через це ми гостро реагуємо на смерть ментора.

В першій половині книги «Персі Джексона та Викрадач Блискавок» Хірон дійсно встановлює тісний контакт з протагоністом, пояснює йому його сутність та навіть дарує меч для першої битви. Кентавр також підтримує підлітка після втрати матері, але потім це відходить на інший план. Коли ж Персі з друзями вирушають у свою першу героїчну подорож, наставник взагалі не слідує за ними і не може слідкувати за перебігом подій.

Важко сказати, маємо ми вважати такий підхід позитивним чи негативним, але Рік Ріордан дійсно приніс цим щось своє у стародавній архетип.

Ніл Гейман також грається з кліше «ментора». В його творі «Кораліна» наставником дівчинки виступає Кіт. При цьому, важко сказати, чи не підходить цей вусатий герой більше до типу «трікстер» за характером, адже він своїм колоритом дуже відрізняється від «доброго старого дідуся», що ми їх очікуємо зазвичай. Саме за роллю в сюжеті я все ж вважаю його ментором. Він має більше досвіду в новому магічному світі, наставляє Кораліну, допомагає їй перемогти відьму та повернутися додому, пояснює правила «гри».

Мурлика більше нагадує саме казкові виявлення менторів. Ми не знаємо його минуле чи переживання, навіть вік чи якимось реальне ім'я.

Це пояснюється тим, що сам твір написаний за казковою логікою, більше покладається на м'яку систему магії. Події книги мають сенс і працюють за певними правилами, але ми, як і головна героїня, не знаємо всіх цих правил і покладаємося або на знання kota, або на частинки інформації, що нам їх дають.

Від деяких моментів, як то теорій про сутність Відьми та коридору між двома світами, який набагато старіший та страшніший і за паралельну реальність, і за «Іншу маму», стає доволі лячно. Ми також не знаємо природу kota. Він пояснює, що всі коти є подібними йому, себто мислячими і здатними говорити в світі Відьми, але ми не розуміємо точно, чи це справді так. Можливо, як і Інша Мама, Мурлика – це якась містична істота, яка просто вирішила допомогти дівчинці.

Але не варто недооцінювати внесок котика в перемогу. Саме завдяки настановам Мурлики Кораліна все ж рятується сама і допомагає звільнити батьків та душі інших дітей. До того ж упродовж боротьби з Відьмою між героями встановився міцний емоційний зв'язок, як і належить між наставником і учнем.

Цікаво, що наставники існують не лише у творах зарубіжних авторів, але й у вітчизняних. І не тільки у фентезі. У творі Юрія Яновського «Майстер корабля» персонаж Професора виступає для протагоніста ТоМаКі певним наставником.

Здавалося, про яке менторство може йти мова у реалістичному романі без якихось незвичних пригод, але саме такий вигляд архетипу зустрічається в нашому житті найчастіше. Нині все популярнішими стають лайф-коучі, до яких люди звертаються з різних причин. Менторство використовується в деяких навчальних закладах – між старшими та новачками,

між вчителями та їх учнями. Зв'язок наукового керівника зі студентом також можна назвати індивідуальним менторством, адже під час роботи між ними утворюється тісний зв'язок, який може часто поширитися й на інші сфери життя.

Все частіше цю стратегію використовують в роботі, особливо за кордоном.[4] Один працівник наставляє індивідуально іншого, коли вони виконують певне завдання. Вони можуть водночас працювати для компанії та допомагати менш досвідченому впливатися в колектив. Коли за тобою закріплена певна конкретна людина, то ти точно знаєш до кого звернутися і можеш не соромитися. Ментор же отримує трохи менше навантаження і про-воджує покращувати кваліфікацію в образі вчителя. Адже навчаючи когось, ми самі вчимося і дивимося на знайомі речі під новим кутом, що дуже корисно в більшості сфер, особливо в наш час, коли прогрес співіснує з вірою в мудрість минулого, у досвід.

Повернемося до розгляду характеристик наставника у творі «Майстер корабля». Професор – це старший більш досвідчений чоловік. Він дає ТоМаКі настанови при роботі, а також допомагає з любовними переживаннями героя. Він дуже мудрий і його знання надихають оточуючих. Можна помітити тісний зв'язок двох героїв у тому, як схвально протагоніст навіть подумки згадує свого знайомого. До того ж подарунок Професора – книгу ТоМаКі зберігає все життя, до глибокої старості.

Хоча відносини героїв почали формуватися лише в робочому ключі й мали професійний характер на початку, з часом вони змінювалися й дійшли до міцної дружби. Це також одна з ознак менторства.

Саме тому я вважаю, що не завжди доцільно обмежувати цей чи будь-який інший архетип тільки одним жанром. Професор – це дійсно колоритний персонаж, який запам'я-тався мені на рівні з основним трикутником. Він чи не більше ТоМаКі сповнений любов'ю до кінематографу та атмосферою студії. Його менторська роль не лише допомагає герою чи створює фон основної сюжетної лінії, але й розкриває обох як більш глибоких персонажів, які мають якісь думки, минуле та історію поза конкретно описаним в романі.

Висновки. Кліше та архетипи були створені ще за давніх часів, але вони досі не вичерпують себе. Якби нам не радили деякі критики відкидати їх, але ці фактори не руйнують твір, а допомагають читачу. Зв'язок літератури з реальністю набагато більш міцний, ніж може здаватися іноді. Розуміючи природу й приклади архетипу, ти не лише станеш кращим письменником чи літературознавцем, а й краще пізнаєш себе й оточуючих.

Ментори видозмінюються в кожному творі залежно від того, який підхід обере автор. Важливо не те, чи використовуєш ти якесь кліше, а як ти його використовуєш.

Однаково вдалим може бути і класичний підхід, з більш пласким статичним героєм, і певні новації. Архетипи мають величезний потенціал, який точно досі не вичерпався, що можна помітити на наведених прикладах, таких різних і не схожих виявленнях одного і того ж «ментора».

Література

1. Character archetypes: the mentor: веб-сайт. URL: <https://apollopad.com/blog/character-archetypes-the-mentor/> (Дата звернення 25.10.2022).
2. Mentor archetype: веб-сайт. URL: <https://knowyourarchetypes.com/mentor-archetype/> (Дата звернення 25.10.2022).
3. Moore R., Gillette D. King Warrior Magician Lover. HarperOne, 1991. 192 ст.
4. Slattery C. Mentoring. A literature review: веб-сайт. URL: <https://semannslattery.com/mentoring-a-literature-review/> (Дата звернення 25.10.2022).
5. The Mentor Archetype in Fiction (What it is, How to write one + Examples): веб-сайт. URL: <https://www.aplaceofintent.co.uk/blog/the-mentor-archetype-in-fiction-what-it-is-how-to-write-one-examples>.

ПАТОГЕННІ ТЕКСТИ НА УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ РЕСУРСІ ТСН.UA

Гурова Альона, студентка III курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. наук із соціальних комунікацій, доц. **Подолька Н. С.**, кафедра літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики.

XXI століття характеризується швидким розвитком інтернет-технологій, що є важливою складовою життя сучасної людини, а також помітним збільшенням кількості видів та засобів масової інформації, що стрімко увірвалися у свідомість споживачів. Масова читацька аудиторія нині послуговується переважно «зараженою» інформацією низької якості, не вартої посиленої уваги.

Активне поширення інформації патогенного змісту в українському та глобальному медіапросторі підштовхує нас до вивчення та виявлення ознак патогенності у масовій інформації. Тому виникає нагальна потреба навчитися аналізувати інформацію на наявність негативної інформації, здатної спричинити негативні емоційні стани та дії.

Мета статті полягає у дослідженні текстів патогенного характеру одного з найпопулярніших українських інформаційних ресурсів – tsn.ua, та аналізі неправомірного використання у ньому маніпулятивних засобів.

Дослідженням патогенних текстів присвятили праці С. Т. Бойко, Н. М. Ліщинська, К. С. Серажим, Л. Г. Масімова, М. В. Нагорняк, А. В. Равлюк та інші. Вчені розглядали ознаки патогенної реклами, патогенність у змістовому компоненті інформаційних повідомлень на радіо, патогенність як засіб масової маніпуляції, психологічні аспекти впливу патогенних текстів. Але дискусії щодо ідентифікації таких текстів тривають. Тим важливішим стає вчергове привернути увагу до використання подібних текстів у різних медіа.

Патогенний текст – такий, що завдає чи спроможний завдати шкоди моральному та психічному здоров'ю окремої особи, нації, держави, людства. Це семіотична структура, яка має вбудовані механізми розмноження, самоекспансії.

Серед ознак патогенності текстів, які виокремили вчені Б. Потятник та М. Лозинський – спрямованість на підрих віри в Бога; національних та державних інтересів; загроза глобальній безпеці; загроза суспільній моралі; нехтування правами і свободами людини; шкідливий психологічний вплив (надмірне демонстрування насильства) [1].

ТСН.ua – один із провідних ресурсів України. Восени 2012 року став лідером серед новинних сайтів України [2]. Охоплення аудиторії tsn.ua склало 14,46 %. Слоган програми Телевізійної служби новин – «ТСН вражає». І вона дійсно «вражає». Тематами для сюжетів ТСН стають події, що викликають резонанс у аудиторії. Тому вони не нехтують лексику з негативною семантикою та «пікантними» подробицями.

Розглянемо детальніше на прикладах.

1. Публікація «Донька Ольги Сумської засвітила оголені груди на чорно-білих фото» (16.09.2022) не несе ніякої важливої інформаційної цінності. Провокаційний заголовок одразу ж привертає увагу читача. У статті також помітна суб'єктивна думка автора: «Тоня млосно дивиться у камеру, а оголені груди прикриває руками. Що саме артистка хотіла сказати цими кадрами – незрозуміло», яка є недопустимою при висвітленні інформації професійним журналістом [3].

2. Публікація «Заманив на заднє подвір'я школи і погрожував: у Рівному хлопець з'валтував дитину» (12.08.2022) одразу ж викликає негативні емоції. Патогенність статті підкреслюють подробиці із надмірним демонструванням насильства. Подібні описи можуть призвести до різних психологічних ефектів, таких як стрес, страх. Як наслідок підвищення рівня тривожності, невпевненості у власній безпеці тощо [4].

3. Ще одна публікація «У Брюсселі поліція зупинила секс-оргію в гей-барі: серед учасників були євродепутат та дипломати» (01.12.2020), яка викликає обурення. Повідомляються пікантні подробиці, які не для всіх є приємними та прийнятними. Разом з тим розкривається особистість депутата, що є етичним порушенням [5].

4. Матеріал «Заклеїли рот скотчем і прив'язали до стовпа: на Одещині підлітки познущалися над дитиною із інвалідністю» (10.02.18) містить в собі слова з негативною семантикою та подробиці інциденту [6].

5. У заголовку статті «Наскільки сильно війна вдарила по економіці України та як ми виживемо» (15.09.2022) бачимо патогенне формулювання «як ми виживемо», що може викликати відчуття страху, посіяти паніку. Речення «якщо Київ не отримає достатньо фінансової підтримки з-за кордону, йому просто доведеться увімкнути друкарський станок і спровокувати високу інфляцію» наповнене перебільшенням. Це відразу викликає хвилювання та тривогу в читача, тому вважаємо, що воно має патогенний вплив [7].

6. Публікація «Вона в неадекваті: друзі та шанувальники Кари Делевінь турбуються про її здоров'я» (15.09.2022) зачіпає проблеми психічного здоров'я та наркотичної залежності. Окрім друкованого матеріалу, є ще фото і відео, на якому зірка курить і дивно себе поводить. Таке зображення налаштовує на негативне сприйняття публікації, має руйнівний вплив на неповнолітніх читачів, а також є відкритою пропагандою куріння тощо [8].

Таким чином можна зробити висновки, що патогенні тексти наявні навіть у найпопулярніших провідних виданнях. Представлені матеріали українського інтернет-ресурсу tsn.ua тяжіють до поширення емоції незадоволення. Бачимо використання слів негативною семантикою у заголовках, лідах і самих текстах. Багато публікацій насичені агресією, лексикою із негативним значенням, подробицями трагедій, що здатні травмувати емоційний стан.

Більшість новин розпочинаються із негативною інформацією про події в країні, чим створюють у населення відчуття страху, паніки та негативного настрою в цілому. Галасливі заголовки, орієнтовані на суспільні та побутові драми, є найпопулярнішим засобом привернення уваги у авторів статей ТСН.ua.

Насильство, розпусту, страх та страждання, неприйнятні протягом століть і засуджувані нормами етикету та моралі, останніми роками щодня транслюють медіаканали, чим створюють враження, що без цього неможливо уявити життя сучасної людини.

Такі тексти ненав'язливо запевняють у користі від рекламованого продукту, хоч насправді він може шкодити здоров'ю; розпалюють ворожнечу в середині нації; формують чутки; спотворюють імідж держави; принижують гідність і волю людини, нівелюють її права, навіть можуть спонукати до самознищення, і в цілому носять маніпулятивний характер, що впливає на наше повсякденне життя і має руйнівний психологічний вплив. Крім того, деякі тексти діють як психологічні тригери, викликаючи ще більше негативних емоцій.

Патогенні тексти є серйозною загрозою інформаційно-психологічній безпеці. Активне поширення інформації патогенного змісту в українському та глобальному медіапросторі підштовхує нас до вивчення та виявлення ознак патогенності у масовій інформації. Чим більше читач буде поінформований про можливість патогенного впливу, тим якісніше і серйозніше сприйматиме надруковане, а також буде захищеним від насильства та пропаганди.

Література

1. Потятиник Б. В. Патогенний текст / Б. В. Потятиник, М. В. Лозинський. – Львів: Місіонер, 1996. – 296 с.
2. ТСН.ua став лідером серед новинних сайтів України. ТСН.ua (укр.). 24 жовтня 2012. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/tsn-ua-stav-liderom-sered-novinnih-saytiv-ukrayini.html>.
3. Донька Ольги Сумської засвітила оголені груди на чорно-білих фото. ТСН.ua. 16 вересня 2022. URL: <https://tsn.ua/glamur/donka-olgi-sumskoyi-zasvitila-ogoleni-grudi-na-chorno-biliih-foto-2159161.html>.
4. Заманив на заднє подвір'я школи і погрожував: у Рівному хлопець з'валтував дитину. ТСН.ua. 12 серпня 2022. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/zamaniv-na-zadnye-podvir-ya-shkoli-i-pogrozhuval-rivnomu-hlopec-zgvaltuvav-ditinu-2132713.html>.

5. У Брюсселі поліція зупинила секс-оргію в гей-барі: серед учасників були євродепутат та дипломати. ТСН.ua. 01 грудня 2020. URL: <https://tsn.ua/svit/u-bryusseli-policiya-zupinila-seks-orgiyu-v-gey-bari-sered-uchasnikiv-buli-yevrodeputat-ta-kilka-diplomativ-1679017.html>.

6. Заклеїли рот скотчем і прив'язали до стовпа: на Одещині підлітки познущалися над дитиною із інвалідністю. ТСН.ua. 10 лютого 2018. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/zakleyili-rot-skotchem-i-priv-yazali-dostovpa-na-odeschini-pidlitki-poznuschalisy-nad-ditinoju-iz-invalidnistyu-1107576.html>.

7. Наскільки сильно війна вдарила по економіці України та як ми виживемо. ТСН.ua. 15 вересня 2022. URL: <https://tsn.ua/ato/naskilki-silno-viy-na-vdarila-po-ekonomici-ukrayini-ta-yak-mi-vizhivemo-2158147.html>.

8. Вона в неадекваті: друзі та шанувальники Кари Делевінь турбуються про її здоров'я. ТСН.ua. 15 вересня 2022. URL: <https://tsn.ua/lady/news/show-biznes/vona-v-neadekvati-druzi-ta-shanuvalniki-kari-delevin-turbuyutsya-pro-yiyi-zdorov-ya-2158750.html>.

УДК 821.111.09

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ РЕЦЕПЦІЇ ТЕМИ «ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ» У РОМАНІ КРІСТІН ХАННИ «З ЖИТТЯМ НАОДИНЦІ»

Пугач Надія, студентка II курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Остапенко Л. М.**, кафедра літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики.

Кожна подія в історії людства залишає свій відбиток у літературі. Вона вбирає в себе людський біль, переживання та страхи, відображає почуття тієї, чи іншої епохи. Проте історія циклічна й прикладом цього є одна з проблем, порушених у романі Крістін Ханни «З життям наодинці». Війна ніколи не змінюється. Сьогодні її наслідки жахають так само, як і в 1914, і в 1939 роках.

Ми бачимо подібні теми у літературі ще в період між Першою та Другою світовими війнами – серед представників втраченого покоління. Це люди, які провели свою юність на фронті, через що їхня молодість і старість вже були заздалегідь відомі – нескінченні пошуки себе, неможливість адекватного світосприйняття, божевілля та самогубства. Ці воїни хоч і не втратили життя, але назавжди загубили самих себе. Такі люди заявили про себе у багатьох країнах світу. Наприклад, в Америці це були Ернест Хемінгуей і Френсіс Скотт Фіцджеральд, у Німеччині – Еріх Марія Ремарк, у Великій Британії – Річард Олдінгтон та інші.

Американська письменниця Крістін Ханна у романі «З життям наодинці» [3] також звертається до осмислення наслідків війни. **Актуальність** розвідки зумовлена тим, що художнє осмислення в цьому творі теми «втраченого покоління» не було досліджене. А література втраченого покоління набуває особливої ваги сьогодні, бо зараз світ є свідком появи нової втраченої генерації.

Мета дослідження: визначити особливості художнього змалювання рецепції теми «втраченого покоління» у романі Крістін Ханни «З життям наодинці».

Виклад основного матеріалу дослідження.

У романі «З життям наодинці» [3] Крістін Ханна розповідає історію сім'ї, що постраждала від війни. Зокрема один із головних персонажів, Ернт, нещодавно повернувся із бойових дій у В'єтнамі. Психічний стан героя незворотно змінили шість років полону та смерті побратимів, від колишнього люблячого батька та партнера не залишилося нічого.

Ернт постає типовою людиною із ПТСР. До війни він був цілком здоровим, радів життю та добре проводив час із рідними. Вони були щасливі тим, що мали й насолоджувалися компанією один одного. Але з В'єтнаму ветеран повернувся настільки злим, похмурим і не

схожим на себе, що Лені одразу й не змогла впізнати батька. Змінилося все – поведінка, характер, світогляд.

Стресовий розлад Ернта впливає на його думки, родину, кар'єру та повсякденне життя. Тепер за чоловіка говорить не серце чи розум, а хвороба, однією із ознак якої є симптом повторного переживання. Це означає, що відбувається відновлення спогадів про травму та почуття страху. До них можна віднести кошмари, спогади, що і викликають відчуття повторного переживання події [1].

Все це було в житті Ернта – від кошмарів він кричав уві сні, зривався й звертався за допомогою до алкоголю. Тому і не міг знайти роботи та мати друзів, окрім власної родини – дружини Кори та доньки Лені. Родина часто змінювала своє місце помешкання, їздячи по різним містам і комунам. Вони не мали власної домівки. Все це через брак коштів і неможливість Ернта довго перебувати на одному місці. Незважаючи на те, що він був чудовим механіком, стабільної роботи це йому не забезпечило. Він був роздратований через ті жахи, що снились йому щонаочі і не міг знайти спільну мову майже ні з ким у світі, обмежуючись двома членами сім'ї.

Наступним симптомом психічного розладу героя є уникнення, що викликає бажання у людини втекти від тригерних ситуацій, пов'язаних із травматичною подією [1]. Навряд чи здорова людина змогла б зробити такий швидкий вибір – поїхати жити в будинок посеред лісу на Алясці й огородити свою сім'ю від усього світу, як це вчинив Ернт. Думавши, що робить це на користь рідним, він просто хоче втекти від тригерів, які його оточують, й увозить себе та їх подалі від усього, що може нагадувати про довоєнне спокійне життя, яке тепер відчувається дуже далеким. Чоловік намагається чинити правильно, проте неможливо втекти від самого себе, й усі психічні проблеми залишаються з ним навіть у засніжених горах.

Одразу після приїзду здається, що йому стає краще, але це лише вплив зміни оточення та обстановки. Насправді ж узимку йому стає тільки гірше – короткий сонячний день, неможливість їздити по засніжених дорогах навіть до магазину, постійний холод і небезпека мають величезний вплив на психічний стан чоловіка. Всі ознаки хвороби знову даються взнаки.

Ще одні симптоми, що їх називають «збудження та реактивності» роблять Ернта людиною, із якою дуже важко жити, спілкуватися та підтримувати гарні стосунки [1]. Він стає злим та роздратованим через будь-які дрібниці, може застосувати фізичне насильство до рідної людини, легко розпочати сварку. Наприклад, йому може не сподобатися їжа, яку родина вживає постійно, чи не влаштувати тон голосу дружини. Через це Ернт починає висловлювати своє невдоволення на підвищених тонах. Ця напруженість і спалахи гніву змушують його забути про шалену любов до дочки та дружини й поводити себе як егоїстичний тиран. Сім'ї доводиться важко, але вони усвідомлюють правильну річ – все це каже та робить не справжній Ернт, а лише відбиток, який війна залишила на ньому.

Також цей симптом проявляється у постійному відчутті небезпеки [1]. Ернт впевнений, що навіть на Алясці їх скоро наздожене апокаліпсис у будь-яких його проявах – атомна війна, пандемія, техногенна катастрофа, стихійне лихо. У його баченні не існує іншого сценарію розвитку подій, аніж мільйон варіантів, як цьому світу прийде кінець. Саме тому він починає будити Кору та Лені посеред ночі й змушує швидко складати тривожні валізки, збирати та розбирати рушницю, вчити неповнолітню доньку стріляти, постійно перевіряти їхню боєготовність. Він знову поступово стає солдатом. Ернт наляканий, недовірливий і боязкий. Чоловік впевнений, що світ небезпечний і треба будь-якої миті бути готовим боротися за своє життя. Проте це не говорить про його бажання познущатися над рідними, а лише свідчить про параною, з якою Ернт вимушений миритися кожного дня.

Останніми ознаками посттравматичного стресового розладу є симптоми пізнання та настрою [1]. Переживши війну, людська свідомість вже ніколи не буде такою, як раніше, її світосприйняття кардинально змінюється. У Ернта ці симптоми також мають прояви у поведінці та думках. Наприклад, його почуття провини за те, що у родини немає належних статків.

Він не може заробляти достатньо грошей і забезпечувати родину всім потрібним через хворобу, але й змиритись із цим також не бачить можливості. Чоловіка звільняють через його проблеми з алкоголем, схильність до сварок і невміння пристосуватися до соціуму.

Показовим моментом є те, що йому вдалося 4 роки поспіль, з настанням холодної погоди, від'їжджати на заробітки, що тільки покращувало атмосферу в родині. Не важко здогадатися, що й там він не зміг затриматися надовго. Ернт знову відчуває себе невдахою та намагається потопити своє горе в алкоголі. Йому здається, що йому постійно дорікають відсутністю роботи і це змушує його починати сварки. Він любить свою сім'ю, що й викликає це відчуття провини перед рідними. Чоловік намагається працювати хоч і не в суспільстві з людьми, а вдома, по господарству. Він робить усе, що в його силах, аби показати свою турботу про Кору та Лені.

Ернт упевнений, що дружина йому зраджує. Він миттєво стає роздратованим через свої здогадки про уявну зраду, хоча насправді на це нема й натяку. Така поведінка ще раз підтверджує наявність психічного розладу – його бачення та сприйняття речей навколо дуже спотворюється, а недовіра до навколишнього світу зростає. Він більше не спроможний довіряти навіть найближчим людям. Проте водночас Ернтови властиві нездорова прив'язаність до Кори та Лені, надмірне піклування про них. Чоловік переймається за їхній добробут, намагається працювати, аби у них усього вистачало, приносить їм їжу, дбає про будинок і безпеку в страшному лісі, що їх оточує. Навіть те, що він змушував жінку та дитину вставати посеред ночі й тренувати їхню боєздатність, свідчить про велике його хвилювання про їхнє життя та становище. Для людей це не є нормою та звичним проявом любові, проте, враховуючи Ернтову гіперболізацію почуттів і переживань, можна впевнено називати це турботою.

Також іноді чоловік робить їм боляче, а потім, схаменувшись, запевняє, що накладе на себе руки, якщо ті його не пробачать. Слід згадати той момент, коли Ернт через ревності до дружини почав сварку й навіть розбив їй губу. Кора не жаліється і не дає відсіч, бо знає, що добре це не закінчилось би, але чоловік дуже скоро повертається до неї у розпачі та просить пробачити його. Це доводить, що любов до цих дівчат у нього не зникла, адже він щиро розкаюється в тому, що накоїв. Ернт хоче будувати здорові стосунки із ними та усвідомлює свої помилки, але, на жаль, не вміє себе стримувати в пароксизмі хвороби.

Також чоловік бачить ворогів у цілком невинних людях, що його оточують. Наприклад, у звичайному знайомому на ім'я Том Вокер він бачить суперника та причину своїх незгод. Коли той хоче допомогти родині Олбрайтів матеріально, позичивши їм кошти, Ернт впевнений, що Том лише вихваляється своїм багатством, і це його сильно бентежить. Він не довіряє світу, але, мабуть, глибоко в душі дуже сильно хоче цьому навчитися.

Ще одним показовим прикладом прояву ПТСР є реакція Ернста на спроби одного місцевого жителя перебудувати та відремонтувати деякі міські будівлі. Він сприймає це як негативні зміни та не вірить словам оточуючих, що в цьому немає нічого поганого. Чоловік болюче та гостро сприймає зміни в навколишньому середовищі, відкидає їх, не даючи можливості на їхнє розуміння та прийняття. Він не хоче контактувати зі світом, бачити його непостійність та будь-які зміни. Тому рішення цієї проблеми він знаходить у побудові стіни навколо будинку, ключ від дверей якої буде лише у нього й висітиме на шиї. Інші члени сім'ї розуміють всю небезпеку цього задуму й мають думки та навіть спроби втекти, але розуміють, що не можуть залишити Ернта одного через любов і співчуття до нього. Він буквально відгороджується від суспільства, живучи в найвіддаленішому статі Америки, у глибині лісу, за високою стіною, що можна вважати апогеєм його психічного розладу.

Отже, своєрідність художньої рецепції теми втраченого покоління у творі полягає у поглибленні психологічного аналізу людини, зображенні патологічних процесів людської психіки, зумовлених війною. Письменники ХХ століття не вдавалися до настільки детального та точного аналізу хвороби, як це зробила Крістін Ханна. У романі показана типова симптоматика ПТСР: уникнення тригерних ситуацій, спотворений світогляд, проблеми з алкоголем,

відчуття повторного переживання подій війни, роздратованість. Ернт є типовим персонажем творів письменників втраченого покоління, що страждає від наслідків бойових дій. Проте автор змогла підійти до теми з наукового погляду й висвітлити конкретну проблему – стресовий розлад, від якого страждали, як головний герой цієї книги, так і персонажі творів часів втраченого покоління, чого не було в літературі раніше. Їй вдалося зробити це без романтизації хвороби, як це було, наприклад, у Еріха Марії Ремарка, а більш докладно та вичерпно, зображаючи вже досліджену симптоматику хвороби. Через це репрезентація теми втраченого покоління Крістін Ханни є унікальною та заслуговує на увагу.

Література

1. National Institute of Mental Health. Симптоми посттравматичного стресового розладу в умовах війни. URI: <https://mon.gov.ua/ua/news/simptomi-posttravmatichnogo-stresovogo-rozladu-v-umovah-vijni>.
2. Втрачене покоління. Антологія. переклад з англ. та франц. О. Андрієвський. Київ, 2021. 296 с.
3. Крістін Ханна. З життям наодинці. Київ, 2018. 448 с.
4. Онно Ван дер Харт. Кеті Стіл, Елперт Р. С. Нейенхеус. Привиди минулого. 2020. 496 с.
5. Ковалів Ю. І. Втрачене покоління. Літературознавча енциклопедія: у 2 т.. Київ, 2007. 205 с.

УДК 37.016:811.111'34

КОМПЛЕКС ВПРАВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІСЕМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Байдаліна Яна, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Халимон І. Й.**, кафедра прикладної лінгвістики.

У статті представлено комплекс вправ, спрямованих на формування англомовної лексичної компетентності учнів профільної школи на матеріалі полісемічної лексики, укладений відповідно до існуючих у методиці навчання іноземних мов вимог до вправ. Комплекс включає вправи, спрямовані на формування таких навичок, як ідентифікація полісемічних слів у словнику та в реченні, лінгвістична здогадка на основі контексту, упізнання багатозначних слів у тексті і визначення їх значення, вживання багатозначних слів у власному мовленні.

Ключові слова: англомовна лексична компетентність, полісемічна лексика, вправа.

У методиці навчання іноземних мов питання формування лексичної компетентності завжди займає важливе місце на кожному занятті, оскільки засвоєння лексики є необхідною передумовою оволодіння іноземною комунікативною компетентністю. Упродовж багатьох десятиліть вчені досліджували проблему навчання лексичного матеріалу. Проблема формування лексичної компетентності займалися такі науковці: О.Б. Бігич, С.Ю. Ніколаєва, В.Г. Редько, Ю.І. Пасов, Н.Ф. Бориско та ін. Зокрема, П.К. Бабинська виконала аналіз методичних підходів до навчання лексики, С.Ф. Шатілов розробив етапи автоматизації та застосування нових лексичних одиниць. Незважаючи на наукові розробки проблема формування лексичної компетентності учнів й досі актуальні. Зокрема, існують великі труднощі у накопиченні лексичного матеріалу. Для досягнення досить швидких позитивних результатів необхідно обмежити обсяг лексичного матеріалу та більш ретельно вибирати методи його засвоєння. Одним із шляхів розв'язання проблеми вважаємо навчання полісемічної лексики. Однак проблема формування лексичної компетентності учнів засобами полісемічної лексики наразі є мало дослідженою і потребує більшої уваги. Зокрема, незважаючи на те, що в сучасних підручниках англійської мови для загальноосвітніх навчальних закладів представлені завдання, спрямовані на формування англомовної лексичної компетентності (як окремі мовні вправи для опрацювання нових лексичних одиниць (далі – ЛО), так і тексти для читання та слухання, завдання з розвитку усного та писемного мовлення з використанням нових ЛО), проте, як виявив аналіз змісту цих підручників, вправи, спрямовані на навчання полісемічної лексики, у них відсутні.

Відтак, **метою** статті є розробка комплексу вправ для формування англомовної лексичної компетентності учнів профільної школи засобами полісемічної лексики.

З точки зору організації процесу формування іноземної лексичної компетентності система вправ має забезпечити: підбір необхідних вправ, що відповідають характеру певної навички або певного вміння; визначення необхідної послідовності вправ; розташування навчального матеріалу та співвідношення його компонентів; систематизацію та регулярне виконання певних вправ; взаємозв'язок різних видів мовленнєвої діяльності [1 с. 26].

Кожна вправа, незалежно від її характеру має три або чотири структуровані фази: завдання, зразок виконання, виконання завдання, контроль (контроль з боку вчителя, взаємоконтроль або самоконтроль учнів).

У методиці навчання іноземних мов вправи поділяються на кілька типів за основними критеріями. Одним із таких критеріїв є спрямованість вправи на прийом та видачу інформації,

за яким вправи поділяються на рецептивні, репродуктивні, рецептивно-репродуктивні, продуктивні, рецептивно-продуктивні). Іншим важливим критерієм є комунікативність. Відповідно до нього вправи можуть бути комунікативними, умовно-комунікативними, некомунікативними. Існують і інші критерії поділу вправ: характер виконання (усні, письмові), участь рідної мови (одномовні, двомовні); функція в навчальному процесі (тренувальні (класні, домашні) та контрольні) [2, с. 183–186].

Спираючись на викладені вище теоретичні засади, ми розробили комплекс вправ, спрямованих на формування англomовної лексичної компетентності учнів профільної школи на матеріалі полісемічної лексики. Наведемо приклади розроблених вправ:

Вправа 1

Тип: некомунікативна рецептивна вправа

Мета: формування навичок ідентифікації полісемічних слів у словнику

Режим виконання: індивідуальний

Контроль: з боку викладача

Інструкція: Look up the following words in the dictionary. Choose the words that have several meanings.

1. date
2. bat
3. boot
4. great
5. fine
6. cheese
7. driver
8. fly

Вправа 2

Тип: некомунікативна репродуктивна вправа

Мета: формування навичок розуміння предметного змісту речення, що містить полісемічні ЛО

Режим виконання: індивідуальний

Контроль: з боку викладача

Інструкція: Read the sentences with the word «get». Match the sentences to the meanings of the verb 'get'.

1. What grade did you get in the Ukrainian language?
2. How to get to school by taxi?
3. Don't get me wrong, but I'm not going to sign the diary for mom.
4. I often get up at seven o'clock.
5. I will get infected if I go for a walk in the park with you after class.
6. Dear children, get on to your test.
 - a. Заразитися
 - b. Отримати
 - c. Вставати
 - d. Доїхати
 - e. Зрозуміти
 - f. Виконати

Вправа 3

Тип: некомунікативна репродуктивна вправа

Мета: навчання лінгвістичної здогадки учнів з опорою на мовленнєвий досвід учнів

Режим виконання: індивідуальний

Контроль: з боку викладача

Інструкція: *Read the sentences which contain words with multiple meanings. Determine their Ukrainian equivalent.*

1. We have to make a decision if you will go to summer camp.
 - a) зробити
 - b) прийняти
 - c) ставати
2. Please take care of our son while we're away.
 - a) споживати
 - b) дбати
 - c) брати
3. The teacher will cancel the lesson if the students do not arrive on time.
 - a) викреслювати
 - b) відмінити
 - c) стирати

4. I'll send you a Skype message when I'm ready.
 - a) відправити b) виряджати c) заселяти
5. We will play football if my friends are free in the evening.
 - a) грати b) відбирати c) розігрувати
6. If my sister had studied better, she would not have failed the exam.
 - a) навчатися b) досліджувати c) заучувати напам'ять

Вправа 4

Тип: некомунікативна рецептивна вправа

Мета: формування навичок упізнання багатозначних слів у тексті і визначення їх значення

Режим виконання: індивідуальний

Контроль: з боку викладача

Інструкція: Find multi-meaning words in the text. Identify their meaning.

A summary is a short statement that gives only the main points and not the details of a longer text

A well-written summary should be concise (only essential information should be included), complete (all important information must be included) and clear, i.e. understandable to the reader. At last, a summary must be correct. It must convey the exact meaning of the original text.

A summary must be written in full sentences.

Don't mix up paraphrasing and summarizing! Paraphrasing is «rewriting» information from another source in your own words without changing its meaning. Since you have to include almost all the original information, a paraphrase is almost as long as the original. On the other hand, a summary includes only the essential information which makes it much shorter than the original text.

However, changing the original meaning is not allowed in either a summary or a paraphrase.

Вправа 5

Тип: некомунікативна рецептивна вправа

Мета: формування навичок ідентифікації значень багатозначної ЛО

Режим виконання: індивідуальний

Контроль: з боку викладача

Інструкція: Choose the possible meanings of the polysemantic words.

Stand: кіоск, місце, перебувати, виставка, ставити, будувати

Run: керувати, бігти, діяти, перебіг, стояти, давати

Give: приймати, платити, надавати, відвідувати, пружність

Came: приходити, тиснути, ставати, окремо, наставати, з'являтися

Keep: зберегти, слідувати, протримати, відвертати, залишати, оберігати

Can: зарядка, телефонні навушники, бідон, пляшка, коробка для кіноплівки

Set: встановити, напрямок, комплект, здавати, упертий, лінія

Fire: ковзанка, вогонь, зміна, стрільба, надихати, запалювати

Вправа 6

Тип: некомунікативна, рецептивна вправа

Мета: навчити розпізнавати багатозначні ЛО в реченні та визначати їх значення

Режим виконання: індивідуальний

Контроль: з боку викладача

Інструкція: Find the multi-meaning word in the sentence. Identify their meaning.

1. There is a laptop, a pen, a notebook, and a wallet on the table.
2. The competition will be held today on the sports field at 5 o'clock.
3. I keep my copybooks in a bookcase.
4. I left my pencil case at home, so my friend gave me a pen.
5. My friends and I went to the old school football field nearby.
6. Friends took Ivan under their wing and helped him solve the problem.

Вправа 7

Тип: некомунікативна, репродуктивна вправа

Мета: формування навичок вживання багатозначних слів

Режим виконання: індивідуальний

Контроль: з боку викладача

Інструкція: Make up two sentences with each polysemantic word, using it in two different meanings.

Model: date

Please, write your name, address and birth date. I have a date with him tonight.

Leave, make, put, trouble, run, sweet, get, set, stand, keep, bat, fine.

Вправа 8

Тип: комунікативна, продуктивна вправа

Мета: формування навичок складання розповіді і вживання багатозначних слів

Режим виконання: індивідуальний

Контроль: з боку викладача

Інструкція: Make up a story about a student's life, in which the multi-meaning words «get», «place» are used in different meanings.

Висновки. У процесі дослідження розроблено комплекс вправ на лексичному матеріалі теми «Being a student», який можна адаптувати для інших тем, відповідно до тематики навчальної програми з іноземної мови для профільної школи. Комплекс складається із восьми вправ, спрямованих на формування англомовної лексичної компетентності учнів профільної школи на матеріалі полісемічної лексики. Серед вправ на формування лексичних вмінь та навичок переважають некомунікативні вправи, на етапі закріплення лексичних вмінь та навичок пропонуються комунікативні вправи. Запропоновані вправи мають трифазову структуру: завдання; виконання завдання; контроль (з боку вчителя). Розроблений комплекс вправ може використовуватись як для індивідуального, так і для групового навчання **Перспективою подальшого дослідження** є перевірка ефективності розробленого нами комплексу вправ під час проведення пробного навчання.

Література

1. Варава С.В. Використання системи вправ для формування професійно орієнтованої лінгвістичної компетентності в іноземних студентів на початковому етапі навчання / С.В. Варава. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти. 2016. Вип. 28. С. 23–32.
2. Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін. / за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студентів класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів. К.: Ленвіт, 2013. 590 с.

УДК 37.016:811.111]:004

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК АУДІЮВАННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Бульба Ярина, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Плотніков Є. О.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Стаття присвячена аналізу сучасного викладання іноземної мови, яке стає помітно легшим та ефективнішим з використанням новітніх технологій та засобів подання інформації. Нині є важливим питання про необхідність засвоєння іноземної мови за допомогою сучасного обладнання та його використання у процесі навчання. Успішний розвиток

навичок аудіювання є результатом використання мобільних засобів на уроках іноземної мови. Учні активно працюють над вивченням нового матеріалу, самі ставлять перед собою цілі та завдання навчання, навчаються робити висновки на основі отриманої інформації та застосовувати отримані знання на практиці.

Ключові слова: аудіювання, психологічні механізми аудіювання, мобільні технології, викладання іноземної мови, технологія

Огляд літературних джерел. Поняття аудіювання містить у собі процес сприйняття і розуміння мови на слух. Уміння сприймати і розуміти мову на слух стає важливим в епоху розвитку сучасних технологій, оскільки воно сприяє формуванню міжкультурної, інформаційної та професійної компетенцій та навичок. Також відомо, що аудіювання – дуже важкий вид мовленнєвої діяльності. Частою причиною напруження у спілкуванні є несформованість аудитивних навичок. Недооцінка важливості необхідності володіння аудитивною компетенцією на високому рівні може вкрай негативно вплинути на мовну підготовку учня.

Авторка С. Ніколаєва розглядає аудіювання як складне вміння розуміти на слух те, чи інше повідомлення в природних умовах спілкування (Ніколаєва, 2018). У свою чергу, О. Пометун визначає концептуальну відмінність визначень «слухання» та «аудіювання». З його точки зору аудіюванням є слухання з розумінням або розуміння мови на слух (Пометун, 2014).

Майер Н. розглядає аудіювання з позиції теорії сприйняття мови та визначає його як аналітико-синтетичний процес при обробці акустичного сигналу, результатом якого є осмислення інформації, що сприймається. Що стосується праць зарубіжних дослідників, відзначено, що поняття «listening» також визначається по-різному. (Майер, 2018, с. 15)

В. Сидоренко незалежно один від одного виділяє активний характер аудіювання, називає його активним і динамічним процесом концентрації уваги, сприйняття, інтерпретації, запам'ятовування і реакції на виражені (вербально та невербально) запити, проблеми і зовнішню інформацію з метою зрозуміти, що відбувається в даний момент, що намагається висловити мовець. (Сидоренко, 2015, с. 715)

Таким чином, відзначимо, що аудіювання тісно пов'язане з іншими видами мовленнєвої діяльності. В першу чергу це стосується говоріння, якому неможливо навчитися без аудіювання. З тією ж підставою ми можемо аргументувати зворотну залежність, адже говоріння та аудіювання – дві сторони одного явища, яке називається усним мовленням.

Методологія дослідження. Мета – апробація педагогічних умов, апробація структурно-функціональної моделі, спрямованої на розвиток навичок аудіювання за допомогою мобільних засобів, і навіть перевірка практично висунутої нами гіпотези.

Гіпотеза – розвиток навичок аудіювання з застосуванням мобільних засобів проходитиме найбільш ефективно за дотримання наступних умов: якщо розвиток навичок аудіювання за допомогою мобільних засобів проходитиме цілеспрямовано; якщо буде виявлено та обґрунтовано комплекс педагогічних умов для розвитку навичок аудіювання; якщо буде розроблено та використано структурно-функціональну модель розвитку навичок аудіювання із застосуванням за допомогою мобільних засобів.

До завдань нашої експериментальної роботи належать: визначення етапів експериментальної роботи; виділення критеріїв та показників оцінки результатів експериментальної роботи та їх наступний опис на трьох рівнях: низькому, середньому та високому.

Для практичної перевірки висунутої гіпотези було проведено наступне дослідження. Експеримент проводився у Горенському ліцеї № 3 із одним 10 класом, в якому 24 учня. Експериментальною групою стали 12 осіб, кількість учнів у контрольній групі – 12 осіб. Дослідження навчання аудіювання за допомогою застосування мобільних засобів проводиться лише на експериментальній групі, при цьому контрольна група навчалась за допомогою традиційних методів (УМК, аудіозапис).

Результати. Проведемо порівняльний аналіз сформованості навичок аудіювання з використанням мобільних засобів для експериментальної та контрольної груп та представимо його у вигляді діаграми (рис.1):

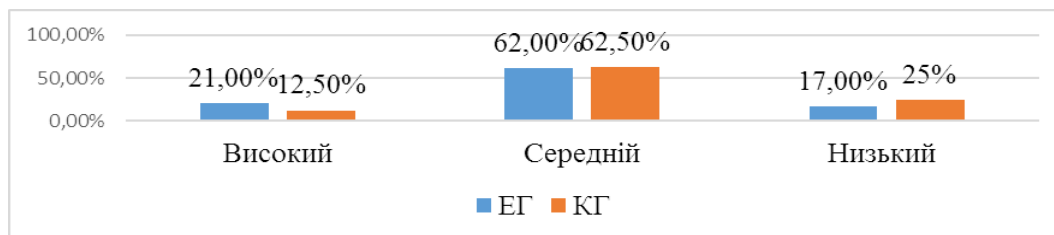

Рис. 1. Рівні сформованості навичок аудіювання в контрольній та експериментальній групах за результатами двох тестів

На Рис.1 ми можемо побачити, що навички аудіювання в обох груп недостатньо розвинені. Крім того, ці навички розвинені в обох груп однакові. Відповідно, ми можемо апробувати нашу програму на цих групах.

На другому практичному етапі в експериментальній групі була апробована структурно-функціональна модель розвитку навичок аудіювання з використанням мобільних засобів. На третьому узагальнюючому етапі ми знову провели діагностичний зріз в експериментальній та контрольній групах шляхом анкетування та тестування. Далі ми розглянемо та проаналізуємо отримані результати (рис. 2).

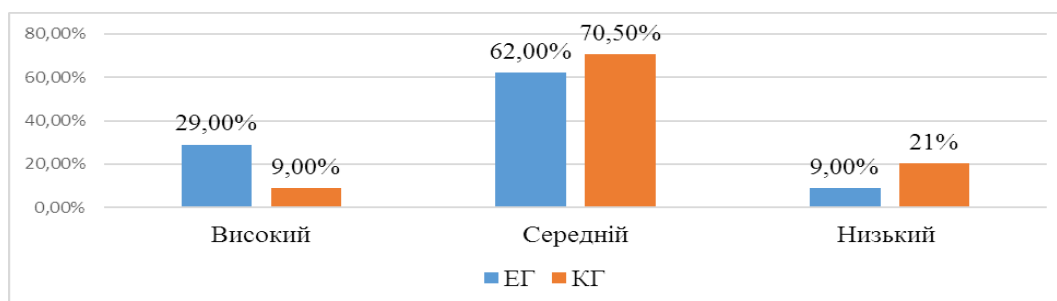

Рис. 2. Результати зі сформованості навичок аудіювання в контрольній та експериментальній групах після проведення експерименту

Для перевірки верифікації гіпотези нам необхідно порівняти результати сформованості навичок аудіювання контрольної та експериментальної груп до та після проведеного нами експерименту. До проведення експерименту відсоткове співвідношення «високого» рівня володіння в експериментальній групі становило 21%, після його проведення даний відсоток склав 29%. Таким чином, ми можемо стверджувати, що рівень володіння навичками аудіювання піднявся на «високий» рівень володіння на 8%. контрольній групі до проведення експерименту відсоткове співвідношення «високого» рівня сформованості навичок аудіювання становило 12,5%. Після того, як дана група навчалася за стандартною програмою, даний відсоток дорівнював 9%.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що навчання тільки за стандартною програмою не дає такого прогресу, як при використанні мобільних засобів. Попри зростання відсотка учнів із «середнім» рівнем володіння навичками аудіювання в контрольній групі, відсоток учнів з «високим» рівнем володіння цими навичками не зріс, а навіть навпаки трохи знизився. У той час як в експериментальній групі ми бачимо тільки позитивну динаміку: 1) відсоток «низького» рівня знизився; 2) відсоток «середнього» рівня залишився постійним; 3) відсоток «високого» рівня виріс.

Обговорення. Результати узагальнюючого етапу показали підвищення рівня аудіювання в учнів у всіх групах. Розбіжності у рівні сформованості навичок аудіювання контрольної та експериментальної груп доводить, що розроблена нами структурно-функціональна модель якісно підвищує рівень сформованості навичок сприйняття мови на слух.

Результати дослідно-експериментальної роботи дають нам підставу вважати, що ефективність розвитку навичок аудіювання учнів в освітньому процесі забезпечує комплекс педагогічних умов:

- стимулювання пізнавальних мотивів, що забезпечує пробудження у учнів інтересу до теми, що вивчається, і збереження цього інтересу на всьому етапі навчання;
- використання мобільних засобів на уроків іноземної мови;
- використання автентичних аудіоматеріалів, що дозволить учням навчитися сприймати іншомовну мову на слух за умов, наближених до реальних.

Гіпотеза про те, що розвиток навичок аудіювання з використанням мобільних засобів проходитиме найбільш ефективно, якщо буде проведений ретельний відбір навчального матеріалу; якщо розвиток навичок аудіювання із застосуванням мобільних засобів буде проходити цілеспрямовано; якщо буде виявлено та обґрунтовано комплекс педагогічних умов для розвитку навичок аудіювання; також якщо буде розроблено та використано структурно-функціональну модель розвитку навичок аудіювання з використанням мобільних засобів, доведена.

Висновки. Підсумок практичного дослідження показав доцільність використання веб-сайтів та мобільних програм у навчанні іноземної мови. Вивчення вітчизняної та зарубіжної літератури з цього питання дозволило зробити висновок про те, що використання веб-сайтів та мобільних додатків дає можливість учням отримувати інформацію у зручному та цікавому для них форматі та мати доступ до освітнього ресурсу у вільний час, що сприяє підвищенню якості навчання. Експеримент, проведений з учнями 10-го класу, показав наявність технічної компетенції учнів для вивчення іноземної мови за допомогою ІКТ, велику зацікавленість до впровадження веб-сайтів та мобільних застосунків в освітній процес у школах та вивченні англійської мови поза учбовим процесом із застосуванням запропонованих ресурсів. На думку перспективи подальшого розвитку цієї теми полягають у використанні мобільних засобів під час навчання аудіювання під час уроків іноземних мов.

Література

1. Николаева, С. Ю. (2018). Сучасні підходи до реалізації міжкультурної іншомовленневої освіти. *Science and Education a New Dimension*, (162), 31-37.
2. Майер, Н. В. (2018). Modern methods and technologies for developing pre – service foreign language and culture teachers' methodological competence. *Advanced Education*, (10), 12-20.
3. Пометун, О.І. (2004). Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. *Бібліотека з освітньої політики*. 16-25.
4. Сидоренко, В. В. (2015). Формування синтаксичної компетентності учнів 8-9 класів засобами технології кооперативного навчання. *Українська мова і література в школі*, (2), 715.
5. Сороко, Н. В. (2014). Реалізація діяльнісного підходу при комп'ютерному навчанні в умовах оновлення мовленнєвої освіти в Україні. Атіка.
6. Триус, Ю. В., Франчук, В. М., Франчук, Н. П. (2012). Організаційні й технічні аспекти використання систем мобільного навчання. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*, 12 (19), 53-62.
7. Benjamin Lee Sewart, Luis Humberto Rodríguez Silva, Juan Antonio Torres González (2014). Integrating Language Skills through a Dictogloss Procedure. *English Teaching Forum*, 52 (2), 12-35.

THE VERBALIZATION OF THE CONCEPT OF «DEMOCRACY» IN REMARKS OF J. BIDEN TO THE UKRAINIAN RADA

Вовк Анастасія, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Талавіра Н. М.**, кафедра германської
філології та методики викладання іноземних мов

This article is devoted to the constructions related to the concept of «democracy» in one of J. Biden's political speeches – Remarks to the Ukrainian Rada. The article concerns the notion of concept that is frequently used in speeches. In this research, we have a purpose to study the concept of democracy in political speech. The article represents the examples of usage of the concept of «democracy» in political speech and denotes the layer of each concept. The purpose of the study is to investigate which component of the concept of democracy prevails in J. Biden's Remarks to the Ukrainian Rada. We supposed that the notional component would dominate in this political speech. To verify the hypothesis we used the method of content analysis. Content analysts code mainly manifests data using deductively or inductively generated code lists. In content analyses, both qualitative and quantitative research techniques are used. The coding of data often involves qualitative coding techniques while the summarizing of data often involves quantitative techniques. Yet in interpretive and qualitative approaches quantification or statistics may be substituted with summarizing meanings in an interpretive, narrative manner. What researchers call «mixed methods» today integrates entire and distinct, quantitative and qualitative studies. In our research content analysis consists in word counts to analyze data. After the selection of all the cases of usage of the concept of democracy in political speech, we analysed each case according to the principles, described in the study of S. Vorkachev and V. Karasik. After conducting the research we concluded that the notional component dominates, the image component takes the second place and value-oriented is used the fewest number of times, proving our hypothesis. Apparently, it is caused by political speeches. J. Biden uses the term democracy as it is defined in a dictionary. So, we may state that in Remarks to the Ukrainian Rada J. Biden mainly uses the notional component of the concept that is common for political speeches.

Keywords: democracy, concept, notional component, image component, value-oriented component, political speech, political discourse, address to the parliament

Ця стаття присвячена фразеологічним одиницям, що стосуються концепту «демократія» в одній з політичних промов Дж. Байдена – звернення до Верховної Ради України. Стаття стосується поняття концепту, яке часто зустрічається в промовах. У цьому дослідженні ми маємо на меті дослідити концепт у політичній промові. Стаття репрезентує приклади використання концепту «демократія» в політичній промові та визначає компонент у кожному концепті. Мета дослідження – дослідити, які компоненти концепту «демократія» переважають у зверненні Дж.Байдена до Верховної Ради України. Ми припустили, що поняттєвий компонент домінуватиме у цій політичній промові. Аби перевірити цю гіпотезу ми використали метод контент-аналізу. Контент-аналітики переважно записують дані, виявлені під час аналізу з використанням дедуктивно або індуктивно згенерованих списків. У контент – аналізі використовуються і кількісні, і якісні техніки дослідження. Запис даних часто включає в себе якісні техніки запису, в той час, як опис цих даних включає кількісну техніку. Проте у методі інтерпретації та кількісному методі кількісна оцінка та статистика можуть бути замінені на опис значень слів у розповідний, інтерпретаційний спосіб. Метод, який дослідники називають «змішаним методом» об'єднує цілі та окремі, кількісні та якісні дослідження. У нашому дослідженні контент аналіз полягає у підрахунку

слів для аналізу даних. Після відбору усіх випадків використання концепту демократія у цій політичній промові ми проаналізували кожен випадок відповідно до принципів, описаних у роботі С. Воркачова та В. Карасика. Після проведення дослідження ми дійшли висновку, що поняттєвий компонент домінує, друге місце займає образний, а ціннісний використовується найменшу кількість разів, що підтверджує нашу гіпотезу. Імовірно, це зумовлено специфікою політичної промови. Дж. Байден використовує термін демократія у тому ж значенні, яке позначене і в словнику. Тож, ми можемо стверджувати, що у зверненні до Верховної Ради України Дж. Байден використовує переважно поняттєвий компонент концепту, що характерно для політичних промов.

Ключові слова: демократія, концепт, поняттєвий компонент, образний компонент, ціннісний компонент, політична промова, політичний дискурс, звернення до парламенту.

Introduction

Political discourse is an inseparable part of citizens of any country. We may deal with parliamentary, pre-electoral, party, celebratory speeches, inaugural/ farewell addresses, Christmas speeches, remarks on a certain occasion, etc. The speakers often use particular concepts to appeal to their audience and raise certain feelings. In this article, we regard the components of the concept of democracy in one of the political speeches - Remarks of J. Biden to the Ukrainian Rada to study which component of the concept prevails in this speech. Researchers study the concept to determine what components any concept contains and what the difference between them is [3] [7] [5]. Modern scientists also study the political speeches of D. Trump and J. Biden [2], but little attention was paid to the concepts of notions used in their political speeches and particularly to the components of these concepts. That is why the purpose of the research is to denote what component of the concept of democracy dominates in J. Biden's Remarks to the Ukrainian Rada. The task of the research is to analyse the layer of each **concept** of democracy, used in remarks to the Ukrainian Rada. We suppose, that the notional component would dominate in Remarks to the Ukrainian Rada of J. Biden.

Method

The research focuses on linguistic and cultural aspects of the concept «democracy» in Remarks to the Ukrainian Rada of J. Biden. The work manifests a complex methodological approach with three concept models involved: a three-dimensional concept model elaborated by S. Vorkachev and V. Karasik. Following S. Vorkachev and V. Karasik, the linguo-cultural concept is understood as a complex mental unity made up of three components: notional, image and value-oriented.

To study the layers of concept used Remarks to the Ukrainian Rada, we used content analysis. In the chosen sentences the term democracy was analysed in relation to other words. The notional component of the concept of *democracy* is used in the word combinations where the headword is represented by the given noun, while the dependent word, which either an adjective or a pronoun, specifies some aspect of the notional component of the concept. The image component is introduced with the words people, voters, the value-oriented component is represented with the words freedom, human rights, justice, unity, equality etc. The research material was chosen according to the criterion: the sentence, chosen for the research, must contain the word *democracy*, or its derivative: *democratic*.

Literature review

The notion of concept attracts the attention of scientists in different spheres: linguistics, philosophy and psychology. A number of linguists study the components of a concept. S.Vorkachev and V. Karasik, for example, in their research have figured out that a concept has three main components: notional, image, and value-oriented [7].

Surveys such as that conducted by Maslova, have shown that a concept has 5 layers: explanatory dictionary definition (nucleus); concept etymology; field definitions in specialized dictionaries; possible meaning extensions and idioms; individual concept perception manifested by an individual, a representative of a certain linguistic culture [7].

On the other hand, Stepanov in his study has figured out that a concept has three main components, different from those, which Vorkachev and Karasik name: the main actual feature, that is known to every representative of the culture; one or several additional secondary features, actual only for certain groups of the culture; an inner form of the concept, that can't be accepted in everyday life and is known only to professionals. Still, this form defines the sign form of expressing the concept [8].

Some of the scientists like Popova and Sternin have a different point of view on this issue. In their study, they have come to the conclusion that the connection between the core of a concept and a sensitive image, represents a concept in an individual cognition [5]. The basic layers are explained as a number of conceptual features, which are associated with basic semantic features of the word. The interpretational field is formed by evaluation, and conclusions, coded in phrasal units [7, p. 60]. Though, they also figure out three main components of a concept: imaginative component (includes taste, smell, sound, haptic and metaphoric images), (information content (correlates with the number of definitions of the main word in a concept), and interpretation (includes cognitive features, which show general information) [4].

In our research, we also study the notion of political speech. Aristotle was the first to take an interest in speeches, particularly political ones. The famous philosopher figured out 3 types of speeches: political, solemn, and judicial. He claimed that by giving political and solemn speeches an orator might appeal to the listeners' hearts and minds. In his works, he stated that the truth and justice were stronger than their antagonists [1].

F. Prokopovich followed his idea and claimed that the main criterion in the evaluation of the speech must be productivity and impact [6].

A recent study of M. Didenko and J. Bok have postulated the existence of parliamentary, pre-electoral, party, and celebratory speeches [3]. In contrast, Sheihal in English presidential discourse figures out the following ceremonial genres: inaugural/ farewell address, Christmas speech, toast/meal speech, jubilee/anniversary speech/ remarks on certain occasions [2, p. 326].

To analyze the verbalization of the concept we also need to study the notion and principles of democracy. This issue was studied by Geoffrey Stokes', for example. In his paper dedicated to Karl Popper's life and views on democracy, K. Popper opposed democracy to tyranny and dictatorship [9]. He emphasized that the main advantage of a democratic society is that people can control their political leaders directly but not through revolution [9; 55].

In the same vein, Lane and Preker in their work «Political parties, coalitions, and democracy», studied how the principles of pluralism are realized through political parties. They have figured out the following features of a political party: a political party is a voluntary organization [10, p. 449]. The aim of a political party is to get votes in an election in order to gain a political position or become a member of the voting body [10, p. 449].

Results

In the analysed speech the concept of democracy was mentioned 12 times: the notional component was used 6 times, the image component - 4 times and value-oriented - 2 times (Table 1). An overall picture of the data reveals the domination of the notional layer of the concept of democracy in the Remarks to the Ukrainian Rada. J. Biden uses this component 6 times in this political speech. It is represented in the term «democracy» 3 times in the quotes:

*«And they molded that unwieldy machine into a united **representative democracy**, where people saw themselves as Americans first and citizens of their region second» [11].*

*«But I can tell you, you cannot name me **a single democracy** in the world where the cancer of corruption is prevalent. You cannot name me one» [11].*

*«Senior elected officials have to remove all conflicts between their business interest and their government responsibilities. **Every other democracy** in the world – that system pertains» [11].*

These examples are the representation of the notional component. J. Biden uses the concept of democracy in all of these examples in direct meaning, which coincides with the

definition in the dictionary: a country in which power is held by elected representatives (Cambridge dictionary).

The notional component of the concept of democracy is also represented in 3 cases in the usage of derivatives of the word « democracy» - democratic:

*«If you succeed, you will be the founders of the first truly free, **democratic, united Ukraine**. An awesome responsibility, but what an incredible, incredible opportunity to serve your country» [11].*

*«Each of you has an obligation to answer the call of history and finally build a united, **democratic Ukrainian nation** that can stand the test of time»[11].*

*«So Ukraine must be strong enough to choose its own future, strongly. Strong defensively. Strong economically. A strong system of **democratic governance**»[11].*

J. Biden uses the term democratic in the direct meaning, which coincides with the definition in the dictionary: a democratic system or organization allows everyone to be treated equally and to be involved in making decisions (Cambridge dictionary).

The image component is used 4 times in this speech. It is represented in the term of democracy in 2 quotes:

*«It is no exaggeration to say that the hopes of freedom-loving people the world over are with you because so much rides on your fragile experiment with **democracy succeeding**»[11].*

*«But our union remained imperfect, our **democracy incomplete**. Seventy years later we went through a second testing during the American Civil War, which nearly tore our still young country asunder» [11].*

The image component of this concept is represented in the derivative of the word democracy - democratic in 2 quotes:

*«You have the united support of Europe -- Western, Central, and Eastern Europe -- all invested in your **democratic success** because your success goes to the heart of an enduring commitment to a Europe whole, free, and at peace» [11].*

*«But as history tells us and shows, and as we know, Ukraine's leaders proved incapable of delivering on the promise of **democratic revolution**. We saw reforms put in place only to be rolled back. We saw oligarchs uninterested in change ousted from power only to return» [11].*

The concept is realised through the metaphoric epithets: *democratic success* and *democratic revolution* and ontological metaphors: *democracy incomplete* and *democracy succeeding*.

The value-oriented component of the concept of democracy was used the fewest number of times - 2 times:

*«Don't misunderstand that those of us who serve in other **democratic institutions** don't understand how hard the conditions are, how difficult it is to cast some of the votes to meet the obligations committed to under the IMF» [11].*

In this example we see the realisation of the value-oriented component, introduced through the notions of the institution, that is connected with human rights and justice.

*«And if the people resign themselves to exploitation and corruption for fear of losing whatever little they have left, that would be the **death knell for Ukrainian democracy**» [11].*

In this example the value-oriented layer is introduced through the symbol of a death knell, that, according to Vorkachev and Karasik is an attribute of a value-oriented component.

Discussion

To sum up, words and phraseological units verbalizing the concept of *democracy* are represented in the Remarks to the Ukrainian Rada 12 times: the speaker uses the notional component of this concept 6 times, the image component is used 4 times and the value-oriented - 2 times. So, the notional component prevails. J Biden gives this speech in front of the parliament, so he spoke to the politicians and used the term in direct meaning. Image component is introduced with the stylistic devices, like metaphors and epithets, while value-oriented component is introduced with the symbols and prototypes. The speaker didn't have the aim to raise specific feelings, that is why they are used fewer times in this speech.

Remarks to the Ukrainian Rada

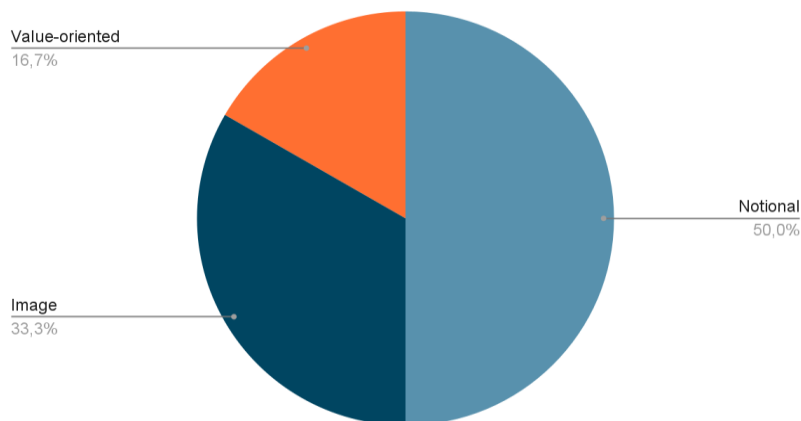

Table 1.

Conclusions

After analysis of Remarks to the Ukrainian Rada according to the 3-dimensional concept model elaborated by S. Vorkachev and V. Karasik, we have come to the conclusion, that notional component prevails there. It is caused by the specificity of a political speech in general as well as the aim of Remarks to the Ukrainian Rada in particular. J. Biden uses the term democracy in meaning, that coincides with the definition in the dictionary. In Remarks to the Ukrainian Rada, the speaker's purpose is to support Ukraine and to show on America's example, that Ukraine moves in the right direction and prove K. Popper's idea, that democracy is opposed to tyranny and dictatorship. Image and value-oriented components are also used in the speech but appeal to the audience, raising specific feelings wasn't the main aim here, that is why these components don't dominate in the speech. This proves our hypothesis, as the usage of a notional component does prevails in this political speech. It is caused by the specificity of political speech and the aim of J. Biden giving it.

References

1. Аристотель. Риторика. Москва: Лабиринт, 2000. 224с
2. Карасик В. И, Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Волгоград: Перемена, 2000. 368 с.
3. Коршунова І.А. Переклад англомовних політичних виступів українською мовою (на матеріалі передвиборчих промов Д. Трампа та Дж. Байдена): кваліфікаційна робота на здобуття ступеня магістра: 035.041. Полтава, 2020. 99 с.
4. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ: Восток-Запад, 2007. 314 с.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике: монографія. Воронеж: Истоки, 2001. 192 с.
6. Прокопович Ф. Філософські твори в трьох томах. Київ: Наук. думка, 1979. Т.1. 512 с.
7. Розвод Е.В. Вербалізація концепту SUN: лінгвокультурний аспект (на матеріалі американського варіанта англійської мови): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Луцьк, 2017. 263 с.
8. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры. 2-ге вид. Москва: Академичес. Проект, 2001. 990 с.
9. G.Stokes.Karl popper: a centenary assessment / ed. by I. Jarvie, K. Milford, D. Miller.London: Routledge, 2019. 300 p.
10. Lane J.-E., Preker A. M. Political parties, coalitions and democracy. *Open journal of political science*. 2018. Vol. 08, no. 04. P. 447–466. URL: <https://doi.org/10.4236/ojps.2018.84029>
11. Remarks by president biden on america's place in the world. *The White House*. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/04/remarks-by-president-biden-on-americas-place-in-the-world/>

FAKE NEWS: ISSUES OF MEDIA LITERACY AND MEDIA SECURITY

Derkach V. V., student of the 4th year of the Faculty of History and Law

Research supervisor – Candidate of Pedagogical Sciences, Assoc. **Larina T. V.**,
Department of Applied Linguistics

The article is about one of the tools of «hybrid warfare». Today's realities show that in order to bring useful information to society, preference is usually given to electronic media and mass media, as well as relevant thematic communities in the global Internet. It is quite difficult for the average user to distinguish fake news from real news, and therefore the issue of media literacy and media safety arises at the highest level – the state level. Fake in the 21st century is a phenomenon that can lead to negative consequences in the short term: the emergence of foci of social tension and destabilization of the socio-political situation both in a separate region and in the state as a whole. The long-term use of methods of disseminating false information can lead to the discrediting of the country in the international arena, a change in the worldview and beliefs of citizens, the formation of a national idea in a favorable spectrum for a certain person or group of persons.

Keywords: fake, fake news, hybrid war, terrorism, aggression, conflict, media security, information.

Not to destroy, but to capture the hearts and minds of people.

Sun Tzu, «The Art of War»

If a lie is repeated more than a thousand times, it will become the truth.

J. Goebbels

Hundreds of years of wars, conflicts, and interstate clashes have changed the state of affairs, views, organizations, and positions of many states of the world. Scientific and technological progress, which does not stop for a moment, is a characteristic feature of both the present and those relatively distant times. This phenomenon is accompanied by the rapid development of both information technologies used in everyday life and technical discoveries at the international level, in foreign policy.

A comprehensive study of such a factor as fake provides invaluable experience that can be used and is needed not only in academic circles, but also in other, more practical areas – for example, specialists in modern foreign policy to introduce anti-fake into circulation. Thus, consideration of the phenomenon of fake in modern literature will allow us to better understand its anatomy. That is why the issue of the spread of fake news in the context of media literacy, and especially media safety, is significant and relevant for research, as today we observe, and sometimes actually feel, the impact of false information and the consequences of getting acquainted with it.

Since the problem of the spread of fake is relatively new for our country, its research as a separate social phenomenon is at an initial stage. V. Grebenyuk, M. Kitsa, L. Makarenko, A. Marushchak, K. Molodetska, I. Mudra, E. Parshakov, G. Pocheptsov, O. Saprykin, V. Tsimbalyuk began to consider certain aspects of the outlined problems in their scientific works. R. Chernysh, O. Zozulya, V. Vlasyuk, E. Aleksiyuk, S. Kulyk, etc. The works of M. Kitsa «Peculiarities and methods of detecting fake information in the Ukrainian mass media» [6] and I. Mudroi are of particular value to us «The concept of «fake» and its types in mass media» [9], because these works contain the basics of understanding, origin, interpretation and specificity of the definition of «fake». Legal scholar R. F. Chernysh in the article «Fake as one of the tools of negative influence on the national security of Ukraine in the conditions of conducting a hybrid war» [11] gave a specific example of the use by representatives of the special services of the Russian Federation (RF) of the segment of the Internet (primarily social networks) for impact on the citizens of Ukraine, having

analyzed the TOP-10 fakes spread by the Russian mass media during 2018-2019. In the work of E. Alekseyuk «Media reality in the style of deep fake» [1], the features of the application and meaning of the terms «media literacy», «deep fake» and «fact checking». A media law lawyer gives advice on how to recognize and combat fake news in the media space. The author of the article «Fake as a tool of information warfare» O. Zozulya [5] outlines the main aspects of the effect of disorienting citizens with a large number of contradictory information messages and gives an assessment of the impact of fake news, describing the extent of the danger of this phenomenon as one of the factors of «hybrid war».

The term «fake» has many meanings. In the broadest sense, it is any fake that someone tries to pass off as genuine. And although this concept appeared in the Ukrainian language quite recently, such a phenomenon existed before, but it was called «duck». However, spreading «ducks» was the prerogative of journalists, usually newspapermen (yellow press, respectively). Today, almost anyone can start a «duck» only with the help of the Internet [6, p. 2-3].

Fakes are different in form, methods of transmission, and content, so there was a need to classify them. According to the method of spreading fakes, there are: mass media rumors (which are created specifically for the media and spread through them) and network rumors (when someone's fabrication is spread through social networks and). By form: photo fake, video fake, and rail journalistic material [9, p. 2].

Answering the question: «Why spread lies?», we identified several types of fakes depending on their purpose, which in particular:

- sow panic among people;
- incite international (racial, religious, etc.) enmity;
- spread false thoughts in order to confuse us, distract us from the truth;
- manipulate consciousness;
- advertise someone or something;
- bring profit to the media that distributes it («yellow press»);
- tarnish someone's reputation (most often this is a photo);
- have an entertaining character [6, p. 3].

The use of the term «fake news» has become a stable trend. In 2016, the phrase «fake news» became one of the most common in the United States of America (USA). The publishing house «Collins», which publishes the explanatory dictionary of the English language Collins English Dictionary, recognized «fake news» as the phrase of the year. The use of this term increased by 365% in 2017 [12, p. 2].

Fake news is constantly mentioned in the press, social media and analytical materials. Recently, there has been a wide discussion about the topics of falsification of news, violent speech (aggressive speeches) and so-called altered facts (alternative news). This phenomenon has grown into a worldwide phenomenon. Thanks to social networks, information spreads like lightning, and fake news spreads 6 times faster than the truth [12, p. 2].

In particular, the ARTEFACT project, thoroughly familiarizing users on its platform with the article «What is a fake? How did dangerous fake news appear and what are the threats?» emphasizes that at first the term «fake news» was used only for fake information in social networks, but in a relatively short time this phenomenon began to be used more often and more widely - from journalism to politics [12, p. 4]. However, in our opinion, the phrase «fake news» is currently used by millions: politicians, journalists, ordinary citizens and state leaders.

Information is sometimes not only a speculator, but also a powerful provocation, a convenient tool for inciting enmity and hatred: a hot topic for Ukraine, because the Russian Federation is famous for its fake and absurd news. A classic example was the fake report of the 1st Russian TV channel about a boy allegedly crucified by servicemen of the Armed Forces of Ukraine (FSU), but it could only appear because of a cynical propaganda campaign against Ukraine in the Russian mass media, as well as a direct order for such materials from the higher authorities [2, p. 1]. Also, the successes that

confirm the effectiveness of Russian hybrid propaganda, in addition to the territory of Ukraine, include multiple reports and investigations by the special services of European countries and the United States regarding the effective interference of Russia in the elections of the President of the United States, the vote on Brexit in Great Britain, the elections of the President of France, the referendum in the Netherlands regarding Ukraine's accession to the Association between the European Union (EU) and Ukraine, elections in other European countries [5, p. 4].

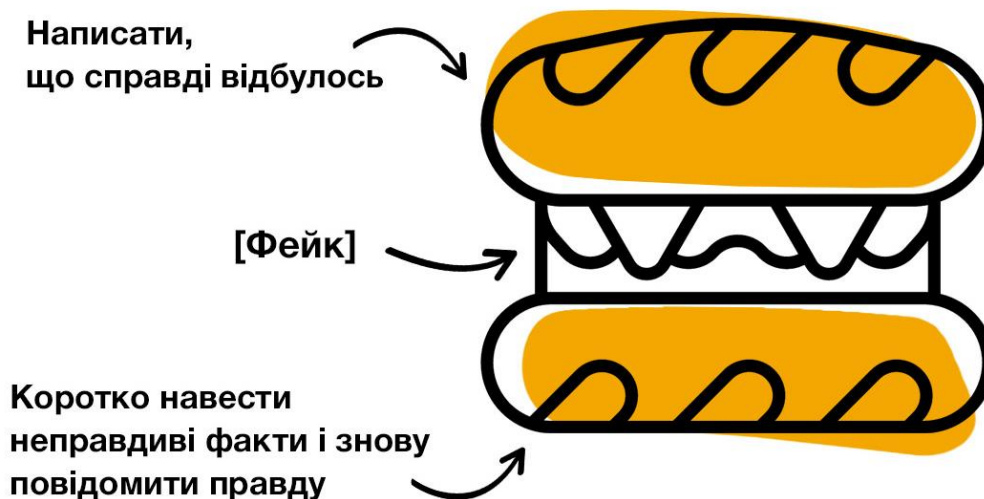
At a time when the veracity of information risks becoming the new currency, and the terms «media literacy» and «fact checking» enter the household vocabulary, the world is inventing more sophisticated ways to test the credibility of modern media. The name of the phenomenon described above is slightly modified than simply «fake» – «deep fake» – a term consisting of two concepts: «deep learning» and «fake». Accordingly, the topic of deep fake reached a global level in 2017, when a video was published in which the face of the heroine was replaced with the face of the Israeli actress Gal Gadot. Since then, deep fakes have been actively used not only for forging photos or videos, but also for fraud and manipulation [1, p. 1-2].

The question of how to ensure one's media security, recognize and combat deep fakes covers, at least, several spheres, according to E. Aleksyuk: media, legal and technological. In fact, the methods of implementation and further implementation of fake news differ in their flexibility and the search for solutions. Examining these aspects through the lens of media raises questions about how information is disseminated, as well as how users consume it. If in the first situation we are talking about the standards of journalism and its ethics, then in the second it is a complex problem of the culture of information consumption. Therefore, the problem of detecting deep fakes is a rather specific and broader branch, if not a separate branch, of the basic methods of media literacy [1, p. 5].

A. Bondarenko, Texty.org.ua expert, head of the site's infographics and data journalism department, one of the authors of the study «We have bad news», dedicated to the analysis of manipulative information sources on the Internet, tells how to distinguish true from fake information and resist disinformation. In particular, he claims that if the user has perceived a fake as the truth, then proving valid information to her often does not make sense. The truth sandwich (see Fig. 1) is one of the ways to refute fake news. The method is explained in such a way that first it is worth writing what actually happened, without reference to manipulative news. Then briefly mention the facts of design formation, but at the same time once again point out the truth. As a result, fake turns out to be isolated by the truth [10, p. 2].

Рецепт «сендвічу правди»

(Fig. 1. Sandwich of truth)

Thus, at the beginning of the 21st century, the concept of hybrid wars appears in military science, which describes modern warfare as a combination of conventional, irregular, and asymmetric means that include constant manipulation of political and ideological conflict. Economic blackmail, cyber attacks, proxy servers, terrorist, criminal elements, etc. are used in such wars, but a special place is occupied by information confrontation. The very spread of fake news raises the issue of media literacy and media safety to a higher level in national legislation and the international arena in general. That is why the media space is a vulnerable place today. Every consumer should be aware of the harm caused by false information and develop a critical attitude towards any news, even if at first glance it seems as verified as possible, and the medium (site, platform, channel) posts and spreads only true facts.

Література

1. Алексіюк Є., Медійна реальність у стилі deep fake, аналітичний огляд, October 25, 2019. – с. 11. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/deep-fake/>
2. Війна і тероризм, Компас, посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. – с. 13. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/war-and-terrorism>
3. Власюк В. В., Карман Я. В., Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві, Право і громадянське суспільство. – с. 9. URL: [http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/207-deyaki-osnovy-ponyattya-hibrydna-viyna-v-mizhnarodnomu-pravi-vlasiuk-v-v-karman-ya-v](http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/207-deyaki-osnovy-ponyattya-hibrydna-viyna-v-mizhnarodnomu-pravi-vlasiuk-v-v-karman-ya-vhttp://lcslaw.knu.ua/index.php/item/207-deyaki-osnovy-ponyattya-hibrydna-viyna-v-mizhnarodnomu-pravi-vlasiuk-v-v-karman-ya-v)
4. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія/Донецький національний університет імені Василя Стуса / під заг. ред. проф. Р. О. Додонова. – Вінниця: ТОВ «Нілан»-ЛТД, 2017. – с. 412. URL: <https://jmonographs.donnu.edu.ua/article/view/3781>
5. Зозуля О., Фейк як інструмент інформаційної війни, стаття №19 (673). – с. 6. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informaciyanoi-viyni.html>
6. Кіца М., Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ, 2017. – с. 6. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/apr/16109/kitsa.pdf>
7. Кривенко С., Війна, конфлікт, агресія. Як правильно називати боротьбу українців та дії росіян?, 2022. – с. 3. URL: https://tvoemisto.tv/blogs/viyna_konflikt_agresiya_yak_pravylni_nazyvaty_borotbu_ukraintsiv_ta_dii_rosiyan_130268.html
8. Кулик С., Вознюк Є., Фейк російської пропаганди: Олена Підгрушна – снайпер АТО, Суспільні комунікації та мовні універсалиї, 1 (9), Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 2021. – с. 82-101. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/download/125/158>
9. Мудра І., Поняття «фейк» та його види у ЗМІ, теле- та радіожурналістика, випуск 15, 2016. – с. 184-188. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/viewFile/694/699>
10. Фейк як зброя. Як розпізнати та боротися?, 3 грудня 2019. – с. 3. URL: <https://netfreedom.org.ua/article/fejk-yak-zbroya-yak-rozpoznati-ta-borotysya>
11. Черниш Р. Ф., Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни, часопис Київського університету права, 2019. – с. 109-114. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/20/19/>
12. Що таке фейк? Як з'явилися та чим загрожують небезпечні фейкові новини?, ARTEFACT. – с. 12. URL: <https://artefact.live/what-is-fake/>

FACTORS CAUSING HIGH SCHOOL STUDENTS' INHIBITION IN SPEAKING DURING ROLE PLAY ACTIVITIES

Єрмоленко Вікторія, студентка II курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Смелянська В. В.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

This study deals with factors that cause high school student's inhibition in speaking during role play activities. The research questions are: «Which of the inhibition factors have greater impact on students' participation in role plays in English lesson?» and «Which of the methods may be applied to help students reduce inhibition during role play activities». The investigation is to be conducted in the 10th form in School №15. The methods for gathering data are questionnaire and interview. According the results of the students' questionnaire they often face inhibition during role plays because of different factors: language knowledge, affective and teacher-related factors. The interview with the teacher confirms this fact, but the teacher uses strategies regularly in order to lessen inhibition in speaking. Though the students and the teacher have given constructive answers, which are analysed by the researcher, there should be a more profound investigation to give the objective answers to the research questions.

Key words: inhibition, role plays, interaction, high school students, language knowledge, affective factors, teacher-related factors.

A large and growing body of literature has investigated the issue of inhibition, which is often evident in high school students when teaching speaking. Researchers attempted to identify the factors that provoke inhibition when participating in a role play in the process of learning English.

Richards, et al. explain that inhibition is a negative factor that hinders students from their natural performance and makes them act in a reluctant, hesitant or anxious way [3, p. 458]. Therefore, it's necessary to look through all the inhibition factors in order to know how an English teacher can deal with them.

Firstly, language knowledge is a basis for overcoming inhibition during speaking activities. Students are usually anxious when it comes to speaking, if they have poor vocabulary and knowledge of grammatical rules. According to Schmitt vocabulary is recognized as an important component of L2 performance and proficiency [4].

Secondly, affective factors have a serious impact on student's success in English interaction. This group of factors include anxiety, which is interpreted by Spielberger as the subjective feelings of tension, apprehension, nervousness, and worry associated with an arousal of the autonomic nervous system [5, p. 292]. Besides, lack of motivation, shyness, and lack of self-confidence influence students' speaking performance in role plays as well.

Finally, teacher factors play a significant role in student's inhibition. These factors can be teaching and assessment methods or positive and negative attitudes towards students and their abilities. From the point of view of teachers, assessment and corrections are necessary to track students' success in speaking, but the practice shows that they serve as a demotivating factors for most of the students, that may produce their inhibition in language learning activity. According to Harmer students can find this very demotivating and become afraid to speak if they are corrected all the time [2].

In conclusion, the study needs to investigate 2 research questions:

- 1) Which of the inhibition factors have greater impact on students' participation in role plays in English lesson?
- 2) Which of the methods may be applied to help students reduce inhibition during role play activities?

Methods

Participants

The study was performed in Ukraine, Nizhyn school №15 with the participation of the high school students of the 10th grade and an English teacher, who worked in the named school.

The high school students' average age was 15-16 years old (4 males and 6 female). The L1 of the students was Ukrainian, and the proficiency level of English of the students was A2-B1. The teacher is female and her teaching experience was over 16 years in school №15.

Research method

The research used questionnaire as a quantitative method, and individual interview was used as a qualitative method. The questionnaire was designed to survey high school students. It consisted of 23 items, that are grouped in 3 parts, where each of the part is one of the inhibition factors that influence students' participation in role play activities (Table 1). The questionnaire was created by analogy to Abedini and Chalak [1, p. 91-92]. All of the items were designed according to 5-point Likert scale ranging from 1 – Strongly disagree, 2 – Disagree, 3 – Sometimes, 4 – Agree, 5 – Strongly Agree. Interview questions were designed for an English teacher.

Table 1. Distribution of items in the questionnaire

Parts of the questionnaire	Corresponding item
Language knowledge	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
Affective factors	10, 11, 12, 13, 14, 15
Teacher-related factors	15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23

Procedure

The study took place in September 2022 (questionnaire and interviews). The survey was conducted online and the interview with the English teacher was conducted over the phone. To conduct the student questionnaire survey, the researcher created it on the online platform, namely Google Forms, then contacted the teacher of the school 15 and asked to organize a Zoom meeting, choosing the most convenient time for everyone. On the meeting, the researcher told the students about the purpose of the study, shared the link to the Google Form questionnaire in a chat and instructed them how to complete it. The time for filling out the questionnaire was 3 days. After 3 days out of 15 participants only 10 responses were obtained. In order to access to the English teacher to conduct the interview, the researcher phoned her and asked for permission to conduct the interview with her. Full anonymity of all the participants' responses was guaranteed.

Limitations of the study

Our study has some limitations within which our findings need to be interpreted carefully. Firstly, gathered data may not have full answers to the research questions, as there are only 10 participants out of 15. Secondly, more accurate results will be reached if there is a bigger sample, which is possible to increase by conducting the survey in more classes or schools. Finally, in order to study the problem of students' inhibition during role plays, it will be better to apply more methods, except for those, that are used in the study.

Results

Factors causing inhibition during role play activities

Research question 1 aimed to explore which of factors causing inhibition in role play performance among high school students in school №15. The data was collected from the questionnaire and displayed below in Table 2.

Table 2. Factors causing inhibition in speaking

Factor	Min	Max	Mean	Median	Mode
Language knowledge	1,44	4,88	3,15	3,11	3
Affective factors	1,33	4,66	2,95	2,83	3
Teacher-related factors	1,13	4	2,35	2,25	2,13

Language knowledge

According to the results, displayed in Table 2, linguistic factors are related to the occurrence of inhibition in role play performance among high school students. The three factors from the first block «Language knowledge» got the most frequent answer, which was «Strongly agree»: English grammar rules made the students overwhelmed (item 5); they were afraid of making mistakes in speaking (item 3); they were not knowledgeable enough to talk freely (item 2).

Besides, the result shows that students reported «Sometimes» or «Agree» to other statements: the students agreed that they didn't know what to talk about during role plays (item 1); they felt embarrassed about their pronunciation and accent (item 7). Moreover, they didn't have enough vocabulary knowledge to express themselves (item 4) and can only answer questions rather being able to talk freely (item 6). However, very few of the students thought that their pronunciation is not that good in comparison with their classmates (item 8) and that they didn't have the aptitude or gift to learn a new language (item 9).

To conclude, based on the results of the study it can be confirmed that although the students have different opinions, 3 linguistic factors out of 9 influenced inhibition during role play performance among high school students to the greatest extent.

Affective Factors

In accordance to the findings from the questionnaire, which are seen in Table 2, the students' inhibition in interaction activities was also caused by affective factors.

Firstly, it was the most challenging for the students to interact in role plays, and very often they lost concentration when they started talking because they needed to focus on too many things simultaneously (item 12). Besides, they didn't have enough confidence to start a talk or ask a question (item 10) and they were anxious while speaking English in the classroom (item 14). Secondly, the students agreed that sometimes some of them were nervous people, which had effects on their participation in class (item 13). And a few of the students didn't agree that they were shy and usually talked little either in Ukrainian or English (item 11) and that they expected too much of themselves, and it didn't keep them away from speaking (item 15).

In conclusion, it can be said that the data collected from the questionnaire confirmed that the most influencing factor that causes inhibition is losing concentration, which says that it's difficult for the students to do several things simultaneously during role play performance. However, other factors have a significant impact on the students' inhibition in speaking as well.

Teacher- related factors

The data displayed in Table 2 show that the factors related to teachers also caused inhibition in high school students. Among 8 factors related to the teacher, the students didn't like to be negatively evaluated by the teacher most (item 17). The other three factors that sometimes caused inhibition as stated by the students were the way the teacher organized a role play task (item 22), and the way the teacher tested their speaking performance (item 23). The factors that rarely caused inhibition were the teacher's knowledge and proficiency (item 18), and the pressure from the teacher on the students when they do role plays (item 19). Moreover, the teacher's teaching method (item 20), and the teacher's attitudes (item 21) were the lowest factors, that caused inhibition in speaking.

All in all, among all of the teacher-related factors, negative evaluation by the teacher is the one that makes students' inhibition in speaking increase significantly. Although all the other factors, which are influencing as well, have less impact on student's inhibition.

Conclusions

Regarding the findings of research question 1, it was found that English grammar rules, making mistakes, losing concentration, lack of confidence, anxiety and nervousness, and finally negative evaluation very often caused inhibition in speaking during role play performance.

According to the results, methodological recommendations were developed:

1. In order to reduce inhibition, a teacher can do repetitive drills using grammar structures, provide students with small talks, or other exercises in order to make them work automatically while speaking.

2. It's necessary to give students some time to practice before performing the whole role play and monitor students' role plays in order to give some small instructions if they feel confused or embarrassed.

3. In order to help students cope with lack of confidence, a teacher should thoroughly learn all the weak sides in students' speaking and concentrate on working on them. For example, if a student feels anxiety every time he speaks in front of the class, a teacher should create a pleasant working atmosphere by letting a student choose the way he wants to interact with others in a role play.

4. Teacher's proficiency should consist in objective evaluation and positive attitude toward students' abilities in order to make learning a foreign language as effective as possible. Moreover, there exists alternative assessment, for example, peer evaluation, where classmates assess role play performance according to the scale from 1 to 5 on various aspects (vocabulary, grammar, pronunciation, acting).

Research question 2 aimed at exploring strategies that teachers may employ to reduce students' inhibition in role play performance. The teacher answered all the questions and it was revealed that most of the students suffer from inhibition in speaking, because of lack of confidence and complicated grammar. The teacher revealed strategies she often used with her students before and while every role play. They are the following:

1. Find out about student's emotions before giving role plays in order to focus on those students who feel embarrassed and know beforehand the way to help. It can be done in the form of small talks.

2. Practice or revise grammar patterns that are useful for the role play.

3. If students feel shy, always try to pair them with the ones who are more active, who can help them bring confidence by helping and supporting.

4. If students feel anxious, embarrassed or nervous, you should avoid negative feedback, but concentrate on the strong sides in speaking.

5. Never interrupt students when they perform role plays. Instead, note all the mistakes in the process, and then, after they finish, first give positive feedback and then the mistakes together with self-correction.

6. Communicate with students, if they face difficulties in speaking without pressure and unnecessary emotions.

All in all, the results analysed above have shown that the problem of inhibition in role plays still remains in many high schools, because of different factors, that students face – language knowledge, affective and teacher-related factors. The study has revealed that teachers are aware of this problem and try to apply different methods and techniques that reduce inhibition while role play activities. This study has thrown up some questions that need further investigation. One of them is to what extent may anxiety influence student's participation in role plays. Besides, it would be useful to research why students often forget grammar rules when they speak fluently.

Література

1. Abedini F., Chalak A. Investigating the inhibitive factors in the speaking of Iranian EFL learners. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*. 2017. №4 (6), 82-97 p.

2. Harmer J. How to teach English. Pearson Longman, 2007, 2nd edition. 286 p.

3. Richards J. C., Schmidt R. Longman dictionary of applied linguistics and language teaching. Harlow, UK: Longman, 2010. 654 p.

4. Schmitt N. Researching vocabulary: A vocabulary research manual. New York: Macmillan, 2010. 403 p.

5. Spielberger C. D. (Ed.). Anxiety: Current trends in theory and research. New York: Elsevier, 2013. 485 p.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАСОБІВ ЕКСПЛІКАЦІЇ КОНЦЕПТУ «АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Жук Іван, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р філол. наук, проф. **Серебрянська І. М.**, кафедра прикладної лінгвістики.

Стаття спрямована на виявлення та опис національно-культурної своєрідності уявлень про академічну доброчесність в лінгвокультурі за допомогою вербальної репрезентації концепту та опис структури та змісту концептів «добро» і «чесність» на основі мовленнєвих реакцій реципієнтів-носіїв англійської та української мов, отриманих в результаті асоціативного та рецептивного експериментів, та виявлення універсального та специфічного в моделі досліджуваного концепту. Поставлена мета була досягнута вирішенням низки завдань, однією з яких було виділення на основі емпірично отриманих даних ядерних і периферійних ознак концептів «доброчесність» і «integrity» та опис моделі концептів, що розглядаються в термінах ядра і периферії.

В даний час у різних галузях лінгвістики відзначається активне застосування принципу антропоцентризму як прояву людського фактору в мові, поглиблення інтересу до розробки проблеми вивчення мовної картини світу та національної своєрідності мовного відображення дійсності. Як відомо, мова є одним із елементів культури як продукту суспільної діяльності людини і в той же час однією з форм створеної людиною культури.

Вивчення концептів затребуване, оскільки дослідження, що ґрунтуються на принципі антропоцентризму, реконструюють фрагменти мовної картини світу, виявляють систему цінностей носіїв мови.

Дослідження, спрямовані на вивчення основних концептів, що виражають універсальну ідею зв'язку людини з естетичними, етичними та моральними орієнтирами, закладеними в основних концептах національної концептосфери (любов, радість, совість, правда, доброчесність), виводять дослідників до рівня систематизації цінностей культури. Лінгвокультурні концепти формують картину світу носіїв мови та забезпечують основу взаєморозуміння між представниками певної лінгвокультури через поняття, в яких втілюється дух народу. Будучи базовими елементами мови, концепти забезпечують взаєморозуміння між представниками певної лінгвокультури, а також між представниками різних культур.

Метою нашої статті є огляд засобів експлікації концепту «академічна доброчесність» на матеріалі української та англійської мов.

Як зазначають дослідники, проблема академічної доброчесності у вищих навчальних закладах України виходить за межі суто освітянського середовища і зачіпає всі сфери суспільного життя [1]. Її розглядають у правовій, технічній, моральній та соціальній площинах. І якщо одні науковці оперують поняттям «академічна доброчесність», то інші працюють з протилежним поняттям – «академічна нечесність» та «плагіат» як одним із проявів останнього. Треті ж у своїх дослідженнях поєднують ці два поняття.

Саме в опозиції «академічна доброчесність – академічна нечесність» (як і в опозиції «добро» і «зло», яку ми розглядали вище) більш чітким стає розуміння проблеми. Наші спостереження показали, що сьогодні в науковому та освітньому середовищі послуговуються дефініціями поняття «академічна доброчесність», які спираються на первинне, іноземне трактування явища під англійською назвою «academic integrity». Це цілком логічно, проте варто пам'ятати, що українська освіта характеризується власними традиціями й розвивається в наших, українських соціально-історичних та культурних умовах. Тому не можна нове

для нас поняття механічно переносити на український ґрунт, не адаптувавши його до нових умов та не збагативши власним, національним розумінням.

У жодному українському словнику, довіднику чи енциклопедії не подано визначення терміну «академічна доброчесність», що пов'язано з його новизною. У нормативний обіг поняття «академічна доброчесність» увійшло не так давно – із прийняттям проекту Закону «Про освіту» [6]. Проте вже в Законі України «Про вищу освіту» були прописані механізми відповідальності вищих навчальних закладів та окремих учасників освітнього процесу за виявлену академічну нечесність.

У «Національному освітньому глосарії: вища освіта» знаходимо визначення академічної свободи, яку вважають складовою академічної чесності, проте дефініції останньої немає. У текстах вітчизняних наукових джерел різної спрямованості – педагогічної, економічної, соціологічної тощо – поступово складається українське розуміння проблеми академічної доброчесності. Але в нашому суспільстві ще не сформувався її цілісна модель. У цьому контексті наше дослідження набуває особливої актуальності [1].

З одного боку, академічна доброчесність інтенсивно поповнюється новими поняттями, з іншого – відбувається їх адаптація відповідно до соціально-історичних передумов. Об'єкти і суб'єкти українського освітнього процесу мають етнокультурну специфіку, що проявляється і в особливостях реалізації навчального процесу та застосуванні результатів навчання на практиці, і у своєрідній мотивації до навчання. Зрозуміло, що із врахуванням усіх зазначених чинників вимальовується оригінальне бачення багатьох нових освітніх понять, що активно входять до українського вжитку, серед них – академічна доброчесність [1].

Термін «концепт вважаємо найбільш прийнятним по відношенню до академічної доброчесності. У нашій роботі під концептом розуміємо «одиницю колективного знання / свідомості (яка відправляє до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження й позначена етнокультурною специфікою» [5, с. 23]. Основний зміст кожного концепту визначається семантичною структурою ключового слова і збагачується за рахунок інших слів і словосполучень, пов'язаних із головним іменем семантично, дериваційно чи асоціативно.

Отже, розглядаючи структуру концепту як сукупність усіх значень, розумінь та асоціацій, пов'язаних із словом, ми зможемо змодельовати концепт «академічна доброчесність» із врахуванням національної самобутності цього явища.

Ми розпочали дослідження з вивчення первинних значень слів, що позначають аналізоване поняття, а отже, є назвами відповідного концепту. За результатами аналізу наукових текстів, присвячених відповідній тематиці, доходимо висновку, що в українському освітньому дискурсі представлено цілий синонімічний ряд слів на позначення одного й того ж самого поняття: «академічна доброчесність, академічна чесність, чесність».

Дехто з науковців до нього додає ще й слова «академічна порядність, академічна етика». Послугуючись ними як взаємозамінними, автори спираються на їх відповідники в англійській сфері освіти – терміни «academic integrity, integrity, academic honesty, academic dishonesty, academic / professional misconduct» [8, с.357-359].

Іноді наведені поняття змішуються. Тож варто виділити ключові номінації, надати пріоритету одній з них (багатство слів на позначення одного поняття не є позитивним явищем в системі термінів) та сформулювати її однозначне тлумачення.

Ключовими словами на позначення поняття, про яке ми говоримо, є терміни «академічна доброчесність» і «академічна чесність», що є найбільш поширеними назвами аналізованого концепту. Їх можна вважати абсолютними синонімами, взаємозамінними словами. Це доводить наш аналіз словникових дефініцій кожного із слів, що формують згадані словосполучення. Так, за «Словником української мови», *доброчесність – це властивість за значенням доброчесний; висока моральна чистота, чесність* [9, с. 326]. *Чесність – це: 1. Властивість за значенням чесний. 2. Чесна поведінка, чесне, самовіддане ставлення до когось, чогось* [9, с. 315].

Отже, варто звернутися до тлумачення слів «чесний» і «доброчесний». *Доброчесний – який живе чесно, дотримується всіх правил моралі; який є проявом чесності, моральності* [9, с. 326]. Слово «чесний» має більше значень: 1. *Який відзначається високими моральними якостями; не здатний украсти, не схильний до крадіжки; який виражає правдивість, прямоту характеру, відвертість (про обличчя, погляд тощо); притаманий людині, яка має високі моральні якості; яка старанно, ретельно виконує свої обов'язки; сумлінна.* 2. *Сумісний з поняттями честі, чесності, з правилами честі; який впливає з сумлінного ставлення до своїх обов'язків; зароблений без обману, своєю сумлінною працею.* 3. *Який не заслуговує догани, порядний, нічим не заплямований.* 4. *Шановний, поважний, сповнений честі; який заслуговує на високу повагу, пошану* [9, с. 314–315].

Як видно з наведених тлумачень, слова «доброчесний» і «чесний» наближаються за значенням одне до одного, оскільки обидва пов'язані з високими моральними якостями людини. Та й у «Словнику синонімів» їх ставлять в один синонімічний ряд: «чесний (який має високі моральні якості), доброчесний (дотримується правил моралі), цнотливий, правдивий, чистий» [10]. Але все ж таки в слові «доброчесний» ми виділили ядро «добро» та проаналізували його за допомогою асоціативного експерименту і вважаємо необхідним присутність цього ядрового елемента для передачі моральної якості найвищого рівня.

Слово академічний, що є означенням до слова «доброчесність» у складі відповідного терміну, українські словники тлумачать як навчальний [9, с. 25]; пов'язаний з навчанням у школі, університеті, на курсах і т. ін. [9, с. 23].

Отже, за результатами аналізу дефініцій слів, що є складовими одиницями терміну «академічна доброчесність», можемо констатувати їх рівнозначність і сформулювати таке основне розуміння: «чесна поведінка та дотримання правил моралі у всіх процесах, пов'язаних із навчанням».

Термін «академічна доброчесність» вважаємо більш доцільним для користування, оскільки його офіційно закріплено у вітчизняних нормативах [4]. На противагу нашому дослідженню, в українському науковому дискурсі знаходимо іншу думку стосовно термінології. Так, координатор проекту сприяння академічній доброчесності Тарас Тимочко диференціює за значенням терміни «академічна чесність» і «академічна доброчесність». В одному з інтерв'ю на запитання: «Що таке академічна доброчесність, з якої все починається?» він дає відповідь: «Так її назвали люди, які писали Закон «Про освіту». У ньому є стаття, що так і називається «Академічна доброчесність». У перекладі англійською це «academic integrity» – дотримання всіх норм академічного процесу добровільно. Тобто йдеться про те, щоб бути чесним з самим собою і дотримуватися моральних принципів. На відміну від «академічної чесності» – формального дотримання прописних норм [11].

Отже, в основі розрізнення цих двох понять автор вбачає опозицію «добровільність та моральність – обов'язковість та формальність». Не можемо погодитися з такою думкою, оскільки в семантичній структурі слова «чесність» закладена сема «моральність» так само, як і в структурі слова «доброчесність», у чому переконує здійснений нами аналіз їх словникових дефініцій, представлений вище.

Така термінологічна невизначеність свідчить про те, що у вітчизняному освітньому просторі ще не сформувалася однастайна думка щодо самого явища академічної доброчесності, його розуміння та сприйняття. Як тільки у свідомості українців вона визріє, зазнає практичного втілення, приживеться, тоді спаде проблема термінологічної плутанини [8, с.360].

Інші тлумачення, поширені в науковій літературі, представляють його приядерну зону, а образні, експресивні інтерпретації поняття – периферію моделі. З англійської мови «академічна доброчесність», «academic integrity» – це обов'язкове дотримання у процесі навчання, за будь-яких умов, п'яти фундаментальних цінностей: чесності, довіри, поваги, справедливості та відповідальності [11].

У вітчизняній освіті функціонує два варіанти визначення «академічної доброчесності» – у проектах Закону України «Про освіту» 2015-го і 2016-го років:

1) сукупність принципів і правил поведінки учасників освітнього процесу, спрямованих на формування самостійної і відповідальної особистості, спроможної вирішувати завдання відповідно до освітнього рівня з дотриманням норм права та суспільної моралі;

2) сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [7].

Як бачимо, за невеликий проміжок часу відбулося коригування змістового наповнення терміну відповідно до процесу входження нового поняття в обіг. Таким чином, ядро концепту «академічна доброчесність» представлене основним значенням: академічна доброчесність – сукупність принципів, правил та цінностей, обов'язкових у процесі навчання.

Узагальнюючи зафіксовані нами значення, можна стверджувати, що найбільш представленими в українському освітньому дискурсі структурними одиницями концепту «академічна доброчесність» є такі: академічна доброчесність – загальна система поведінки в академічному середовищі; принцип дотримання правил під тиском, у рамках певних обмежень та законів, яких має дотримуватись кожна людина; сукупність характеристик стосовно поведінки суб'єкта навчання; дотримання певних морально-правових норм, правил та принципів; свідоме сповідування певних принципів; відданість фундаментальним цінностям [8, 360-365].

Наведені значення є дуже близькими одне до одного. Вони являють собою варіації офіційного визначення поняття. Для їх формулювання використовуються такі ключові слова: правила, цінності, принципи, сукупність характеристик. При цьому підкреслюються моральні та морально-правові ознаки, їх свідоме сповідування як необхідна умова. Усі ці значення формують ядерну зону концепту «академічна доброчесність».

А це означає, що існує необхідність застосування комплексного підходу до процесу впровадження нових термінів у вітчизняне освітнє середовище, адже неправильне розуміння одного може призвести до спотворення змісту іншого. Нарешті, маємо констатувати факт, що в українському освітньому середовищі все більше поширюються образні, метафоричні тлумачення академічної доброчесності, які утворюють периферію однойменного концепту. Вони вражають новизною, авторською оригінальністю і найбільшою мірою є проявом етнокультурних особливостей концепту [8, с. 360-365].

Завдяки своїй емоційності й експресії вони є більш правдивими. Такі значення виникають у результаті індивідуально-авторського переосмислення поняття «академічна доброчесність» на основі відповідних асоціацій, викликаних у свідомості громадян певними подіями. Вони збагачують концепт оцінними характеристиками, що формуються у свідомості етносу в певних умовах. Маючи позитивне забарвлення, вони передають відповідне ставлення громадян до нового явища й сподівання на позитивні результати його впровадження.

Отже, академічна доброчесність – це:

- соціальний капітал університету;
- суспільний ідеал;
- ґрунт, гумус, на якому зростає академічна досконалість;
- маркер для фінансових донорів і грантодавців;
- питання ділової репутації;
- протизвага монетизації освіти;
- камертон моральності й навчально-виховного процесу;
- своєрідна моральна платформа, від якої мають відштовхуватись (і до якої повинні повертатись) всяк і кожен, хто переступає поріг навчального закладу [8, с.366].

В основі усіх проаналізованих тлумачень лежать різнобічні характеристики академічної доброчесності: одні автори використовують термін відносно вищого навчального закладу,

другі – відносно учасників освітнього процесу (в цілому або ж окремо студентів, викладачів, науковців), треті – відносно процесів навчання, виховання, оцінювання або дослідження. До того ж, ці характеристики можуть стосуватися різних аспектів розвитку українського суспільства: морального (академічна доброчесність – моральна платформа), правового (академічна доброчесність – чинник правового виховання студентської молоді), політичного (академічна доброчесність – політична проблема) тощо. Окремі визначення підкреслюють складність аналізованого поняття (академічна чесність – складне і багаторівневе утворення). У цілому ж наше дослідження засвідчило глибокий інтерес до проблеми академічної доброчесності не тільки освітян, а й лінгвістів і представників інших наукових галузей нашого суспільства, а також їх готовність її розв'язувати [8, с.367-368].

В англійській мові відповідником цього терміну є «academic integrity» – буквально «академічна цілісність». Як бачимо, український відповідник «доброчесність» семантично є морально-етичним за сутністю – на відміну від значення «цілісність» (integrity). Однак так його внесли в основний освітній закон.

Власне, до наукового дискурсу поняття «академічної доброчесності» було привнесене американськими вченими, які з 1990-х років активно обговорюють проблематику *academic integrity*. На пострадянському просторі в етико-прикладному ключі питання «integrity» як загальної проблеми чесності піднімалися на сторінках спеціалізованих видань. Термін перекладався переважно як «чесність», але сама його багатозначність обумовлювала необхідність вказівки англійського оригіналу в дужках поруч із перекладом. Тільки Р. Г. Апресян у рефераті роботи з академічної етики дає переклад «integrity» як «сумлінність» [3], хоча роком раніше цей термін він перекладає як «чесність», стосовно політичної сфери [2]. Оксфордський словник пояснює значення слова «integrity»: якість бути чесним і мати тверді моральні принципи, моральна прямота [12]. Коли Апресян пропонує свій переклад, він вказує на смисли, що співвідносяться з вищезгаданими: «Integrity – це, звичайно, цілісність, але також і чесність, щирість, прямота; у специфічному етико-прикладному аспекті – сумлінність» [3, с.228].

Якщо ми говоримо про «academic integrity», то припускаємо обов'язковість, сумлінність в академічному середовищі. Зупиняючись на загальноприйнятому словосполученні «академічна доброчесність», слід мати на увазі весь окреслений комплекс смислів з акцентуацією смислів сумлінності.

Для подальшого просування у цій темі слід ще раз зазначити традицію, що склалася в україномовній академічній сфері щодо перекладу терміну «academic integrity» – «академічна доброчесність». Тут можна чітко побачити відсилання академічної чесності як сумлінності до етики чесноти. Немає підстав вважати таку зв'язку навмисною. Швидше, свою роль відіграли сенси «добро» і «чесність», що становлять українське слово «чеснота» і в такій якості виходять на вказані вище значення «academic integrity».

Як вважають американські вчені-дослідники концепту, очевидні цінності, які закладені в концепті «academic integrity» – взаємоповаги, довіри, справедливості, наукової чесності, так само як і здатність особистості усвідомлювати свої моральні обов'язки стосовно навчального процесу, наукового знання та взаємодії в академічному середовищі – перестали бути самі собою зрозумілими, а виявилися предметом спеціальних етико-нормативних дій. Метою створення, впровадження та просування етичної інфраструктури (в даному випадку, етичних документів – кодексів, методичних рекомендацій) є необхідність забезпечити дотримання традиційних етичних норм університетського життя переважно м'якими зобов'язуючими засобами.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

Концепти «добро» і «чесність» є складними, такими, що динамічно розвиваються у свідомості людини, що розгортаються на рівні концептуально-подібної обробки знань про світ. Наше уявлення про концепт як одиницю свідомості, що містить сукупний суспільний

досвід, підтверджують його розвинені понятійні форми, що фіксують загальнолюдські знання та уявлення про добро і чесність.

Концепти «добро» і «чесність» у своєму змістовному наповненні є відображенням діяльності суб'єкта, що пізнає і перетворює світ. Однією з форм діяльності є його світоглядна діяльність, пов'язана з виділенням ціннісних орієнтирів людського буття. Картина світу, зокрема ціннісна картина світу, властива суб'єкту, опосередковує його сприйняття та усвідомлення світу та впливає на його вибір вчинків та реальну поведінку в цілому.

Результати цього дослідження підтверджують принципове положення про те, що концепти «добро» і «чесність», «integrity» включають усі ментальні характеристики явищ «добро» та «чесність», які відображені у свідомості представників лінгвокультур, що вивчаються, у вигляді когнітивних ознак, що характеризують аналізовані концепції Реакції, що представляють загальні характеристики концепту, відносяться до універсального досвіду пізнання індивіда, а асоціати, що описують особистий, суб'єктивний досвід, відображають наше безпосереднє пізнання та взаємодію з навколишнім світом.

Наше дослідження підтверджує можливість опису концептів «добро» та «чесність» на основі виявленої сукупності ознак, що характеризують досліджувані концепти. Зазначені ознаки формують структуру концепту в термінах ядра та периферії: чим ближче концепту-альні ознаки розташовані до ядра концепту, тим більше вони значущі для носіїв мови, у міру віддалення від ядра ступінь значущості концептуальних ознак зменшується.

Література

1. Академічна чесність: Режим доступу: <http://msmb.org.ua/stily-zhittya/karyera-ta-osvita/akademichna-chestnisty-shto-mayemo-na-uvazi>
2. Апресян Р. Г. Политическая этика в Канаде (по материалам ресурсов Интернета) // Политическая этика: социокультурный контекст. Ведомости. Вып. 24 / Под ред. В.И.Бакштановского, Н.Н.Карнаухова. Тюмень: НИИ ПЭ, 2004. С. 256–267.
3. Апресян Р. Г. Macfarlane B. Teaching with Integrity; the Ethics of Higher Education Practice. L.-NY: Routledge Falmer, 2004. 184 p. (реферат Р. Г. Апресяна) // Этика образования. Ведомости. Вып. 26 / Под ред. В.И.Бакштановского, Н.Н.Карнаухова. Тюмень: НИИ ПЭ, 2005. С. 228–238.
4. Артемьева О. В. Теоретические основания этики добродетели // Философия и этика: сборник научных трудов. К 70-летию академика А. А. Гусейнова. М.: Альфа-М., 2009. С. 433–445.
5. Бутова Е.А., Крячко В.Б. Концепт «справедливость» в английской лингвокультуре // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2013. №7(74). С. 23–25.
6. Про освіту: проект закону України від 19.11.2015, No 3491. Ст. 35. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2OZ00B.html
7. Про освіту: проект закону України від 2016, № Ст. 42. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2OZ7LA.html
8. Серебрянская И. М. Створення системи моніторингу якості навчальної діяльності університету на підставі кращого європейського досвіду / І. М. Серебрянская // Інноваційний університет та лідерство: проект імикропроекти. Варшава: Fundacja «Instytut Artes Liberales», 2016. С. 357–368.
9. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
10. Словник синонімів сучасної української мови / Укладачі Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко / за ред. проф. В. С. Калашника. Харків: Белкар-книга, 2005. 800 с.
11. Шутак Л.Б. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л.Б. Шутак; НАН України. Ін-т укр. мови. К., 2002. 20 с
12. Oxford dictionaries. URL: <http://www.oxforddictionaries.com>

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «FEAR» В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ НОВИННОМУ ДИСКУРСІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

Костенецький Павло, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р філол. наук, проф. **Серебрянська І. М.**, кафедра прикладної лінгвістики.

Статтю присвячено вербалізації концепту страх у сучасному англійськомовному новинному дискурсі. Термін «концепт» є центральним для багатьох лінгвістичних дисциплін, але єдиного погляду на його визначення наразі немає. Актуальність дослідження зумовлена тим, що концепти на позначення емоцій є невід'ємною складовою антропоцентричних досліджень. У статті емоції розглядаються як емоційна та мовна картини світу людини, слугуючи рушійною силою процесів пізнання і свідомого розуміння навколишнього світу. У запропонованому дослідженні особлива увага приділяється концепту «Fear». Дослідження цього концепту реалізується на матеріалі англійськомовних новинних повідомлень, які відображають актуальні події сьогодення, зокрема події пандемії COVID-19 та війни.

Ключові слова: англійськомовні новинні повідомлення, концепт, емоція, антропоцентризм, дискурс.

Актуальність роботи визначається необхідністю дослідження актуалізації концепту «Fear» на тлі сучасних глобальних подій, зокрема пандемії коронавірусу.

Об'єктом дослідження є тексти англійськомовного новинного дискурсу, що стосуються пандемії коронавірусу.

Предметом безпосереднього аналізу є мовні одиниці, що вербалізують концепт «Fear».

Виклад основного матеріалу. Концепт – одне з найбільш складних, комплексних та загадкових понять мови, адже єдиного і однозначного тлумачення даного терміна не існує й досі. Досить часто, говорячи про концепт, на увазі мають не тільки мовну сферу, а й психологічний аспект. Термін «концепт» є вкрай популярним у сучасній лінгвістиці. Його використовують і досліджують разом з такими поняттями, як «дискурс», «мовна особистість», «мовна картина світу» тощо.

У сучасній лінгвістиці концепт вивчається з різних аспектів. Наразі, існує декілька термінів, котрі характеризують концепт: «концепт», «логоепістема», «лінгвокультурема» або ж «міфологема». У нашій роботі ми використовуємо термін «концепт», як найбільш влучний та найбільш поширений у лінгвістиці.

У вузькому розумінні концепт тлумачать «як феномен життєвої філософії, як буденний аналог світоглядних понять, які закріплені в лексиці природних мов і забезпечують стабільність і спадкоємність духовної культури етносу, тобто як важливої культурно значущої категорії внутрішнього світу людини» [5, с. 307]. У широкому значенні, концепт – це «словесно виражена змістова одиниця свідомості, збагачена культурними смислами й індивідуальними асоціаціями, які реалізуються в мові за допомогою певного набору слів у контексті й відображають основні етапи розвитку тієї чи тієї мови й культури.» [4, с. 106]. Узагальнюючи погляди різних науковців, можна стверджувати, що концепт є складно структурованим феноменом, поняттєве начало якого, органічно поєднується з лінгвокультурологією.

Принциповою характеристикою концепту є те, що він – це лише уявлення про реальність, різновид сприйняття реальності, а не сама реальність. І дуже часто саме уявлення про реальність керує людською поведінкою.

З огляду на те, що створення концептів передбачає процеси абстрагування, вважаємо, що вони є не просто «мапуванням» або ж «відображенням» фізичних характеристик реальності. У цьому контексті слід зазначити, що концепти, насправді ж, залежать від таких аспектів як культура, точка зору, а також і від самої реальності.

Найбільш вдалим прикладом зв'язку між концептами та реальністю є вебралізація актуальних подій у новинних повідомленнях, зокрема, в англійськомовних. Слід зауважити, що реальність може бути концептуалізована багатьма способами, але, в той же час, природа концептів обмежена природою реальності.

У текстах новинних повідомлень можна простежити, що жоден концепт не може бути повністю визначено лише з посиланням на фізичні чи формальні властивості реальності, що стоїть за ним. Концепт скоріше охоплює певний набір аспектів реальності, які здаються «однаковими» для конкретного суб'єкта в певному контексті, незважаючи на те, що вони часто мають величезні фізичні відмінності.

Відомо, що продуценти новинних повідомлень, під час створення текстів апелюють до емоцій аудиторії з метою привернення уваги до публікації. Крім того, у процесі створення тексту новинного повідомлення, журналісти беруть до уваги те, що емоції відображаються в емоційній та мовній картині світу людини, слугуючи рушійною силою процесів пізнання і свідомого розуміння навколишнього світу людиною.

Зважаючи на подане вище, необхідним є визначення поняття «емоційний концепт». Узагальнюючи різноманітні трактування цього поняття такими дослідниками як Крисанова Т. А., Малярчук О. В., Марченко В. В., доходимо висновку, що «емоційний концепт» – це етнічно, культурно обумовлене, складне структурно-смісловне, ментальне і, як правило, лексично чи фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на понятійній основі, включає в себе, окрім понять, образ, культурну цінність, і яке функціонально заміщає в процесі рефлексії та комунікації предмети світу, що викликають у людини пристрасне до них ставлення. [1, с. 74-75; 2, с. 132-138; 3, с. 204-208].

На думку психологів, емоційні концепти відображають і охоплюють різноманітні фрагменти емоційної сфери людського існування, які соціалізуються в певній культурі та мають специфічні вербальні вираження.

Релевантним для нашого дослідження є емоційний концепт FEAR, адже це саме та базова емоція, з якою кожен зіштовхується ледь не кожного дня, особливо в теперішніх реаліях пандемії та війни. Як зазначає Ізард К. Е., саме «страх є фундаментальною властивістю людського буття, природною універсальною базовою емоцією, яка відображає інстинкт самозбереження і відіграє провідну роль у забезпеченні життєдіяльності людини» [6, с. 464]. Вчений також зазначає, що «страх - це емоція, яка складається із певних і цілком специфічних фізіологічних змін, експресивної поведінки і специфічного переживання, що бере початок з очікування загрози чи небезпеки» [6, с. 464].

Іншими словами, страх – це природна, потужна, універсальна та базова емоція, яку відчувають люди, зазвичай викликана неприємним сприйняттям реальної чи уявної небезпеки, страх викликає психологічні та, зрештою, поведінкові зміни людей, що, почасти, знаходять своє вираження саме в мовній картині світу. Люди відчувають страх як відповідь на певний стимул, який може вказувати на пряму або опосередковану загрозу, що може становити ризик для них самих.

Cambridge, Oxford та Collins Dictionaries визначають FEAR як: «an unpleasant emotion or thought that you have when you are frightened or worried by something dangerous, painful, or bad that is happening or might happen» (сильна емоція, спричинена великим занепокоєнням щодо чогось небезпечного, болючого або невідомого, що відбувається або може відбутися) та «a feeling of concern about somebody's safety or about something bad that might happen» (почуття занепокоєння з приводу чиєїсь безпеки або стосовно чогось поганого, що може статися), «a feeling of distress or alarm caused by danger or pain that is about to happen» (почуття страждання

або тривожності, викликане наближенням небезпеки або болю). А також подають такий синонімічний номінативний ряд на позначення лексеми FEAR: «terror», «panic», «alarm», «fright», «dread», «horror», «dismay», «awe», «anxiety». Саме ці субконцепти та їх похідні стали об'єктом нашої уваги при дослідженні.

Як джерело для дослідження було використано тексти 50 статей англійськомовного ресурсу BBC News за 2020, 2021 та 2022 роки. Наш аналіз журналістських матеріалів, пов'язаних з пандемією коронавірусу COVID-19, показав, що концепт «Fear» в англійському медіадискурсі найчастіше вербалізується за допомогою таких слів та словосполучень – лексем-вербалізаторів: «anxious», «anxiety» («my anxiety is through the roof») – 15 випадків, «frightened» – 6 випадків, «scared» – 12 випадків, «panic», «in panic» – 4 випадки, «fearful» – 3 випадки, «fear» – 17 випадків, «horrific» – 10 випадків, «terrified» – 7 випадків, «concern», «concerned» – 8 випадків. Із перерахованих вище слів, «terrified» та «horrificed» виражають найвищий ступінь інтенсивності емоційного переживання, в той час як «anxious», «anxiety» – найнижчий. Такі слова створюють відповідне емоційне забарвлення, тим самим викликаючи необхідну емоційну реакцію у читача. Досить цікавою є еволюція вживання цих слів та словосполучень на початку пандемії коронавірусу COVID-19, у розпалі її активної фази та на сучасному етапі. Характерною ознакою перших двох етапів було часте вживання більш «агресивних» та емоційно забарвлених лексем пов'язаних зі страхом: «fear», «frightened», «scared», «in panic», «terrified». Сучасному ж етапові висвітлення новин стосовно пандемії характерна більша емоційна стриманість, що виражається в заміні емоційно та конотативно забарвлених слів та словосполучень на такі лексеми як: «anxious», «anxiety» – «тривожний», «тривожність», та «concern», «concerned» – «стурбованість», «стурбовані», що може свідчити про зниження суспільного резонансу та пристосування людства до умов сучасності. Концепт «Fear» у текстах новинних повідомлень взаємодіє з такими концептами як «Death», «Virus», «Vaccine», «Illness», що, в свою чергу, підсилюють емоційну складову концепту «Fear» та збільшують його вплив на реципієнта.

Висновки. Отже, аналіз досліджуваного матеріалу дозволив зробити висновки про найбільш характерні шляхи реалізації емоційного концепту «Fear» в англійськомовному новинному дискурсі за допомогою таких лексем-вербалізаторів як: *anxious, anxiety, frightened, scared, panic, in panic, fearful, fear, horrific, terrified, concern, concerned*, найуживанішою з яких є саме центральний лексичний компонент *fear*. Також констатуємо чітку еволюцію вживання вказаних вище слів та словосполучень на різних, умовних етапах пандемії: на початку пандемії коронавірусу COVID-19, у розпалі її активної фази та на сучасному етапі; характерною тенденцією якої є зниження емоційного та конотативного забарвлення лексем на позначення концепту «Fear» на сучасному етапі, на противагу етапу початковому. У той самий час, з початком повномасштабної війни Росії проти України, концепт «Fear» знову посів одне з центральних місць у світовому медійному дискурсі, адже відлуння нашої війни є актуальним для всього світу. У свою чергу, вживання концепту «Fear» у цьому контексті відкриває нові перспективи та можливості для майбутніх досліджень.

Література

1. Крисанова Т. А. Емоційний концепт: лінгвістичні підходи до вивчення. Наукові записки. Серія «Філологічна». 2013. Вип. 33. С. 74–75.
2. Малярчук О.В. Емоційний концепт щастя: етимологічні та структурні характеристики. Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. 2014. Вип. 2 (74). С. 132–138
3. Марченко В.В., Хмельницький Р.В. Засоби вираження емоційних концептів у творах Люсі Мод Монтгомері. Молодий вчений. 2018. № 10 (62). С. 204–208
4. Серебрянська І. М. Концепт ОСВІТА в дискурсивних вимірах: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2019. 106 с.
5. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. 307 с.
6. Izard C. E. The psychology of emotions. *Springer Science & Business Media*, 1991. 464 p.

ПОЗИТИВНИЙ ТА НЕГАТИВНИЙ МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ TWITTER ТА INSTAGRAM

Миколаєнко Юлія, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Нарач М. В.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

У статті представлено приклади вживання позитивного та негативного сленгу в соціальних мережах Twitter та Instagram.

Ключові слова: сленг, позитивний сленг, негативний сленг, Інтернет-спілкування, соціальна мережа, Twitter, Instagram.

Постановка проблеми. Лінгвістичними особливостями Інтернет-спілкування є сленг, евфемізми, аббревіатури та акроніми, граматичні (морфологічні, синтаксичні) зміни, застосування емотиконів. Навмисне спотворення мовних норм, установка на неформальність і неофіційність спілкування, а також емоційність та експресивність – все це свідчить про демократизацію мови, її оновлення та розвиток, комунікативне новаторство. Соціальні платформи пропонують багато нових можливостей для письма, в яких письмова мова використовується не лише для обміну інформацією чи спільної роботи, але й виконує важливі функції для побудови та підтримки стосунків.

Актуальність дослідження зумовлена високим інтересом сучасної лінгвістики до особливостей сучасного молодіжного сленгу в соціальних мережах та на позначення емоцій в соцмережах, зокрема, Twitter та Instagram.

Аналіз досліджень. Питання стосовно особливостей, походження, будови, вживання англійського сленгу досліджувалося багатьма вченими. Зокрема, такими як І. В. Арнольд, Д. В. Василенко, В. Г. Вілюман, І. Р. Гальперін, П. Діксон, В. О. Дорда, О. Л. Клименко, М. М. Маковський, Г. Л. Менкен, У. О. Потятинник, Е. Партрідж, Г. О. Судзіловський, Л. І. Скворцов, В. О. Хом'яков, О. Д. Швейцер тощо. Дослідженням використання сленгу в житті молоді займалися багато українських і зарубіжних учених, серед яких К. Ебле, А. Коваль, Т. Миколенко, Е. Партрідж, Л. Ставицька, Ч. Фріз, В. Хом'яков та ін.

Проаналізувавши літературу з теми, можемо зробити висновок, що ми часто зустрічаємо приклади з позитивним та приємним або іронічним, зневажливим і навіть грубим смислом в повсякденному житті. Щоб бути більш сучасними, вирішили дослідити сленг в соціальних мережах Twitter та Instagram.

Отже, **метою статті** є обґрунтування позитивного та негативного молодіжного сленгу в соціальних мережах Twitter та Instagram.

Виклад основного матеріалу. Соціальна мережа Instagram – мережа, що дозволяє обмінюватися фотографіями та відео. Instagram дозволяє знімати фото та відео, використовувати фільтри для покращення своїх фотографій, ділитися ними на своїй сторінці чи інших мережах. Крім цього, Instagram має деякі функції спілкування, виражені за допомогою коментарів під публікаціями та Direct-повідомлень. На даний момент Instagram – найбільш приваблива мережа як з точки зору використання, так й точки зору просування своїх послуг та продуктів.

Соціальна мережа Twitter дозволяє користувачам створювати персональні профілі, в яких можна розміщувати свої публікації, обсяг яких не може перевищувати 280 символів, а також спілкуватися між собою за допомогою спеціального чату, підписуватися на інших користувачів та коментувати їх публікації. Twitter був заснований Джеком Дорсі в 2006 і

спочатку призначався для співробітників компанії в СанФранциско. Соціальну мережу від інших відрізняє лаконічність та зручність у використанні, наявність власних читачів («фоловерів»), а також її основна спрямованість на швидке інформування людей про певних подій.

Досліджуючи сленг, виявлено, що вираження позитивних емоцій на відміну від негативних у соцмережах займає першочергове місце. Це пов'язано із обмеженням кількості знаків у написанні постів та поширенні стану захопленості. А велика кількість сленгу з негативною оцінкою пояснюється тим, що вони належать до пасивної лексики стилістично зниженого тону, для якої пейоративна емоційна оцінка є досить характерною [1].

Спільним для обох мереж є можливість коментувати публікації, оскільки молодь приділяє велику увагу оцінюванню будь-яких суспільних явищ, подій. Підсвідоме прагнення змінити недосконалий навколишній світ згідно зі своїми уявленнями про правильне й фальшиве, справедливе і кривдне, бажання самоствердитися у колі однолітків і дорослих передусім втілюються в мовленні молодих людей через негативну оцінку всього, що їх так чи інакше не влаштовує. Позитивно оцінюються, як правило, власні вчинки, дії близьких і сторонніх людей, які у певних ситуаціях допомагають або підтримують мовців [2].

Наведемо деякі приклади використання молодіжного сленгу в процесі позитивного спілкування в соцмережах Twitter та Instagram.

Згідно проаналізованих постів, можемо виокремити деякі слова.

ACE – це слово має багато значень, але основні – туз, очко у грі, головний козир або вагомий довід, а також майстер своєї справи. На сленгу воно означає щось приголомшливе, дійсно круте, а також бездоганне виконання якої-небудь дії (на вищий бал, тобто на оцінку «А»). Можна перекласти як «Блискуче!», «Відпад!»

@WtWi1 сумує за своїми друзями, згадуючи найблискучіші моменти і позначає свою емоцію словом «Відпад!».

ATTWACTION – сленговий термін, що використовується для опису потягу між двома користувачами. Можна вважати за слово «привабливий».

@ 3dipkumar повідомив, що його кохана, яку називає «attwicted» привела його до «attwaction», тобто вони матимуть романтичний вечір у неділю.

BAD – має протилежне значення, коли йдеться про це слово. «Погано» означає добре. Насправді «погано» означає навіть краще, ніж добре. Його часто використовують стосовно чиеїсь зовнішності.

BUNNY – в прямому значенні кролик. В коментах найчастіше вживається як приятель/ка, красунчик/красуня.

@badbunnyfiles пропонує поговорити про цього гарного хлопчину.

BEAT – сленговий термін, який повністю про красу. То beat – це наносити макіяж. Якщо когось описують як «beat», це не означає, що ця людина побита, а вона чудово нанесла макіяж або нанесла його занадто багато.

@emelondabeat показує фото з новою зачіскою та макіяжем. В свою чергу запитує який тип макіяжу та зачіски (виражає словом «beat») її підписники хочуть побачити на ній.

BEE'S KNEES – коліна бджоли. Щось видатне, приголомшливе, надзвичайне, унікальне.

@southwesttattoostudio рекламують студію тату, показуючи на фото, що їх роботи дійсно унікальні.

BLIMEY – вигук здивування, подиву. За однією з версій, спотворене «Blind me!» (Осліпи мене! Щоб я осліп!).

@HeadGardenerLC отримав чудову звістку, він потрапив до короткого списку Veg Patch для отримання нагород. Дослівно передає радість: «Щоб я осліп!».

CHUFFED – бути надзвичайно задоволеним чимось. То chuff – 1) пихкати; 2) підбадьорювати, надихати.

@PlanetBGlasgow просить здогадатися що вона купила сьогодні. Це була машина і тому вона у захваті.

CRIKEY – здивоване наголошення (австралійський сленг). Евфемізм від священного імені Христа. Перекладається як «О, Боже!»

@NoonanJustin спіймав на фото блискавку, в результаті чого показує свій захват виголосом: «О, Боже!».

DEAD – використовується для опису чогось, що більше не живе. У сленгу це означає щось досить смішне та гіперболічне.

@Shalinii_ дуже сподобалося відео про шкільні дні. Особливо вразив показ перерви та уроку англійської. Як зазначив користувач, він помер зі сміху.

DIG – в точному перекладі – «копати», але на сучасному неформальному жаргоні – «ловити кайф», «тащитися». Про те, що дійсно подобається.

@cutters2020 показує на фото, що він нижньо-північному таборі і ловить кайф від місця.

FAB – скорочена версія «fabulous (казковий)».

@syedmahmood описує, що в цей день він одягнув макову квітку на пам'ять про загиблих і майбутнє живих. Висловлює вдячність військовослужбовцям та жінкам за те, що вони зробили та продовжують робити для нашої країни. Свій образ у свою чергу описує хештегом як «казковий».

GAG – існує 2 способи пояснити використання цього сленгу. Перший – використовується як синонім до кульмінації або жарту. Інший – задихатися, тобто коли щось дійсно чудове, людина задихається від щастя: «to gag over it».

@leaglundy показує час прийому їжі з слимаками і дуже сміється з цього.

GUCCI – назва від розкішного італійського модного бренду, яка використовується у хіп-хоп піснях і створила значення «хороший».

@tasfiahossain14 повідомляє, що хороша, любить цю пісню і додає свої рухт під музику.

JOLLY – це слово використовують в самих різних ситуаціях, але зазвичай воно означає «дуже» («jolly good» – «дуже добре»).

@thelucylegacy постить фото чаруючої посмішки, говорячи просто, що сміх актриси дуже чудовий.

KUDOS – Bravo!, Респект! Дане слово пішло від грецького kudos – «признання».

@imkanchwala приносить подяку Тайкуму Райодвалі за те, що він завжди готовий допомогти.

LIT – звичайний спосіб описати п'яну поведінку, але зараз цим словом замінюється «дійсно добре», «вражаюче». Можливі варіанти «litt», «litty».

@ForeverFarmiga на своєму фото показує новий рецепт гострої їжі. Додає: «Вау! Це найкраща ідея, яку я коли небудь мала» і хештег «Вражаюче!».

OMG – О Боже мій!

@ydg_dezzil так виражає своє захоплення.

ON FLEEK – використовується замість слова «в точності». Означає, що щось було виконано бездоганно.

@BON_COMICS постить фото і додає опис про те, що вона зробила до magfest2020. В результаті чого отримала коментар про бездоганні вії та брови.

SLAY – означає робити щось винятково добре. Часто використовується для компліменту на чиєсь вбрання або поведінку.

@PaigeWVEDaily з яскравим макіяжем позиціонує себе як антидіву, вважає себе ідолом, королевою. Свій образ вважає чудовим: «Будь найгіршою, як тільки ти можеш бути», що означає круто та молодіжно.

Отже, в Twitter та Instagram проаналізовано молодіжний сленг з позитивною емоційною оцінкою. В більшості випадків при вираженні емоцій користувачі використовували абрєвіатури, скорочення, перефразування.

Наведемо деякі приклади використання молодіжного сленгу в процесі прояву негативних емоцій під час спілкування в соцмережах Twitter та Instagram.

Розглянемо деякі найбільш вживані приклади негативного молодіжного сленгу.

A SCREW LOOSE – несповна розуму, не в своєму розумі, «дах поїхав»;

@qjurecic перепостив слова Milley, де вона вважає Трампа не сповна розуму.

ACT UP – погано себе вести, робити не те.

@AznSensation27 висловив щодо калорійності та цінності равіолі, які роблять щось не те та вбивають його.

Цікавою є група ACT UP NY в Instagram, яка позиціонує себе як різноманітну позапартійну групу людей, об'єднаних у гніві та відданих прямим діям, щоб покласти край кризі СНІДу. ВЕРЕДУЙ! ДАВАЙ ЗДАЧ!

ASS – осел, дупа;

@Data_Jake19 вважає Geoffrey Young віськоком.

ALL WET – неправильний, помилковий.

@kiwithesmol відчуває себе на фото якимось неправильно.

BASTARD – класичний переклад цього слова незаконнонароджений, як сленговий термін трактується як людина, яку вважають підлою чи нікчемною; щось фальшиве або погане.

@rmw428 опублікував пост на Truth Social щодо Дональда Трампа, в якому називає його товстим помаранчевим виродком.

BLABBERMOUTH – базікало.

@Scott_R_JC вважає, легендарна співачка й актриса Патті Лабелль, якій 78 років, на 31 рік старша за расистське базікало Кеті Хопкінс, якій 47 років.

BASIC – нудний, середній або неоригінальний

@chey trj's security @shlofolina звертаючись до свої друзів наголосив на тому, що знову закохався в іншого токсичного нудного чоловіка після того, як пообіцяв, що буде шукати душу.

BIG MAD – це ще один спосіб сказати, що ви чимось дуже розлючені.

@TheDuchessBoom коментуючи пост Tyler про день народження принцеси Meghan, висловила свою злість щодо його слів.

BULL – сленговий термін, який походить від bullshit, яке має значення. У цього слова 2 значення термін, який використовується для опису брехні чи неправдивих речей та термін, що використовується для опису дурних справ, які роблять люди.

@Haggis_UK наводить діалог між Шарлоттою Гокінс та Мартіном Льюїсом, де останній називає дії уряду повною фігнуєю.

CRACKMAN, CROOK – злодій.

@Rbia_kh висловився щодо дій політиків та дій іноземних держав.

DAMB SQUIB – провал, фіаско

@Makhido відповідаючи @PublicProtector і @AdvBMkhwebane висловлює думку, що доповідь Estina має бути частиною вашої презентації. Якщо ні, то це буде провал.

HELL – дослівно пекло, сленговий термін може перекладатися як дзуськи в значенні заборони, до біса.

@mainneli_ ненавидить балакучих людей та відправляє їх до біса.

JERK – ідіот, придурок

@clouddramas говорить про надзвичайного прокурора Ву, який поводить себе як придурок.

NUT – це сленговий термін для позначення божевільної чи ексцентричної людини або шанувальника когось чи чогось.

@chipfranklin в своєму пості запитує в своїх друзів чи погоджуютьбся вони з тим, що Marjorie Taylor Greene – божевільна на законних підставах.

PORK PIES – неправда, брехня.

@donegallucy1 наставляє подругу, щоб та не слухала свого друга, тому що він завжди бреше.

POS – скорочено від «piece of shit», евфемістичний ініціалізм, який використовується, щоб уникнути явної вульгарності. Вживається щодо людини, яка думає лише про себе, а не про почуття інших. Дослівно кусок лайна.

@Michael43361372 в коментарях до фото Garland висловив так своє відношення до цієї людини.

SUS – підозрілий, що не викликає довіри (від suspicious).

@UnusualSus_ висловив підозру щодо дій поліцейських.

TROLLI – тролити, тобто розміщувати в інтернеті (на форумах, у групах новин Usenet, у вікі-проектах та ін.) провокаційних повідомлень з метою викликати флейм, конфлікти між учасниками, образи, війну редагувань, марнослів'я тощо.

Jessica @AllWaysPsychic виражає своє незадоволення, коментуючи пост Tyler про день народження принцеси Meghan

TYPICAL SQUINT- сленговий термін типовий ботан.

@TheJonathanWard наводмить приклад діалогу, в якому один із героїв називає іншого типовим ботаном, у якого немає почуття.

WANKER – ідіот, дурень, мудак

@deviantriper вважає, що її колишній хлопець ідіот.

Отже, сленг з негативним значенням, як правило, стосувався людей, зокрема друзів та політиків.

Висновки. Проаналізований молодіжний сленг в Twitter та Instagram з позитивною та негативною емоційною оцінкою показує, що в більшості випадків при вираженні позитивних емоцій, які стосувалися різних тем, користувачі використовували аббревіатури, скорочення, перефразування. Як правило, негативний сленг стосувався людей, зокрема друзів та політиків, та при його використанні найчастіше використовується ненормативна лексика.

Практичне значення полягає у тому, що результати дослідження поглиблюють знання з досліджуваної теми та допоможуть у перекладацькій діяльності більш точно перекладати сленг.

Література

1. Дзюбіна О. І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook (на матеріалі англійської мови): дис. канд. філ. наук: 10.02.04. Дзюбіна Оксана Ігорівна. Львів, 2016. 206 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/dis_dzyubina.pdf

2. Шавловська Т. С. ОЦІНКА ЯК МАРКЕР ЕМОТИВНОСТІ НІМЕЦЬКОГО МОЛОДІЖНОГО ЛЕКСИКОНУ. URL: <http://dspace.idgu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/28/1/34.pdf>

УДК 327:316.774]:81'255.4

INVASION OR INCURSION: HOW INTERPRETATION OF ONE WORD PLEASED SOME AND CONCERNED OTHER

Момот Станіслав, студент IV курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Ларіна Т. В.**, кафедра прикладної лінгвістики.

Filtering words or a clear understanding of what you are dealing with is fast becoming a key instrument in various areas of reporting work. Misunderstanding and wrong interpretation is a classic problem in international sphere that really wonders due to class of professionalism of diplomats or other officials. This article deals with the price of a seemingly insignificant mistake, which causes a number of apologies, as well as correction of interpretation not only by the author, but also by third parties. Today, when the mass media, according to some scholars, are equated to another branch of government, they have unlimited power, both on society and on the activities of

the political elite. The major objective of this study is to investigate one of the examples of how the media use the mistake in the interpretation of some words by the political elites to their advantage, and why millions of Ukrainians started throwing tomatoes at Joe Biden a few days before Russia's military invasion of Ukraine and this paper seeks to tackle these problems by analysing the examples of such disappointing utterances. The main questions addressed in this paper are: a) A subtle difference between the invasion and incursion that depends on the context in which we use them, b) Biden's statements as example of moment of unprofessionalism immediately exploited by the media and the opposition.

Key words: *Invasion, Incursion, Definition, Mass Media, Information, Statement, Interpretation, Subtleties of Translation, Gaffe.*

«We cannot control the way people interpret our ideas or thoughts, but we can control the words and tones we choose to convey them. Peace is built on understanding, and wars are built on misunderstandings. Never underestimate the power of a single word, and never recklessly throw around words. One wrong word, or misinterpreted word, can change the meaning of an entire sentence and start a war. And one right word, or one kind word, can grant you the heavens and open doors.»

-Suzy Kassem, Rise Up and Salute the Sun

«Most misunderstandings in the world could be avoided if people would simply take the time to ask, «What else could this mean?»»

- Shannon L. Adler

Further analysis of the situation in which the senior official made a stupid mistake only confirms the quotes above. It is therefore necessary to start by looking at the difference between «Invasion» and «Incursion». In this context, one should not rely on different kinds of dictionaries, because in them these two words are quite similar. Take, for example, the Cambridge Dictionary. The word «invasion», according to the Cambridge Dictionary, is a «case when an army or country uses forces to enter and take control of another country. The word «Incursion» is a sudden attack or invasion of a place, especially the crossing of a border [1]. The meanings of the words seem to be very similar. The most would say that it is the same object. The only difference is the manipulation of the concepts and goals of these military operations. Take another dictionary resource, so there will be no doubt that dictionaries in this context are simply powerless. Incursion, according to vocabulary.com, is «when an army crosses a border into another country for battle, they are making an incursion into enemy territory. An incursion is an invasion as well as an attack. An invasion is the movement of an army into a region, usually in a hostile attack that's part of a war or conflict» [2]. In both cases there is the act of crossing a border (which is an attack on sovereignty), the use of military force as well as state resources. So Cambridge Dictionary turns out to be more accurate, because it uses the thesis «Taking control» for the term Invasion. But still the concept remains unclear. And if a politician uses the word Invasion in one sentence and Incursion in another, the viewer can be misled, because only the politician knows what the politician meant, and the psychology of the masses has already been undermined.

Therefore, it is worthwhile considering the sphere where these concepts are used. On the British government channel LBC, a month before the full-scale war in Ukraine, journalist Nick Ferrari during a political program asked the then British Foreign Secretary Liz Truss about the difference between the concepts of «Invasion» and «Incursion». The Foreign Secretary explained the term invasion was a «narrower definition of moving over the border into Ukraine.» She added that «incursion is broader, so it means any Russian movement into Ukraine. This is a technical term that we use, which makes it much more specific to be able to target sanctions against Russia and Russian government» [3]. However one of the Foreign Secretary's colleagues did use the term «invasion» when warning Russia may already have personnel in place in Ukraine to assist with an invasion. It was Mr. Ben Wallace the Defence Secretary. Mr. Wallace told the Commons Foreign Affairs Committee that any incursion into Ukrainian territory would be unacceptable. He said: «Any crossing into Ukraine, whether small or large, would be viewed as a breach of that sovereignty,

against international law and an invasion. You can't be half-pregnant, you are either invading a country or you are not.» [4]

Mr. Wallace again put everyone in a state of incomplete understanding of the concepts. But from the statements of Liz Truss it can be understood that the concept of «Incursion» is broader and has its own pitfalls in the form of «technical features», which these features, there will be analysis later. So, the most striking result to emerge from the speech is that «Incursion» includes «Invasion». Well, the concept of «Incursion» means something of a very large scale. However, it is important to consider the full meaning.

On January 19, after the regular meeting of NATO member states, US President Joe Biden shocked the world media, especially Ukrainian ones. He stated that NATO countries do not know what to do with the so-called «Minor Incursion» [5]. What does this «minor» mean? If it is something similar to the formation of new republics like DPR and LPR, then why since 2014 the Western countries have not come up with an answer? It caused many questions.

This forced Biden's administration to react immediately and make remarks, because the public began to think that «our president is so weak and indecisive that it makes Putin confident in his strength». Biden's words about «minor incursion» were not just a mistake and he misspoke, of course, this is the position of the entire administration. But to use such words when global tensions are at their peak and your presidency is «on life support» is considered not to be the best decision. Of course, none of this would have mattered if the US policy towards Ukraine had actually changed, but it didn't, and despite all the mistakes of Biden's statement, the US will continue to help Ukraine. But Biden showed uncertainty where there was clarity, and all because he failed to provide nuance that Russia's ongoing efforts to destabilize Ukraine do not cross a line that would lead to supposedly paralyzing sanctions. «That inability is a clear example of why so many Americans think he is not up to the job. Biden's unforced error, followed by a rambling word salad that left listeners more confused than when he started, provides more than enough grist for the mill for those who say he's not» [6]. This is how The Washington Post described Biden's statement.

In Ukraine, such statements caused massive outrage among the society. Many of the TV programs in which various experts participated began to undermine the situation by saying that they had to rely only on themselves, and Biden's words were interpreted as a green light for Putin to take certain actions. Why they relied on someone when the tanks were standing outside the door is unknown. This can be seen in the case of a reaction to Biden's words from Ukrainian President Volodymyr Zelenskiy, who stressed that there are no minor aggressions and minor victims. «We want to remind the great powers that there are no minor aggressions, and there are no small nations. As there are no insignificant victims and small grief from the loss of loved ones. I say this as the president of a great state,» Zelenskiy stressed [7].

Everyone had to untangle from this tangle. A few minutes after Biden's speech, White House spokeswoman Jen Psaki had to explain to the public the meaningful words. In particular, she assured that the White House will consider any crossing of the Ukrainian border by Russian troops as another invasion of Ukraine [8]. The statement of the American leader was later commented by the spokeswoman of the US National Security Council Emily Horn. According to her, Biden was referring to «the difference between military / non-military / militant / cyber operations of the Russians» [9]. And these words show us those «technical features» that Liz Truss was talking about. Even NATO Secretary General Jens Stoltenberg had to say a few words that Biden's words are not a green light and that NATO will always support Ukraine [10].

However, it was too late to get out of it. And this statement was criticized by US government officials, in particular, by Republican senators. A good example of this can be found in Senator's Rob Portman tweet that any invasion of Russian troops should be regarded as large-scale, as it would destabilize Ukraine and Eastern Europe [11]. Republican Senator Ben Sasse expressed the opinion that Joe Biden's statement «actually gave Putin the green light to invade Ukraine». Former US President Donald Trump also joined Biden's critics. He also noted that he «does not believe

that he (Biden) said this, because it is like giving a «green light». He added that President Volodymyr Zelenskiy «could not believe what he heard. Trump did not miss the opportunity to remind that he has a «good relationship with Vladimir Putin» and the situation with the aggravation on the border of Ukraine would not have happened under him» [12]. And this is very dangerous, to play with statements like this against the backdrop of the upcoming elections, and the fact that Trump will now use similar arguments in his election campaign.

Thus, going back to the beginning of this article, the riddle of the words «Invasion» and «Incursion» should be solved. Thanks to Liz Truss and Emily Horne together these women provide important insights into meaning for such a word as «Incursion». «Incursion» is a broader concept than «Invasion», which includes not only military invasion of the territory of another state, it can also be non-military actions. For example, various kinds of cyberattacks on government resources in order to destabilize the internal political situation inside the country. In other words, it can be a kind of mischief. Cambridge Dictionary is supposed to alter the given meaning someday. For people connected with political sphere it is extremely important to know the common definition of political concepts in order not to fall into the trap of the media.

Literature

1. Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org>
2. Retrieved from: <https://www.vocabulary.com>
3. Retrieved from: <https://www.lbc.co.uk/radio/presenters/nick-ferrari/russian-invasion-incursion-liz-truss/>
4. Retrieved from: <https://www.mirror.co.uk/news/world-news/special-forces-bid-save-brits-26048368>
5. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2022/jan/19/russia-could-act-against-ukraine-at-any-moment-says-us>
6. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/01/20/bidens-minor-incursion-remark-was-more-than-just-gaffe-it-revealed-weak-president/>
7. Retrieved from: <https://twitter.com/ZelenskyUa/status/1484171144743714818>
8. Retrieved from: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/01/19/statement-from-press-secretary-jen-psaki-on-russian-aggression-towards-ukraine/>
9. Retrieved from: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/polituka/20220120-zelenskyj-vidreaguvav-na-slova-bajdena-neznachnyh-agresij-i-zhertv-ne-buvaye/#>
10. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/nato-chief-says-bidens-remark-not-green-light-russian-invasion-2022-01-20/>
11. Retrieved from: <https://www.portman.senate.gov/newsroom/press-releases/portman-statement-president-bidens-minor-incursion-comments-ukraine>
12. Retrieved from: <https://vesti.ua/uk/mir-uk/dal-putinu-zelenyj-svet-po-ukraine-tramp-zhestko-raskritikoval-bajdena>

УДК 373.5.091.39

ЕФЕКТИВНА МЕТОДИКА ТЕСТУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Пішта Павло, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Плотніков Є. О.** кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов

У цій статті було досліджено вироблення ефективної методики тестування лексичної компетентності, як необхідної складової формування іншомовних компетентностей. Ефективна методика тестування дозволяє чітко проаналізувати якість засвоєного матеріалу, сформованих вмінь, знань та навичок та відповідно до цього скорегувати навчальну програму. Загалом тестування є головним етапом у вивченні матеріалу, оскільки він показує, наскільки правильним шляхом були сформовані знання. У ході дослідження було

висунуто гіпотезу щодо необхідності використання у методиці тестування таких складових як: мотивація та таймінг. Як наслідок проведеного дослідження, в рамках використаних наукових методів аналізу та синтезу наукової літератури, опитування та тестування, ми дійшли до висновку, що мотивація для учнів та розподілення часу виконання завдань є необхідними аспектами ефективного тестування лексичної компетентності.

Ключові слова: тестування, мотивація, таймінг, лексична компетентність, учні старшої школи.

This article investigated the development of an effective method of testing lexical competence as a necessary component of the formation of foreign language competences. An effective testing method allows you to clearly analyze the quality of the material learned, the skills, knowledge developed and to adjust the curriculum accordingly. In general, testing is the main stage in studying the material, as it shows how correctly the knowledge was formed. In the course of the study, a hypothesis was put forward regarding the need to use such components as: motivation and timing in the testing methodology. As a result of the conducted research, within the framework of the used scientific methods of analysis and synthesis of scientific literature, survey and testing, we came to the conclusion that motivation for students and allocation of time for completing tasks are necessary aspects of effective testing of lexical competence.

Keywords: testing, motivation, timing, lexical competence, high school students.

Вступ

Вивчення іноземної мови є досить складним та комплексним процесом. Основною рушійною силою наразі у поглибленому пошуку ефективних методик вивчення іноземної мови, а в нашому випадку англійської, є чіткий намір України стати членом ЄС. Особливості формування та оцінювання сформованості іншомовних компетентностей зараз є одними з головних аспектів дослідження іноземних мов. Однією з таких необхідних методик є тестування лексичної компетентності учнів. Вміння застосувати необхідний лексичний вираз у правильному контексті є досить важливим при вивченні англійської. Тому для вчителів школи актуально знайти спосіб швидко та ефективно сформулювати лексичну компетентність. Одним із важливих елементів при цьому є правильний спосіб оцінки набутих учнями знань, вмінь та навичок.

Тобто важливість та актуальність знаходження гнучкого та ефективного інструменту оцінки та тестування сформованих компетентностей учнів(в нашому випадку лексичної) важко переоцінити. Саме це і буде основною метою нашої статті – знаходження ефективної методики тестування лексичної компетентності.

Саме результат тестування дає нам кількісний показник якості здобутих знань, вмінь та навичок під час навчальної діяльності учнів. Це у свою чергу відображає рівень розвитку учнів, здобутий прогрес, мотивацію, тобто дає повну картину стану навчання учнів.

Літературне ревію

Важливо розуміти в першу чергу саму суть поняття тестів та яке їх основне призначення, щоб вибудувати ефективну методику тестування. Тобто в аналізі літератури брались до уваги дослідження науковців, що дають безпосереднє визначення поняттю тестування, його значення в педагогіці, різновиди, основи та мета використання, особливості роботи з ними, їх проведення для перевірки іншомовних компетентностей. Такого різновиду досліджень достатньо як у вітчизній, так і в іноземній літературі.

Отож, за визначенням Інґекампа К. (1991) тестування є методом педагогічної діагностики, що відповідає принципам надійності, валідності, об'єктивності. Він має пройти обробку та бути прийнятним для використання в педагогічній практиці.

У свою чергу Ляшенко О.І. (2008) вживає таке поняття як педагогічне тестування, що є методом оцінювання різного роду знань, умінь та навичок, компетентностей учнів шкіл та студентів університетів у вигляді тесту.

Н. Онуфрієнко як поняття теста описує систему певних завдань з поступовим їх ускладненням для здійснення оцінки структури, рівня та якості підготовки студентів.

У деяких роботах науковців підкреслюється виключне значення комп'ютерних технологій у тестуванні. На основі проаналізованих тестів, які були проведені у деяких країнах, було зроблено висновок, що застосування новітніх технологій покращує взаємодію між викладачами та студентами, а також розвиває навчальну автономію (Плотніков Є. О., Ларіна Т. В., 2019). Щоправда у своєму дослідженні ми не будемо використовувати їх, оскільки це потребуватиме додаткового програмного забезпечення.

Також науковці відзначають ряд переваг тестів. Відтак Бондаренко Г. П. (2008) говорить про об'єктивність як один із істотних факторів на користь тестів перед традиційними контрольними, де суб'єктивність вчителя відіграла велику роль і була значним недоліком. Довгополова Я. В. (2011) звертає нашу увагу на можливість за допомогою тесту відстежити та проаналізувати якість засвоєння учнями та студентами матеріалу заняття, виявити прогалини у засвоєнні теми та скорегувати навчальний план. Пол Клайн(1994) відзначає здатність тестів перевірити великий об'єм інформації, засвоєною учнями та студентами, за короткий проміжок часу. Згідно з працями Коккота В.А.(1989), йде наголос на економії часу, потрібного для проведення тесту та його перевірки, збереженні часу для проведення інших професійних заходів та завдань. Кучерук О. (2010) у своїй роботі відзначає як одну з переваг тестів простоту їх виконання на кожному етапі: від підготовки, здійснення до перевірки та аналізу.

Загалом тести мають досить багато переваг, що призвело їхнє поширене застосування у навчальних програмах шкільних та університетських освітніх систем по всьому світу. Їхнє застосування дозволяє підтримувати мотивацію учнів та студентів до вивчення поданого матеріалу, адже з'являється велике прагнення дати всі відповіді коректно та набрати якомога більше балів. Таку думку поділяють автори посібника «Тестові технології в навчальному закладі» (2006). Також тут зазначається, що тести дозволяють здійснювати не тільки контрольну функцію, а й навчальну, оскільки вони допомагають відслідковувати сам процес формування знань, вмінь та навичок. Тест задає своєрідний фокус на тому, що саме потрібно знати для засвоєння матеріалу.

Як зазначає Зарішняк І.М.(2013) тести мають і свої недоліки. Для вибору ефективної методики тестування лексичної компетентності нам потрібно враховувати і цей факт. Тож вказується, що тести все ж таки більше характеризують результати, а не саму пізнавальну діяльність. Також у тестах не виключається можливість угадування студентами чи учнями. Хоча в деяких роботах науковців зазначається, що тести не враховують розвитку аналітичного мислення та пам'яті, проте, на мою думку, тут якраз навпаки, тести дають можливість це проявити, вибравши серед схожих варіантів лише той, який правильний, застосовуючи аналіз та, власне, свою пам'ять.

У роботі «Педагогічне оцінювання і тестування» (2007) наголос робиться на те, що недоліки тестування можна усунути, керуючись певними правилами:

1. Логічне формулювання тестів(чітке, недвозначне)
2. Лаконічне формулювання основної частини
3. Текст тесту без підказок
4. Кількість варіантів відповідей становить 4-5 опцій вибору
5. Зміст тесту відповідає основній меті його проведення
6. Зміст тесту має повністю охоплювати матеріали вивченої теми
7. Основна мета тесту-перевірка важливих знань по предмету

Отже, існує досить багато праць про визначення самого поняття тестування та особливостей його застосування у педагогіці для оцінки здобутих знань, вмінь та навичок учнів та студентів. Також науковцями розглядалися їх переваги та недоліки, що будуть нами враховані при формуванні ефективної методики тестування лексичної компетентності. Серед основних переваг тесту є його об'єктивність порівняно з традиційними методами діагностики

знань, економія часу на перевірку. Серед недоліків варто згадати відсутність можливості оцінки тестом самого процесу засвоєння матеріалу та наявність змоги вгадувати правильну відповідь. Проте, на мою думку, при формуванні тестів потрібно ще велику увагу приділяти мотивації учнів та зазначенню таймінгу на кожне завдання. Це ті аспекти, якому досить багато уваги у дослідженнях, на жаль, не приділено.

Теоретична база

Наведемо більше конкретики. В педагогічній практиці використовуються досить різні види тестових контролів: поточний, тематичний, періодичний, підсумковий. Трапляється ще назва рубіжного тестового контролю. Поточне тестування використовується для перевірки знань учнів відразу при вивченні однієї окремо взятої теми; тематичні тести застосовується для перевірки знань по блокам тем, оскільки саме блоками тем вивчається іноземна мова; періодичні тести призначені для перевірки засвоєння великого обсягу матеріалу; підсумкові тести використовується для перевірки знань учнів, накопичених за весь навчальний рік, семестр чи певний ключовий відрізок часу (Алексейчук І.С., 2000). У своїх випробуваннях ми будемо застосовувати підсумкове тестування, оскільки будемо включати досить велику кількість тем, вивчених за 11 класів.

Також при виробленні ефективної методики тестування знань лексики учнями потрібно дотримуватися принципами тестування. Серед них: валідність, надійність, практичність, економічність.

Валідність є однією з характеристик тесту, яка відображає те, що саме перевіряє тест і наскільки ефективно він це робить. Тобто це індикатор спроможності тестів визначити рівень сформованості певної іншомовної компетентності.

Надійність тесту пояснюється збереженням постійності та стабільності виконання його основної функції, тобто ефективності перевірки певних знань, вмінь та навичок. Тобто при повторному використанні тест має видавати однакові результати.

Практичність визначає зрозумілість його структури та завдань для тих, хто його виконує, а також простоту тесту в його організації. Економічність у свою чергу характеризує мінімальність витрат часу, коштів і зусиль на підготовку та планування тесту.

Якщо тест пройшов багато разів випробування на великій кількості тестованих та відповідає головних принципам, то він називається стандартизованим. Нестандартизовані ж тести створюються безпосередньо вчителем для перевірки рівня сформованості певних знань та вмінь (Загвоздкін В. К., 2009).

Як вже було сказано раніше, наголос у нашій методиці тестування буде зроблено на використанні таймінгу, тобто виставлення конкретно відведеного часу для проходження завдань, аби навчити дітей правильно розподіляти час автоматично, адже при проходженні тестів це досить поширена проблема. Також у методиці буде присутня мотиваційна складова, оскільки часто діти проявляють певну байдужість до визначення однієї з їх іншомовних компетентностей та роблять вибір відповідей навмання, не показуючи свій справжній рівень компетентності.

Метод

У ході нашого дослідження, тобто вироблення ефективної методики тестування лексичної компетентності, використовуються такі теоретичні методи, як: аналіз та синтез літератури психологічного та педагогічного спрямування для визначення базових концепцій роботи над методикою, систематизація ідей з приводу тестування, його особливостей та застосування для діагностики лексичної компетентності. Також було безпосередньо застосовано такі емпіричні методи наукового дослідження: опитування, тестування як експеримент.

До проведення експерименту було залучено 12 учнів 11 класу. Перед початком їх було поділено на дві групи з рівною кількістю хлопців та дівчат, тобто в одній групі 3 хлопця та 3 дівчини. Так само в іншій групі. До кожною групи було розподілено учнів з однаковим рівнем знань, тобто і в першій і в другій групі було по двоє учнів з рівнем знань 10-12, 8-10 та 6-8 балів.

Однакова кількість хлопців та дівчат, а також рівень знань мають нівелювати додаткові фактори впливу на експеримент.

Перед початком тестування діти були проінформовані про те, що час на виконання 1 тестового питання складатиме 20 секунд. Перед початком тестування застосовувалося опитування для формування методики з найбільш ефективної оцінки рівня сформованості лексичної компетентності учнів. В опитуванні було зазначено такі питання:

- Чому ви надаєте перевагу більше: тестам чи традиційним видам контролю (усне опитування, завдання з відкритими відповідями тощо). З 12 респондентів 10 відповіло за тести. 2 респондентів обрало другий варіант.

- Чому, на вашу думку, ви могли провалью складати тести в попередні рази? А) Через неякісну підготовку; Б) через відсутність належної мотивації; В) через неправильне розподілення часу проходження завдань. З 12 респондентів варіант А) обрали 3 учнів, варіант Б) обрало 6 учнів, варіант В) - 3 учнів.

Опитування показало, що мотивація та вміння розподіляти час на проходження завдань є невід'ємними складовими методики тестування.

Після цього учням 1 групи було повідомлено про час на проходження кожного запитання (45 секунд), а також донесено мотиваційну складову, яка полягала в тому, що, при набірванні за тест 70% і вище, учням буде надана опція додавання +2 бала до кінцевої річної оцінки. Ціна за кожне питання дорівнює 2 бали, тобто значимість завдання досить висока. По закінченню відведеного часу на одне запитання, відкривається наступне. Коли вичерпуються всі питання відводиться 3 хвилини на доопрацювання всіх завдань. Водночас групі 2 учнів було повідомлено, що це звичайний діагностичний тест. Час на проходження кожного питання не надавався.

Для організації експерименту було обрано 5 видів тестування:

1. Вставити пропущені слова в речення;
2. До поданих слів дібрати антоніми
3. До поданих слів дібрати синоніми
4. Вставити в речення правильне слово (одне із трьох)
5. Дати відповідь на запитання з декількома варіантами відповіді

Загальна кількість тестів: 65. Час проходження: 48,75 хвилин. Надані тести:

Результати

За результатами проходження тесту можна констатувати, що група 1 пройшла тестування успішніше. А саме: 3 учнів набрали більше 85%, 2 – більше 70% та один – менше 70%. Натомість у групі 2 були такі результати: 2 учнів набрали 85%, 1 – більше 70% та 3 – менше 70%.

Після оголошення результатів тестування було проведено ще одне опитування. В ньому було поділено поставлено два запитання відкритої форми відповіді:

1. Що допомогло Вам досягнути отриманого результату?
2. Які причини недостатньо високого для Вас результату?

На 1 питання з групи 1 двоє учнів відповіло, що власні знання, при цьому чотири учні відповіли, що знання, мотивація та розподіл часу. З групи 2 троє учнів відповіли, що власні знання, ще троє відповіли, що правильне планування витрат часу на питання. На питання 2 вісім учнів відповіли, що задоволені результатом. В той час чотири учні написали, що недостатньо мотивації та неправильний план розподілу виконання завдань через нестачу часу.

Дискусія

Вцілому результати тестування та опитування підтверджують тезу про те, що для ефективного тестування необхідно включати мотивацію учнів та вміння правильно розподілити час проходження кожного питання. Звісно, не виключаємо наявність мінімальної похибки у визначенні ключових факторів впливу на результати тестування. Але, загалом, обидві групи були в однаковому кількісному, якісному та гендерному співвідношеннях, що

максимально мінімізувало різні фактори впливу на результати проходження тестування та його аналізу.

Оскільки для тестування було задіяно одразу декілька видів тестів достатньої кількості кожного для якомога ширшої перевірки лексичної компетентності, це дозволяє нам визначити, що тестування відповідає принцип валідності. Також можна сказати про практичність тестування, оскільки його структура інтуїтивно зрозуміла та чітко побудована. Час проходження також повідомлено. Застосовані тестові питання є стандартизованими, оскільки є частиною тесту для визначення рівня сформованості лексичної компетентності в національному університеті Тараса Шевченка. Про надійність тесту важко сказати, оскільки для цього потрібно провести подібне тестування набагато більше разів для аналізу результатів.

Висновки. Після проведення експерименту та аналізуючи опитування, можна зробити висновок, що мотивація та таймінг є досить важливими складниками проведення тестів, а в нашому випадку методики тестування лексичної компетентності. Мотивація це психологічна складова. Вона не має прямого відношення до знань, вмінь та навичок лексичної компетентності, проте вона дозволяє все це акумулювати. Правильне розподілення часу дозволяє тримати під контролем проходження тестування та не дозволяє певним панічним думкам збитися. Результати групи 1, яка мала у своєму розпорядженні мотиваційну частину та план розподілення часу, та групи 2, яка нічим з цього не володіла, якнайкраще демонструють важливість зазначених складових.

Література

1. Алексейчук І.С.(2000). Про технологію створення системи тестування / І.С. Алексейчук // Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. - К.: НМЦВД, - С. 43-92.
2. Бондаренко, Г. П. (2008). Методика навчання студентів економічних спеціальностей української наукової термінології в умовах східного регіону України (Doctoral dissertation, Бондаренко Галина Петрівна).
3. Довгополова Я.В.(2011). Впровадження тестової методики в процес навчання у вищих навчальних закладах / Я.В. Довгополова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – № 972. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 67. – С.
4. Загвоздкін В. К.(2009). Досвід застосування стандартів у системі освіти Англії / Шкільні технології. № 5. С. 35-44.
5. Зарішняк І.М.(2013). Переваги та недоліки тестового контролю знань, вмінь і навичок студентів/І.М. Зарішняк//Проблеми та перспективи розвитку національних економік у сучасних умовах: мат. Всеукр. Наук-практ. конф. з міжнар. участю, м. Вінниця -Тернопіль: Крок,2013 - с.364-366.
6. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер. с нем./Карлхайнц Ингенкамп. – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
7. Клайн Пол. (1994). Справочное руководство по конструированию тестов. Пер.Е.П.Савченко / Пол Клайн. М.: «ПАНЛТд.», 283 с.
8. Коккота В.А.(1989). Лингводидактическое тестирование: [науч.-теор. пособие] / В.А.Коккота. – М.: Высш. школа, 352 с
9. Кучерук О.(2010). Методи навчання української мови в загальноосвітній школі: словник-довідник / Оксана Кучерук. Житомир: Рута, 184 с.
10. Ляшенко О.І. Педагогічне тестування // Енциклопедія освіти.- К.: Юрінком Інтер, 2008.- С. 652.
11. Онуфрієнко Н. Тестовий контроль знань студентів вищих педагогічних навчальних закладів.
12. Педагогічне оцінювання і тестування (2007). Правила, стандарти, відповідальність / Я.Я. Болюбаш, І.Є. Булах, М.Р. Мруга, І.В. Філончук.– К.: Майстер-клас, – 272 с.
13. Плотников Є. О., Ларіна Т. В.(2019). Комп'ютерне тестування у навчанні іноземних мов: анотована бібліографія, Вісник КНЛУ. Серія Педагогіка та психологія. Випуск 30.
14. Тестові технології у навчальному закладі: метод. посіб. (2006) / Л.І.Паращенко, В.Д.Леонський, Г.І.Леонська.К.: ТОВ» Майстерня книги», 217 с.

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖЕВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стеценко Діана, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Плотніков Є. О.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

У шкільній освіті відбуваються серйозні зміни, зміст і призначення яких обумовлені пошуком нових освітніх парадигм, що відповідають новим тенденціям розвитку суспільства. В основу реформування школи покладено принцип пріоритету особистості, а засобом досягнення цієї мети стали гуманізація, гуманітаризація та диференціація освіти.

У процесі вдосконалення шкільної освіти постала ціла низка важливих проблем, пов'язаних не тільки з розробкою нових підходів до змісту предмета, але і, що особливо важливо, з кардинальною зміною процесу навчання. Зміцнення демократичних основ українського суспільства неможливо уявити без розвитку активної та самостійної особистості. Школа повинна готувати молодих людей, які мають не тільки сформовані знання, переконання, творчу активність, а й здібності до самостійного пошуку, певні соціальні компетенції, що допомагають орієнтуватися в перипетіях сучасного життя, застосування наявних знань на практиці. Актуальність проблеми пошуку ефективних форм для активізації самостійної роботи зумовлена також і тим, що під час навчання у школі формуються вміння самостійної діяльності. У цьому особливо важливо, щоб учні, опановуючи знаннями і способами їх отримання, усвідомлювали, що самостійна робота покликана завершувати завдання інших видів навчальної роботи (Метьолкіна, 2014, с. 55).

Мета статті – практично дослідити, як робота впливає на формування навичок самостійної навчальної діяльності в старшій школі.

Огляд літературних джерел. Сучасна педагогічна наука пріоритетним напрямом нових освітніх стандартів визначає гуманістичний підхід у створенні процесу навчання. Провідним принципом гуманістичної моделі процесу є розвиток особистості школяра. Ступінь розвитку учня вимірюється та оцінюється його здатністю самостійно набувати нових знань та використовувати їх у навчальній та практичній діяльності. Існуюча сьогодні система загальної освіти не має ще справді гуманістичного характеру. У зв'язку з цим не повною мірою школа сприяє розвитку та саморозвитку учнів, готує до творчого виконання всіх функцій у новому суспільстві. Ідеальним результатом навчання стає досягнення такого рівня, коли учень готовий до самоосвіти, самовиховання, що у свою чергу неможливо без самостійності (Демида, 2014, с.98).

Науковець В. Ягупов виділяє такі вміння самостійної навчальної діяльності:

- володіти прийомами самоорганізації та організації своєї діяльності;
- приймати поставлені викладачем цілі та визначати самостійно цілі навчальної роботи (цілеутворення);
- планувати дії щодо вирішення навчальної задачі, досягнення мети;
- брати участь у пошуку загального вирішення навчальної задачі;
- застосовувати, конкретизувати умови та визначати межі застосування способів вирішення навчальних завдань;
- контролювати та оцінювати процес та результат навчальної діяльності (Ягупов).

Самостійне вчення, з дидактичної точки зору, є однією з ключових форм навчання, що використовуються у процесі формування та виховання особистості (Ягупов).

Умовно самостійна робота на уроках англійської мови поділяється на два етапи: *ознайомлювальний* та *основний*. Основним призначенням самостійної роботи є формування «умінь вчитися», які необхідні для подальшого оволодіння англійською мовою. Під час ознайомлювального періоду в учнів формується основа репродуктивно-наслідувальної самостійності, розвиваються стійкі мовні навички, що становлять необхідну умову розвитку таких мовних умінь як: аудіювання, говоріння, читання. У школярів відбувається розвиток вербальної пам'яті та уваги. Ознайомчий період сприяє, головним чином, набуттям учнями навичок та умінь роботи зі звуковими завданнями. На цьому етапі самостійну роботу учнів здійснюють лише під керівництвом викладача (Нагрибельна, 2016, с.47).

Учні спостерігають та усвідомлюють зразки дії, що підлягають засвоєнню. Їх самостійність виявляється у правильному виконанні аудіовправ. У завдання викладача входить надання учням допомоги направляючого, пояснювального, організуючого та коригувального характеру, попередження їх про труднощі та можливі помилки, надання необхідних рекомендацій, про те, як слід виконувати ті чи інші завдання, навчання їх послідовності виконання завдань, створення необхідних для цього умов. Поступово учні звикають до самостійної роботи. Звукові завдання, що виконуються ними, перестають викликати у них труднощі. На даному етапі викладачеві не слід демонструвати приклади виконання окремих операцій та їх порядок, здійснювати контроль за процесом виконання кожної дії. Певну частину функцій з управління самостійною роботою можна передати учням старших класів. Залучення їх до керівництва самостійною роботою сприяє створенню дитячого колективу різновікового. З цього часу розпочинається її основний етап (Новолинець, Дрозд, 2013, с.7).

У школі вивчення іноземних мов в більшій мірі потребує застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Формування лексичних навичок є одним із важливих завдань вивчення іноземних мов в школі. Отримати лексичні навички в школі – значить засвоїти значення і форми лексичних одиниць і вміти їх використовувати в різних видах мовленнєвої діяльності, тобто оволодіти навичками лексичного оформлення експресивної мови і навчитися розуміти лексичні одиниці на слух і при читанні.

Для підвищення ефективності засвоєння лексичних навичок, вчителі в своїй роботі, а також учні крім використання навчально-методичного комплексу можуть застосовувати інтерактивні інтернет-ресурси. Зростає роль самостійного навчання – форми навчання, при якій взаємодія викладачів з учнями і учнів між собою здійснюється на відстані і відображає всі властиві навчальному процесу компоненти (цілі, зміст, методи, організаційні форми, засоби навчання).

Ефективність самостійного навчання англійської мови відбувається у разі, коли:

- курси самостійного навчання передбачають більш ретельне і детальне планування діяльності учня, її організації, чітку постановку завдань і цілей навчання, доставку необхідних навчальних матеріалів;

- інтерактивність – ключове поняття освітніх програм самостійного навчання. Курси самостійного навчання англійської мови повинні забезпечувати максимально можливу інтерактивність між учнем і викладачем, зворотний зв'язок між учнем і навчальним матеріалом, надавати можливість групового навчання;

- надзвичайно важливо передбачати високо ефективний зворотний зв'язок, щоб учні могли бути впевнені в правильності свого просування по шляху від незнання до знання. Такий зворотний зв'язок повинен бути як післяопераційний, оперативний, так і відтермінований у вигляді зовнішньої оцінки;

- мотивація – також найважливіший елемент будь-якого курсу самостійного навчання англійської мови, для цього важливо використовувати різноманітні прийоми і засоби;

- структурування курсу самостійного навчання має бути модульним, щоб учень мав можливість чітко усвідомлювати своє просування від модуля до модуля, міг вибирати будь-який модуль на свій розсуд або на розсуд педагога, в залежності від рівня навченості.

– для курсів англійської мови особливе значення має звуковий супровід, яке може бути реалізовано або на основі мережевих технологій, або CD-ROM.

Методологія дослідження. У нашому дослідженні взяли участь 20 учнів середньої загальноосвітньої школи №9 м. Ніжин. Всі випробовувані належать до вікового періоду 15-17 років, що відповідає підліткового віку вікової періодизації Л.С. Виготського. Учні були поділені на дві групи – експериментальну та контрольну групи.

Метою дослідно-пошукової роботи є перевірка ефективності організації самостійної роботи учнів старшої школи з англійської мови з використанням мережевих технологій.

Гіпотеза дослідження: розвиток самостійності в учнів старшої школи з англійської мови буде проходити більш ефективно, якщо використовувати мережеві технології.

Критерії розроблені на підставі структури самостійної роботи для простеження динаміки розвитку компонентів, що входять до її складу: когнітивного, операційно-діяльнісного, аксіологічного, особисті якості, мотиваційного, лінгвістичного досвіду, оцінно-рефлексивного. Зазначені критерії розкриваються через показники, відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Критерії та показники розвитку самостійної роботи учнів на уроках англійської мови

Критерії	Показники	Методи діагностики
Мотиваційний	тип мотивації; наявність пізнавального мотиву до здійснення самостійної навчальної діяльності з оволодіння іноземною мовою	Анкета та спостереження
Когнітивний	володіння предметними знаннями про те, як організувати робочий простір для самостійного навчання, прийомами запам'ятовування нових слів, конструкцій	Тест самооцінки рівня знань організації та здійснення самостійної роботи, спостереження.
Операційно-діяльнісний	володіння прийомами планування та організації самостійної роботи, прийомами запам'ятовування нових слів, конструкцій, ефективними прийомами складання записів при самостійному засвоєнні іншомовних слів, конструкцій	Тест самооцінки рівня володіння вміннями організації та здійснення самостійної роботи, спостереження
Мовний та моленевий досвід	практичне володіння іноземною мовою	Тест на рівень знань: http://www.macmillanreaders.com/tests/level-test
Аксіологічний	усвідомлене позитивне ставлення до здійснення самостійної навчальної діяльності	Написання есе на тему: <i>Is it necessary to be able to study English independently?</i> Складання діалогу на тему <i>My personal (own) experience of independent study of English</i>
Особистісні якості	володіння необхідними якостями та знання та вміння виробляти у собі необхідні якості	Тест на прояв особистісних якостей у складі самоосвітньої компетенції
Оцінно-рефлексивний	виявлення причин, що перешкоджають розумінню учнями ролі самостійної навчальної діяльності щодо продуктивних видів іншомовленнєвої діяльності	Анкета, що дозволяє виявити основні проблеми освоєння навичок самостійної роботи щодо іноземної мови.

Всі перераховані вище діагностики дозволили нам виявити, що рівень розвитку самостійної роботи при оволодінні продуктивними видами іншомовної мовленнєвої діяльності у

учнів сформований на середньому рівні. Далеко не всі учні мають вміння та знання про методи, форми та засоби здійснення самостійної навчальної діяльності з оволодіння лексичними одиницями. Більшість учнів не володіють знаннями та вміннями ефективних способів з'ясування, запам'ятовування, тренування та вживання лексичних одиниць у продуктивних видах іншомовної мови, що в свою чергу говорить про необхідність розробки для учнів методичних рекомендацій з самостійного оволодіння продуктивними видами іншомовної мовленнєвої діяльності.

Результати. За результатами проведеного констатувального етапу експерименту було встановлено, що самоосвітня компетенція у учнів перебуває такому рівні як: високий рівень (I) - 2 учня ЕГ та 3 учня КГ, середній рівень (II) – 6 учнів ЕГ та 5 учнів КГ, низький рівень (III) – 2 учня ЕГ та 2 учня КГ. Дані результати дозволяють стверджувати, що переважає середній рівень розвитку самоосвітньої компетенції, що графічно представлено на Рис.1.

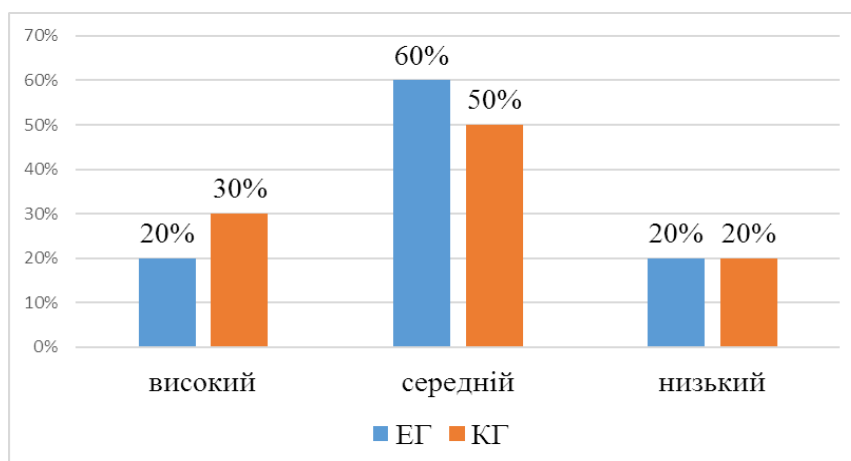

Рис.1. Результати діагностики за рівнем розвитку самостійної роботи учнів ЕГ та КГ з оволодіння продуктивними видами іншомовної мовленнєвої діяльності на констатувальному етапі

Таким чином, ґрунтуючись на середньому рівні розвитку самостійної роботи та рівні підготовки учнів, ми вважаємо за необхідне розробити методичні рекомендації для учнів ЕГ щодо розвитку самостійної роботи у процесі оволодіння продуктивними видами іншомовної мовленнєвої діяльності, на прикладі використання мережевих технологій.

Комплекс вправ припускав виконання додаткових завдань на засвоєння нових лексичних одиниць. В якості основного ресурсу, на якому були розміщені завдання, була обраний сервіс «Google Sites». Він хороший тим, що має можливість швидко розмістити у відкритому доступі різну інформацію, має інтеграцію з сервісами «Google Forms» (для створення тестування), «YouTube» (для аудіювання учнів) тощо. Будь-яка система вправ, що розвиває будь-який вид мовленнєвої діяльності, виділяються дві підсистеми: підготовчі вправи та мовні вправи (Метьолкіна, 2014).

Після проведення формувального етапу було проведено повторну діагностику. Порівняно з результатами констатувального етапу експерименту рівень володіння іноземною мовою підвищився в учнів ЕГ на контрольному етапі. Необхідно також відзначити і той факт, що під час педагогічного процесу було виявлено, що переважно учні, які оцінили свої особисті якості відповідно до середнього рівня, лише зрідка виявляють активну участь, наполегливість, самостійність, але творче ставлення до виконання завдань та вправ застосовують свідомо. Вміння самостійно організувати свою роботу з оволодіння іноземною мовою при оволодінні продуктивними видами мовленнєвої діяльності є одним із основних показників високого рівня розвитку самоосвітньої компетенції.

У зв'язку з вищепереліченим можна стверджувати, що самоосвітня компетенція у учнів перебуває такому рівні як: високий рівень (I) - 4 учня ЕГ, середній рівень (II) – 5 учнів ЕГ, низький рівень (III) – 1 учень ЕГ.

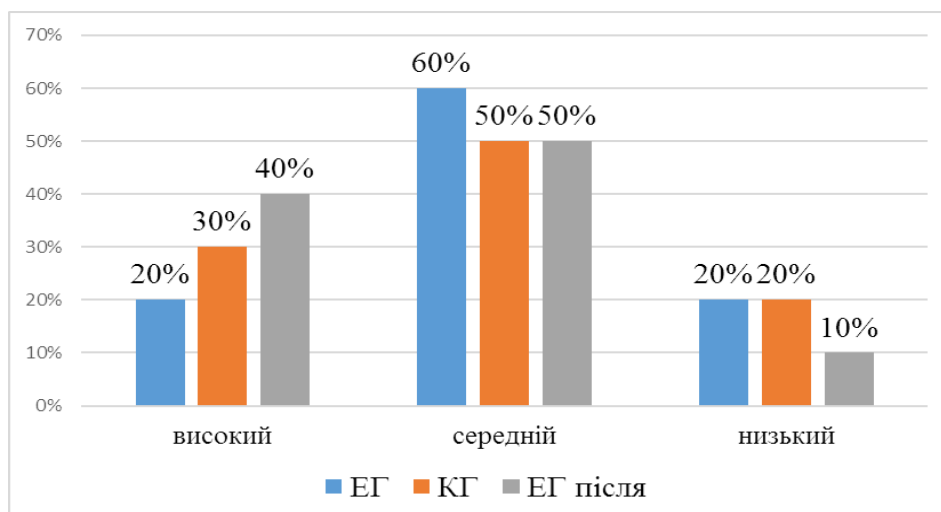

Рис. 2. Результати діагностики за рівнем розвитку самостійної роботи учнів ЕГ та КГ з оволодіння продуктивними видами іншомовної мовленнєвої діяльності

Обговорення. Таким чином, ґрунтуючись на результатах підсумкової діагностики рівня розвитку самоосвітньої компетенції з оволодіння продуктивними видами іншомовної діяльності, ми вважаємо, що розроблені нами методичні рекомендації для учнів щодо розвитку самоосвітньої компетенції в процесі оволодіння продуктивними видами іншомовної діяльності з використанням мережевих технологій.

Отже, організація навчального процесу в курсі самостійного навчання з використанням мережевих технологій передбачає три послідовні стадії:

1. Організаційно-підготовча стадія: знайомство учнів з роботою за новим для них курсом, з його особливостями, з викладачем, адміністратором, з партнерами по курсу. Розподіл слухачів на групи співпраці за підсумками початкового тестування, формування навички самостійного доступу до електронних навчальних матеріалів, знайомство з навчально-тематичним планом.

2. Основна стадія: навчання з кожного модуля, що включає вивчення теоретичного матеріалу, виконання практичних і контрольних завдань поточних модулів і підсумкових тестів, включаючи індивідуальні, парні та групові завдання з урахуванням диференціації та індивідуалізації навчання.

3. Завершальна стадія – підсумкова оцінка повноти засвоєння всього матеріалу у вигляді сумарної кількості балів, набраних за результатами тестів, що охоплюють весь курс, куди входить кілька модулів, за ступенем активності в процесі навчання і якісному участі у групових завданнях.

Викладач стає організатором процесу дослідження, пошуку, аналізу й переробки інформації. Поетапна передача управління і регулювання власної навчальної роботи не означає відхід викладача з педагогічної сцени або применшення його ролі. У певному сенсі його діяльність стає більш складною, творчою, що вимагає більшої концентрації та зусиль. Електронна пошта використовується для підготовки та передачі інформації.

Висновки. Таким чином, аналіз проблеми оптимізації самостійної роботи учнів з іноземної мови старших класів загальноосвітньої школи показує, що надзвичайно важливо вибрати такий засіб організації самостійної роботи учнів, який був би найбільш сприятливим

варіантом із безлічі можливих засобів або дій, відповідав би вимогам вчителя та задовольняв творчий інтерес учнів, а також забезпечував досягнення всіх цілей процесу творення на конкретному етапі навчання.

Література

1. Демида Б. (2011). *Системи самостійного навчання: огляд, аналіз, вибір. Комп'ютерні науки та інформаційні технології.*
2. Укл. О. О. Новолінець, О.П. Дрозд. (2013). *Дистанційні курси. Методичні рекомендації щодо підготовки вебресурсу дисциплін при організації навчального процесу за дистанційною формою.* ЧНТУ.
3. Метьолкіна О. Б. (2014). *Методичні рекомендації щодо організації індивідуального навчання аудіювання.* Київський державний лінгвістичний університет.
4. Нагрибельна І. А. (2016). *Самостійна робота в системі підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання української мови.* Херсон.
5. Ягупов В. В. *Педагогіка. Методи контролю і самоконтролю в навчанні. Самостійна робота учнів.* http://eduknigi.com/ped_view.php?id=193

УДК 811.111'42:808.5

MODES OF PERSUASION IN NEWS ABOUT FAMOUS PEOPLE

Чорний Дмитрій, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник – канд. філол. наук **Талавіра Н. М.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов

1. Introduction

Famous people are main targets for journalists and the number of articles connected with famous people are huge. Ukraine also has a list of people who are described in various articles, so it is possible to find the representatives from Ukraine in English-speaking articles without any problems.

News discourse is also a tool of influence and propaganda (Harsin, 2015, 23) and even in written news there are some ideas which are to be conveyed in order to persuade the speaker that the message in news is correct. While speaking about famous people this idea also exists, because the modes of persuasion are used to create the image of person as well. This article depicts the usage of modes of persuasions such as: ethos, logos and pathos and shows their impact describing and presenting of famous people in news discourse connected with Ukraine.

2. Literature review

2.1. Modes of persuasion in media discourse

According to the Ancient Greek approach to rhetoric there are three modes of persuasion which may be used in modern articles to cover certain things in news discourse in order to make such pieces of news more appealing to the addressee (Corbett, Connors 1999, 27). These three modes of persuasion are ethos, pathos and logos. Aristotle identifies three components of persuasion in his Rhetoric: «Logos, or rational argument; ethos, the speaker's character, particularly his trustworthiness; and pathos, the emotions aroused in an audience» (Jennifer Richards, 2008). Tiner and Lee (2001) insist that there can be an approach to classical modes of persuasion which are viewed as proofs. In case with ethos the proofs are based on persona, in logos there are just logical proofs, and with pathos the proofs should be emotional. Potapenko (2013) points out that pathos as one of the modes of persuasion appeals to emotions that can be revealed in the text by means of conceptual metaphors. With a help of image schema Potapenko analyzed mostly pathos, but we suggest using this type of analyses to deal with ethos as well, because ethos appeals to persona and

its credibility, it is possible link the ethos with STATUS VERTICAL and CONTAINER image schema. Maslow's hierarchy of needs gives us idea that there are several layers of needs that human beings pursue. There are ideas of basic physiological needs, safety, self-esteem and self-actualization (Maslow, 1943). Motivational strategies that appeal to need of safety determine the use of predicates or verbs that activate power relations. The choice of units is determined tactics of two types: safety in terms of its maintenance or restoration, and threats of a different nature: potential, heightened, intensive, and implemented (Potapenko, 2013, 131). Motivational strategy for appealing to the need of esteem to which status, fame, reputation, respect belong (Maslow, 1970 45-47) is represented by units which show the place of the persona in the hierarchy or STATUS VERTICAL system (Potapenko, 2013, 131). Belongingness to the social group is represented by of nominative units with a help of CONTAINER image schema as well as gender role, (Potapenko, 2013, 130).

Turner's gives the conception of image-schema as (Turner, 1991, 57, 177) as «extremely skeletal images», he suggests a very close affinity to visual images and even various geometrical configurations, such as «vertical lines ... ordered by relative size». Due to different scientists there are the following types of image-schemas (Hampe, 2005, 4):

- a. CONTAINMENT/CONTAINER, CENTER-PERIPHERY, BALANCE
- b. the FORCE schemas, BLOCKAGE, COMPULSION, RESTRAINT,
- c. CONTACT, SCALE, NEAR-FAR, SURFACE, FULL-EMPTY, PROCESS, CYCLE, ITERATION, OBJECT, COLLECTION, [MASS-COUNT], [SUPERIMPOSITION]
- d. UP-DOWN, FRONT-BACK

As it was mentioned before the image schemas of CONTAINER and VERTICAL (SCALE, UP-DOWN) are to be used while analyzing ethos.

Approaches to modes of persuasion can be different depending on the idea the person wants to investigate, but judging from everything mentioned above ethos is a tool to represent the person through the text, logos should be viewed as logical ideas which are presented in the text to prove some thesis, and pathos appeals to emotions and usually linked to the ideas of safety or some shocking, astonishing, touching, heartbreaking etc. concepts (Tiner, 2001).

2. Methodology

In our research it was noticed that the biggest number of articles in English media discourse about famous people are dedicated either to Zelenskiy or to Klitschko, so the articles about these two Ukrainians were chosen for the analyses. Ukrainians were chosen. All modes of persuasion will be analyzed differently.

Ethos will be analyzed through image-schemas of STATUS VERTICAL and CONTAINER, in order to do it nominative unites directly connected with persona should be found.

In order to analyze logos thesis and some proofs to this thesis should be found in order to find a legit thesis and proof it is vital to find the sentences within one field, for example, if thesis contains the information about the disease the proofs may contain the information about the disease, hospitals, medications, etc. Another case of legit thesis and proof is when proof serves as logical continuation of the idea in thesis.

Pathos will be described by means of predicates or verbs that activate power relations. This is the idea of safety need can be split into two target groups maintenance or restoration, and restoration of safety.

3. Analyses

Modes of persuasion are widely used in media discourse; this idea will be illustrated on the basis of two articles from English media sources such as BBC (BBC 22.04.2019) and The Telegraph (*The Telegraph* 21.04.2020).

3.1. The usage of ethos in news

Ethos is usually linked with famous people, authorities and witnesses. Nominative units which are used to reflect ethos are linked with STATUS VERTICAL of hierarchy, names and surnames show the high point on the STATUS VERTICAL (Potapenko, 2013, 131). In the article about

Zelenskyi he is frequently represented as Mr. Zelensky, sometimes he is linked to his possessions and in some cases with his titles and occupation.

Mr Zelensky has made his ignorance a virtue (BBC 22.04.2019). In this case the surname represents a STATUS VERTICAL and appeals to ethos due to mentioning the authority.

Volodymyr Zelensky's television series Servant of the People began airing on Ukrainian television (BBC 22.04.2019). Nominative unit TV series is directly linked to Volodymyr Zelensky and is described as his possession. In this case we have both name and surname which can be described as an idea of STATUS VERTICAL, according to Potapenko name and surname together describes the highest point on the VERTICAL (Potapenko, 2013, 131).

A teacher (played by Mr Zelensky) accidentally becomes president after an expletive-laden rant about Ukrainian politics goes viral on social media (BBC 22.04.2019). A teacher (a role of Zelenskyi in this case) represents the idea of CONTAINER, because it is a person included into a social role, in our case profession.

He's an actor by profession. (BBC 22.04.2019). In this case the incumbent president is described with help of pronoun, which shows that he has already been mentioned in the text previously. He is a masculine pronoun which shows his gender. Actor is a person in social role and that is the example of CONTAINER.

A teacher (played by Mr Zelensky) accidentally becomes president after an expletive-laden rant about Ukrainian politics goes viral on social media (BBC 22.04.2019). A teacher represents the idea of CONTAINER, because it is a person included into a social role, and Mr.Zelensky depicts high position on STATUS VERTICAL.

I turned to Mr Zelensky's Achilles heel: his business ties to Ukraine's most controversial oligarch, Ihor Kolomoisky (BBC 22.04.2019). In this sentence it is possible to observe another persona connected with a main one. The metaphor Achilles heel was used dictionary (Cambridge dictionary) defines it as a weak point in a person or system that can result in its failure, so the impact of this persona's ethos on the main one is bad. Oligarch represents the idea of CONTAINER, because the person is included into the certain social role. Ihor Kolomoisky is used with name, surname and position because he is presented in the text for the first time and is unknown to a reader.

The question then is what, if anything, a President Zelensky would give back in return. Zelensky (BBC 22.04.2019) is used with his position of a president presenting the idea of CONTAINER because he is included in a social role of president.

So, the comedian now has the last laugh (BBC 22.04.2019). The president is described with a word comedian, comedian represents the idea of CONTAINER, because this profession is a part of social role.

Mr Kolomoisky is the owner of 1+1, but he has to manage it remotely from self-imposed exile (BBC 22.04.2019). Mr. Kolomoisky co-exists with the main persona of this article and cannot be separated from the main persona's ethos

In the second article there are the following examples of ethos:

Vitali Klitschko was a leader as heavyweight world boxing champion and is proving himself equally adept at showing a way forward as the Mayor of Kyiv (The Telegraph 21.04.2020) In this case the name and surname represents the highest STATUS VERTICAL and appeals to ethos. The Mayor of Kyiv shows the idea of CONTAINER because the person is included into the certain social stratum.

He has since been talked about as a future president of his country (The Telegraph 21.04.2020). President is an image schema of CONTAINER.

As mayor of Ukraine's capital city, every day I have to deal with plentiful problems (The Telegraph 21.04.2020). A mayor is CONTAINER.

The city has suffered just 15 virus-related deaths, a rate which is attributable in large part to Klitschko (The Telegraph 21.04.2020). Only one surname shows the high point on VERTICAL.

Maintaining contact with the mayors of German, Austrian, Chinese, and US cities to learn their responses, Klitschko insisted Kyiv had had to be «ready to upgrade the coronavirus strategy accordingly and decide on our further steps» The surname shows the image schema of STATUS VERTICAL. The mayors are representatives of their nations (Germany, Austria, etc) they serve as a secondary persona in this article, their ethos is used to support the ethos of the main persona, they show the image schema of CONTAINER.

Mayor Klitschko sees this as his greatest fight to date (*The Telegraph* 21.04.2020). Mayor Klitschko is a representative of STATUS VERTICAL because the surname and occupation are mentioned here.

Judging from the everything above, ethos is used to reveal the personality of the speaker, it is also possible to find a secondary persona in the text, this persona exists in the article in order to expand the ethos of the main persona. Almost in all the cases of ethos it is possible to present the person with a help of image schema of STATUS VERTICAL in some cases there is a link with the image schema of CONTAINER.

3.2 The usage of logos in news

As it was stated before, in order to describe the idea of logos it is necessary to find thesis and some arguments to prove the thesis.

Logos is usually represented with a help of numbers, percentage and statistics in articles. For example, *Now Mr Zelensky, 41, has achieved the real deal, winning the presidential race with a landslide 73%*. The thesis is *Mr Zelensky has achieved a real deal* in order to prove the idea that he has achieved a deal it is vital to find the evidence, the logical evidence is *winning the presidential race with a landslide 73% Kolomoisky* (BBC 22.04.2019). The deal itself is winning the presidential election and it is presented in the article.

Logos is found in such cases:

Thesis:

Mr Zelensky's entire election campaign was based on being different and defying convention (BBC 22.04.2019). The idea is that *the campaign defied conventions* the evidences from the article are: *he shunned official rallies or political speeches, he put out lots of cheerful videos on social media* these evidences support the ideas that the election campaign was different and unusual presenting the idea of logos by giving logical proof to something stated.

Another example of logos is: *He's an actor by profession, so it could of course all be fake*. According to the Oxford dictionary actor is a person who plays a part, pretending by their behavior to be a particular kind of person – judging from this definition *it could all be fake* is thesis and *he's an actor by profession is evidence*, because actors can pretend.

It is also possible for one thesis to have several arguments. For example.

Thesis: *Vitali Klitschko saved Kyiv from the coronavirus crisis* (*The Telegraph* 21.04.2020).

Proofs (*The Telegraph* 21.04.2020):

1. Kyiv has suffered only 15 coronavirus-related deaths – here we have a number that is an important supportive tool connected with logos, the word only shows that the amount of deaths is quite low, this evidence supports the idea from the thesis and appeal to logos due to logical link between two ideas.

2. Seven hospitals had been set up as dedicated coronavirus facilities – measures to protect people from coronavirus serves as a proof to the thesis.

3. Kyiv had received the first pre-ordered batch of coronavirus testing kits – medications and measures to cope with the disease.

4. I want to underline that the city (Kyiv is meant here) budget covers all expenses related to the coronavirus pandemic – measures to stop coronavirus crisis. In this thesis and proofs the common ideas are to be underlined. In our case it is Kyiv and the coronavirus disease. All the ideas and proofs presented by logos are linked together due to the fact they belong to the same field.

Also, it is possible to find proofs and thesis in a one sentence (proofs in bold): **The city, which has a population of 2.8 million, has suffered just 15 virus-related deaths, a rate which**

is attributable in large part to Klitschko. This is the example of logos according to the proofs we have and supportive tool of numbers and statistics.

The proofs are logically connected with the thesis and serve as proof of the first idea stated, we may see that the ideas of logos can rarely be showed with a help of words and words combinations, that is why the sentences with logos may contain some appellations to ethos and pathos as well.

3.3. The usage of pathos in news

Pathos is connected with some emotions. Sometimes, the emotions are vivid in the text for example: *Some **were genuinely in tears** as they expressed their support for his presidential campaign, but **sadness** that he might be about to leave them.* The emotions here are presented vividly, the emotion of sadness and the idea of being in tears.

In some cases, it is important to find the predicates or verbs in order to show some ideas of maintenance of safety or restoration of safety linked with pathos.

There were vague commitments to «stop the shooting» in eastern Ukraine (BBC 22.04.2019). Shooting in eastern Ukraine is the concept of WAR, to stop is the verb which is describing the safety restoration, and belongs to the needs of safety.

Ukrainian emigration was another big issue, he told me, but there were no immediate ideas on how to stop the brain drain. Ukrainian emigration is stated as an issue, the idea of stopping brain drain in this case describes the safety maintenance and belongs to safety needs.

In the article about Klitschko the threat is caused by the coronavirus and the biggest part of concepts connected with safety describe the fight against this disease.

Creating a taskforce to buy life-saving equipment and enforcing an early lockdown of the city (The Telegraph 21.04.2020). Measures to restrain the disease shows the notion of safety due to the fight against the emerged threat. *City formed a taskforce and since then, has been purchasing ventilators (The Telegraph 21.04.2020).* This power relation also shows the idea of fighting against the threat, the idea of dealing with threat is correlated with the needs of safety and pathos.

By the end of March seven hospitals had been set up as dedicated coronavirus facilities (The Telegraph 21.04.2020). This relation also shares the idea of measures against the emerged threat.

All these verbs activate power relations directed to maintain or to restore the safety, hence they are linked with needs of safety and pathos.

According to our findings pathos is not directly linked with a persona, but add additional information and serves as a supportive tool to some ideas.

4. Results

The results are the following:

All the modes of persuasion are represented in the articles we have chosen about some famous people. It is important to mention that only ethos is correlated with the people directly, other modes of persuasions are correlated indirectly to the person.

According to our findings appeal to ethos is widely presented in the articles because there is big number of names, occupations and deeds which exist to prove the credibility of persona the article is dedicated to. Ethos is directly connected with the persona of famous person and is the main mode of persuasion in such type of articles.

The ideas of logos are presented with a help of thesis and arguments and this mode of persuasion is not directly correlated with persona unlike ethos.

The ideas of ethos are presented with of emotions and needs of safety.

5. Conclusion

All modes of persuasion can be found in one article it means that authors consciously or subconsciously use the classical rhetoric persuasive tools to influence the addressee and to make a correct image about the topic they convey to the readers. The most preferable mode of persuasion which is directly connected with a person described is ethos, but it is quite important to

use some other rhetorical ideas to create an image of people and to add additional information to the text in order to impress the reader and sway to one's side.

It can be quite valid to continue the investigation of the modes of persuasion and their ability to serve as an image creating tool. It is also possible to investigate the usage of pathos together with the emotional component in texts.

Eferences

1. Потапенко, С. І. (2013). Когнітивна риторика потреб: Стратегії побудови англомовних текстів новин (2-ге вид.). Одеський лінгвістичний вісник.

2. Corbett, E. P. J., & Connors, R. (1999). Classical rhetoric for the modern student (4th edition.). Oxford University Press.

3. Harsin, J. (2015). Regimes of posttruth, postpolitics, and attention economies (2nd edition.). Culture & Critique.

4. Lakoff, G. (2006). The contemporary theory of metaphor cognitive linguistics: Basic readings. Mouton de Gruyter.

5. Maslow, A. (1943). A theory of human motivation. Psychological Review.

6. Richards, J. (2008). Rhetoric. Richards Routledge

7. Tiner, E. (2001). Teaching Freshmen to Reason—And Live—Through Aristotle's Modes of Persuasion. OSSA Conference Archive.

8. Turner, M. (1991). Reading minds. the study of English in the age of cognitive sciences. NJ: Princeton University Press.

9. Harsin, J. (2015). Regimes of posttruth, postpolitics, and attention economies.—Communication, Culture & Critique, № 8(2), 327-333.

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА

УДК 378.147.091.33-027.22:37+373.3.015.31:613]:355

АКТУАЛЬНІСТЬ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ В ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Аршиннік Ганна, магістрантка факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Турчина І. С.**, кафедра дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

У статті розглянуто актуальність здоров'язбереження у шкільній практиці в умовах воєнного стану, визначено фактори, що впливають на погіршення здоров'я в учнів початкових класів, розглянуто комплекс здоров'язбережувальних компонентів для сучасної української школи.

Ключові слова: здоров'язбереження, учні початкових класів, шкільна практика, воєнний стан.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія російської федерації в Україні призвела до різкого погіршення психічного та фізичного здоров'я населення, загострення хронічних хвороб. Тому одним із пріоритетних завдань сучасної системи освіти України є збереження та зміцнення здоров'я учнів, формування ціннісного ставлення до власного здоров'я, створення здорового та безпечного освітнього середовища.

В. Бобрицька зазначає, що «брак сформованої з дитинства потреби в здоровому способі життя несприятливо позначається на адаптації дітей до шкільних навантажень і є причиною подальшого погіршення їх здоров'я» [1, с. 112]. Концептуальні основи здоров'язбереження та його впливу на формування здорового способу життя молодого покоління висвітлено в наукових здобутках В. Бобрицької, Ю. Бойчука, О. Іонової, Н. Кравчук та ін. Теоретичні та прикладні аспекти збереження і зміцнення здоров'я розкрито в дослідженнях Г. Апанасенка, М. Гончаренко, В. Теслюк та ін. Проте бракує досліджень, пов'язаних з аналізом проблеми збереження здоров'я молодших школярів у невизначений період.

Мета – розкрити актуальність здоров'язбереження в шкільній практиці в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України особливо актуальним стало питання збереження життя та здоров'я підростаючого покоління. Від стану здоров'я та освіти залежить якість життя як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Безумовно, школа має виключно позитивно впливати на збереження та зміцнення здоров'я, удосконалення фізичних та психічних можливостей. Бо питання екології школи – питання комфортності і доброзичливості шкільного середовища. Але чи можна назвати сучасних школярів здоровими? Статистика однозначно стверджує: ні. Хоча показники з різних досліджень свідчать: дані про кількість здорових дітей в українських школах можуть суттєво відрізнятися, коливаючись у досить широкому діапазоні від 2% до 80%, що насамперед пов'язане з численним розмаїттям підходів до визначення «здоров'я». І водночас, за даними МОЗ України лише трохи більше 3-10 % дітей (залежно від віку) можна визнати цілком здоровими [2].

Аналіз шкільної практики та наукових досліджень зі здоров'язбереження підтверджує, що на сучасному етапі на здоров'я учнів впливає:

- безпосередня загроза життю і здоров'ю дітей через ракетні обстріли міст та сіл України;
- звуки сирен під час оголошення сигналу «Повітряна тривога»;
- недотримання гігієнічних умов під час перебування в укритті (освітлення, свіжість повітря, температурний режим та ін.);
- постійне перебування у стресових ситуаціях, спричинених війною;
- збільшення часу, проведеного перед комп'ютером, через дистанційне навчання;
- тактика викладання вчителя, яку можна назвати стресовою;
- недостатня поінформованість батьків у питаннях збереження здоров'я учня (відсутність допомоги учневі, вимога від нього більшого, ніж він може);
- нераціональна організація вчителем навчальної діяльності;
- монотонність навчальної діяльності (відсутність чергування видів викладання, домінування репродуктивних методів);
- відсутність системної роботи вчителів з формування цінності здоров'я та здорового способу життя [3, с. 59].

На сьогоднішній день важливим є психологічне здоров'я дітей, що відповідно входить до комплексу здоров'язбереження у сучасних умовах. Діти в шкільному віці ще не здатні повною мірою оцінювати навколишню ситуацію, тому страждають більше за дорослих, коли потрапляють в кризові ситуації. Світ у мережі бачить шокуючі фото, де малеча навчається в метро, а батьки з дітьми ночують у бомбосховищах без нормальних умов. Прокидатися у холодному підвалі та чути звук обстрілів для дітей – це стрес.

У дітей виникають такі психологічні проблеми:

1. страх, що подія повториться;
2. руйнування ілюзії про справедливий світ;
3. відчуття безпорадності;
4. страх власних неконтрольованих емоцій;
5. почуття провини.

У дитини може зафіксуватися у пам'яті картинка подій, побачена під час війни. Вона знову і знову представлятиме найстрашніші моменти події (наприклад, поранених людей, тварин тощо).

Діти, які пережили психотравматичну подію, часто не бачать життєвої перспективи і втрачають інтерес до навчання. Подія, що відбулася, може стати причиною для паузи їх особистісного розвитку.

Тому з урахуванням вище зазначеного, школа, як простір знань та дитинства повинна створити не тільки безпечні умови, а підтримуюче психологічне середовище, в якому дитина зможе пропрацювати свої страхи і позбутись фобій. Звісно, війну неможливо забути, але подолати страх і повернутись до нормального життя – це завдання для сучасної української школи. Вчителі, адміністрація школи, психологи та навіть кухарі, повинні сприяти нормальному емоційному розвитку школярів.

Програми зі здоров'язбереження та формування культури здорового способу життя, прийняті освітньою установою, повинні мати комплексний характер, проводитися системно. Принципи їх проектування: навчання дітей правилам здорового та безпечного способу життя; раціональна організація урочної та позаурочної діяльності; робота з батьками, їх консультації з питань здоров'язбереження; турбота про здоров'я вчителів.

Актуальність здоров'язбереження в шкільній практиці демонструє необхідність у розробці комплексного підходу до здоров'язбереження школярів, який повинен включати [4], [5]:

1. Створення правильно організованого, інклюзивного простору, що забезпечить здоров'я та безпеку всіх учасників освітнього процесу, відповідне облаштування укриттів для захисту учнів та вчителів під час оголошення сигналу «Повітряна тривога»;

2. Освіту в галузі здоров'я та безпеки, яка передбачає набуття учнями компетентностей щодо дотримання здорового способу життя. Реалізація можлива завдяки проведенню уроків «Я досліджую світ», спільних з батьками заходів відповідної тематики: дні та тижні здоров'я, спортивні шкільні свята, участь у спортивних змаганнях, бесіди про здоров'я, оформлення класних та шкільних куточків здоров'я тощо.

3. Фізичне виховання та рухову активність. Реалізація цієї умови передбачає проведення уроків фізкультури, рухову активність у школі та поза її межами. Під час перебування дітей в укритті доцільним є проведення невеликих руханок для відновлення спокою та контролю. Наприклад, руханка Світлани Ройз та групи ТНМК «Крокуй до укриття» містить чіткі інструкції, допомагає скерувати активність, відновити почуття безпеки, зняти емоційне напруження.

4. Здорове харчування, що передбачає оновлення шкільного меню за рекомендаціями ВООЗ та МОЗ України, добір «здорових» продуктів, які можна купити в шкільних буфетах, їдальнях, торгових автоматах тощо, ознайомлення батьків з принципами здорового харчування через перегляд ними ролика на Ютуб «Тарілка здорового харчування».

5. Діяльність медичної служби для профілактики захворювань, супроводу учнів з хронічними захворюваннями. Особливо актуальною стає робота медпрацівників під час перебування дітей в укриттях, адже стресові ситуації можуть негативно впливати на фізичне та психічне здоров'я учнів.

6. Діяльність соціально-психологічної служби з метою підтримки емоційного та психологічного благополуччя учнів. Для забезпечення психологічного комфорту учнів в укриттях та бомбосховищах можливим є виконання вправ, що дозволять знизити тривожність: потерти вуха дитині, потягнутися, виконати вправи на рівновагу, поспівати чи продекламувати разом. Окрім цього, корисним для збереження психічного та фізичного здоров'я дітей буде використання арт-терапевтичних практик (казкотерапія, мандалотерапія, пісочна терапія, техніка «Ляльки-персони» тощо), техніки BodyPercussion.

7. Залучення батьків до роботи над збереженням життя та здоров'я учнів. Ознайомлення батьків з психологічними та терапевтичними практиками, які дозволять знизити тривожність та заспокоїти дитину під час слідування в укриття та перебування в ньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, діяльність як вчителя, так і школи в цілому повинна бути спрямована не тільки на навчання дітей, а головне на збереження їх здоров'я під час освітньої діяльності в умовах воєнного стану. Важливим елементом здоров'язбереження в шкільній практиці є запровадження комплексу заходів, які повною мірою будуть захищати дітей від негативного впливу сучасних умов. Перспективами подальших досліджень є розробка методів та прийомів психолого-педагогічного супроводу дітей, які пережили травмівні події.

Література

1. Бобрицька В.І. Формування здорового способу життя у майбутніх учителів: монографія /В.І. Бобрицька. Полтава: ТОВ «Поліграфічний центр «Скайтек», 2018. 432 с.
2. Вплив школи на здоров'я і характер дитини. URL: https://zn.ua/ukr/family/vpliv-shkoli-na-zdorovya-i-harakter-ditini-247098_.html (дата звернення: 12.10.2022)
3. Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі: колективна монографія [за заг. ред. Л.М. Рибалко]. Тернопіль: Осадца В.М., 2019. 400 с.
4. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С.М.Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек», 2022. 140 с.
5. «HealthySchools: заради здорових і радісних школярів. Практичне керівництво для навчальних закладів». Авторський колектив: Василашко І., Гущина Н., Демура О., Деркач Т., Зінченко А., Козловська Т., Патрикеева О., Саприкіна М. К.: Видавництво «Юстон», 2019. 54 с.

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ З СІМ'ЯМИ УЧНІВ

Боєцька Аліна, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Останіна Н. С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Автор статті висвітлює сутність проблеми взаємодії школи і сім'ї та їх роль у формуванні особистості дитини. Зроблена спроба визначити та розкрити трансформаційні процеси українського суспільства, їх масштаби та глибину; суперечності останніх років, що негативно позначилися на становищі сім'ї, яка опинилася на межі кризи і значною мірою втратила здатність виконувати свої основні соціалізуючі функції. Подається ситуація, коли діти і підлітки, позбавлені коректного психолого-педагогічного супроводу у період дорослішання, залишаються наодинці зі своїми проблемами і нерідко намагаються їх розв'язувати за допомогою деструктивних, асоціальних дій і вчинків. Автор наголошує, що одним із шляхів виходу з цієї ситуації може слугувати грамотно організовані співпраця і партнерство сім'ї та школи у вихованні підростаючої особистості, підготовки її до самостійного життя.

Ключові слова: взаємодія, школа, сім'я, партнерство, актуальні проблеми.

Актуальність теми. На сьогодні сім'я відіграє визначальну роль не лише у формуванні особистості дитини, а й суспільства в цілому. Сім'я разом зі школою створює той найважливіший комплекс факторів і умов виховного середовища, який визначає ефективність всього освітнього процесу. У Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» підкреслюється: «В основу національного виховання мають бути покладені принципи єдності сім'ї і школи, наступності і єдності поколінь. Школа має продовжувати родинно-сімейне виховання, працювати в тісному контакті з батьками, налагоджувати взаємозв'язок між школою і родиною, бо це – основа, передумова підвищення активності навчання та виховання» [2].

Трансформаційні процеси українського суспільства, їх масштаби та глибина, суперечності останніх років негативно позначилися на становищі сім'ї, яка опинилася на межі кризи і значною мірою втратила здатність виконувати свої основні соціалізуючі функції. Діти і підлітки, позбавлені коректного психолого-педагогічного супроводу у період дорослішання, залишаються наодинці зі своїми проблемами і нерідко намагаються їх розв'язувати за допомогою деструктивних, асоціальних дій і вчинків.

Так у 2021 році стосовно дітей учинено 9677 злочинів, у тому числі 2885 – тяжких та особливо тяжких. Від протиправних діянь потерпіло 10 590 дітей, у тому числі 2961 малолітня дитина (до 14 років). Найпоширенішими злочинами залишаються крадіжки, тобто майнові злочини, які складають майже 66 % усіх злочинів, скоєних підлітками. На кінець минулого року у підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України перебувало 14 тис. 213 дітей. Із них: 1 тис. 777 дітей віком до 11 років; 1 тис. 557 дітей віком від 11 до 14 років; 5 тис. 665 дітей віком від 14 до 16 років; 6 тис. 814 дітей віком від 16 до 18 років. Непокоїть той факт, що на обліку перебувають дівчата – 860 осіб) [15].

Найбільша кількість дітей, які перебувають на обліку, це учні загальноосвітніх навчальних закладів – 7 тис. 915 осіб. У минулому році поставлено на облік 1 тис. 830 дітей, схильних до вживання алкогольних напоїв, із них з діагнозом «алкоголізм» – 26 осіб. Поставлено на облік 887 дітей, схильних до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, з них з діагнозом «наркоманія» – 62 особи.

До адміністративної відповідальності притягнуто 2006 неповнолітніх за вчинення дрібного хуліганства (ст. 173 КУпАП), 7796 – за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і появу в громадських місцях у стані сп'яніння (ст. 178 КУпАП), 3998 – за доведення дорослими особами неповнолітніх до стану сп'яніння (ст. 180 КУпАП) [15]. Одним із шляхів виходу з цієї ситуації може слугувати грамотно організовані взаємодія і партнерство сім'ї та школи у вихованні підростаючої особистості, підготовки її до самостійного життя.

Розкриваючи сутність поняття взаємодія у розумінні Л. Назаренко, взаємодія є інтегрованою соціально-педагогічною системою, що об'єднує взаємодіючі між собою структури чи процеси, що становлять єдине ціле і виконують спільну функцію, є відкритими для будь-яких зовнішніх впливів, різноманітних чинників і обумовлюють спрямування практичної діяльності. Виходячи з цього взаємодія сім'ї і школи є цілеспрямованим педагогічним процесом усіх суб'єктів, що сприяє взаємозбагаченню та посиленню виховного потенціалу [7].

Проблема взаємовідносин сім'ї та школи виникла відносно недавно в педагогіці. До ХХ ст. в зарубіжній та вітчизняній педагогіці існував чіткий поділ виховання сімейного і виховання в закладі освіти. Діти здобувають освіту, виховуються і навчаються не лише в школі [12]. Їх розвиток продовжується і поза стінами школи і, насамперед – у сім'ї. Сім'я – один із головних виховних інститутів, значення якого у формуванні особистості дитини важко переоцінити. Згодні, що лише в сім'ї, під керівництвом та за допомогою батьків дитина пізнає навколишній світ у всіх його складностях і проявах, у сімейному колі проходить моральне становлення дитини, формуються світогляд та естетичні смаки. За цих обставин, в умовах сучасної моральної, політичної і економічної кризи ми бачимо, що сім'я забезпечує морально-етичну та психологічну підтримку дитині, виконуючи функцію накопичення та захисту гуманістичних цінностей, формування моральної свідомості людини, забезпечуючи природне прагнення підростаючої особистості до самореалізації.

Таким чином, ті зміни, які спостерігаються в українському суспільстві, з одного боку, сприяють саморозкриттю і самореалізації підростаючої особистості дитини, стимулюють до пошуку нових форм і методів роботи з ними, а з іншого – виявляють дефіцит гуманізму у стосунках між людьми, у тому числі і в самій сім'ї, обумовлюють труднощі і проблеми сімейного виховання, в основі яких проявляється недостатньо сформований рівень гуманістичних цінностей та педагогічної культури дорослих та суспільства загалом у доборі виховного змісту і методів.

Проблема полягає й у тому, що сучасна українська сім'я у більшості випадків не готова до виховання базових гуманістичних цінностей у дітей в наслідок браку педагогічних знань, нерозуміння вікових особливостей дітей, морального і етичного невігластва, переживає кризу, вирішення якої залежить від консолідації зусиль у цьому плані зі школою, створення умов для підвищення педагогічної культури. Вирішення цієї ситуації потребує уваги і значних зусиль з боку вчених і практиків, розробки відповідних методик, врахування педагогічного досвіду.

Взаємовідносини школи і сім'ї мають довготривалу історію. Як будь-яка історія починається з перших кроків, а будь-яка будівля – з фундаменту, так і становлення людської особистості бере початок у сім'ї. Значення батьків в розвитку особистості дитини переоцінити неможливо, адже батьки складають перше оточення дитини, в якому вона здобуває важливий життєвий досвід, знання про себе і пізнає навколишній світ; тут проходить її громадянське становлення, формується світогляд.

На рубежі ХІХ і ХХ століть вперше виникає ідея взаємодії школи та сім'ї у процесі виховання дитини. Єдність сім'ї і школи відіграє важливу роль у вирішенні завдань всебічного розвитку та виховання школяра. На думку К. Ушинського, шкільне виховання повинно стати логічним продовженням домашнього. Саме сім'я повинна закласти в дитині фундамент моральної самосвідомості, а школа повинна створити оптимальні умови для реалізації внутрішнього потенціалу дитини, закладеного природою і сім'єю. Таким чином К. Ушинський вже вказував на єдність цілей і спільних поглядів сім'ї і школи [13].

Свого часу у працях П. Лесгафта робиться акцент на істотну роль сім'ї та сімейному вихованню у розвитку дитини. На думку автора, в ранньому дитинстві, в атмосфері сімейних відносин закладаються основи фізичного і психічного здоров'я дитини, формується тип дитячої особистості. А з початком навчання рівнозначний вплив набуває і школа. Саме П. Лесгафт сформулював основні принципи, на яких повинні будуватися взаємини з дитиною в сім'ї та в школі:

- організації відповідних гігієнічних умов розвитку дитини, що впливають на її духовний розвиток;
- неприпустимості свавілля в діях дорослих (батьків або педагогів);
- суворого дотримання відповідності слів і справ при взаємодії з дитиною, так як найбільш важливим для неї є справа, а не слово;
- поваги до особистості дитини з самого початку життя [5].

Вирішенню проблеми взаємодії школи та сім'ї значної уваги надавав А. Макаренко. Він досліджував шляхи взаємодії сім'ї і школи „через дитину» та віддавав пріоритет школі, що не лише виховує дитину, а й допомагає батькам у вихованні дитини. На думку педагога зусилля родини мають бути спрямовані на оволодіння новими виховними методами і створення сприятливої виховної атмосфери у сім'ї. Водночас педагог засуджував використання у сімейному вихованні „вичитування моралі» та громадського осуду, які більше шкодять, аніж допомагають дитині [6].

Періодом пильної і глибокої уваги до проблеми відносин школи і сім'ї стали 60-80-ті роки ХХ століття. У цей час з'являються численні наукові роботи і публікації з визначеної проблеми. На виявлення сутності та найбільш ефективних форм взаємодії суб'єкта та об'єкта виховного процесу в різних інститутах виховання були спрямовані дослідження різних науковців. Ми поділяємо думку В.Сухомлинського, який стверджував: «У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами, якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи» [1].

В. Оржеховська переконливо доводить, що виховання дітей у школі і сім'ї – це нероздільний процес з єдиною метою, який зорієнтований не лише на спільні зусилля навчального закладу і сім'ї у вихованні школярів, а й на їх виховну співпрацю у цьому процесі, де здійснення процесу, передбачає єдино спрямовану взаємодію у взаємозалежній діяльності в системі стосунків батьків і педагогів: «Стосунки співпраці передбачають рівність сторін, взаємну доброзичливість і повагу» [7].

Серед сучасних українських вчених вагомі внески у дослідженні ролі сім'ї і школи у вихованні дітей зробили: І. Вінниченко, Л. Балясна, Л. Вовк, О. Киричук, Б. Кобзар, М. Коваль, Ю. Столяров, О. Сухомлинська, Т. Сущенко та інші. Поряд з цим вони підіймали питання взаємодії сім'ї і школи в організації позакласної виховної роботи, змістовного наповнення часу вільного від занять [1], [10], [11], [12].

Теоретико-прикладні аспекти взаємодії сім'ї і школи у вихованні дітей висвітлені в працях Л. По-валій, Т. Виноградової, О. Пухти, О. Хромової [8], [1], [14]. Важливо відмітити, що науковці ґрунтуючись на досягненнях сучасної психолого-педагогічної науки, враховуючи практичний досвід і особливості нинішніх реалій, роблять спробу визначити найбільш актуальні проблеми сімейного виховання дітей різних за віком і винайти оптимальні шляхи усунення наявних у цьому процесі недоліків через залучення батьків до взаємодії з закладами освіти.

Характеризуючи сучасний стан української родини, В. Постовий звертає увагу на значне зниження показників матеріального рівня життя та здоров'я членів сімей: батьків і дітей, демографічні кризи, втрату духовних ідеалів, ціннісних орієнтацій. На його думку на виховній функції сучасної сім'ї негативно позначаються нуклеаризація, послаблення родинних зв'язків,

зменшення комунікативних можливостей батьків і дітей, зміна стереотипів поведінки, сімейних цінностей, переоцінка досвіду сімейного життя, тощо. Педагог радить: «Для успішного здійснення виховання дитини зосереджувати увагу батьків і педагогів на достовірності, об'єктивності й повноті інформації, на основі якої здійснюється сам виховний процес» [9]. Виходячи з цього, в нових соціально-економічних умовах, він вказує на необхідність поєднувати елементи наукової педагогіки та родинно-національної етнопедагогіки, які мають забезпечити можливості використання народних традицій, звичаїв та обрядів у підготовці батьків, вихователів і педагогів до здійснення ними виховної функції та сприятимуть підвищенню педагогічної культури сім'ї.

У сучасних умовах дефіциту спілкування, зайнятості батьків, демократизації суспільних відносин, впровадження передових технологій, надзвичайно гостро постає проблема розробки і впровадження курсів підвищення педагогічної культури батьків, ознайомлення їх з сучасними методиками виховання дітей. Такий обмін педагогічним досвідом із виховання дітей стимулює батьків до критичного розуміння педагогічних упущень, коли виховання в сім'ї здійснюється на низькому педагогічному рівні. У цих випадках педагогам при взаємодії з батьками потрібно дотримуватись педагогічного такту у спілкуванні, викликати інтерес і стимулювати їх до самовдосконалення, педагогічного зростання, а отже до кращого виховання дітей. На думку В. Постоного: «Сім'я – це є еволюційно та кореговано утворена цілісність на основі духовних, кровно-родинних та матеріально-економічних ціннісних зв'язків особистостей. Вони виражаються у взаємній довірі, бажаннях, чесності, чистоті помислів і відносин, взаємо підтримці, вірності у подружньому житті, задоволеності статевими відносинами, народженням та вихованням дітей, веденням домашнього господарства, забезпеченні матеріально-побутовими умовами, спільною працею і відпочинком та іншими обставинами, що гармонізують життя сім'ї і виховання в ній дітей, передачу їм соціально-емоційного досвіду» [9].

На думку О. Докукіної, сутність взаємодії сім'ї і школи полягає у реалізації зв'язків і відносин суспільної установи і малої групи через:

- педагогічну діагностику сім'ї;
- визначення мети і завдань спільної виховної роботи з учнями та їхніми батьками;
- планування спільної з батьками роботи щодо виховання дітей та підвищення готовності батьків до взаємодії зі школою;
- організацію різних форм взаємодії сім'ї і школи;
- контроль та облік спільної роботи;
- стимулювання узгоджених і взаємозумовлених дій педагогів і батьків, корекцію спільної діяльності.

Досліджуючи особливості взаємодії сім'ї і школи, Т. Кравченко звертає увагу на той факт, що саму взаємодію слід відрізнити «від звичайного впливового процесу, який є намаганням викликати певну зворотну відповідь реципієнта. Будь-яка взаємодія лише розпочинається з впливових, намагальних учинків, частина з яких може відігравати демонстративну, а часом і безрезультатну роль» [4]. У розумінні дослідниці взаємодія є вищим рівнем зв'язку соціальних суб'єктів, ознаками якого є взаємовплив, взаємопроникнення на основі поєднаної системи дій. Зокрема, Т. Кравченко визначає наступні форми і методи взаємодії (як способи продукування дії педагогів і батьків): кваліфікована педагогічна допомога батькам у складних життєвих ситуаціях; організація і проведення лекцій, бесід, педагогічних практикумів; конференцій з обміну досвідом, обмін думками, диспути і дискусії, «круглі столи», консультації; зустріч батьківської громадськості з вчителями та адміністрацією школи; відкриті уроки; вико-нання батьками доручень, пов'язаних з вихованням дітей; спільні заняття батьків і дітей; участь батьків в управлінні школою; ознайомлення батьків з концепцією розвитку школи, освітніми і вихов-ними програмами [4].

Висновок. Взаємодія сім'ї і школи є важливою умовою виховання базових гуманістичних цінностей у школярів, а врахування основних тенденцій, типів сімей дозволить

подолати труднощі і проблеми виховного процесу, визначити оптимальні шляхи його реалізації. Вважаємо, що співпраця сім'ї і школи має ґрунтуватися на взаємоповазі, рівноправному партнерстві. Педагогічний колектив та колектив батьків – це має бути єдиний живий організм, об'єднаний спільною метою, гуманними стосунками та високою відповідальністю.

Література

1. Виноградова Т.В. Батьківські збори. Х.: Вид. група «Основа», 2006. 237 с.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К.: Радуга, 1994. 62 с.
3. Коваль Л., Зверева І., Хлебик С. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1997. 390 с.
4. Кравченко Т. Соціалізація дітей шкільного віку: результати педагогічної діагностики. *Рідна школа*. 2008. № 12. С. 19–22.
5. Лесгафт П.Ф. Сімейне виховання дитини та його значення: Навчальний посібник.– М.: Просвещение, 1992. 200 с.
6. Макаренко А.С. Про виховання в сім'ї: хат. пед. твори / [Набере. стаття Є. Мединський та І. Петрухіна]. – М.: Учпедгиз, 1955. 320 с.
7. Назаренко Л.М. Сутність та особливості моделі родинно-шкільного виховного простору // Виховна робота в школі. – Харків: Основа, 2005. № 3. 2–13 с.
8. Повалій Л. В. Взаємодоповнююча роль школи і сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 1. 401-410 с.
9. Постовий В. Гармонія і дисгармонія стосунків батьків та дітей у сучасній родині. *Рідна школа*. 2001. № 7. 33–36 с.
10. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. – К., 2006. 47 с.
11. Сущенко Т. І. Психологічні особливості реалізації особистісно орієнтованого педагогічного процесу *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 53. 316-324 с.
12. Оржеховська В.М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології і моделі. – Х.: Видавництво «Точка», 2007. 192 с.
13. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Тв.: в 6 т. – К.: Держ. учбово-педагогічне вид-во, 1954. – Т. 4. 518 с.
14. Хромова О.Л. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – К. 2013. Вип. 17(2). 391-399 с.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212²⁴). URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

УДК 159.9

ОСНОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ

Боришкевич Катерина, учениця 10 класу Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Литовченко Н. Ф.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті здійснено порівняльний аналіз використовуваних в сучасній психології ситуацій понять життєві ситуації, критичні ситуації, кризові ситуації, надзвичайні ситуації, травмівні ситуації, екстремальні ситуації. Показано, що визначною універсальною істотною ознакою екстремальної ситуації фактор небезпеки – фактор впливу безпосередньої загрози здоров'ю, життю чи перешкоджання /припинення діяльності з забезпечення виконання життєво важливих задач. Ця універсальна ознака дає підстави трактувати екстремальну ситуацію як травмівну ситуацію, яка спричиняє психотравму.

Психологічна сутність екстремальної ситуації полягає в тому, що сила психо-травмуючого чинника перевищує можливості особистості (наявний досвід, ресурси, тощо), необхідні для адаптивної реакції на цю ситуацію.

Ключові слова: *життєва ситуація, критична ситуація, кризова ситуація, надзвичайна ситуація, травмізна ситуація, екстремальна ситуація, травма.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Психологія ситуацій є одним із сучасних найважливіших векторів розвитку психологічної науки, оскільки дозволяє здійснювати дослідницький пошук у напрямку розуміння проблеми співвідношення **внутрішнього** світу людини та **зовнішнього** впливу ситуацій [4].

У сучасній психології існує багато схожих термінів: життєві ситуації, критичні ситуації, кризові ситуації, надзвичайні ситуації, травмівні ситуації, екстремальні ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвими ситуаціями Д. Магнуссон [8] називає такі елементи світу, які людина може сприймати, пояснювати і переживати, як такі, які мають відношення до неї чи її поведінки, тобто впливають на людину.

Л. Ф. Бурлачук та О. Ю. Коржова визначають життєву ситуацію як найбільш важливу на життєвому шляху, яка є стрижневим поняттям в дослідженні часу особистості [2]. Л.Ф. Бурлачук вважає, що життєва ситуація відрізняється від інших ситуацій тим, що вона є найбільш значимою і важливою для людини і виступає індикатором прояву особливостей внутрішнього світу людини.

І. Ващенко та І. Ананова [4] розрізняють в структурі життєвих ситуацій об'єктивний та суб'єктивний бік. Об'єктивний аспект життєвих ситуацій складають сукупність елементів зовнішнього середовища, а суб'єктивний – особистість, як активний діяч (суб'єкт) життєвої ситуації. Людина, активний діяч ситуації, визначає власну життєву ситуацію виходячи з власних життєвих цінностей, значень і смислів, минулого досвіду, і у процесі взаємодії з ситуацією трансформує її.

Близьким за значенням до поняття «екстремальна ситуація» є також поняття «критична ситуація». Під критичною ситуацією у сучасній психології розуміють ситуацію, яка є екстраординарною в життєвому досвіді людини, суттєво впливає на неї, обумовлює зміни в структурі особистості, трансформує її. Сприйняття ситуації як критичної – це суб'єктивний компонент, а об'єктивний компонент представлений впливом зовнішніх, предметних і соціальних факторів. Всі критичні ситуації, зазначають науковці, супроводжуються переживанням сильних емоцій [3,5, 7, 11,12].

Т. М. Титаренко [10] порівнює критичні (кризові) ситуації з роздоріжжям на життєвому шляху. В критичній ситуації під загрозою опиняється життєвий задум, плани на майбутнє, руйнується взагалі світосприймання, людині необхідно переглянути, а іноді навіть відмовитися від прийнятих нею цінностей, ідеалів і смислів. Т.М. Титаренко вважає, що у кризовій ситуації особистість втрачає психічну гнучкість, її сприймання спрощується, стає надто прямолінійним, можливе тимчасове порушення адаптації до обставин, які незворотно змінилися. Переживання критичної ситуації супроводжується, на думку Т.М. Титаренко, паралічем волі, який не дає змоги діяти, гнівом або апатією, що разом заважають реальному погляду на речі.

Відомий дослідник проблеми переживання Ф.Ю. Василюк у книзі «Психологія переживання» [3] критичну ситуацію розглядає як таку життєву ситуацію (він називає її «ситуацією неможливості»), яка зіштовхує людину з неможливістю реалізувати внутрішню необхідність (важливі потреби та цінності) свого життя, а тому викликає переживання. Ф.Ю. Василюк виділяє 4 основних поняття, якими описується критичну ситуацію: стрес, фрустрація, конфлікт і криза.

Отже, критична ситуація визначається дослідниками як ситуація, що призводить до різкої зміни основних характеристик життєдіяльності та особистості.

Цікаво, що китайський ієрогліф слова «криза» відображає всю складність цього поняття. Цей ієрогліф означає і катастрофу, і водночас можливість, які відкриваються перед людиною в переживанні кризи. Критична ситуація по-різному переживається людьми: вона може спричинити деструктивні зміни особистості, зростання тривожності, динаміку руйнівних тенденцій особистості, але частина людей після переживання критичної ситуації може відчувати новий поштовх до розвитку, самоактуалізації.

В ряду вищезгаданих понять також маємо охарактеризувати травмівну ситуацію. Поняття «травмівна ситуація» - не нове у психології. Видатний хірург М.І. Пирогов називав війну травматичною епідемією і вперше зауважив, що «травма вражає цілий організм набагато глибше, ніж раніше це уявлялося». Душевний стан пораненого сильно впливає на хід його лікування. За спостереженнями М.І. Пирогова, переможці одужують швидше, ніж переможені, зустріч з рідними і близькими виявляється більш терапевтичною, ніж численні приписи лікарів, і навпаки, страхи, душевні хвилювання можуть завдати смертельного удару організму пораненого бійця [9].

У сучасній психології існує багато різноманітних підходів, які визначають різні аспекти даного поняття. Науковці погоджуються з тим, що основними ознаками травмівної ситуації є вихід ситуації за межі буденності та особистого досвіду переживань людини, раптовість, відчуття внутрішньої напруженості, безвихідності, нездатності вплинути чи змінити ситуацію [1,3, 4, 7, 11, 12, 13]. Дзюба Т.М. вказує що для переживання травмівної ситуації характерні зміни самооцінки та мотивації, а також активізація переживань як особливої внутрішньої роботи по подоланню життєвих подій або травм і вимагає залучення ресурсів для подолання ситуації. Виникнення порушень внутрішнього світу людини та діяльності зумовлює не сама травмівна ситуація, а суб'єктивне сприймання цієї ситуації [7].

Основні характеристики травмівної ситуації наближають дане поняття до поняття екстремальної ситуації, оскільки фундаментальна ознака травмівної ситуації – загроза життю чи здоров'ю людини, руйнування світосприймання та сприймання себе. Таким чином, багато дослідників ототожнюють поняття екстремальної ситуації з поняттям надзвичайної ситуації та травмівної ситуації [1, 4, 7, 9,11, 12, 13].

Мета дослідження: виокремити істотні психологічні ознаки екстремальної ситуації.

Аналіз психологічних наукових публікацій показав, що більшість авторів вказують визначною *універсальною істотною ознакою екстремальної ситуації фактор небезпеки* – фактор впливу безпосередньої загрози здоров'ю, життю чи перешкоджання /припинення діяльності з забезпечення виконання життєво важливих задач [5, 6, 7, 9, 11, 13].

В психологічній літературі екстремальні ситуації класифікуються за різними ознаками. Наприклад за ступенем раптовості (прогнозовані та непрогнозовані), за масштабом (локальні, транскордонні, тощо), за тривалістю (короткочасні та затяжні - такі екстремальні ситуації, які супроводжуються забрудненням навколишнього середовища), за джерелами походження (техногенні, природні, соціальні) [9].

Психологічна сутність екстремальної ситуації полягає в тому, що сила психотравмуючого чинника **перевищує** можливості особистості (наявний досвід, ресурси, тощо), необхідні для адаптивної реакції на цю ситуацію.

John Leach називає поняття «екстремальний», як відзначений більш інтенсивними подразниками навколишнього середовища та реальним або уявним браком контролю над ситуацією, наприклад, виживання в морі на рятувальному плоту, суворому тюремному таборі тощо; або коли специфічні подразники навколишнього середовища навмисно використовуються проти людини з метою підірвати її волю чи опір (наприклад, обставини переживання полону чи перебування у заручниках) [13].

Науковці вважають, що переживання екстремальної/травмівної ситуації, якими б специфічними не були ці переживання, є **нормальними** реакціями на **ненормальну** ситуацію. Основними факторами аномального середовища (як зазначає John Leach) є: психологічні

(ізоляція, сенсорна депривація, сенсорне перевантаження, депривація сну, тимчасова дезорієнтація); психофізіологічні та психосоціальні (наприклад, культурне приниження) [13].

Внаслідок переживання екстремальної ситуації:

- ▶ Виникає перенавантаження психо-фізіологічних механізмів відображення.
- ▶ З'являються неререфлексовані прояви психічної діяльності.
- ▶ Знижується рівень автономності особистості.
- ▶ Дезорганізація процесів смислоутворення.
- ▶ Порушення вірогіднісного прогнозування. [5,7,11].

Висновки. На сучасному етапі розробки проблеми екстремальних ситуацій актуальним є питання їх наслідків для психічного та соціального благополуччя людей, на відміну від підходу минулих років, де найбільшу заклопотаність у фахівців викликали такі наслідки екстремальних ситуацій як кількість загиблих, каліцтва чи хвороби. Зокрема, особливу увагу науковців та психологів-практиків привертає ризик формування симптомів ПТСР у деякої частини людей, які пережили екстремальну ситуацію. З часом у таких людей розвиваються симптоми так званого повторного переживання – флешбеки, інтрузії, порушення сну, сильні емоційні реакції у відповідь на нагадування про подію, уникнення, напруженість, постійне очікування небезпеки [12].

У сучасній психологічній науці накопичується все більше даних про ресурси резилієнтності особистості, конструктивні можливості переживання травмивного досвіду, про так зване посттравматичне зростання особистості. Перші дослідження такого феномену здійснив Tedeschi R.G. у 1996р. і запропонував трактувати посттравматичне зростання як позитивні психологічні зміни особистості в результаті переживання травматичних або екстремальних ситуацій [14].

Література

1. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита. URL: http://www.psy.omsu.ru/docs/term/termpaper_21111964.pdf
2. Бурлачук Л.Ф., Коржова Е.Ю., Введение в психологию жизненных ситуаций. URL: <https://lib.co.ua/psychology/burlachuklfkorgovaey/psihologijagiznennyhsituaciy.jsp>
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. Москва: МГУ, 1984. 199 с.
4. Ващенко І., Ананова І. Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/185695/185277>
5. Вінтюк Ю. Найпоширеніші надзвичайні ситуації у повсякденності та типові способи населення реагувати на них. *Особистість в екстремальних умовах: особливості і наслідки*: Матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції м. Львів, 21 травня 2021 р. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/8361/1/%D0%97%D0%B1%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%202021.pdf>
6. Губанов В. М., Михайлов Л. А., Соломін В. П.. Надзвичайні ситуації соціального характеру і за хист від них. URL: https://www.studmed.gubanov-vm-mihaylov-la-solomin-vp-chrezvychnayne-situacii-socialnogo-haraktera-i-zaschita-ot-nih_c53a92867f6.html
7. Дзюба Т.М. Травмуюча ситуація в життєдіяльності людини: URL: https://univd.edu.ua/general-publishing/konf/30_03_2017/pdf/9.pdf
8. Магнуссон Д. Психологія соціальних ситуацій. URL: <https://studfile.net>
9. Психологія екстремальних ситуацій. URL: <http://weblib.pp.ua/vvedennya-v-psihologiyu-ekstremalnih-situatsiy-istoriya-ta-etapi-stanovlennya-ekstremalnoyi.html#b53575>
10. Титаренко Т.М. Свобода ставлення до скрутних обставин. Життєва криза очима психолога. URL: https://upsihologa.com.ua/tytarenko_crisis4.html
11. Ярошок Ю.В. Регуляція психічного напруження військовослужбовців в екстремальних умовах службової діяльності: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня к. психол. н.: 20.02.02 Військова педагогіка і психологія. Хмельницький, 2020. 18 с.

12. Mueller M. Recovering from Post Traumatic Stress Disorder. Oxford Cognitive Therapy Centre. Warneford Hospital. Oxford, 2007.

13. Leach John. Psychological factors in exceptional, extreme and torturous environments. Psychological factors in exceptional, extreme and torturous environments. URL: <https://extremephysiolmed.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13728-016-0048>

14. Tedeschi, R.G. (1996). The post-traumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // Journal of Traumatic Stress. – Vol. 9. P. 455-471.

УДК 159.922.76-056.34:616.896

ВИДИ ВІДХИЛЕНЬ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Васильєв Денис, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Литовченко Н. Ф.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті розглядаються сутність дизонтогенезу та основні його види у особистісному розвитку дітей: недорозвинення, затримка психічного розвитку, спотворений, дефіцитарний. Вказуються причини, розкриваються психологічні ознаки основних видів відхилень особистісного розвитку дітей. Акцентується увага на аутизмі, як варіанту спотвореного розвитку дітей, що найбільш часто виявляється у період дошкільного віку, оскільки у цьому віковому періоді значно прискорюються процеси розумового і соціального розвитку особистості.

Ключові слова: розвиток, аномальна поведінка, дизонтогенез, види дизонтогенезу, аутизм, дошкільний вік.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кількість дітей з особливими потребами, які потребують психологічної допомоги суттєво збільшилася, що зумовлює проведення психокорекційної роботи з ними. Вона має ґрунтуватися на свідомому розумінні причин перебігу певної психологічної вади в онтогенезі. Виділення типів дизонтогенезу, їх причин, надання об'єктивної характеристики дітей з порушеннями психічного розвитку є нагальною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою відхилень у особистісному розвитку займалися Е. Блейлер, В. Братусь, К. Гілберт, Т. Петерс, В. Лебединський, П. М'ясоїд, В. Столін, В. Худік та ін. Психологічні дослідження дітей з вадами психічного розвитку, які є основою психокорекційної роботи проведено А. Обухівською, К. Островською, В. Синьовим, Т. Скрипник, Д. Шульженко та ін.

На нашу думку, варто уточнити основні типи дизонтогенезу та їх прояви у дошкільному віці, оскільки вибір видів і форм психологічної корекційної роботи та її успішність залежить від правильної постановки психологічного діагнозу та розуміння суті певного виду дизонтогенезу.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності, критеріїв виділення та основних проявів видів психологічного дизонтогенезу саме у дошкільному дитинстві, оскільки у цьому віці значно зростає кількість відхилень у розвитку.

Виклад основного матеріалу. У сучасних джерелах відмічається, що останнім часом все частіше трапляються випадки, які можна пояснити лише з позиції, коли враховано межу психічної норми й аномалії [8]. Зокрема Г. Бреслав наголошував, що тривалий час всі відхилення у психологічній науці розглядалися крізь призму делінквентної (аномальної) поведінки особи. При цьому дотримувалися наступного поділу відхилень на типи: а) порушення поведінки; б) особистісні порушення; в) незрілість; г) асоціальні тенденції [2].

Причини означених типів – поєднання спотворених біологічних і соціальних факторів, перенесені хвороби, різного роду травми, неврози. Водночас акцентували увагу лише на тих, вплив яких не призвів до виникнення тяжких патологій у розвитку загалом. Також було введено в обіг таке наукове поняття як аномальні діти. До означеної категорії відносять дітей, яким притаманні негаразди зору, слуху, сліпоглухі та глухонімі особи, а також діти з чітко виразними симптомами порушення мислення, мовлення, загалом розумово відсталі, діти з затримкою психічного розвитку, або зі значними дефектами опорно-рухового апарату та його найбільш тяжкі форми.

Основними детермінантами таких порушень може бути спадковість (генетичний чинник), негативна дія факторів середовища (техногенні катастрофи), перенесені батьками хвороби та їх ускладнення, тяжкий перебіг вагітності, рідкісні хвороби, інфекції, а також дитячі хвороби, тяжко перенесені щеплення, травми під час пологів або тяжкі ураження ЦНС, зокрема головного мозку. Згідно висловлених думок Б. Братуся, аномальним розвитком вважається така його динаміка, за якої яскраво помітно відторгнення людини від соціального світу, її родової суті [1, с. 51]. Отже, за таких умов не можна існувати (жити) як цілком здорова людина.

Як бачимо, дана проблема стосується психічного здоров'я особистості. У цьому відношенні В. Худік підкреслив, що висхідним моментом аномального розвитку є неузгодженість, пригніченість власної самореалізації, що призводить до цілковитого спотворення самої сутності розвитку особистості (загалом людини) [9, с. 34]. На даному етапі розвитку наукового знання, як стверджує П. М'ясоїд, більш доцільно використання терміну ненормативний розвиток, який в цілому зводиться до певної психічної аномалії, синонімом якої є поняття дизонтогенезу у порівнянні з психічною нормою [6, с. 48]. При цьому визначальною ознакою за такого розуміння дизонтогенезу є власне дефект, який розуміють і співвідносять з органічним ураженням ЦНС (насамперед, головного мозку), що зумовлено специфічною дією (-ями) одного або декількох факторів: генетичного (мутація, зміни у хромосомному ланцюгу та ін.) та негенетичного (травми, інтоксикація організму, інфекції тощо).

Отже, головним чином наявні органічні ушкодження, які мають місце на рівні організму. В цілому значний внесок у дослідженні психологічного дизонтогенезу дітей і підлітків було зроблено В. Лебединським. Зокрема ним було виокремлено 4 критерії у визначенні вад психічного розвитку, який він позначив як психічний дизонтогенез [4, с. 27]. Так, за критерієм рівень і характер локалізації вади розрізняють власне або частковий, що визначається недорозвиненістю окремих функцій (гнозис, праксиз, мовлення), або загальний дизонтогенез, що зумовлений порушенням діяльності коркових і підкоркових систем головного мозку, що пов'язані з процесами регуляції. Наступною підставою слугує час появи вади, за яким визначають характер ураження: чим раніше виникає дефект, тими більш ймовірним наслідком є недорозвинення: якщо ж ураження з'являється пізніше у часі, то більша ймовірність виникнення відхилення, що пов'язано з розладами структури психічних функцій. Разом із тим, у певні періоди може змінюватися загальна нервова реактивність. Зокрема у цьому відношенні вада стосується періоду від 4-х до 10-ти років і стосується психомоторики. Це гіпердинамічний синд-ром, а також системні рухові відхилення, що мають у своїй основі невротичні та близькі до неврозів ознаки [5, с.59].

Наступний, третій критерій – це співвідношення між первинним і вторинним дефектами. Зокрема первинним дефектом вважається вада, що бере початок безпосередньо з органічного захворювання та відрізняється недорозвиненістю або ушкодженням частин підкірки та недорозвиненням верхньої частини кори головного мозку. Вторинний дефект вже є наслідком патологічного розвитку, для якого також своєрідним каталізатором є ще й соціальне відчуження (депривація). Останньою підставою у класифікації дизонтогенезу є порушення міжструктурної взаємодії, яке зумовлює різного роду вади у розвитку, які пов'язані

з ушкодженням ієрархічних взаємозв'язків, що відповідають за координацію функцій. Власне за таких умов відбувається регрес функцій, а тому даний тип дизонтогенезу є найбільш тяжким у повному розумінні слова, за твердженням автора концепції.

В. Столін, аналізуючи означені вище критерії, слідом за В. Лебединським зазначив, що в залежності від психічних розладів ці параметри по різному проявляються у дітей. На даний час виділено й описано шість типів дизонтогенезу, які у своїй основі ґрунтуються на механізмові виникнення вади – це психічне недорозвинення, пошкоджений психічний розвиток, затримка у розвитку. При цьому окремо існує група, яка пов'язана з такими аномаліями як недорозвинення і затримкою психічного розвитку (перша група), до другої групи входять спотворений і дисгармонійний розвитку, за яких домінуючими є певні диспропорції у розвитку; третя група визначається ушкодженням або в цілому зникненням окремих функцій – пошкоджений і дефіцитарний розвиток [7, с. 57].

Прийнято вважати, що найбільшою тяжкістю та небезпечним є дизонтогенез дефіцитарний. Так, дизонтогенез за типом недорозвинення сприяє недостатньому психічному розвитку особи, оскільки існує раннє ураження систем мозку і, як наслідок, їх недостатнє функціонування. Найбільш типовими ознаками цього типу є інертність психічних процесів, примітивні асоціативні зв'язки та суттєві ускладнення у становленні ієрархічних зв'язків між функціями. Висхідним моментом для нього вважається розумова вада, яка виявляється у низькому рівні розвитку психічних функцій.

Затримка психічного розвитку – розуміють як уповільнення темпів і динаміки виникнення та фор-мування пізнавальної й емоційної сфер людини (дитини). Дітям з такою вадою є властивим послаблене мислення, проте цей дефект поступово у часі зникає у період від 11 до 15 років за умов спеціального навчання. Психічний розвиток за типом пошкодження викликається безпосередньо фізичними травмами ЦНС, патологічними інфекціями, спадковими захворюваннями. При цьому має місце на ранніх етапах нормальний розвиток, а вже потім спостерігається його спадання.

Коли ж має місце органічне ураження головного мозку, то стає помітною інертність мислення, обмеження його цілеспрямованості, відсутність розуміння тощо. Спотворений психічний розвиток – дизонтогенез, за якого спостерігається поєднання загального недорозвинення, затримки, ушкодженого та прискореного розвитку окремих функцій, що загалом призводить до виникнення якісно нових утворень, які знаменуються патологічним перебігом. Яскравим прикладом цього типу є дитячий аутизм.

Для нього властивими є наступні симптоми як висхідний низький рівень енергійності, що негативно впливає на розвиток мотиваційної сфери. Крім того, діти-аутисти характеризуються швидким виснаженням у будь-якій цілеспрямованій активності, а також і перенасиченістю поведінки певними монотонними діями. Вважається, що за цим стоїть низький рівень сенсорної чутливості з яскраво помітним негативним фоном відчуттів. Також для них є властивим підвищений рівень готовності до проявів реакцій страху і тривожності. Також зафіксовано, що дитина з аутичними розладами боїться навколишніх, а тому остерігається контактів з ними.

У цілому, аутизм прийнято вважати наслідком вторинного дефекту, який по своїй суті є компенсаторним механізмом зі сторони дитини, який покликаний захистити від травмуючого впливу зовнішнього середовища. У дітей, яким властивий аутизм, помітна спрямованість на свій внутрішній світ цілковито всієї розумової сфери, а ігри та фантазії таких осіб значно відірвані від реального світу. Так, перебіг ігор є монотонним, одноманітні сюжети, стереотипність у грі. Можна помітити, що дитина грає у одну і ту ж гру упродовж тривалого часу (місяці, роки), а малюнки їх відрізняються шаблонністю та є однаковими за змістом.

Останній з типів дизонтогенезу – дисгармонія у психічному розвитку. Своїм підґрунтям цей розлад має вроджену або занадто ранню набуту диспропорцію психічного (психіки в цілому), як правило, у емоційній сфері. Основними ознаками дисгармонії визнані уповільнення

одних функцій з парціальним прискоренням інших. Це порушення тлумачиться як психопатія або патологічний розвиток особистості, який первинно зумовлений вадами емоційної сфери [3, с. 78].

Разом з тим, варто відмітити, що віковий діапазон виникнення психічних вад у розвитку достатньо широкий. Прийнято вважати, що на початкові його прояви варто очікувати у період з 2-х до 11-12 років. Тобто, цей інтервал включає декілька вікових періодів: ранній вік, дошкільне дитинство, молодший шкільний вік та підлітковий етап розвитку. Проте найбільш яскраво психологічні вади проявляються саме у період дошкільного віку, оскільки у цей час суттєво активізуються процеси розумового та соціального розвитку та одночасно з цим збільшуються вимоги до дитини [5, с. 84].

Висновки. Висхідним моментом у виникненні дизонтогенезу є дефект, первинний чи вторинний, причини яких є прихованими у чинниках (спадковості, патогенних факторах середовища, тяжкому перебігу вагітності, різноманітних родових травмах і патологіях, фізичних травмах дитинства), які вражають ЦНС і головний мозок дитини. Зазвичай ці фактори діють на найбільш ранніх стадіях розвитку (пренатальній і постнатальній), але їх наслідки найбільш яскраво проявляються у дошкільному дитинстві, адже саме тут значно активізуються процеси розумового та соціального плану.

Серед типів дизонтогенезу найбільшу цікавість викликає спотворений варіант розвитку з чітко вираженим патологічним характером. Цей тип поєднує у собі загальне недорозвинення, затримку психічного розвитку, пошкоджений і прискорений розвиток, а також первинний і вторинний дефект. Найбільш яскравим його зразком вважається аутизм, випадків якого останнім часом суттєво збільшилося.

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у з'ясуванні основних напрямів психологічної допомоги дітям дошкільного віку з аутичними розладами.

Література

1. Братусь Б. С. Аномалии личности. М.: Мысль, 1988. 306 с.
2. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. М.: Педагогика, 1990. 144 с.
3. Крейн У. Психология развития человека: 25 главных теорий. СПб.: Прайм ЕВРО-ЗНАК, 2007. 512 с.
4. Лебединский В. В. Нарушения психического развития у детей. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. 166 с.
5. Лебединский В. В., Никольская О. С., Басницкая Е. Р., Либлинг М. М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. 197 с.
6. Мясоед П. А. Проблема ненормативного психического развития. *Вопросы психологии*. 1994. № 6. С. 49–57.
7. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. Бодальева, В. Столина. М.: Педагогика, 1989. 208 с.
8. Синопис діагностичних критеріїв *DSM-V* та протоколів *NICE* для діагностики та лікування основних психічних розладів у дітей та підлітків / перекл. з англійської; упор. та наук. ред. Л. Підлісецька. Серія «Психологія. Психіатрія. Психотерапія». Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2014. 112 с.
9. Худик В. А. Психология аномального развития личности в детском и подростково-юношеском возрасте. К.: Здоровье, 1993. 144 с.

ПРОБЛЕМИ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ У ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ

Войтко Катерина, студентка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Останіна Н. С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Автор статті висвітлює сутність проблеми успішної адаптації дітей у прийомних сім'ях та шляхи забезпечення гармонізації сімейних стосунків.

Ключові слова: адаптації дітей у прийомних сім'ях прийомна сім'я, прийомні батьки, проблеми при адаптації дітей у прийомній сім'ї, виховний процес.

Постановка проблеми. У сучасному світі соціальне явище сирітства вважається своєрідним показником благополуччя суспільства, вказуючи на рівень успішності розвитку країни. Сьогодні в Україні ситуація у галузі охорони дитинства дає підстави говорити про наявність низки соціальних проблем: в останні роки у нашій державі вдвічі збільшилася кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте, як відомо, в Україні починаючи з 2017 року поступово впроваджується реформа деінституалізації (реформа інтернатних закладів) – процес заміни системи інституційного догляду на систему, яка забезпечує виховання дітей в сім'ї чи в умовах максимально наближених до сімейних. Станом на 2020 рік у інтернатних закладах перебувало близько 105 тисяч дітей. При цьому 92,3% з них мають хоча б одного з батьків, і лише 7,7% дітей в інтернатах – сироти, 17,3% з усіх дітей в інституціях мають інвалідність, усі інші – звичайні діти, чий батьки за різних обставин не здатні забезпечити їм гідного піклування і виховання в родині. На сьогодні стоїть задача: в кожній громаді мають з'явитися доступні й якісні послуги для сімей з дітьми. До того ж, передбачено існування ринку якісних послуг для прийомних батьків, не менше 50% з яких будуть надавати професійні громадські організації.

Наша мова йде про прийомну сім'ю, яка є однією з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте, зазначимо, що подібна форма опіки не є новою для України. Прийомні сім'ї, як форма виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, існували ще за часів Київської Русі: Ярослав Мудрий уклав перший український збірник законів «Руська правда» (1037 р.), в якому містилися і правила стосовно опіки на державному рівні. Таким чином, ми бачимо, що державна політика стосовно сирітства почала формуватися ще в давнину. А за княжої доби турбота про дітей-сиріт покладалася насамперед на князів та церкву. За часів радянської влади пріоритетними стали колективні форми виховання дітей, з'явила мережа інтернатних закладів, які фінансувалися державою. Дитячі колективи шкіл-інтернатів формувалися за віковою ознакою. Відродження сімейних форм виховання в Україні почалося лише в 90-х роках ХХ століття.

Конвенція ООН про права дитини, яку було прийнято в 1989 році й ратифіковано Україною в 1991 році, проголошує, що дитині для повноцінного розвитку найкраще зростати в сім'ї, в атмосфері щастя, любові і взаєморозуміння. Створення сімейних форм влаштування починаючи з 2005 року стало одним з пріоритетів соціальної державної політики, відбулися суттєві зміни в законодавстві, спрямовані на підтримку прийомних батьків. На необхідність функціонування прийомних сімей в сучасній Україні вказує той факт, що кожна дитина має право на виховання в сімейному оточенні незалежно від того, чи може її біологічна родина забезпечити гідні умови життя та виховання, чи виконують батьки належним чином свої обов'язки стосовно утримання дитини. Ті особи, які безпосередньо забезпечують відповідні умови життя прийомній дитині, що за певних життєвих обставин залишилася без батьківського піклування, – це прийомні батьки. В Україні існують офіційно визнані форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, усиновлення (удочеріння) – оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки. Таким чином, дитина втрачає статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. Опіка, піклування встановлюється над дітьми, які залишилися без батьківського піклування. Над дитиною, яка не досягла 14 років встановлюється опіка, а піклування – над дитиною у віці від 14 до 18 років. Дитина при цьому не втрачає свого статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, тобто має всі пільги, встановлені законодавством. Опікуни чи піклувальники отримують допомогу від держави. Дитячий будинок сімейного типу - це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя (або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі), коли вона бере на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У такій сім'ї може виховуватися не більше 10 дітей. Діти не втрачають свого статусу. Батьки-вихователі отримують грошове забезпечення. Приймна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання. Діти не втрачають свого статусу сиріт чи позбавлених батьківського піклування. Приймні батьки беруть за плату прийомних дітей на власну житлову площу. Значимо, що за міжнародною практикою класифікувати приймні сім'ї можна за наступними ознаками: за віком прийомної дитини (ранній вік (до 3-х років); дошкільний вік (від 3 до 7 років); молодший шкільний вік (від 7 до 12 років); старший шкільний вік (від 11 до 18 років); за терміном перебування дитини в прийомній сім'ї: приймні сім'ї невідкладного влаштування (дитина влашто-вується у прийомну сім'ю негайно за наявності надзвичайних обставин, наприклад, у випадку небезпеки для її життя і здоров'я, насилля в сім'ї); приймна сім'я тимчасового влаштування (дитина влаштовується на певний термін, наприклад, дитина з особливими потребами – на період відпустки батьків або у випадку важкої хвороби батьків, опікунів чи піклувальників і до повернення їх працездатності); приймна сім'я довготривалого перебування (дитина влаштовується у прийомну сім'ю до досягнення нею повноліття); приймна сім'я перехідного поселення (досвідчена приймна сім'я бере на виховання дитину на період її адаптації у випадку смерті батьків і пошуку прийомної сім'ї довготривалого перебування).

За складністю випадку приймні сім'ї спеціалізуються на вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і мають: особливі потреби; тяжкі захворювання; ВІЛ - інфікованість; хімічні залежності; які перебували в інтернатних закладах.

На сьогодні приймна сім'я є однією із різновидів сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і має такі особливості: дитина, яка виховується в прийомній сім'ї, не позбавляється статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей кандидати у прийомні батьки мають обов'язково проходити курс підготовки, розрахований на осмислення батьками проблем, пов'язаних з приходом у сім'ю нового вихованця та опанування нового соціального статусу – вихователя прийомної дитини; приймні батьки у вирішенні проблем прийомної дитини співпрацюють з фахівцем соціальної сфери, який здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї; фахівець соціальної сфери виступає посередником між прийомною сім'єю і державними структурами котрі опікуються проблемами дітей; приймним батькам на утримання прийомної дитини у сім'ї державою виплачується грошове забезпечення; сім'я отримує статус прийомної на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади між прийомними батьками та органом, який приймає рішення про створення прийомної сім'ї після розгляду документів на її створення укладається договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання, який визначає права та обов'язки обох сторін.

Приймними батьками можуть бути працездатні особи, які перебувають у шлюбі, крім випадків, коли хоча б одна з них: не пройшла курс підготовки потенційних кандидатів у прийомні батьки, визнана в установленому порядку недієздатною або обмежено дієздатною, позбавлена батьківських прав, колишній опікун (піклувальник, усиновитель), позбавлений

відповідних прав за неналежне виконання покладених на нього обов'язків, за станом здоров'я не може виконувати обов'язки щодо виховання дітей.

Створення прийомної родини починається з усвідомлення прийомними батьками, що створення прийомної сім'ї – це процес, до якого вони мають бути готовими психологічно і юридично. Далі необхідним є крок письмового звернення батьків чи особи на ім'я директора КУ «Центр надання соціальних послуг». Це є підставою для здійснення фахівцями центру первинного інспектування та збору інформації про заявників. Особи, які виявили бажання стати прийомними батьками, в обов'язковому порядку ма-ють пройти навчання, організоване обласними центрами соціальних служб із залученням спеціалістів з питань психології, педагогіки тощо. У свою чергу, кандидати повинні надати *наступний пакет документів*, а саме: заява кандидатів у прийомні батьки про утворення прийомної сім'ї; копії паспортів кандидатів у прийомні батьки; довідка про склад сім'ї (форма № 3); копія свідоцтва про шлюб; довідка про стан здоров'я кандидатів у прийомні батьки та членів сім'ї, які проживають разом з ними (довідка про відсутність хронічних захворювань, обстеження нарколога, венеролога, психіатра); довідка про доходи потенційної прийомної сім'ї; довідка про проходження навчання кандидатів у прийомні батьки; письмова згода всіх повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з кандидатами у прийомні батьки, на утворення прийомної сім'ї, засвідчена нотаріально.

Також, кандидатури у прийомні батьки та кандидатури дітей, які передаються на виховання, погоджуються з органами опіки та піклування. Для того, щоб виховання прийомної дитини було успішним майбутнім прийомні батьки повинні володіти основними компетентностями (компетентність визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність чи виконувати завдання) для того, щоб бути спроможними: забезпечити захист і безпеку дитини, бути здатним створити вдома таке середовище, яке запобігатиме і зменшуватиме можливість поранення та травмування дитини; знати про здоров'я, гігієну й виховну практику, що запобігає та зменшує вірогідність захворювання дитини; знати про місця в довіллі, де діти можуть потрапити в ситуацію ризику; знати фізичні, медичні, емоційні й поведінкові симптоми занедбаності, жорстокого фізичного поведіння, поганого емоційного поведіння; задовільнити потреби дитини в її розвитку (знати стадії нормального розвитку людини, знати умови й досвід, що можуть вплинути на відставання в розвитку дитини, вміти розпізнавати затримки в розвитку й відповідно реагувати; знати, як допомогти дітям впоратися з почуттями, що виникають у результаті розлучення і втрати, а також, як мінімізувати травму від розміщення в сім'ї, знати важливість створення такої сімейної обстановки, в якій надаватиметься підтримка дитині, розуміти зв'язок між задоволенням потреб і поведінкою дитини; зміцнювати стосунки дитини з її родиною: розуміти важливість поваги до зв'язків дитини з її рідною сім'єю, знати про важливість поваги й підтримки зв'язків дітей з братами та сестрами (відповідно до ситуації кожного брата або сестри), розуміти, як відвідування рідної сім'ї може вплинути на почуття й поведінку дитини, бути спроможним підготувати дитину до відвідування сім'ї та знати, як допомогти дитині подолати свої почуття, що виникають у результаті контактів із сім'єю; підтримувати довготривалі стосунки у житті дитини: розуміти культурні, духовні, соціальні та економічні відмінності й подібності між сім'єю дитини та прийомною сім'єю; розуміти важливість стабільності для дітей, і чому діти, які втрачають сім'ю, ризикують втратити стосунки, що мають тривати впродовж усього життя; розуміти причини, через які діти, що перебувають у прийомних сім'ях, ризикують не отримати й не засвоїти всіх необхідних навичок для самостійного життя; працювати в команді: мати уявлення про цінність спілкування з іншими прийомними батьками та з асоціаціями прийомних батьків; знати про важливість захисту інтересів і прав дитини, щоб задовольнити відповідні потреби дитини.

Перед прийомними батьками стоять завдання – виховувати дитину таким чином та створювати такі сімейні стосунки, щоб забезпечити повноцінний розвиток особистості прийомної дитини. Діти потрапляють у прийомні сім'ї з різних причин та в різному віці. За своїм статусом діти, які змушені проживати в прийомних сім'ях поділяються на декілька типів: діти,

котрі в попередні роки проживали в рідних сім'ях; діти, які проживали в благополучних сім'ях; діти з неблагополучних сімей; діти, які від народження не знали рідних сімей.

Діти, які потрапили в прийомні сім'ї безпосередньо з благополучних сімей (благополучна сім'я характеризується матеріально-економічною стабільністю, задоволенням емоційних потреб усіх членів сім'ї), знають, якою є справжня сім'я, їхні перші роки життя проходили в оточенні люблячих родичів. Категорію таких дітей представляють здебільшого діти, у яких померли обидва чи один із батьків; діти, батьки яких страждають на хронічні захворювання, внаслідок чого не можуть належним чином виховувати й утримувати дітей; діти батьків-інвалідів. Діти, які не можуть подолати страждання через втрату прив'язаності, мають меншу здатність до формування нових прив'язаностей. Тому, прийомні батьки у виховному процесі повинні враховувати особливості ставлення дитини до себе, до подій минулого життя та заохочувати прийомну дитину говорити про свої почуття.

Найбільш пристосовані до умов сімейного життя є діти, які проживали в благополучних сім'ях, а тому легше адаптуються до нового середовища. Вони не були протягом тривалого часу відірваними від сім'ї, знають і приймають умови життя родини, у них є необхідні соціальні навички. Проте в кожному конкретному випадку це дитина, котра втратила рідних, пережила сильний психічний стрес, унаслідок чого в неї можуть розвиватися різного роду відхилення, що відбиватимуться на її самосприйнятті й самосвідомості. Взагалі вважаємо, що для дитини необхідною умовою створення рівноваги є емоційна підтримка з боку дорослої людини, турбота оточуючих, що формують почуття захищеності.

Діти, які потрапили в прийомну сім'ю із неблагополучних сімей – це: діти, батьки яких позбавлені батьківських прав; діти, чиї батьки обмежені в батьківських правах; безпритульні діти; діти, які перебувають в умовах, що загрожують їхньому розвитку та здоров'ю. Прийомні діти, які виховувалися в біологічній сім'ї, де життя ускладнено пияцтвом і аморальною поведінкою батьків, характеризуються: обмеженістю мотиваційної сфери, підвищеною психічною тривожністю, нерозвиненістю емоційно-вольових характеристик. Діти, що мають досвід проживання в неблагополучних сім'ях, доволі часто мають гострі та хронічні захворювання; вони гігієнічно занедбані (короста на шкірі, педикульоз); відзначаються певною відсталістю у психічному розвитку. Також, відомо, що діти з неблагополучних сімей нерідко є жертвами як психічного, так і фізичного насильства. Прийомним батькам слід зважати на те, що будь-яке скоєне насильство до дітей може вплинути в подальшому на їх психіко-фізіологічний стан, викликати такі явища, як гіперсексуальність, прояви нетрадиційних сексуальних орієнтацій. Попри те, що діти з неблагополучних сімей мають багато проблем у процесі адаптації до умов прийомної родини, та все ж у них є певні уявлення про сімейні стосунки: соціальні ролі батька та матері, досвід відкритого спілкування з оточуючим світом. Це, також, певною мірою пом'якшує процес їхнього входження до прийомної родини.

Зовсім іншою є ситуація, коли мова йде про дітей, котрі ніколи не жили в сім'ї. Так, Бевз Г. та Пеша І. вказують на особливості фізичного розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у державних закладах. Для них характерне зниження антропометричних показників і наявність порушень психічного розвитку, супровідних психічних захворювань. Адаптаційні розлади прийомної дитини такого типу проявляються в усіх сферах її життєдіяльності: сімейній, соціальній, шкільній і на всіх рівнях нервово-психічного реагування. Серед психічних розладів, що можуть діагностуватися в дітей-сиріт, які виховувалися в інтернатах, можна виділити: гіперкінетичний розлад і дефіцит уваги, тривожні розлади, розлади настрою (депресія), епілепсію, неврози; ознаки психопатії, аутизму, дитячої шизофренії; розлади, пов'язані з фізичним здоров'ям (розлади сну, енурез). Прийомні батьки повинні точно знати, які проблеми зі здоров'ям прийомної дитини чекають на них, розраховувати власні сили. У процесі входження вихованців інтернатних установ у прийомні сім'ї виявляються деякі загальні проблеми цього процесу. Перш за все, ще перед оформленням дитини, що виховувалася в інтернатному закладі до прийомної родини слід у незалежній медичній установі підтвердити діагнози, які зафіксовані в особистій справі дитини.

До наступного типу можна віднести дітей, які вилучені із сім'ї без позбавлення батьківських прав або її батьки перебувають у місцях позбавлення волі чи під слідством, у дитини можуть бути спотворені поняття «добре» й «погано». Дитина у зв'язку з цим може неадекватно оцінювати свої можливості та якості.

До прийомної сім'ї потрапляють й діти, від яких відмовилися батьки та залишили в пологовому будинку чи підкинули, взагалі може сформуватися почуття власної неповноцінності. У неї страждає не тільки самооцінка, а й майже відсутня культурна ідентичність.

Іноді зустрічаються діти з тих категорій, що пережили не одне, а декілька переміщень, а тому вже не мають сили успішно прив'язатись або пережити скорботу через втрату попередніх прив'язаностей. Вони можуть мати проблеми з розумінням того, що з ними трапляється й можуть мати проблеми з формуванням довіри у майбутньому. За таких проблем дитині тяжко зберігати власну індивідуальність і підтримувати позитивну самооцінку.

Прийомні діти з категорії, що втратили частину своєї історії: гублять фотографії, документи, пам'ятні речі. Досить часто в історії дітей є багато білих плям, прогалин. Прийомним батькам слід пам'ятати про те, що відтворення минулого є дуже важливим моментом для формування ідентичності й культурної приналежності дитини.

Отже, проаналізувавши дане питання, ми бачимо, що існує велика кількість типів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Самооцінка прийомної дитини досить часто страждає через травму, фізичну або сексуальну наругу, через занедбаність або погане ставлення. Діти можуть відчувати відповідальність за погані речі, що з ними траплялися (бо їх не варто любити, їх не цінують). Кожен із типів має характерні особливості й передбачають безперервну працю прийомних батьків у налагодженні контакти із прийомними дітьми.

Виховний процес у прийомній сім'ї передбачає специфічні форми виховання прийомних дітей, де форма виховного процесу – це доступний зовнішньому сприйняттю образ взаємодії прийомних дітей з прийомними батьками. Форма, як частина процесу виховання, залежить від цілей, змісту, методів і одночасно обумовлює їх здійснення, втілення в конкретній справі. Так, виділяються форми виховної роботи: словесні (бесіди, дискусії); практичні (походи, екскурсії); наочні (музеї, виставки). Відомо, що на практиці прийомні батьки частіше використовують п'ять типів форм виховної роботи із прийомними дітьми: словесно-логічні, образно-художні, трудові, ігрові, психологічні. При використанні словесно-логічних форм основним засобом впливу прийомних батьків на прийомну дитину є раціональне слово: слово як переконання; слово, забарвлене емоцією; слово, що викликає емоції у прийомних дітей. Доречно, тут вказати на форму домашнього кінотеатру, перегляд всією родиною фільмів дає можливість для встановлення емоційних контактів, для формування поглядів на сюжетні події під час обговорення в колі сім'ї. Образно-художні форми прийомні батьки використовують, як засіб впливу на прийомних дітей через спільні переживання із прийомною сім'єю (наприклад, сімейний живопис, коли одна композиція малюється всією родиною; дні відвідання виставок художнього мистецтва з подальшим обговоренням; цікавим можуть бути проведення родинних днів музею та днів паркової культури).

Висновки. На сьогодні в Україні активно проводиться робота із запровадження інституту прийомної сім'ї як форма влаштування дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка забезпечує соціальний захист, захист майнових та житлових прав дитини, догляд, виховання, корекцію та компенсацію розвитку, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, формування її особистості в умовах сімейного оточення.

Література

1. Алексєнко Т., Лактіонова Г., Посібник до тренінгового курсу «Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі». – Київ: Наук. світ, 2006. – 496 с.
2. Бевз Г.М., Пеша І.В. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. – Київ: Агентство «Україна». 2001. – 101 с.

3. Бевз Г. Прийомні сім'ї (оцінка створення, функціонування та розвитку). – Київ: Главник, 2006. – 112 с.
4. Лактіонова Г.М., Зверева І.Д. Тренінговий курс з набуття батьківських навичок. Батьківство в радість. – Київ, 2008. – 301 с.
5. Про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. *Дата оновлення: 09.08.2016.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/565-2002-п>.

УДК 159.923.2:001.891

ГОТОВНІСТЬ ДО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА

Гао Мінгпей, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Горянська А. М.**, кафедра педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту.

У статті аналізуються психологічні феномени саморозвитку особистості та готовність до саморозвитку майбутнього менеджера. Аналізуються основні концепції дослідників, розглядається структура готовності до саморозвитку студентів-менеджерів, розкриваються психологічні ознаки основних складників. Звертається увага на основних характеристиках професійного становлення у період студентського віку, оскільки саме у цьому віковому періоді актуалізуються процеси особистісного розвитку фахівця.

Ключові слова: розвиток, саморозвиток, готовність до саморозвитку, студентський вік, професія менеджера, професіоналізм.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема готовності фахівців до саморозвитку відображає по своїй суті концепцію безперервної освіти та необхідність вдосконалення підготовки фахівців до їх успішної професійної діяльності, що повною мірою стосується і майбутніх менеджерів. У студентському віці актуалізуються процеси саморозвитку, які сприяють становленню компетентності, конкурентоздатності, особистісної готовності до саморозвитку фахівця-управлінця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку та саморозвитку у вітчизняній психологічній науці досліджували такі вчені як Г. Костюк, П. Горностай, О. Колодницька, А. Кужельний, С. Некрасова, Т. Титаренко та ін. Проблему готовності до саморозвитку майбутніх менеджерів вивчали В. Кремень, В. Андрущенко, Л. Зязюн, В. Моляко, Т. Сокол та ін. На сучасному етапі доцільно уточнити основні ідеї, висловлені фахівцями з метою визначення основних чинників готовності до саморозвитку майбутніх менеджерів освіти.

Мета статті полягає в уточненні психологічних ознак саморозвитку особистості та готовності до саморозвитку майбутніх менеджерів, під час навчання у виші, у існуючих нині концепціях дослідників.

Виклад основного матеріалу. Загалом саморозвиток тлумачать як тривалий процес творення людиною себе як суб'єкта життя. Це своєрідне самотворення Homo Sapiens, що ґрунтується на пізнанні індивідуумом самого себе [12, с. 159]. У психологічному знанні дослідники визначають саморозвиток як процес, у ході якого розгортається цілісна та самостійна діяльність людини, яка спрямована на набуття ознак особистості як унікальної системи, здатної до безперервного вдосконалення, збагачення індивідуального досвіду та духовно-моральних цінностей, що відповідають внутрішньому образу «Я» та відповідному соціуму [6, с. 229]. Разом з тим, дослідники вбачають, що його основою є процес самовиховання, тобто усвідомлену та цілеспрямовану активність з метою внутрішнього вдосконалення й особистісного зростання. За твердженням відомого дослідника В. Орлова індивід на певній віковій стадії розвитку, усвідомивши актуальний рівень власних інтелектуальних здібностей та самосвідомості,

починає розуміти не лише зовнішні цілі щодо себе, але й цілі власні, які стосуються виховання самого себе. Як правило, означений механізм розпочинає функціонувати у підлітковому віці, а у юнацькому віці людина починає ставитися до себе вже як до суб'єкта розвитку не лише особистісного, а й професійного.

Саме після виникнення означеного чинника, який переважна більшість дослідників вважає визначальним у становленні особистості, людина власне і стає відповідальною за своє особистісне та професійне становлення [11, с. 11]. Отже, самовиховання, як цілеспрямована діяльність, розглядається як одна з форм саморозвитку особистості, у тому числі й у професійній сфері.

Власне феномен саморозвитку найбільш доцільно розглядати як похідне від категорії розвиток, що розуміють як процес, який складається з низки кількісних і якісних змін психічних процесів, станів і властивостей за певний проміжок часу, внаслідок чого відбуваються сутнісні зміни та перехід на більш вищий щабель розвитку [10, с. 253].

Загально визнаним вважається твердження, що на розвиток людини впливають два найбільш значущих чинники: зовнішні та внутрішні. З точки зору розвитку людини як соціальної істоти (особистості) визначальним вважається вплив навколишнього середовища: освіта, виховання, соціум. Інший бік становлять внутрішні чинники, де важливу роль відіграє суб'єктивна цілеспрямованість, що є джерелом саморуку (у термінології Г. Костюка): людина, керуючись власними цінностями та цілями, формує власну здатність обирати індивідуальний шлях розвитку та становлення себе як особистості. При цьому реалізує вона це через самостійну та значущу в особистісному плані діяльність [5, с. 9]. Отже, пізнаючи себе, людина прагне вдосконалювати власні здібності та опановувати різноманітну діяльність, що призводить до саморуку – вдосконалення у себе певних, важливих рис, а саморозвиток – це зростання особистості на основі внутрішніх суто індивідуальних мотивів.

Окремі науковці зводять до єдиного змісту розвиток і саморозвиток особистості, оскільки вважають, що зовнішні чинники мають суто опосередкований вплив на становлення особистості. Натомість розвиток завжди відбувається під дією саме внутрішніх чинників.

Цікавою є думка В. Маралова, який розуміє саморозвиток особистості як складний і специфічний процес, що розгортається у певний проміжок часу та у відповідному просторі життєдіяльності кожної окремої особистості. На думку науковця цей феномен може набувати певних форм, кожна з яких вказує на конкретний пласт самотворення особистості [7, с. 96]:

- Самоствердження – надає можливість індивідові заявити про себе у повній мірі як особистість: або підтвердити, або підсилити ознаки власної особистості, або певні риси характеру, манери поведінки та діяльності.

- Самовдосконалення – вказує на прагнення особи досягнути певного ідеалу, що передбачає свідоме керівництво власним процесом розвитку, який спрямовано у певному напрямі.

- Самоактуалізація – дозволяє людині розпізнати у собі наявний потенціал і скористатися ним у житті; це реалізація себе у світі через пізнання сенсу життя, досягнення піку повноцінного буття у світі.

Проте більшість науковців трактує це поняття більш розширено, оскільки вважає що його утворюють самопізнання, саморегуляція, самовдосконалення, продуктивність у діях, духовне збагачення, самовизначення, самоактуалізація, самореалізація. Самовдосконалення передбачає збагачення сутнісних сил, які згодом надають змогу людині самореалізуватися на вищому щаблі розвитку. Продуктивність дій – спонтанна активність, яка проявляється під час зіткнення з життєвими труднощами й актуалізує потенції людини. Духовне збагачення є здатністю до підтримання необхідної для життя рівноваги шляхом здійснення добрих справ, а самовизначення – свідомий акт волі та прояву власної позиції.

Т. Титаренко вказує, що результатом саморозвитку є зріла особистість, яка має такі ознаки як суб'єктність, активність, індивідуальність, креативність, відповідальність та самостійність. Особливо важливою є суб'єктність особи, найбільш важливої характеристики зрілої особистості, оскільки тоді життєвий є відображенням її власної цілеспрямованої активності [10, с. 142].

Загалом проявами суб'єктності є успіхи людини у процесі професійного зростання – досягнення професіоналізму як важливої ознаки зрілої особистості.

Визнано, що джерелами саморозвитку особистості є групи соціальних і біологічних факторів, а також їх інтенсивна взаємодія. Зокрема найбільш значущими факторами саморозвитку особистості є: особливості суспільства та визнання ним цінності саморозвитку особистості; ціннісна спрямованість самої особи; індивідуальний біографічний контекст, своєрідні умови життя та діяльності особистості у їх життєвій перспективі, розпочинаючи з минулого, теперішнього і майбутнього.

Отже, чинниками саморозвитку особистості вважаються внутрішні фактори, які пов'язані з психологічними особливостями конкретної особистості, та зовнішні фактори, пов'язані з впливами середовища, які можуть сприяти чи перешкоджати саморозвитку особистості. Відповідно до такої точки зору, внутрішні чинники є більш значущими, оскільки власна активність і прагнення людини до свого особистісного вдосконалення (внутрішня логіка розвитку) саме і визначають напрям її зростання.

До внутрішніх чинників саморозвитку відносяться здатність до рефлексії (самоаналіз, самопізнання), самоповага, адекватна самооцінка позитивне самоставлення, сформовані волевольові якості, інтернальний локус контролю, здатність до творчого сприйняття, досвід активної творчих дій, мотивація.

До зовнішніх факторів саморозвитку відносять умови життєдіяльності, що передбачають можливість вільного вибору, відсутність конфліктних ситуацій, що призводять до включення захисних механізмів особистості, схвалення з боку дорослих, які сприяють формуванню позитивної самооцінки, відсутність тиску зі сторони референтної спільноти.

Означені фактори виявляються у готовності майбутнього фахівця до саморозвитку. Зокрема Л. Зязюн наголошує, що формування суб'єктивної готовності до саморозвитку дозволяє самостійно забезпечити для себе, для життя у суспільстві необхідний рівень життєвих потреб й інтересів засобами учіння та виховання у відповідних інституціях (освітніх закладах), а також підготувати себе до самовияву творчої активності та самоідентифікації впродовж життя, у тому числі в професійній діяльності [3, с. 187].

К. Соцький вказує, що готовність майбутніх фахівців до саморозвитку у професійній сфері є особливим особистісним станом, що передбачає існування у студента мотиваційно-ціннісного ставлення до своєї майбутньої професійної діяльності, прагнення до збагачення професійного досвіду, спрямованості на вдосконалення особистісних рис, важливих у фаховій діяльності, щоб бути успішним у її здійсненні [9, с. 58].

Так, О. Остапчук, вивчаючи готовність до саморозвитку, вважає, що основними його ознаками є суб'єктність, саморегуляція та здатність до самореалізації. Саме тому, науковець стверджує, що нагальною потребою студентів сучасності є розвиток і вдосконалення їх готовності до професійного саморозвитку під час навчання у виші (початковий етап професіоналізації). При цьому наголошує, що формування власне особистісної позиції, поєднання особистісних і фахових здібностей і складає суть готовності до саморозвитку, де є пізнання, спілкування та саморегуляція у конкретній фаховій діяльності та на різних етапах професіоналізації [8, с. 15]

С. Кузікова вважає готовність до саморозвитку важливим утворенням фахівця. Вона відмічає, що цей феномен є дієвим механізмом, який дозволяє свідомо скеровувати позитивні зміни у структурі особистості та її професійних можливостей [6, с. 115]. П. Горностаї підкреслює, що готовність до саморозвитку є цілісним і структурним утворенням, яке характеризується як ситуативним, так і тривалим впливами на особистість. На його думку, більш ефективним є тривала у часі готовність до саморозвитку, суть якої він визначає через взаємовплив психічних процесів і властивостей особистості. Готовність, на його думку, це система особистісної та функціональної, а також змістовної та оціночної сторін людини, які науковець позначає як форми виявлення готовності, які мають місце у життєвій активності кожного суб'єкта [1, с. 133].

О. Колодницька, вважаючи готовність до саморозвитку, неперервним, цілеспрямованим процесом, який ґрунтується на свідомому прагненні до особистісного та професійного зростання, виділила у ньому когнітивний, емоційно-особистісний, діяльнісно-поведінковий компонент, у якому мають місце здібності особистості (духовні й інтелектуальні можливості), інтереси, переконання, прагнення, які виявляються в активній, творчій позиції у пізнанні дійсності [4, с. 12].

Р. Загнибіда вказує, що у професійному плані саморозвиток можливий лише тоді, коли особа ідентифікує себе з справжнім фахівцем, професіоналом, що намагається досягнути необхідні особистісні та професійні риси, які у більшій мірі сприяють у спішному виконанні професійних функцій. Разом з тим, він пов'язаний з цілеспрямованою активністю, яка має на меті а) вдосконалення важливих та усунення негативних властивостей особистості, згідно з потребами та спонуканими професійної діяльності; б) реалізацію особистої програми професійного саморозвитку. Високий рівень професійної компетентності менеджера складає готовність до саморозвитку, в основу якої покладено образ професіонала та його професійну ідентичність [2, с. 43].

Висновки. У студентському віці суттєво актуалізується саморозвиток особистості, що, у свою чергу, сприяє становленню у майбутнього фахівця його компетентності та конкурентоздатності та готовності постійного вдосконалення себе як фахівця, зокрема управлінця.

Результатом саморозвитку є зріла особистість, яка виявляє суб'єктність, активність, індивідуальність, креативність, відповідальність та самостійність. Найбільш важливою ознакою зрілої особистості є суб'єктність, оскільки вона визначає успішність професійного зростання та досягнення професіоналізму.

Сформована готовність до саморозвитку у фахівця має місце тоді, коли майбутній менеджер освіти зорієнтований на професійний саморозвиток, мотивований на досягнення якісних змін у своєму образі професіонала, коли вдосконалення професійної діяльності є пріоритетним.

Перспективи подальшого наукового пошуку полягають у емпіричному вивченні готовності до саморозвитку майбутнього освітнього менеджера.

Література

1. Горностай П.П. Готовность личности к саморазвитию как психологическая проблема. *Проблема саморазвития личности: методология и практика*. Луцк, 1990. С. 126–138.
2. Загнибіда Р. П. Особливості професійного самовдосконалення майбутніх менеджерів туризму. *Вісник Луганського національного Університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Частина III. 2013. №18 (277)*. С. 39–44.
3. Зязюн Л.І. Саморозвиток особистості в освітній системі Франції: монографія. К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 386 с.
4. Колодницька О. Д. Стимулювання професійного саморозвитку майбутнього вчителя гуманітарного профілю засобами проектних технологій: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2012. 20 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і розвиток особистості / Під ред. Л. Проколієнко. К.: Рад. шк., 1989. 608 с.
6. Кузікова С. Б. Психологія саморозвитку: навч. посіб. Суми: МақДен, 2011. 149 с.
7. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития: Учеб. пос. 2-е изд. М.: Академия, 2004. 256 с.
8. Остапчук О. Професійний саморозвиток і самопроєктування в системі педагогічної освіти. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 13-18.
9. Соцький К. О. Структура готовності студентів медичних коледжів до професійного саморозвитку. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2014. № 1. С. 55 - 62.
10. Титаренко Т. М. Життєвий шлях особистості. *Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: підр. 3-є вид. К.: Либідь, 2006. С 136–167.*
11. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. К.: Марич, 2009. 232 с.
12. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарука. К.: УРЕ, 1986. 796 с.

СВІТОГЛЯДНІ ПОЗИЦІЇ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Гонченко Дарина, студентка IV курсу факультету педагогіки, психології соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Матвієнко С. І.**, кафедра дошкільної освіти.

У статті розглядаються особливості використання народних казок як засобу валеологічного виховного впливу на особистість дитини дошкільного віку. Вказується на специфіку періоду дошкільного дитинства у закладанні світоглядних позицій особистості, її ціннісної сфери. Розглянуто поняття «світогляд», «світоглядні позиції», «життєві цінності». Визначено, якою мірою здоровий спосіб життя пов'язаний із системою життєво-ціннісних орієнтирів особистості. Проаналізовано специфіку фольклору, зокрема - казки, у відображенні світогляду народу щодо збереження та підтримки здоров'я. Вказано на роль українських народних казок у формуванні основ здорового способу життя у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: світогляд, світоглядні позиції, здоров'я, здоровий спосіб життя, українські народні казки, діти дошкільного віку.

Постановка проблеми. Проблема формування життєвих навичок для зміцнення здоров'я людини є гострою темою сучасного світу. Її вирішення сприяє розбудові майбутнього нашої держави та формування поколінь здорових громадян. У системі загальнолюдських цінностей здоров'ю, яке є суспільним та індивідуальним надбанням, належить провідне місце. Усвідомлення особистістю цінності здоров'я, необхідності дотримання здорового способу життя визначає її світоглядні позиції. Закладання особистісного світогляду та світоглядних позицій відбувається з періоду дошкільного дитинства. Зростаюча особистість пізнає навколишній світ, залучається до соціуму, набуває необхідного життєвого досвіду під впливом багатьох чинників. Одним із чинників закладання у дитини світоглядних позицій здорового способу життя є фольклор, зокрема – народна казка. Казка нерозривно пов'язана із культурою народу, що формувалася упродовж століть. Саме тому казка має яскраво глибоко визначене пізнавальне, соціалізуюче та морально-виховане підґрунтя.

Як визначив здійснений нами аналіз наукових джерел, на сьогодні практично не створено наукових робіт, у яких би розглядалися теоретичні та методичні основи проблеми використання української народної казки щодо формування засад здорового способу життя у дітей дошкільного віку. Цим і обумовлена *актуальність нашої статті*.

Мета статті – розкрити особливості відтворення світоглядних позицій українського народу щодо підтримки здорового способу життя в такому жанрі фольклору, як казка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема здоров'я в усі часи є досить актуальною, про що свідчать праці вітчизняних і зарубіжних дослідників: І. Брехмана, В. Кудрявцевої, В. Сазонова, В. Бушуєва, Л. Качан, С. Костюніна, М. Сікач, П. Калью, І. Левіна, С. Петухова та ін. Значний внесок у проблему формування життєвих навичок для сприяння здоров'ю зробили В. Дерев'янку, С. Рибальченко, Т. Андрющенко, Є. Сливка, Н. Бібік. Проблемі використання казки у формуванні життєвих навичок для сприяння здоров'ю досліджували Н. Бібко, С. Литвиненко, В. Сухомлинський, І. Садова, Г. Ткаченко, З. Лановик.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні стан здоров'я дітей викликає неабияке занепокоєння як у батьків, так і у широкого кола фахівців. Цим пояснюється великий інтерес до проблеми формування здорового способу життя. Здоров'я людини є не тільки особистою запорукою і потребою, але й має найбільшу соціальну цінність, будучи надбанням усього сус-

пільства. Величезну роль у забезпеченні здоров'я відіграє правильне і дбайливе ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих людей, що забезпечує активне творче довголіття особистості.

За визначенням І. Брехмана, *здоров'я* – це здатність зберігати відповідну віку стабільність в умовах різких змін кількісних і якісних параметрів триєдиного потоку сенсорної, вербальної та структурної інформації [4]. У Великій сучасній енциклопедії педагогіки подано таке визначення, що *здоров'я* – це індивідуальний психосоматичний (психічно-тілесний) стан, що виражається в здатності людини оптимально задовольняти основні життєві потреби [12]. На думку Т. Бойченко, *здоров'я* актуальне на всіх етапах онтогенезу – від народження до останніх днів життя, у розквіті сил і під час хвороби. *Здоровий спосіб життя (ЗСЖ)* людини – це все те в діяльності людини, що пов'язана зі збереженням і зміцненням здоров'я, сприяє виконанню людиною своїх функцій через діяльність, спрямовану на поліпшення умов життя – праці, відпочинку, побуту [3, с. 41].

Стосовно особистості, що зростає, можна вказати на важливість формування досвіду, системи цінностей. У дисертаційному дослідженні Т. Андрущенко проаналізовано специфіку закладання особистісно-ціннісних засад ставлення до здоров'я стосовно дітей старшого дошкільного віку [1]. Вчена зазначає, що «певні об'єкти чи явища дійсності у процесі діяльності або виховання особистості починають виступати в якості цінностей, які в результаті засвоєння їх людиною можуть перейти в категорію особистісних цінностей» [1, с. 16]. На підґрунті особистісних цінностей визначаються її життєві й ціннісні орієнтири, формується світогляд людини тощо.

Велика Українська енциклопедія визначає поняття «*світогляд*» як комплексну систему поглядів і уявлень про світ, самоусвідомлення людиною свого місця, оточення та основних зв'язків у всесвіті, відображена в оцінках, принципах, знаннях, поведінкових стереотипах тощо [12]. Типами світогляду є міфологічний, релігійний, філософський, науковий та повсякденний. Світогляд може бути як масовим, так й індивідуальним; сформованим переважно стихійно чи усвідомлено. У світогляді інтегровані пізнавальна, ціннісна і поведінкова підсистеми; інтелектуальний, емоційний, життєво-повсякденний, соціальний досвід [там само].

Похідним від поняття «світогляд» є поняття «*світоглядна позиція*», яке традиційно визначається як сукупність узагальнених уявлень людини про світ та її місце в ньому, підвалини людських взаємин зі світом, що виконує функцію самоусвідомлення і світоорієнтування людини в ньому [17, с. 18].

Ми погоджуємося з науковою позицією, висловленою В. Ханстантиновим, що світоглядна позиція особистості формується під впливом розвитку системи цінностей [14, с. 27]. Суголосну щодо цього думку висловлюють О. Матвієнко та Д. Мороз, говорячи про те, що «актуальність проблеми стану здоров'я підростаючого покоління робить категорію «здоров'я» категорією педагогічною і вирішувати її в освітній установі необхідно з педагогічних позицій виховання у дитини необхідних особистісних якостей, формування стійкої світоглядної позиції» [10, с. 349].

Формування у дітей і молодого покоління навичок здорового способу життя можливо за допомогою казки. Казка дає знання про здоров'я, здоровий спосіб життя та пропагує відповідні життєві навички. Дитяча казка є одним із основних засобів для розвитку здорових та правильних емоцій дитини. Казки використовувались відомими педагогами у всі часи, тому для повноцінного та нормального розвитку здорової дитини не потрібно вимагати від неї надмірних знань, які націлені на інтелектуальне випередження свого віку.

Народна казка – жанр фольклору, казка, що виникає й побутує в народному середовищі [9]. Фольклор визначається багатьма дослідниками фактором соціалізації нових поколінь. Як зазначає С. Матвієнко, «сприймання фольклорних творів не виникає в готовому вигляді, воно формується у зв'язку з ходом загального психічного розвитку особистості. Дитина проходить довгий шлях від наївної участі в зображуваних подіях до більш складних форм етичного та естетичного сприймання» [11, с. 73].

Дослідники А. Каргін та М. Хренов вказують на можливість переорієнтації фольклору з галузі фольклористики та мистецтвознавства на інші наукові галузі, визнання його своєрідним способом ствердження картини світу.

Казка спроможна визначити великий вплив на формування світогляду людини та її світоглядної позиції. Одним із перших, хто часто використовував вихований та світоглядний потенціал народної казки у своїй творчості, був В. Сухомлинський. У написаних ним казках відтворюється кращі риси української народної казки – мудрість, гуманізм, толерантність, турбота про іншого тощо. Як і народні казки, авторські твори В. Сухомлинського та сучасних українських казкарів широко використовуються в освітньому, у тому числі – валеологічному процесі закладів освіти. В. Сухомлинський зазначав: «Казка для маленьких дітей – це не просто розповідь про фантастичні події, це цілий світ, у якому дитина живе, бореться, протиставляючи свою добру волю злу» [13, с. 176].

Головні риси казки – наявність традиційних мотивів, героїв, словесних виразів і відсутність відомого автора. Народна казка є історичним попередником літературної казки і часто служить її основою. Такі казки створюють в уяві дитини прості образи персонажів, які цікаві дитині. При цьому вся необхідна і корисна інформація засвоюється малюком автоматично і непомітно. Слід також зазначити, що під впливом народних казок дитина набуває невідомих їй досі навичок розумової діяльності, одним із яких є вміння подумки діяти в уявлених ситуаціях, що є основою всіх видів творчої діяльності.

Незважаючи на те, що в казках дітям розповідають готові фантастичні історії, проте для них завжди є широкий простір для власної фантазії. Слухання та інсценування казок дозволяє дітям оволодіти соціальними функціями, стосунками та мовою як основним засобом спілкування. Казку можна назвати моделюванням суспільних відносин.

Слід зазначити, що при драматизації казки розвивається інтелектуальна сфера дитини. За допомогою казки дошкільнику найлегше пояснити основні принципи здорового способу життя [2]. Казки зрозумілі й близькі дітям, легко запам'ятовуються. Під час читання або розповіді казки, розглядання ілюстрацій до них, у дітей формується уявлення про здоровий спосіб життя, про необхідність гігієнічних процедур.

Розкриваючи механізм даного процесу, О. Запорожець уточнює: «щоб правильно зрозуміти твір, дитина має ставитися до нього як до образу, як до зображення реальних подій і явищ». І далі стверджує: «реальна основа слугує для дитини підґрунтям у перших морально-естетичних оцінках твору» [7, с. 16]. Характерні особливості усвідомлення дошкільниками змісту і художньої форми фольклорних творів пов'язані з конкретністю мислення, невеликим життєвим досвідом, безпосереднім ставленням до реального життя, ситуаційністю мети і поведінки, недостатньою загальмованістю їхніх рефлексів. Це унікальна можливість відчувати, «розігрувати» життєві ситуації без шкоди для власного життя ставить казку поряд з найдієвішими більш активними формами виховної роботи з дошкільниками. Не випадково казки використовуються педагогами, батьками дітей, психологами, дефектологами.

Саме тому важливо навчати дітей усвідомлювати образи, розуміти значення засобів художньої виразності як умови усвідомлення цілісного художнього образу. Завдяки казці дитина краще засвоює навчальний матеріал, адже це чарівний світ дитинства. Отже, саме казка допоможе сформувати життєві навички, що сприяють здоров'ю.

Висновок. На сьогодні зусилля працівників ЗДО мають бути спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я дітей, а також на формування ціннісного ставлення до нього. Великий потенціал щодо цього визначають українські народні казки. У них втілена мудрість народу, його ментальність, світоглядні основи. Через спілкування з казкою у дітей формується світогляд, спрямований на підтримку здоров'я, необхідності дотримання засад здорового способу життя.

Література

1. Андрющенко Т. К. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку: дис.... канд. пед. наук: 13.00.08. Переяслав-Хмельницький, 2007. 268 с.

2. Андрейко М. Використання казки у формуванні в учнів початкової школи сприятливих здоров'ю навичок. *Науковий простір студента: пошуки і знахідки (ч. 2): матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції (24 березня 2021 року): збірник тез.* Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. С. 15-18.

3. Бойченко Т. Є. Здоров'я як категорія валеології, медицини і педагогіки. *Культура безпеки, екології та здоров'я.* 2010. № 4. С. 41-45.

4. Брехман И. И. Философско-методологические аспекты проблемы здоровья человека. *Вопросы философии.* 1982. № 2. С. 48–53.

5. Дука Т. М. Вплив казки на формування психоемоційного здоров'я дітей дошкільного віку. URL: http://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/6142/1/VPLY%60V_KAZKY_NA_FORMUVANNYa_PSY%60XOE_MOCIJNOGO_ZDOROV%27Ya_DITEJ_DOSHkIL%60NOGO_VIKU.pdf

6. Замелюк М. Казкотерапія як інноваційна здоров'язбережувальна технологія у просторі сучасного дошкільного закладу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* № 2 (351). 2017. С. 14-19.

7. Запорожец А. В. Воспитание эмоций и чувств у дошкольника / Эмоциональное развитие дошкольника. Москва: Просвещение, 1985. С. 8-28.

8. Казачінер О. С., Гордієнко І. В. Формування здоров'язбережувальної компетентності дошкільників і молодших школярів з особливими освітніми потребами засобами казкотерапії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* / [редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 70. Т. 2. С. 59-63.

9. Казка. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/>

10. Матвієнко О. В., Мороз Д. В. Ціннісне ставлення до здоров'я як педагогічна категорія. *Молодий вчений.* 2018. Вип. 1 (53). С. 348-353.

11. Матвієнко С. І. Фольклор як засіб формування соціального досвіду дитини старшого дошкільного віку. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки.* Ніжин: Вид-во НДУ ім. М.Гоголя. №2. 2016. С. 73-78.

12. Світогляд. До визначення поняття. Велика Українська енциклопедія <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4#>

13. Сухомлинський В. О. Кімната казки. (Розділ «Роки дитинства»). у кн. «Серце віддаю дітям». Вибрані твори в п'яти томах. Том 3. Київ, Вид-во «Радянська школа», 1977. С. 176 – 185.

14. Ханстантинов В. О. Толерантність як риса світоглядної позиції особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили.* Сер.: Політологія. Том 79. Вип. 2008. С. 27-32.

УДК 159.92:316.647.5

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ

Гринь Наталія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Щотка О. П.**, кафедра педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту.

У статті відображені результати аналізу зарубіжних досліджень концепції «well-being» як базової основи менеджменту та психологічного добробуту працівників. Описано поняття, його сфери, соціально-психологічні чинники та вплив психологічного добробуту на ефективність професійної діяльності.

Ключові слова: концепція «well-being», «токсичне та здорове робоче місце», «благополуччя на робочому місці», «баланс робота/життя».

Актуальність теми відображена у тому, що війна в Україні та її наслідки докорінно змінили життя людей та негативно позначилися на їх працездатності. Через стрес, депресію, страх за своє життя, почуття невизначеності і відсутності почуття безпеки показники ефективності

діяльності значно впали. Тривала нестача благополуччя відобразилася у низькій продуктивності, раптових звільненнях з роботи, апатії, небажанні працювати та в деяких випадках жити тощо. Усі згадані вище проблеми погано впливають на діяльність та ефективність організацій у цілому, оскільки негативний психологічний стан працівників значно впливає на їх роботу та мотивацію, тим самим знижуючи їх.

На жаль, наразі не існує універсального методу у менеджменті задля дослідження та забезпечення благополуччя працівників. До того ж, не завжди керівництво розуміє важливість гарного ментального стану своїх підлеглих, часто ігноруючи його. Хоча у зарубіжній літературі даному поняттю приділяється значно більше уваги. Це проявляється у ширшому дослідженні та зосередженні на психологічному стані співробітників організації, яке розглядається як запорука їх здоров'я у цілому. Тому слід частіше виконувати заходи з покращення благополуччя під час управління персоналом і в Україні. Звідси, матеріал статті покликаний краще відобразити цю концепцію з майбутнім ефективним застосуванням в організаційному менеджменті.

Метою статті є розкрити концепцію «well-being» та показати, яку роль вона відіграє в менеджменті стосовно ефективної діяльності працівників організації.

Виклад основного матеріалу.

Концепція «well-being» почала широко досліджуватися з другої половини ХХ століття. Теоретичні основи концепції психологічного благополуччя в межах організаційної психології закладені у 70-х роках минулого століття. Аналіз зарубіжних публікацій показав, що концепцію «well-being» та її складові з психологічної точки зору започатковано у наукових працях соціальних психологів R. M. Kaplan, J. W. Bush, C. C. Berry «Health status: types of validity and the index of well-being» та A. Campbell «Subjective measures of well-being», 1976), а також в роботі індустріального психолога Peter Warr «A study of psychological well-being».

Наступним етапом розробки концепції організаційного психологічного благополуччя в зарубіжній психології стали 1980-2000-ні роки. Наукові дослідження цих років зосереджені на пошуку взаємозв'язків благополуччя з індивідуально-психологічними та особистісними властивостями, економічним благополуччям [23; 19; 22]. Сфера вивчення в цей період не обмежується лише однією галуззю психології, вивчення психологічного благополуччя персоналу стає міждисциплінарним.

В останні роки зацікавленість благополуччям людини в організації лише зростає. Вчені схиляються до більш системного розгляду поняття благополуччя, їх зусилля спрямовуються на розкриття комплексу повсякденних чинників психологічного благополуччя або неблагополуччя на робочому місці [26; 10; 13].

Порівняно із зарубіжними дослідженнями, вивчення психологічного благополуччя в Україні почалося нещодавно. Останніми роками кількість публікацій з даного питання неуклінно зростає. Так, було здійснено теоретичний аналіз проблеми з урахуванням соціально-економічних реалій України [2], емпіричні дослідження висвітлюють умови досягнення психологічного благополуччя в різних сферах [1; 4; 6], на різних етапах кар'єри [3] та у зв'язку з екстремальними умовами життєдіяльності працюючих [7].

Що в психології розуміється під психологічним благополуччям? В чому полягає специфіка психологічного благополуччя на робочому місці? Психологічного благополуччя у психології розуміється як досвід здоров'я, щастя і процвітання. До нього також входять гарне ментальне здоров'я висока задоволеність життям, почуття значимості чи цілі, здатність впоратися зі стресом [3]. Якщо ж розглядати його з точки зору працівника, то **робоче благополуччя** означає, що працівник є здоровим фізично і ментально, крім того, відчуває свою важливість для організації, а також поступово рухається до своєї цілі кар'єрними сходинками, і водночас задовольняється балансом між власним життям та працею. За відсутності одного або декількох критеріїв воно значно знижується та з часом зникає зовсім, що призводить до погіршення ментального стану людини [11].

Інша дефініція well-being презентує його як суб'єктивне сприйняття працівником свого стану [19]. Тобто, мається на увазі, що стабільність ментального стану, а відповідно і благо-

получчя, залежить від того, як саме людина сприймає себе та середовище. Хоча воно також може залежати і від зовнішніх обставин [21]. Наприклад, безпечне та зручне робоче місце заохочує працівників до ефективної діяльності, а несприятливий психологічний клімат у колективі, навпаки, погіршує задоволеність від роботи.

Благополуччя на робочому місці є тією проблемою, яка повинна досліджуватися більш глибоко. Загалом працівники проводять одну третю частину свого часу саме на робочому місці, а також переймаються проблемами роботи і вдома [9]. За відсутності програм із забезпечення благополуччя співробітники втрачають ефективність, стають більш схильними до відсутності і в цілому роблять менший вклад в організацію [24]. Якщо ж звернути увагу виключно на робоче благополуччя, яке дещо звужує концепцію у даному випадку, то до нього входять задоволеність роботою, ефективна організаційна відданість, позитивні й негативні емоції на робочому місці, процвітання та рішучість [14].

Крім цього, існують п'ять ключових сфер благополуччя для працівників: соціальне благополуччя, громадське благополуччя, фінансове благополуччя, фізичне благополуччя, і кар'єрне благополуччя [16].

Соціальне благополуччя проявляється в гарних взаємозв'язках з соціумом. Це означає, щоб бути успішним, працівник має сформувати стійкі стосунки з іншими людьми поза своїм робочим місцем. Саме так можна дізнатися про нові сфери діяльності, познайомитися з фахівцями з інших галузей й обмінятися досвідом через спілкування. Ці дії покликані допомогти індивіду покращити власний ментальний стан та зменшити стрес, який виникає під час робочих моментів. До того ж працівник отримує нові шляхи вирішення проблем, що, у свою чергу, попереджує виникнення негативних емоцій через почуття самотності й непотрібності.

Громадське благополуччя більш зосереджується на відчутті приналежності особистості до певної групи осіб. Працівникам може бути комфортно і в своєму колективі, де панує позитивний психологічний клімат та взаєморозуміння. Якщо ж це не сталося, то люди беруть участь у робочих профспілках, додаткових курсах з підвищення кваліфікації чи гуртках за інтересами, де отримують більш глибокі знання про свою кваліфікацію та діляться власним досвідом. Там вони здатні знайти людей з таким ж однодумцями, котрі підтримують їхні починання та мотивують до подальшої діяльності. Почуття значимості тільки підвищить благополуччя. Спільні зусилля та вищезгадані чинники матимуть позитивний вплив на ефективність діяльності.

Фінансове благополуччя відображається у тому, що працівник заохочується залишатися у компанії, оскільки йому пропонується фінансова стабільність. Воно є гарним мотиватором, а також викликає у робітника почуття фінансової захищеності, що виражається у постійному доході, на який і робиться розрахунок. Тим більше, організації стимулюють активну діяльність своїх підлеглих через премії та оплату понаднормових годин. Як наслідок, підвищується задоволеність працею та планування гарного майбутнього. Людині більш не потрібно постійно нервувати через нестачу коштів на базові потреби або шукати додатковий заробіток, який призводить до перевантаження, стресу та професійного вигорання. Робітник розуміє, що його ефективність винагороджується повною мірою, а тому подвоює зусилля.

Фізичне благополуччя настільки ж важливе поміж інших складових. Саме від нього більшою мірою залежить продуктивність працівника, яка знаходиться на високому рівні тільки, коли співробітник відчуває себе здоровим та має достатньо відпочинку. Якщо людина веде сидячий образ життя, недостатньо спить та постійно перевтомлюється, то про благополуччя не може бути й мови, бо фізичне перенапруження призводить і до ментальних проблем. Зазвичай фізичне благополуччя стимулюється організаціями через надання абонементів до спортзалу чи фітнес-центру та політиці балансу робочих годин й особистого життя працівників, що дозволяє підтримувати себе у належній формі.

Кар'єрне благополуччя показує, наскільки працівник задоволений своїм становищем в організації. Якщо його робочий вклад належно оцінюється та надається підвищення посади відповідно до професійних умінь, то, як результат, виникає почуття значимості та цілі, які і

спонукають до продуктивної діяльності. Ефективність різко зростає. І, навпаки, коли робітник витрачає багато зусиль та прагне інновацій у діяльності, а всі його ідеї та праця залишаються непоміченими, то з'являється почуття особистої зневаги та безнадії, що викликають багато негативних емоцій, які потім призводять до стресу та депресії.

Чинники психологічного благополуччя на робочому місці. Почнемо чиннику, який знижує психологічне благополуччя – це токсичне робоче місце (**«toxic workplace»**). Коли ми про нього говоримо, то уявляємо робочий простір, де з працівниками поводяться жорстоко, залякують або ж просто існує відчуття загрози з боку керівництва та колег. Загалом переважає вербальне насилля, яке має на меті образити почуття людини. Також сюди відноситься і те, що виконувана робота не цінується, а вважається чимось само собою зрозумілим. Працівники почуваються покинутими, професійний розвиток відсутній. Такий стан речей ще називають «ворожим робочим середовищем». Звідси можна зробити висновок, що дана ситуація негативно впливає на співробітників, викликає у них негативні емоції, знижує задоволеність власною працею та її ефективність, що веде до погіршення ментального стану і благополуччя в цілому, оскільки потрібні позитивні заходи з його підтримки [8].

На противагу йому **«healthy workplace»** включає в себе співпрацю менеджерів та працівників, заходи з покращення здоров'я, безпеки та благополуччя в організації [27]. Такі дії здатні поліпшити ментальний стан та зменшити стрес робітників, оскільки вони знають, що керівництво надає підтримку і цікавиться їхньою думкою. Відчуття безпеки попередить виникнення страху і тривоги за власне життя та допоможе зосередитися на виконанні власних обов'язків. Стале ж благополуччя добре позначиться на продуктивності праці всієї організації.

Благополуччя залежить і від самореалізації особистості. Це пояснюється тим, що працівники зосереджені власному розвитку та прагнуть до встановлення стійких зв'язків з соціумом [5]. Коли люди знають цінність свого професіоналізму та успіху, то мають кращу самооцінку і вищу задоволеність життям, не так часто страждають від стресу та самокритики. Саморозвиток допомагає у соціалізації та здобутті майстерності, просуванні кар'єрними сходинками, а також підвищенні ефективності праці.

«Work-life balance» має великий вплив на благополуччя, і відображається у рівновазі між роботою та приватним життям [15]. Це означає, що працівники повинні мати достатньо часу для хобі та відпочинку, а також залишати завдання на роботі, уникаючи їх виконання вдома. Його забезпечення має посідати одну з провідних цілей організації, оскільки його ігнорування призводить до зниження ефективності діяльності [20].

В своєму дослідженні ми виходили з моделі взаємопов'язаності трьох компонентів: практик покращення психологічного благополуччя-поліпшення психологічного добробуту персоналу-зростання ефективності діяльності працівника та організації в цілому. В статті зупинимося на вихідному етапі, який запускає весь процес діяльності здорової організації – організаційних практиках покращення психологічного благополуччя працівників

Організаційні практики покращення психологічного благополуччя працівників організації. Рано чи пізно настає той момент, коли люди усвідомлюють, що їх благополуччя під загрозою, а тому слід вжити заходів з його стимулювання. Наприклад, Tchiki Davis, Ph.D. in Social and Personality Psychology, рекомендує для цього сім шляхів з його підвищення [12]. Вона переконана, що благополуччя та емоції нерозривно пов'язані між собою та мають неабиякий вплив на різні сфери нашого життя, а тому люди можуть і мають працювати над його покращенням.

Першим з них є **практика емоційної обізнаності**. У даному випадку працівники мають звернути увагу на те, що вони відчувають, а також чим це викликано. Люди можуть образити колег, якщо не здатні контролювати свої емоції, і як наслідок поведінку. Однак, ситуацію можна змінити на краще, коли працівники будуть обізнані з тим, чому саме вони мають погані емоції. Таким чином, можливо просто уникати колег або робочих моментів, що їх провокують.

Після неї йде **практика свідомого прийняття**. Вона полягає в тому, що слід уникати засудження поганих емоцій, так як це викликає ще більшу їх кількість. Через це працівники

додатково стресують та картають себе. Так би мовити, виникає ланцюгова реакція, яка і руйнує благополуччя. Тому слід просто дозволити їх відчувати і нормально сприймати. Тож виникнення екстра-негативних емоцій буде зведено до мінімуму.

Наступною у списку можна побачити **практику переоцінки**. Дана стратегія має на меті показати, що ситуація або проблема є не лише поганою. Звідси формується висновок про те, що не завжди невдачі сприймаються як щось жахливе. Усе залежить від особистого сприйняття. Скрізь існують і позитивні сторони. Помилку треба розглядати не тільки як власний провал, але і досвід, який попере-дить ще гірші наслідки. У такий спосіб працівники досягають персонального росту та відчуваються краще, що, у свою чергу, і підвищує емоційне благополуччя.

Використання емоційного дистанціювання позитивно впливає на благополуччя. Воно до-зволяє подивитися на себе та ситуацію, що виникла ніби зі сторони. Таким чином, можливо абстрагуватися і критично оцінити всі недоліки та переваги, що склалися. Непорозуміння з колегами та проблеми в робочих моментах уже не виглядають досить жахливо. Як результат, працівники не переживають їх так довго і складно, а також можуть позбутися набагато раніше без потужного впливу негативу на їхній ментальний стан.

Використання власної уяви є запорукою благополуччя, оскільки дозволяє зосередитися на позитивних речах, навіть коли обставини на робочому місці не достатньо сприятливі. Коли з'являється втома від рутини або перевантаження, саме уява фокусує увагу працівників на тому, що їм подобається у їхній діяльності і чого вони здатні досягти у майбутньому. Мозок все одно отримує позитивні емоції, а тому психологічний стан залишається стабільним, незважаючи на зовнішні подразники.

Поділитися власними позитивними моментами гарно впливає на благополуччя. Справа в тому, що коли працівники діляться своїм успіхом з колегами, вони відчувають себе краще через те, що хтось може справді оцінити їхні досягнення та підтримати. Тобто, мається на увазі, що у такий спосіб вони збільшують почуття успіху та радості на довший період часу. Оскільки люди є соціальними істотами, то вони мають успішно взаємодіяти з соціумом, щоб забезпечити благополуччя.

Однак зміни важливі і зі сторони організацій. Michelle McQuaid, Ph.D., у своїй статті відобразила і узагальнила дані, отримані The Change Lab 2019 Workplace Survey. Вони пропонують організаціям проводити нововведення, які мають на меті покращити ефективність їхніх працівників [18].

Почати слід зі **встановлення загальної цілі організації**, яка повинна враховувати інтереси своїх працівників. Крім того, щоб підвищити ефективність роботи, вона має враховувати їхні інтереси. Люди, котрі розуміють причину діяльності та її переваги, збільшують зусилля задля її досягнення. Як результат, продуктивність значно зростає.

Потім треба **зосередитися на сильних сторонах організації**. Дана стратегія є ефективною, оскільки мотивує робітників зосередитися на досягненні високих результатів з покращення позиції організації, при цьому уникаючи провалів. Як наслідок, люди не витрачають зусилля, обдумуючи проблеми, а одразу шукають шляхи вирішення.

Введення змістовних розмов значно впливає на ефективність діяльності. Потрібно пояснити працівникам завдання організації та пояснити, яку відповідальність вони несуть за її успіх. Тим більше, слід поцікавитися стосовно того, як можна поліпшити діяльність у цілому та що слід змінити. Коли люди зрозуміють, що вони мають вплив на свою роботу, до них прислухаються, то будуть працювати краще, оскільки знатимуть заради чого витрачають сили.

Посилення можливостей для цільової самоорганізації стимулює високі рівні благополуччя. Організація повинна заохочувати робітників до використання своїх сил й талантів, бо це підвищує креативність та ефективність діяльності у цілому. Коли люди вірять в те, що вони роблять і для чого, то в них виникає почуття важливості та цілі, котрі і є складовими благополуччя.

Підтримка добровільної відданості людей відіграє важливу роль в ефективності організації. Насамперед слід пояснити працівникам позитивні риси впровадження інновацій не тільки для всього підприємства, а й для них самих. Коли вони стануть обізнаними з цією інформацією, то із задоволенням будуть їх запроваджувати, адже таким чином зможуть відчути себе частиною спільноти отримати досвід процвітання, які є запорукою благополуччя.

Висновки. Отже, концепція «well-being» є широким поняттям, яке постійно розвивається та досліджується, але в цілому зображує організацію, яка здійснює ефективні заходи з його поліпшення, що проявляється у впровадженні певних позитивних стратегій з покращення благополуччя працівників, оскільки лише його високий рівень здатний мотивувати до продуктивної діяльності. Задля того, щоб робітники мали належний рівень благополуччя, організація повинна турбуватися про належний рівень їхнього ментального стану та зменшенні негативних факторів у роботі. Такий стан речей має відобразитися у постійному процесі, оскільки співробітники завжди стикаються зі стресом та проблемами. Благополуччя є запорукою здоров'я та ефективної праці людей.

Література

1. Волинець Н. В. Емпірична модель особистісного психологічного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Психологія. - 2018. - Вип. 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018_2_5.
2. Каргіна Н. В. Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості: теоретичний аспект. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. – 2015. – №3. – С.48-55.
3. Павлюк М. Психологічне благополуччя як передумова розвитку особистісної самостійності майбутнього фахівця / М. Павлюк, О. Шопша, Т. Ткачук // *Наука і освіта*. – 2018. – №1. – С. 149– 156.
4. Титаренко Т. М. Посттравматичне життєтворення: способи досягнення психологічного благополуччя: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. – 160 с.
5. Титаренко Т. Способи підвищення психологічного благополуччя особистості, що пережила травму. *Психологія: теорія і практика*. 2018. Т. 1, № 1. С. 112–119.
6. Харченко А. С. Особливості психологічного благополуччя студентів різних профілів підготовки. *Молодий вчений*. 2021. Т. 4, № 92. С. 175–178.
7. Шандрук С. К., Чернець Б. Креативний потенціал як чинник психологічного благополуччя студентів. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. 2021. Т. 65. С. 224–234.
8. Cavaiola A. A. The toxic workplace. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/impossible-please/201402/the-toxic-workplace>.
9. Conrad P. Health and fitness at work: A participants' perspective. *Social Science & Medicine*. 1988. Vol. 26, no. 5. P. 545–550.
10. Daily well-being: the role of autonomy, competence, and relatedness / H. Reis et al. *Relationships, Well-Being and Behaviour* / comp. by H. T. Reis. London, 2018. P. 317–349.
11. Davis T. What Is well-being? Definition, types, and well-being skills. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/click-here-happiness/201901/what-is-well-being-definition-types-and-well-being-skills>.
12. Davis T. 7 Ways to boost emotional well-being. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/click-here-happiness/202107/7-ways-boost-emotional-well-being>.
13. Entrepreneurship and well-being: Past, present, and future / J. Wiklund et al. *Journal of Business Venturing*. 2019. Vol. 34, no. 4. P. 579–588.
14. Fisher C. D. Happiness at work. *International Journal of Management Reviews*. 2010. No. 12. P. 384–412.
15. Haar J. M., Russo M., Suñe A., Ollier-Malaterre A. (2014). Outcomes of work-life balance on job satisfaction, life satisfaction and mental health: a study across seven cultures. *J. Vocat. Behav.* Vol. 85. P. 361–373.
16. Hohlbaum C. L. Workplace well-Being: How to take this job and... Love it!. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/the-power-slow/201007/workplace-well-being-how-take-job-andlove-it>.

17. Kagan S. The Limits of well-being. *Social Philosophy and Policy*. 1992. Vol. 9. P. 169–189.
18. McQuaid M. 5 Ways to create more positive workplace changes. *Psychology Today*. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/functioning-flourishing/201904/5-ways-create-more-positive-workplace-changes>.
19. Mullis R. J. Measures of economic well-being as predictors of psychological well-being. *Social Indicators Research*. 1992. Vol. 26, no. 2. P. 119–135.
20. Naithani P. Overview of work-life balance discourse and its relevance in current economic scenario. *Asian Social Science*. 2010. Vol. 6, no. 6. P. 148.
21. Orem D. E. A concept of self-care for the rehabilitation client. *Rehabilitation Nursing Journal*. 1985. Vol. 10, no. 3. P. 33–36.
22. Park N., Peterson C., Seligman M. E. P. Strengths of character and well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 2004. Vol. 23, no. 5. P. 603–619.
23. Pollner M. Divine relations, social relations, and well-being. *Journal of Health and Social Behavior*. 1989. Vol. 30, no. 1. P. 92–104.
24. Price R. H., Hooijberg R. Organizational exit pressures and role stress: Impact on mental health. *Journal of Organizational Behavior*. 1992. Vol. 13, no. 7. P. 641–651.
25. Ryff C. D. Psychological well-being in adult life. *Current Directions in Psychological Science*. 1995. Vol. 4, no. 4. P. 99–104.
26. Sojo V. E., Wood R. E., Genat A. E. Harmful workplace experiences and women's occupational well-being: A meta-analysis. *Psychology of Women Quarterly*. 2016. Vol. 40, no. 1. P. 10–40.
27. Stoewen D. L. Wellness at work: Building healthy workplaces. *Can Vet J*. 2016. Vol. 57, no. 11. P. 1188-1190.

УДК 364.4-053.9 (477.51)

ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ ТА ПРОГРАМ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ) НІЖИНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Данько Дарина, магістрантка факультету психології, педагогіки, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлєбїк С. Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті висвітлено досвід реалізації проєктів та програм Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради Чернігівської області. Охарактеризовано діючі проєкти та їх значення і функціонуванні установи.

Ключові слова: територіальний центр, проєкт, особи похилого віку.

Вступ. Україна на сьогодні має високі показники демографічного старіння населення. Це має значний вплив на розвиток країни в цілому. Значне зростання осіб похилого віку потребує нового сприйняття щодо місця особи похилого віку у системі соціального розвитку суспільства.

Проблеми низького рівня життя населення, економічної та соціальної нестабільності та недосконалості системи соціального захисту формують нову потребу соціуму: реформувати процес соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку та знайти нові технології щодо покращення життя людини похилого віку. Змінюючи соціальний статус в старості, людина відчуває психологічну спустошеність, через що страждає її моральний та соціальний стан. [4]

Мета: охарактеризувати досвід реалізації проєктної діяльності Територіального центру соціальної допомоги (надання соціальних послуг) ніжинської міської ради чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. За даними Ніжинської міської ради місто Ніжин налічує близько чотирнадцять тисяч людей похилого віку, з яких, близько двох тисяч є отримувачами

соціальних послуг Територіального центру соціального обслуговування. Ця категорія осіб перебуває у групі ризику, адже війна та велика кількість проблем, які виникають через неї мають значний вплив на здоров'я, соціальну, психологічну та емоційну стабільність.

Зі збільшенням частки осіб похилого віку в країні, усе частіше науковий інтерес приваблює вивчення питання покращення обслуговування осіб похилого віку та надання якісних послуг. Дане питання вивчали наступні дослідники: О. Іляш, О. Россошанський, О. Шилобрида, К. Дубич та інші.

Питанням самотності осіб літнього віку займалися А. Капська, С. Максимова, В. Альперович. Вони не тільки розглядали та аналізували соціальну роботу з людьми похилого віку, її напрями, але також висвітлювали причини самотності на даному етапі розвитку особи.

Стан самотності за Е. Фромом вважається як відчуття відчуженості від соціуму. Цей стан характерний для кожного етапу розвитку особистості.

Важливу роль у адаптації особи похилого віку та її успішної інтеграції у соціум після виходу на пенсію відіграють територіальні центри соціального обслуговування.

Дані заклади є бюджетними установами, створені для надання допомоги громадянам, які потребують допомоги. Завдяки ініціативам і заходами, які реалізуються на базах закладів, особи похилого віку активно включаються у роботу та взаємодіють із громадою міста на благо суспільства. Реалізовані ініціативи забезпечують навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції. Учасники проєктів, якими виступають люди похилого віку, постійно розвиваються та пізнають всі тенденції сучасного розвитку суспільства.

Головною особливістю кожного працівника соціальної сфери є пошук нестандартних рішень для вирішення багатьох соціальних проблем. Але кожна ідея або рішення, яке планується реалізуватися, потребує фінансової підтримки, підтримки з боку інших організацій або вагомих осіб. Все це пов'язано із зверненнями до різних соціальних інституцій, участю у різноманітних конкурсах, що потребує аргументів та постановки чітких цілей і завдань, опис плану дій, видів діяльності та відповідно оформленої документації. Це все відноситься до проєктної діяльності як невід'ємної частини соціальних ініціатив. Таким чином, соціальні працівники повинні мати навички моделювання та прогнозування, які є базою для створення проєкту. Цей інструментарій динамічно розвивається і є системою знань, що використовується у світовій практиці розробки та впровадження ефективних соціальних проєктів та програм. [1]

Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) ніжинської міської ради Чернігівської області за роки своєї діяльності мав низку запроваджених успішних ініціатив та проєктів.

Одним із таких прикладів є створення Університету третього віку на базі Ніжинського територіального центру соціального обслуговування. Ніжинський університет імені Миколи Гоголя став партнером у реалізації даного проєкту.

16 листопада 2018 року на базі Територіального центру соціального обслуговування був проведений «круглий стіл», тема якого була пов'язана із досвідом розвитку університетів третього віку в Україні та Польщі. Учасниками були поважні гості із Польщі, які поділилися власним досвідом реалізації університетів третього віку у своїй країні, та фахівці громади міста Ніжин, які обговорили соціально-педагогічну підтримку осіб похилого віку на базі Територіального центру і презентували проєкт «Університет третього віку».

Основною метою створення університету третього віку є забезпечення комунікаційних, пізнавальних та культурно-дозвілєвих інтересів осіб похилого віку та підвищення рівня інтелектуального розвитку осіб літнього віку та осіб з інвалідністю. Отримання нових знань, нові форми організації дозвілля, розширений світогляд та реалізація активного громадської життєвої позиції – підвищують соціальну вагомість осіб літнього віку у громаді.

Проєкт успішно діє та реалізує наступні завдання:

- Розширює коло спілкування осіб похилого віку;

- Забезпечує здобуття нового досвіду та його обміну з іншими учасниками та представниками різних державних та недержавних організацій громади;
- Підвищує умови для самореалізації людей похилого віку;
- Стимулює інтерес до світової, державної та культурної спадщини;
- Забезпечує активну участь осіб літнього віку у суспільному житті громади.

На сьогодні за партою Університету третього віку навчається 100 ніжинців осіб віку 50 +. Університет забезпечує навчання літніх студентів на протязі їх віку та забезпечує підтримку фізичних, духовних, соціальних, педагогічних та психологічних здібностей. Кожен студент має унікальну можливість здобувати нові знання, бути суспільнокорисним та активно взаємодіяти із громадкістю міста, появляти та розкривати свої таланти та розширювати своє коло спілкування.

На даний час при Університеті третього віку діє 9 факультетів, серед яких:

- літературно-мистецький ;
- факультет комунікаційних та інформаційних технологій;
- православний факультет;
- декоративно-прикладний факультет;
- факультет іноземних мов;
- краєзнавчий факультет;
- основ медицини;
- соціально-психологічний;
- здорового способу життя;
- соціально-правовий.

Активно функціонують такі факультативи: скандинавська ходьба, йога, догляд за хворими, танцювальна студія, основи першої домедичної допомоги, пісенний калейдоскоп, паліативна допомога.

Найбільш цікавим для студентів є факультет основ медицини та здорового способу життя. Зацікавленість значна проявляється до вивчення іноземних мов, релігій та до тренінгів, які проводяться на соціально-психологічному факультеті.

Також, на базі університету, студенти постійно відвідують музеї, театри, різноманітні екскурсії та долучаються до організації та проведення соціальних подій громади міста.[2]

Таким чином, різноманітний вибір факультетів, занять та дисциплін забезпечує розвиток та значне розширення кругозору студентів університету третього віку.

В Україні практику взаємодії вищих закладів освіти з територіальними центрами соціального обслуговування практикують в різних областях. Так, Львівський державний університет фізичної культури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернігівський національний університет, Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки і права активно взаємодіють із територіальними центрами соціального обслуговування та спільно розробляють ініціативи і проекти соціального значення.

18 лютого 2021 року в рамках Територіального центру соціального обслуговування почав діяти проєкт «BaBuCi (Building Big Cohesion)». Проєкт сприяє налагодженню міжвікового діалогу та має на меті проведення спільного дозвілля та обміну досвідом в рамках міжкультурної співпраці та розвитку соціальної згуртованості для молоді та людей літнього віку Ніжинської міської ОТГ.

У рамках проєкту проводяться майстер-класи зі створення прикрас в українському стилі з фоаміану. Дані роботи продаються на благодійних ярмарках та аукціонах. Кошти від продажів спрямовують для потреб Тероборони м.Ніжин.

Ще одним із вагомих ініціатив Територіального центру за підтримки «Фонду малих проєктів – України» та фінансування Представництвом Фонду міжнародної солідарності в

Україні, у 2021 році, на подвір'ї центру створено 3 функціональні простори – спортивний, ігровий та концертна зона для людей літнього віку.

Завдяки спортивному простору, який створений при установі, особи похилого віку мають змогу активно займатися фізкультурою, йогою та вправами на тренажерах. Простір забезпечений спортивним обладнанням, відповідно фахівці центру та спеціально запрошені волонтери-тренери займаються з відвідувачами центру.

Концертна зона створена на свіжому повітрі. Розташована велика сцена для виступів, де проводяться концерти, виступи до свят та соціальних заходів. Наявне відповідне обладнання для програвання музики та відтворення відео. Літніми вечорами сцена перетворюється в кінотеатр під відкритим небом. Охочі можуть поринути в атмосферу фільмів на свіжому повітрі.

Ігрова зона обладнана батутом та міні-дитячим куточком для маленьких відвідувачів центру. Поруч з Територіальним центром розташований реабілітаційний центр для дітей з порушенням у розвитку та дитячий садочок. Тому учасники даних установ активно відвідують територіальний центр з різноманітними виставами, постановами та концертами і після - розважаються на ігровій зоні.

Таким чином, простір забезпечує комунікацію та взаємодію різних вікових категорій, дає змогу цікаво та корисно проводити дозвілля і бути учасником соціальних подій громади міста.

Другий проєкт, який реалізований на базі територіального центру у рамках «Фонду малих проєктів – України» та фінансується Представництвом Фонду міжнародної солідарності в Україні» став Соціальний хаб «Ми разом» в приміщенні Територіального центру. Мета проєкту-надання соціальних послуг людям з інвалідністю та людям похилого віку у найбільш комфортному середовищі та урізноманітнювати їх дозвілля у дружній та приємній атмосфері.

Соціальний Хаб – це платформа для спілкування, платформа партнерства, комунікаційний вузол для вирішення багатьох соціальних проблем, які є в Ніжинській громаді й перспектив розвитку допомоги саме в соціальній сфері.

«Ми разом» – добре облаштований, багатофункціональний простір, який є платформою для проведення актуальних дискусій, творчих майстерень та релакс-практик.

У приміщенні центру облаштовано зручний та комфортний простір для осіб з інвалідністю та осіб похилого віку. Хаб обладнаний різними видами мультимедійної техніки, меблями, також там є облаштована санітарна кімната, пристосована для осіб з інвалідністю. У хабі створено простір арт-терапії, де знаходиться пісочний стіл, соляні лампи та світловий дощ. На території хабу проводяться різноманітні творчі майстер-класи та заходи для людей з інвалідністю та людей похилого віку.

Загальна вартість проєкту склала 528 400 грн. [3]

31 січня. 2022р на базі Територіального центру активно діє Соціальна майстерня за партнерства та співпраці отця Романа Пушки (Парафія Св. Володимира та Ольги). Соціальна майстерня – це реальна можливість навчатися реалізувати свій творчий потенціал, організувати денну зайнятість, адаптуватися через соціально-трудова праця та проводити корисно дозвілля людям похилого віку та особам з інвалідністю.

Заняття в майстерні дають змогу розвивати навички роботи в команді та перебувати в оточення однодумців. Це можливість показати, що активна трудова діяльність є цілком можлива та корисна для осіб похилого віку. На сьогодні Соціальній майстерні започатковано виготовлення сувенірних свічок та виробів з холодного фарфору. Дані вироби реалізуються на благодійних ярмарках, аукціонах та виставках. Виручені кошти ідуть на придбання матеріалів для подальшого розвитку соціальної майстерні, а під час війни учасники майстерні активно збирають кошти на допомогу ЗСУ. Відвідувачі активно приймають участь у виготовленні новорічних, великодніх та символічних сувенірів до ярмарок.

Висновки. Таким чином, соціальні проєкти є сукупністю організаційних та управлінських рішень, які спрямовані на вирішення соціальних проблем та поліпшення життєдіяльності

кожної особи. Соціальні проєкти, реалізовані на базі Територіального центру, спрямовані на розвиток соціальності особи похилого віку, самореалізації в основних сферах життєдіяльності, забезпечення сприятливих умов адаптації особи, після виходу на пенсію.

Література

1. Мацкевіч Ю. Р. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посіб. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 339 с.
2. Ніжин City. URL:<https://nizhyn.city/articles/50685/blizko-100-studentiv-nizhinciv-navchayutsya-v-universiteti-tretogo-vidu>
3. Офіційний сайт ніжинської міської ради. URL: <https://nizhynrada.gov.ua/news/novini/prezentovali-proyekt-stvorennya-socialnogo-habu-mi-razom>
4. Тюття Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова. К.: Знання, 2014. 575 с.

УДК 37.013.42:172.1:355

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дідиченко Роман, магістрант факультету педагогіки психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлєбїк С. Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

В статті розглянуто та узагальнено наукові погляди провідних сучасних науковців щодо обґрунтування поняття «громадянська компетентність» та його сутності. Досліджено рівень розвитку громадянської компетентності підлітків в умовах війни за допомогою різноманітних методик, а саме: адаптована методика «Моя позиція як суб'єкта суспільного життя» Г. Назаренко, адаптована методика «Діагностика рівня сформованості рис громадянськості старшокласника» Н. Богомолова, адаптована анкета вимірювання рівня сформованості громадянської компетентності В. Борисова. Представлено отримані результати дослідження громадянської компетентності підлітків, порівняно їх з даними отриманими до війни.

Ключові слова: компетентність, громадянська компетентність підлітків, громадянськість.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

В умовах війни, надзвичайно важливим для повноцінного життя індивіда в соціумі є виконання ним ролі громадянина, активне включення у суспільно-громадські процеси, знання своїх прав та обов'язків, наявність чіткої громадянської позиції та компетентності.

На необхідність виховання громадянської компетентності молоді наголошується у «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» 2018 року [2]. В документі підкреслюється, що виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти.

Поняття «громадянської компетентності», «громадянської компетентності підлітків», «громадянськості», «громадянської позиції» досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких: О. Ковальов, О. Кучер, О. Пометун, Т. Смагіна, Г. Чорна та інші. В їх

дослідженнях обґрунтовано значення поняття «громадянська компетентність», розкрито її основні компоненти та показники, які вказують на їх сформованість.

Виклад основного матеріалу.

Поняття компетентності не має єдиного трактування в дослідженнях сучасних науковців. Корисним для нашої роботи є думка вітчизняної дослідниці О. Пометун, яка у своїх працях визначає компетентність, як складну інтегровану характеристику особистості, під якою розуміють набір знань, вмінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно діяти або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності. Громадянська компетентність, на її думку, це здатність та спроможність особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства. Важливою особливістю громадянської компетентності дітей підліткового віку є розуміння того, що людина навіть у шкільному віці вже є суб'єктом громадського життя. Вона здатна оцінити свій рівень включеності в даний процес та його результативність [1].

В аналогічному напрямку активно працювала Г. Чорна, яка обґрунтовує поняття громадянської компетентності у тісному зв'язку з поняттям «громадянськість» та розглядає його як певну позицію особистості до держави та народу, відповідне громадянське самовизначення, повагу до своєї країни. Тобто, громадянська компетентність, виступає своєрідним інструментом для розширення можливостей особистості та формування її мотивації до активної громадянської позиції, автономії та відповідальності [3]. Вона вважає, що основними показниками сформованості громадянської компетентності підлітків є: готовність брати участь у суспільному житті, толерантність, відповідальність та наявність чіткої громадянської позиції.

Дослідити зазначені вище показники громадянської компетентності у підлітків можна за допомогою таких методик: адаптована методика «Моя позиція як суб'єкта суспільного життя» Г. Назаренко, адаптована методика «Діагностика рівня сформованості рис громадянськості старшокласника» Н. Богомоллова, адаптована анкета вимірювання рівня сформованості громадянської компетентності В. Борисова.

Наше дослідження проводилося в три етапи: перший - підготовчий, на якому відбувався підбір діагностичного інструментарію, обиралася група опитуваних; другий – безпосереднє проведення емпіричного дослідження; третій – обробка результатів проведеного анкетування, формулювання висновків.

Для реалізації першого етапу було обрано діагностичний інструментарій, який складався з таких методик: адаптована методика «Моя позиція як суб'єкта суспільного життя» Г. Назаренко, адаптована методика «Діагностика рівня сформованості рис громадянськості старшокласника» Н. Богомоллова, адаптована анкета вимірювання рівня сформованості громадянської компетентності В. Борисова; визначено загальну кількість учасників дослідження. Це підлітки 7-11 класів загальною кількістю 40 осіб.

На другому етапі здійснено загальне анкетування, яке було проведено онлайн з використанням Google-форм. Анкети передбачали відповіді на питання з варіантами відповідей. Для достовірного отримання результатів одне питання могло формулюватися по-різному в анкеті і мали нейтральне формулювання. Діагностичний етап проведення дослідження був орієнтований на вивчення наступних компонентів громадянської компетентності: сформованість громадянської позиції підлітків, толерантності, відповідальності, готовності брати участь у суспільному житті. Також нами було проведено аналогічне цьому дослідження, з використанням цих самих методик і приблизно тієї ж кількості підлітків, за місяць до початку війни на території України.

Третій етап дослідження включав обробку результатів проведеного анкетування, формулювання висновків та порівняння отриманих результатів під час війни та до її початку.

Адапована методика «Діагностика рівня сформованості рис громадянськості старшокласника» Н. Богомоллова передбачала 27 тверджень, на які потрібно було дати одну з відпо-

відей: «повністю згоден», «скоріше згоден», «важко відповісти», «скоріше не згоден», «зовсім не згоден», наприклад «Я легко знаходжу порозуміння з іншими людьми», «Я вступаюся за права та гідність іншої людини», «Я знаю як попереджати та вирішувати конфлікти» та інші. Використання даної методики дало нам змогу визначити рівень сформованості таких компонентів громадянської компетентності старшокласників, як толерантність, відповідальність, готовність.

На сформованість толерантності вказували такі питання як: «Я толерантно ставлюсь до людей з іншою культурною ідентичністю», «Я маю друзів з представників різних національностей», «Я з повагою ставлюсь до традицій всіх національностей, що проживають у країні» та інші. За даними анкетування в період війни на території України було отримано такі результати: 33% підлітків мають високий рівень толерантності, 54% - середній, 13% - низький. Дані отримані до початку війни свідчили, що 27% підлітків мали високий рівень толерантності, 64% - середній, 9% - низький.

Для визначення сформованості відповідальності були представлені такі питання: «Я допомагаю іншим людям, якщо вони того потребують», «Я вважаю, що кожен має бути відповідальним за свої слова та вчинки» тощо. До початку війни нами було отримано такі результати: 40% опитаних старшокласників мали високий рівень відповідальності, 56% - середній, 4% - низький. Результати анкетування під час війни особливо не відрізняються від представлених вище і є такими: 41% підлітків мають високий рівень відповідальності, 54% - середній, 4% - низький.

Рівень сформованості готовності особистості брати участь у суспільному житті вимірювався за допомогою таких питань: «Я беру активну участь у шкільному житті», «Я легко знаходжу порозуміння з іншими людьми», «Я доступно і переконливо висловлюю власну думку» тощо. Проаналізувавши результати довоєнного дослідження, було зроблено висновки, що 28% опитаних мали високий рівень сформованості готовності, 51% - середній, 21% - низький. Анкетування проведене під час війни дозволило стверджувати, що 34% старшокласників мають високий рівень сформованості готовності, 50% - середній, 16% - низький.

Адаптована анкета вимірювання рівня сформованості громадянської компетентності В. Борисова складалась із 20 питань на необхідно було дати відповідь «ні», «не знаю», «швидше ні», «швидше так», «так», наприклад: «Я вважаю, що потрібно цікавитися суспільно-політичним життям України», «Я хочу брати активну участь у житті українського громадянського суспільства», «Я не бачу сенсу брати активну участь у громадському житті школи». 10 запитань з даної анкети були прямими і оцінювалися від 0 до 4 балів, а інші 10 – зворотними і оцінювалися від 4 до 0. Математичний підрахунок балів за відповідями реципієнтів дозволив зробити розподіл балів за рівнями: - 0 - 26 балів – низький рівень; - 27 - 52 – середній рівень; - 53–80 – високий рівень. Аналіз результатів проведення даного опитування до початку війни в Україні показав, що високий рівень сформованості громадянської компетентності мали 41% опитаних, середній – 55%, низький – 4%. Провівши дане дослідження повторно під час війни, було отримано такі результати: високий рівень сформованості громадянської компетентності мають 43% підлітків, 51% - середній, 6% - низький.

Адаптована методика «Моя позиція як суб'єкта суспільного життя» Г. Назаренко дала змогу виявити рівень сформованості громадянської позиції кожного з респондентів. Дана методика складалась з 21 твердження, підліткам необхідно було обрати на скільки кожне з тверджень їм відповідає, а саме: «зовсім не відповідає», «скоріше ні, ніж так», «відповідає частково», «відповідає майже повністю», «повністю відповідає». Для прикладу можна виділити такі твердження як: «Я переконана/ий у важливості активності громадян у житті країни», «Я впевнена/ий у власній спроможності самореалізуватись у суспільному житті», «Я хочу брати активну участь у житті українського громадянського суспільства», «Я планую в майбутньому свідомо брати участь у виборах» тощо.

Результати дослідження до війни були показували, що більшість підлітків, а саме 77% мали середній рівень розвитку своєї громадянської позиції, 18% - низький, і тільки 5% мають високий рівень. Анкетування проведене під час війни дає нам такі результати: високий рівень розвитку громадянської позиції мають 12% опитаних, середній – 69%, низький – 19%.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Проаналізувавши отримані дані було зроблено наступні висновки: такі показники сформованості громадянської компетентності, як толерантність, відповідальності, готовності мають середній рівень розвитку та потребують подальшого підвищення. Загальний рівень сформованості громадянської компетентності підлітків знаходиться на такому рівні: 43% - високий, 51% - середній, 6% низький рівень.

Найменш сформованою у опитуваних виявилась громадянська позиція: 69% мають середній рівень, 19% – низький, 12% - високий. Дана характеристика здатна негативно впливати на загальний рівень розвитку громадянської компетентності особистості та суспільне життя підлітків.

Порівнюючи отримані результати анкетування з даними дослідження, яке проводилося до початку війни в Україні, можна зробити висновок про збільшення кількості підлітків з високим рівнем відповідальності, готовності брати участь у суспільному житті, громадянської позиції. Але разом з цим збільшився і відсоток підлітків, які мають низький рівень вище вказаних показників. Це свідчить про те, що потреба формування громадянської компетентності підлітків нікуди не зникла, а навпаки, з початком війни тільки посилилась.

Література

1. Навчання, виховання та розвиток у контексті життєвих перспектив особистості: Збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнародною участю., м. Бердянськ, 25 квітня 2019 р. Бердянськ: БДПУ, 2019. 364 с.

2. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: розпорядження Кабінету міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>.

3. Чорна Г. В. Формування громадянської компетентності студентів закладу вищої освіти: Духовність особистості: методологія, теорія і практика., 2019. № 6(93). С. 310 – 320.

УДК 373.3.015.31:17.022.1

ВИХОВАННЯ ОСНОВ ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ГУРТКОВІЙ РОБОТІ

Катруха Крістіна, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлєбїк С. Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті висвітлено теоретичні засади морально-етичного виховання дітей молодшого шкільного віку у позашкільній діяльності. Визначено особливу роль виховання основ етичної культури молодших школярів у груповій роботі. Охарактеризовано роль гурткової роботи у формуванні соціального досвіду дітей означеної вікової групи.

Ключові слова: етична культура, духовність, гурток, позашкільна діяльність, діти молодшого шкільного віку.

The article highlights the theoretical principles of moral and ethical education of children of primary school age in extracurricular activities. The special role of education of the foundations of ethical culture of younger schoolchildren in group work is determined. The role of group work in shaping the social experience of children of a certain age group is characterized.

Key words: *ethical culture, spirituality, circle, extracurricular activities, children of primary school age.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На даному етапі Україна переживає нелегкі часи війни. Це складний кризовий період, який впливає на всі сфери людського життя. Також безпосередній вплив мають засоби масової інформації та комунікації, які все більше впливають на суспільство, особливо на дітей, пропагуючи насильство, насаджуючи моральний релятивізм, конформізм, цинічне гедоністичне ставлення до повсякденного життя. Усе це призводить до відчуження дітей від норм моралі, спонукає їх до самореалізації на основі заперечення духовності та моралі як соціально та особистісно значущих явищ. Щоб допомогти дитині, особливо молодшого шкільного віку, в цей період - треба зосередитися на її морально - етичному вихованні.

Першочергову роль в процесі морально-етичного виховання відіграють сім'я та заклади освіти. Перший – це сім'я, де дитина закладає основи характеру своєї особистості. Моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний, по-перше, із сильними переживаннями, по-друге, вони постійніші, по-третє, в них закладаються підвалини всіх моральних ставлень людини до суспільства, до праці, до інших людей.

Другий – це школа та позашкільні освітньо - виховні заклади. Заклади позашкільної освіти – це широкодоступні освітні заклади, які дають дітям та юнацтву додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля. До них належать палаци, будинки, станції, клуби й центри дитячої, юнацької творчості, дитячо-юнацькі спортивні школи, школи мистецтва, студії, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади. Основною метою морального виховання, як сімейного виховання, так і закладів освіти є формування соціального досвіду молодих поколінь, передача знань та культурних традицій, формування соціально-творчої та морально-відповідальної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження цієї проблеми представлено рядом наукових публікацій.

В основу нашого дослідження покладено висновки провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, які ми розподілили за наступними напрямками: проблеми етики і моралі в сучасній філософії (Н. Багдасар'ян, Н. Голик, А. Гусейнов, І. Ільяєва, О. Золотухіна-Аболіна, В. Лозовий, О. Назаренко, В. Разін, М. Тофтул); формування моральної свідомості та етичних почуттів (І. Бех, Л. Виготський, С. Рубінштейн, П. Якобсон, С. Якобсон, Д. Б'юджентал, Л. Кольберг, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл, Ш. Шустер); питання етичних цінностей (висвітлюються у працях В. Білоусової, Т. Гуменнікової, Л. Кузьміної, А. Шемшуріної, Н. Щуркової); моральне виховання (М. Соте, Дж. Фоутс та ін.); аспекти виховання етичної культури у дітей (Ш. Амонашвілі, Т. Зюзіна, О. Савченко, Є. Субботський, Л. Хоружа, А. Фок); гуманістичний підхід до виховання етичної культури (К.Журба, В.Киричок, К.Чорна та ін).

Ці дослідження свідчать про значний науковий доробок, однак, деякі аспекти виховання у молодших школярів основ етичної культури, потребують більш детального висвітлення у соціально-педагогічних дослідженнях. А саме – теоретичного обґрунтування використання різних форм гурткової роботи для формування морально-етичного досвіду та етичної культури молодших школярів у сучасних умовах.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз організаційно педагогічних засад виховання етичної культури школярів в гуртковій діяльності.

Виклад основного матеріалу.

Питання етичного та культурного виховання дітей завжди привертало увагу українського суспільства. У державній Національній програмі «Діти України»; «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки»; законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту»; Указі Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» та інших нормативних докумен-

тах наголошується про необхідність забезпечення умов для набуття особистістю соціального досвіду, формування гідності на основі осмислення морального досвіду поколінь [2, с. 22]

Сьогодні етична культура є найважливішим надбанням людства, без якого неможливий подальший прогрес суспільства в напрямку демократії та гуманізму. Це дає поштовх для формування уявлення людини про світ, стосунки людей.

Етична культура – це спосіб розуміння дійсності, вона є своєрідною дороговказною силою до висоти моральності, людського духу, усвідомлення цінності людського життя. Це активізує гуманістичні принципи виховання підростаючого покоління, утвердження цінностей добра, справедливості, честі, гідності, совісті, обов'язку та відповідальності.

Головним призначенням етичної культури є накопичення, розвиток і вдосконалення усього того, що поліпшує життя людини, створює в суспільстві атмосферу гуманності, надихає на творчість.

Виховання етичної культури молодшої людини потребує участі насамперед сім'ї, ЗМІ, держави, закладів освіти, культури та мистецтва. Цей процес надзвичайно складний і тривалий. Особливу роль у формуванні етичної культури людини відіграє освіта у всіх її формах і на всіх рівнях. Саме вона існує для виховання та формування особистості. Завдяки чіткій організації освітньо-виховного середовища створюються умови для передачі новим поколінням знань, соціального досвіду, національних цінностей й норм соціально-прийнятної поведінки і ставлень в суспільстві.

У цьому контексті особливого значення набуває виховання в учнів молодших класів морально-етичних засад поведінки і діяльності, у тому числі формування ціннісного ставлення до себе, оточуючих, Батьківщини, природи. Освіта, заснована на цінностях, сприяє розвитку толерантності та розуміння політичних, культурних та інших відмінностей, з особливим наголосом на захисті прав людини, захисту етнічних меншин, захисту найбільш уразливих груп [1].

Основною метою початкової позашкільної освіти нині є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [3].

Молодший шкільний вік є сенситивним для виховання основ етичної культури, оскільки в цей період закладається підґрунтя світосприйняття, активно формується моральна сфера, етичні цінності, усвідомлення моральних якостей, поведінки, дотримання етикетних норм.

Завдання формування всесторонньо розвинутої особистості активізують увагу науковців і практики на позашкільну діяльність дітей молодшого шкільного віку. У цьому плані особливе місце займає гурткова робота, де діти працюють за власними інтересами у вільний від навчання час.

Гуртки учнівські – одна з форм позакласної виховної роботи серед молодших школярів, складова частина навчально-виховного процесу. Завдання роботи гуртків для учнів початкових класів – вводити дитину в світ науки і техніки, розвивати творчі здібності, формувати в школярів практичні уміння і навички, вчити дітей використовувати знання, одержані на уроці, в житті, забезпечувати розумне дозвілля.

До гуртків прийнято залучати учнів, починаючи з 3-го класу. Але в ряді гуртків (хоровий, танцювальний, юннатів, «Умілі руки») можуть і повинні брати участь й учні 1–2-х класів. У гуртки можуть входити учні одного класу, паралельних або й різних класів.

У школах організуються різноманітні гуртки відповідно до місцевих умов, реальних можливостей, потреб – юних техніків, фольклористів, природоохоронців, художні, краєзнавчі, фізкультурні, лялькові та інші.

Робота гуртків для дітей молодшого шкільного віку досить специфічна. Якщо для дітей підліткового віку гуртки, як правило, попредметні, то в початковій школі вони будуються не за окремими навчальними предметами, а охоплюють різні галузі знань. Оскільки інтереси молодших школярів нестійкі, то й гуртки повинні відповідати досить різноманітним і часто ситуативним прагненням учнів, бути привабливими за своїми назвами. Найчастіше гуртки в

початкових класах називаються – «Умілі руки», «Хочу все знати», «У світі цікавого», «Юні умільці», «Юні філателісти», «Юні українознавці», «Рідне слово», «Друзі природи» та інші.

Особливим розмаїттям відзначаються гуртки естетичного спрямування, як-от: хорові, музичні, хореографічні, драматичні, образотворчого мистецтва, літературні. До того ж кожен із них може мати свої розгалуження. Наприклад, хорові гуртки можуть представлятися по-різному: фольклорний ансамбль, мішаний хор, хор хлопчиків, хор батьків і дітей, хорова студія тощо.

Головна особливість гуртків для дітей визначеної вікової категорії полягає в тому, що кожне заняття має на меті формування цілісних уявлень про природне і соціальне у світі, людину як гармонійну частину навколишньої дійсності. Зміст занять передбачає мінімум лекційного матеріалу і максимальне включення активних форм і методів навчання, практичного компонента з метою набуття дітьми досвіду соціальної взаємодії. Враховуючи психологічні особливості молодшого шкільного віку в засвоєнні етичних норм, матеріал занять та їх побудова спрямовані на активізацію мислення дітей, актуалізацію їхнього життєвого досвіду, розвиток емпатії як головної психологічної умови етичної поведінки, ціннісного ставлення до себе та навколишнього світу. Дитина в гуртковій роботі визнається повноправним суб'єктом виховання. Тому заняття проходять у формі вільного діалогу, а процес засвоєння етичних норм розглядається як розвиток когнітивного, емоційно - ціннісного та поведінкового компонентів у їх тісному взаємозв'язку.

Головними принципами проведення гурткових занять є доступність і міра, систематичність і послідовність, зв'язок теорії з практикою навчання та життям, емоційність, довіра і співпраця, активність і самостійність, дослідницька творча позиція, саморозкриття.

Способами досягнення мети вважаю: організацію різноманітної творчої діяльності дітей поза процесом навчання (участь в колективних творчих справах, гуртках, секціях, святах, бесідах і т.п.); створення умов для самоствердження кожної дитини у різних формах колективної і групової роботи зі школярами (гри, ігрові програми, дискусії, змагання, конкурси і т.п.), створення можливостей для прояву творчості дітей в школі (виставки, конкурси, фестивалі, індивідуальні виступи).

Процес виховання основ етичної культури учнів початкової школи у гуртковій роботі має цілісний характер, що забезпечується єдністю змістових, функціональних і особистісних компонентів. Орієнтація на виховання в учнів моральної свідомості, особистісних якостей, готовності до етичної поведінки на засадах гуманістичних ціннісних орієнтацій сприяє формуванню основ етичної культури молодших школярів

Література

1. Гільберг Т. Г. Навчально-методичний посібник. Нова українська школа: *методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 3-4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу* / Тетяна Гільберг, Світлана Тарнавська, Зоя Хитра, Ніна Павич. Київ: Генеза.2020. с 31.

2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: станом на 23 листопада 2018 р. / Кабінет міністрів України. Офіційний вісник України. 2018. № 65. С. 22-89.

3. Державні стандарти початкової освіти, затверджені постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р.№87 (у редакції постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р.№688).

4. Морально-етичне виховання школярів або культура поведінки молодших школярів. URI: <https://urokok.com.ua/methodical-cabinet/2436-moralno-etichne-vihovannya-shkolyariv-abo-kultura-povednki-molodshih-shkolyariv.html>. (дата звернення: 09.10.2022).

СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК МЕХАНІЗМ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Коротенко Богдан, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Качалова Т. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті розкрито сутність соціальної взаємодії та її значення як механізму соціалізації студентів з особливими освітніми потребами. Проаналізовано основні проблеми соціалізації студентів з ООП в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти. Визначені соціально-педагогічні умови, які б сприяли процесу навчання здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: соціальна взаємодія, соціалізація, студенти з особливими освітніми потребами, освітнє середовище, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми. Перед сучасним суспільством постає актуальна проблема – створення умов рівних можливостей, що сприятимуть набуттю здобувачами вищої освіти з особливими освітніми потребами соціального досвіду та становленню їх як рівноправних членів суспільства.

Вища освіта для людини з особливими потребами є важливою ланкою в процесі становлення повноцінної особистості. Здобуття вищої освіти людьми з ООП регулюється Законом України «Про освіту» (1991 р.), Законом «Про вищу освіту» (2011 р.), які передбачають доступність усіх форм освітніх послуг для кожного громадянина; їх безперервність і різноманітність; рівність умов їх здійснення.

На сучасному етапі у сфері вищої освіти важливе місце серед актуальних соціально-педагогічних проблем займає соціалізація студентів з особливими освітніми потребами, адже саме вища школа, маючи своє специфічне інституційне середовище, впливає на хід соціалізації, створюючи свої унікальні умови.

Розуміння сутності та особливостей процесу соціалізації студентів з особливими освітніми потребами є проблемним питанням для багатьох представників освітнього простору ЗВО. Тому є нагальна потреба у дослідженні проблем соціалізації студентів з особливими освітніми потребами з метою надання своєчасної психолого-педагогічної допомоги та розробки науково обумовлених програм і технологій успішної соціалізації.

Аналіз останніх досліджень. Наприкінці 20 століття в країнах ближнього зарубіжжя, в тому числі в Україні, почала формуватися нова концепція системи освіти для людей з особливими освітніми потребами. Зокрема, значну увагу було приділено проблемі навчання у закладах вищої освіти окремих категорій осіб з інвалідністю, як важливій ланці у процесі становлення особистості, подальшої соціальної адаптації та інтеграції. Процес соціалізації є предметом дослідження фахівців багатьох галузей наукового знання. Проблеми соціалізації молоді перебувають у полі зору дослідників з початку ХХ ст. Серед учених, які суттєво вплинули на розробку питань соціалізації, слід назвати Г. Тарда, Г. Гітінса, Г. Лебона, Е. Дюргейма та ін. Але на сучасному етапі у сфері вищої освіти особливості соціалізації студентів з особливими освітніми потребами у вітчизняній літературі ще не повною мірою є предметом спеціального дослідження. У різних аспектах це питання досліджували Ю. Богінська, О. Глузман, М. Євтух, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, Г. Овчаренко, П. Плотников, С. Савченко, С. Харченко, С. Шашенко.

Метою статті є визначення сутності соціальної взаємодії та її значення в соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах освітнього середовища ЗВО.

Виклад основного матеріалу.

Відповідно до сучасних філософських підходів в у світовому освітньому просторі відбуваються такі процеси: освіта набуває ознак безперервного пізнання; студент стає здобувачем і виробником особистого знання; педагог виконує функції організатора навчально-пізнавальної діяльності студентів, процесу набуття власного досвіду знань; дієвість, гуманістична спрямованість вихованого процесу досягаються у спільній діяльності, позитивній міжособистісній взаємодії студентів в умовах спільноти, об'єднаної єдиною метою і з урахуванням своєрідності позицій, культури кожної особистості.

Перш за все, дамо визначення терміну «соціальна взаємодія». Соціальна взаємодія у ЗВО – це система взаємозалежних дій, співробітництво, спільна діяльність, міжособистісне, ділове спілкування педагогів і студентів, у яких необхідним чином виявляються їх розумові здібності та особливості.

У сучасному трактуванні соціальної взаємодії визначаються такі її ознаки, як:

- а) взаємообумовленість соціальних дій;
- б) циклічна залежність між діями;
- в) наявність як найменше двох суб'єктів;
- г) процес взаємодії;
- д) умови і чинників реалізації процесу;
- е) соціальні статуси і ролі [1].

У структурі соціальної взаємодії науковці виділяють: а) систематичні дії суб'єктів, що направлені один на одного; б) викликання очікуваної поведінки; в) відновлення дії [1].

Називаються також і додаткові структурні елементи: а) суб'єкт (життєвий ресурс, рівень домагань і ціннісні орієнтації) і об'єкт дії; б) етапи дії (постановка мети, моделювання майбутніх дій, вибір відповідних засобів і організація зусиль для досягнення результату, досягнення мети).

У сучасній трактовці поняття «соціальна взаємодія» виокремлюють також такі ознаки, як: а) спосіб соціального буття; б) діалогічні взаємовідносини; в) єдність і гармонізація соціальних структур; г) вироблення стратегії єдиних дій; д) самоактуалізація учасників; е) перехід потенційних форм соціального буття в актуальний стан. Важливо зазначити, що механізмом соціальної взаємодії є діалог, завдяки якому створюється той чи інший соціальний простір дій з відповідними йому соціальними відносинами [2].

Поняття соціальної взаємодії також розглядається через призму таких явищ, як:

- систематичні, регулярні, взаємоспрямовані дії партнерів, що мають на меті викликати певну реакцію у відповідь;
- організація спільної діяльності (спільні цілі, мотиви, дії, результати);
- співпраця (взаємодопомога при досягненні індивідуальних та спільних цілей);
- міжособистісне спілкування і взаємовплив, спрямовані на координацію дій, точок зору учасників групи, обмін думками, наказами, поясненнями;
- ділове спілкування (включено у продуктивну діяльність, виникає в ситуаціях спільної роботи, змістовно визначається процесами виробництва);
- вплив психічних особливостей учасників та соціокультурних чинників комунікації на процесуальний та причинно-наслідковий характер впливу індивідів один на одного, взаємообумовленість і взаємозалежність соціальних дій, поведінки суб'єктів спільної діяльності при розв'язанні значущих для них соціальних завдань.

Таким чином, спираючись на вище сказане, визначимо поняття «соціальна взаємодія у вищій школі» – це система взаємозалежних дій, співпраця, спільна діяльність, міжособистісне, ділове спілкування викладачів та студентів, в яких необхідним чином проявляються їхні психічні особливості. В залежності від того, яка ознака приймається за провідну (дія, співпраця, діяльність, спілкування тощо), відбувається структурування теоретичної позиції щодо соціальної взаємодії з відповідними теоретичними наголосами, завдяки яким виокремлюються

основні тези. Згідно з ними поняття «соціальна взаємодія» отримує те чи інше змістовне трактування і, отже, відповідні ним концептуальні узагальнення.

У постійному визначенні поняття «взаємодія» вказується, що це філософська категорія, в якій відтворюється ідея взаємності впливу і взаємообумовленість об'єктів (суб'єктів), їх принципове значення для існування та структурної організації системи.

У повсякденному житті люди здійснюють багато елементарних актів соціальної взаємодії, навіть не усвідомлюючи цього. При зустрічі вони тиснуть руки, вітаються, заходячи в автобус, пропускають вперед жінок, дітей, людей похилого віку. Усе це акти соціальної взаємодії, що складаються з окремих соціальних дій.

Однак не все, що ми робимо по відношенню до інших людей, відноситься до соціальної взаємодії. Наприклад, якщо автомобіль збив пішохода, це вважається надзвичайною дорожньо-транспортною подією. Водночас соціальною взаємодією вона може стати лише тоді, коли водій і пішохід, аналізуючи цю подію, починають відстоювати власні інтереси як представники двох великих соціальних груп.

Таким чином, під соціальною взаємодією в соціології розуміють форму соціального спілкування або комунікації, яка є системою соціальних дій принаймні двох людей або соціальних спільнот, або індивіда і соціальної спільноти. Крім того, соціальна взаємодія - це будь-яка поведінка індивіда або групи індивідів, яка має значення для інших індивідів і груп індивідів або суспільства в цілому зараз і в майбутньому.

Категорія «соціальна взаємодія» виражає характер і зміст відносин між людьми і соціальними групами як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що відрізняються соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями). Незалежно від того, в якій сфері життя суспільства (економічній, політичній, духовній тощо) відбувається взаємодія, вона завжди носить соціальний характер, оскільки виражає зв'язки між індивідами та групами індивідів, тощо.

У нашому дослідженні ми акцентуємо увагу, що соціальна взаємодія є механізмом соціалізації студентів і відіграє в цьому процесі визначну роль, що особливого значення набуває в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти.

Розглядаючи процес соціалізації студентської молоді, С. Шашенко зазначає, що це «багатоплановий процес, який включає педагогічні (виховання і самовиховання) і соціальні (суб'єктивні умови життя, соціальні інститути) впливи, які відбуваються в поглядах і поведінці студентів Вони взаємопов'язані і діють як єдине ціле, надаючи як прямий, так і опосередкований вплив на особистість учня» [4, с.2].

Процес соціалізації як складова педагогічного процесу у закладах вищої освіти набуває змісту створення навчально-практичних життєвих передумов для особистісно-соціального розвитку студента, а саме:

- розвивається його здатність до реалістичної самооцінки;
- накопичується особистий досвід соціального життя та взаємодії, а отже, накопичуються відповідні знання, уміння, навички, компетенції, звички, поведінкові автоматизми тощо, базові когнітивні, емоційно-вольові та практично-діяльнісні особистісні передумови для виконання створено набір соціальних ролей дорослої людини;
- формуються соціальні потреби, якості та здібності особистості - комунікабельність, культурний розвиток і вихованість, громадянськість і патріотизм тощо, а також її духовність.

Таким чином, кожен із компонентів змісту навчання і виховання у ЗВО містить соціальний елемент, який спрямований на вирішення проблеми підготовки студента до самостійного життя, вибору поведінки, складання професійно значущих проектів.

Особливості соціалізації студентів з ООП ми розглядаємо в таких аспектах:

- психологічний аспект: врахування психологічних особливостей студента з інвалідністю (його рис характеру, темпераменту, комунікативних здібностей, самооцінки);

- соціальний аспект: студент з ООП належить до окремої соціальної групи (з інвалідністю). Молода людина з особливими потребами, потрапляючи в нове середовище закладу вищої освіти, відчуває ситуацію вибору життєвого шляху, потребує допомоги у формуванні певних соціальних ролей та реалізації життєвих планів;

- біологічний аспект, який зумовлений фізичними вадами при народженні або виникли після якоїсь життєвої події. Тому цей аспект потребує особливої уваги в соціально-педагогічній діяльності ЗВО.

Студенти з особливими освітніми потребами мають певні проблеми, які виникли в попередні періоди життя та навчання і суттєво впливають на їх пізнавальну діяльність, соціалізацію та інтеграцію в освітнє середовище. Серед них: прогалини в знаннях; труднощі сприйняття навчального матеріалу в загальноприйнятій формі; зниження працездатності, підвищена стомлюваність і виснаженість, порушення концентрації уваги; підвищена вразливість до інфекційних захворювань і, у зв'язку з цим, проблеми з відвідуванням занять; комунікативний дефіцит; низька соціальна активність; звичка невимогливого, поблажливого ставлення, завищені уявлення про свої можливості; низький рівень мотивації досягнення мети, відчуття втрати майбутнього; нерішучість, низька самооцінка, нерозвинений самоконтроль; підвищена тривожність, вразливість, емоційна нестабільність тощо.

Негативність ситуації в процесі соціалізації для студентів з особливими освітніми потребами посилюється ще й тим, що майже всі вони відчувають обмеженість спілкування з однолітками, фізичний дискомфорт, дуже часто молоді люди навіть не мають можливості вийти на вулицю, незахищеність від зростаючого інформаційного впливу електронних ЗМІ, які для цієї групи молоді є чи не єдиним засобом спілкування із зовнішнім світом. Для студентів з інвалідністю характерне поширення настрою соціального песимізму, невіри в те, що вони зможуть хоч якось реалізувати свій потенціал, посилюється споживацьке ставлення до життя, втрачається довіра до людей і держави.

Найважливішим для студентів з у процесі соціалізації є період адаптації до умов навчання у вищому навчальному закладі, набуття нового статусу, засвоєння нових соціальних ролей (професіонал, громадський активіст, сім'янин тощо). Тому важливо створити певні соціально-педагогічні умови, які б сприяли процесу навчання, а саме:

- забезпечення особливого підходу до студентів з особливими освітніми потребами, який має враховувати особливості захворювання, психологічний стан, психологічні чи соціальні проблеми, темп викладання дисциплін має бути достатньо повільним, гнучким, адаптованим до потреб інваліди; регулювати навчальне навантаження залежно від ступеня інвалідності;

- організація психолого-педагогічного та медичного супроводу протягом усього періоду навчання, з метою своєчасного надання комплексної допомоги, профілактики та корекції негативних проявів поведінки студента з обмеженими можливостями, забезпечення;

- соціалізація пов'язана з адаптаційними процесами [3].

Висновок. У результаті дослідження ми приходимо висновку, що соціальна взаємодія є одним із ефективних механізмів соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти.

Ефективність процесу соціалізації студентів з ООП та посилення соціальної взаємодії в умовах освітнього середовища ЗВО значною мірою визначається рівнем розвитку студентської групи як згуртованого колективу, спільноти, в якій усіх об'єднує спільна мета, взаємоповага та підтримка один одного, чому сприятимуть:

• заохочення студентів до обміну думками та цінностями через дискусії, діалог, пошук спільного та відмінного;

• застосування різноманітних форм кооперативного навчання студентів з ООП в колективі;

- об'єднання представників групи в різні форми колективу для вирішення навчально-пізнавальних завдань;
- постійне підтвердження вчителем позиції «ми», підтримка почуття причетності учнів до єдиного колективу;
- наголос на таких цінностях, як співпраця, взаємоповага, взаємопідтримка, взаємодопомога;
- визнання внеску кожного в успішну роботу колективу.

Література

1. Булгакова О. Взаємовідносини у вищій школі як детермінанта психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4416/1/Bulgakova.pdf>
2. Виноградова Н. Л. Соціальна взаємодія як об'єкт філософського аналізу. <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4416/1>
3. Рокотянська Леся Олегівна Соціалізація студентів з особливими освітніми потребами: актуальність проблеми. <http://ap.uu.edu.ua/article/77>
4. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах: Автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. 13.00.05 / Нац. пед ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2004. 20 с.

УДК 364.6:159.94

ПОНЯТТЯ «СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ» В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Кравченко Наталія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Кошова І. В.**, кафедра загальної та практичної психології.

В умовах сучасної української реальності складна військова ситуація, економічна та політична нестабільність, трансформація інститутів сім'ї та освіти, зміна системи цінностей зумовлюють повсякчас виникнення у житті людини складних життєвих ситуацій, в яких вона потребує підтримки (допомоги) держави, тобто надання соціальних послуг. Наразі виявляється в важливим питання реформування системи соціального захисту населення і організації надання якісних соціальних послуг вразливим групам населення, які опинилися у складних життєвих обставинах. Інтенсивні зміни в сучасному українському суспільстві, соціальні взаємодії в інших країнах, а також міжнародні зобов'язання України щодо забезпечення прав людей вимагають оновлення тактик та стратегій держави в інтересах громадян.

Складні життєві обставини для науковців це будь-яка складна ситуація, що порушує працездатність, сформовані відносини, супроводжується негативними емоціями і переживаннями, виникненням дискомфорту, що за певних умов можуть негативно впливати на розвиток особистості (Андрєєва, 2004).

Над питанням модернізації системи соціальних послуг в Україні працюють такі вчені: К. Дубич, Я. Белєвцова, М. Кравченко, О. Дзюбенко, М. Паладій. У своїх роботах вони підкреслюють, що успішність системи соціальної підтримки та адаптації осіб, що опинилися в складних життєвих обставинах потребує теоретичного обґрунтування напрямів та форм соціальної роботи, й комплексного підходу до вивчення проблем таких осіб.

Ключові слова: складні життєві обставини, соціально незахищені категорії громадян, соціальні послуги, критичні життєві ситуації, стрес, фрустрація, кризова ситуація, переживання, благополуччя.

Мета статті полягає в аналізі поняття «складні життєві обставини».

Соціальна політика сучасної держави спрямована на соціальний захист різних соціальних і демографічних груп населення, особливо тих, хто потрапив у складні життєві обставини. Ефективний соціальний захист гарантує гідні соціальні виплати та розвинену мережу соціальних послуг, які надаються з урахуванням особливостей і потреб різних категорій клієнтів. Сучасна система соціальних послуг повинна відповідати потребам громадян і орієнтуватися на покращення якості їхнього життя (Звіт-моніторинг системи соціальних послуг в Україні, 2015).

У законодавстві України визначення соціальної послуги обмежене рамками складних життєвих обставини. У сучасній науковій літературі складні життєві обставини є частиною соціальної ексклюзії. Цей термін уперше почав вживатися у Франції для позначення соціально незахищених категорій населення. Відповідно, соціальні послуги покликані допомогти громадянину подолати ці обставини. На сьогодні існує два підходи до розуміння сутності соціальної ексклюзії:

- французький, орієнтований на соціальну інтеграцію громадян у суспільне життя. Він передбачає визнання переважних прав спільнот на захист їх цілісності і вимагає поваги прав будь яких меншин; ексклюзив розглядається як наслідок примусового соціального порядку, який служить інтересам інклюзивних;

- англосаксонський – передбачає індивідуальну свободу і рівні права для всіх громадян, трактує соціальну інтеграцію як результат вільного вибору відносин як між індивідами, так і між індивідами і державою; соціальна ексклюзив розглядається як наслідок соціальної диференціації і економічного поділу праці громадських сфер (Абрахамсон, 2001).

В Законі України від 17.01.2019 2671-VII «Про соціальні послуги» складні життєві обставини - обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно.

Законом визначаються чинники, що зумовлюють складні життєві обставини: похилий вік; втрата рухової активності (часткова або повна), хвороби, як невиліковні, так і тривалі, розлади, що є наслідком вживання психоактивних речовин, втрата соціальних зв'язків; інвалідність, бездомність, безробіття. У складні життєві обставини можуть потрапити малозабезпечені особи, діти розлучених батьків, чи ті, чиї батьки ухиляються від виконання своїх обов'язків або жорстоко ставляться. Насильство за ознакою статі, домашнє насильство, потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією теж є причиною складних життєвих обставин.

Загалом це обставини, які об'єктивно порушують життєдіяльність особи, яка не може самостійно подолати або мінімізувати їх негативний вплив. Спільною рисою таких ситуацій є те, що виникає невідповідність між тим, що людина хоче (зробити, досягти і т.п.), та її власними можливостями і тим, що вона може зробити, опинившись в даних обставинах. Така неузгодженість перешкоджає досягненню поставленої мети та призводить до негативних емоцій, що є важливим індикатором труднощів в тих чи інших обставинах для людини.

Згідно гарантованому на конституційному рівні праві громадян на реалізацію соціальних прав, оптимальним є соціальний супровід їх у випадках перебування у складних життєвих обставинах, оскільки не завжди є можливість забезпечити їх матеріально. Завдання супроводу полягає в тому, щоб дати можливість громадянам мобілізувати внутрішні сили для самостійного виходу зі складних життєвих обставин. Втручання відбувається тільки вкрайньому випадку. Така діяльність сучасної соціальної держави в цьому напрямі схожа на ідеєю психологічного супроводу, що важливо для побудови концепції ринку соціальних послуг, як вважає Герба.

У психології поняття «складні життєві обставини» розглядається у контексті поняття «критичні життєві ситуації». Серед психологів, які займаються вивченням складних життєвих

ситуацій, одним із найвідоміших є Ф. Василюк, який вважає, що існують чотири ключові поняття, якими в сучасній психології описуються критичні життєві ситуації: стрес, фрустрація, конфлікт і криза.

Ф.Василюк у своїй роботі виходив із загального уявлення, згідно з тип критичної визначається характером стану життєдіяльності суб'єкта «неможливості». «Неможливість», у свою чергу, визначається тим, яка життєва необхідність виявляється паралізованою внаслідок нездатності наявних у суб'єкта типів активності справитися з наявними зовнішніми і внутрішніми умовами життєдіяльності. Зовнішні та внутрішні умови, тип активності та специфічна життєва характеризують основні типи критичних ситуацій (Василюк, 1984).

Стрес спочатку визначали як неспецифічну відповідь організму на дію шкідливих агентів, які проявляються в симптомах загального адаптаційного синдрому. Головна тенденція в опануванні стресу, на думку Ф. Василюка, полягає в запереченні неспецифічності ситуацій, що породжують стрес. Не всякі вимоги середовища викликають стрес, а лише ті, які оцінюються як загрозливі, що порушують адаптацію, контроль, перешкоджають самоактуалізації. Будь-які вимоги середовища можуть викликати критичну, екстремальну ситуацію тільки в істоти, яка неспроможна впоратися з вимогами взагалі.

Необхідними ознаками фрустраційної ситуації є наявність сильної мотивації досягнення мети (задовольнити потребу) та перепон, які перешкоджають цьому досягненню. Поєднання сильної мотивації до досягнення певної мети та перепон на шляху до неї є необхідною умовою фрустрації, проте часом ми долаємо значні труднощі, не впадаючи при цьому в стан фрустрації.

Визначення психологічного поняття конфлікту досить складне. Рішення цього завдання тісно пов'язане із загальною методологічною орієнтацією дослідника. Прихильники психодинамічних концептуальних схем визначають конфлікт як одночасну актуалізацію двох або більше мотивів (спонукань). Біхевіористи стверджують, що про конфлікт можна говорити лише тоді, коли є альтернативні можливості реагування, а з точки зору когнітивної психології в конфлікті зіштовхуються ідеї, бажання, мета, цінності, тобто феномени свідомості. Ці три парадигми розгляду конфлікту зливаються в окремих авторів у компромісні конструкції.

Кризою можна назвати такий віраж на життєвому шляху, коли під загрозою опиняється життєвий задум, проект майбутньої світобудови. Старий життєвий світ руйнується частково чи майже дощенту. Людині доводиться відмовлятися від звичних уявлень про цінності, ідеали, смисли, цілі. Вона опиняється перед запитаннями, які не мають однозначних відповідей. Кризова ситуація допомагає людині зрозуміти свій життєвий задум, дає можливість побачити, пережити власне минуле, теперішнє й майбутнє водночас, усвідомити їхній нерозривний зв'язок та взаємообумовленість (Горбач, 2015).

Таким чином, у сучасній науковій літературі складні життєві обставини розглядаються як складова частина соціальної ексклюзії. Трактування сутності терміну «складні життєві обставини» наведено у Законі України від 17.01.2019 № 2671-VIII «Просоціальні послуги», а у психології поняття «складні життєві обставини» розглядається у контексті поняття «критичні життєві ситуації». Однак, подальшого дослідження потребує проблема досягнення соціального благополуччя в сучасних умовах для незахищених категорій населення: пенсіонерів, інвалідів, сиріт, самотніх матерів. У них наявні складні умови життя, обмеженість ресурсів для самореалізації, вибудовування суб'єктності та досягнення й збереження соціального благополуччя – все це створює для вищезазначених категорій людей величезні ризики в плані збереження всіх складових (психічного, фізичного, психологічного і т.д.) здоров'я. Дуже болючими всі вищезазначені проблеми є для сімей (осіб), що виховують одна чи кілька дітей. Такі сім'ї (особи) несуть відповідальність не лише за свою долю, але і за долю (долі) своїх нащадків, а це майбутнє нашої держави. Саме тому допомога держави, надання соціальних послуг та здійснення соціального супроводу дуже важливі в таких випадках та повинні відповідати їх потребам і орієнтуватися на покращення якості їхнього життя. Ефективний

соціальний захист, гарантовані гідні соціальні виплати та розвинена мережасоціальних послуг – це запорука соціального благополуччя вразливих категорій громадян. Тому актуальним є питання опису феномену соціального благополуччя та виявлення його складових.

Література

1. Абрахамсон П. Социальная эксклюзив бедность. Общественные науки и современность. 2001. №2. С. 51-52.
2. Андреева Я. Ф. Соціальна психологія. Ніжин: Видавництво НДПУім. М. Гоголя, 2004, 146 с.
3. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Москва: МГУ, 1984. 200 с.
4. Греба Р. С. Соціальне сприяння особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, як основа громадсько-правової моделі системи соціальних послуг. Державне управління місцеве самоврядування. 2016. Вип. 4. С. 51-56.
5. Звіт-моніторингу системи соціальних послуг в Україні. Бюро соціальних та політичних розробок.

УДК [001.891:51]:[373.3.016:51]

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ШКОЛІ

Лемешко Катерина, магістрантка психолого-педагогічного факультету Криворізького державного педагогічного університету.

Науковий керівник – канд. пед. наук, ст. викл. **Захарова Г. Б.**, кафедра початкової освіти Криворізького державного педагогічного університету.

У статті розглядаються питання організації навчальних досліджень у школі, визначаються основні дефініції: наукове дослідження; навчальне дослідження; навчально-наукове дослідження. Охарактеризовано наукові дослідження як вид когнітивної діяльності людини, скерований на формулювання об'єктивно нового знання; навчальні дослідження як вид навчально-пізнавальної діяльності, скерований на формулювання суб'єктивно нового знання; навчально-наукові дослідження як вид навчально-пізнавальної діяльності, скерований на формування суб'єктивно нового знання й окремих складників об'єктивно нового знання.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови [5, с. 321] поняття, пов'язані із дослідницькою діяльністю, визначені таким чином:

- дослід – відтворення якого-небудь явища або спостереження за новим явищем у певних умовах з метою вивчення, дослідження; експеримент;
- досліджувати – піддати що-небудь ретельному науковому розгляду з метою пізнання, виявлення чогось; ретельно обстежувати кого-, що-небудь, уважно знайомитися з чим-небудь для встановлення чогось;
- дослідний – пов'язаний з науковим дослідженням; призначений для ведення дослідів;
- дослідник – той, хто займається науковими дослідженнями; призначений для ведення дослідів.

Згідно з визначенням С. У. Гончаренка, наукове дослідження – це діяльність у сфері науки як сфері людської діяльності, в якій виробляються та теоретично систематизуються об'єктивні знання про дійсність. Так само називається й особливий різновид процесу пізнання, у якому використовуються засоби й методи наук та який завершується формуванням знань про предмети, які вивчаються. До основних засобів наукового пізнання вчений відносить моделювання та експериментальну роботу.

Зв'язки, відносини, властивості реального об'єкта, які включені в процес пізнання виступають об'єктом наукового пізнання. Предмет дослідження фіксується на властивості або відносинах в об'єкті, які в конкретному випадку підлягають ретельному зосередженому

вивченню. Мета і завдання дослідження визначаються, виходячи з актуальності досліджуваної проблеми, обраних об'єкта й предмета дослідження. Мета дослідження – це обґрунтований прогноз про загальні кінцеві або проміжні результати наукової роботи. Дослідник, ставлячи перед собою мету, прогнозує, який результат він збирається отримати, яким буде цей результат.

Процес дослідження характеризується пошуковою спрямованістю в навчанні; пізнавальним інтересом, прагненням задовольнити його за допомогою різних джерел як у навчальній, так і в позанавчальній діяльності; емоціональним піднесенням, задоволенням від участі в дослідній діяльності.

Г. С. Цехмістрова виділяє наступні складові етапи наукового дослідження: виникнення ідеї, формування теми; формування мети та завдань дослідження; висунення гіпотези, теоретичні дослідження; проведення експерименту для перевірки гіпотези, узагальнення наукових фактів і результатів; аналіз та оформлення наукових досліджень; впровадження та визначення ефективності наукових досліджень [13].

Д. М. Стеченко та О. С. Чмир – автори підручника «Методологія наукових досліджень» розглядають наступні етапи наукового дослідження: формулювання проблеми та її конкретизація; попереднє визначення теоретичних положень; вивчення історико-економічного та сучасного стану розроблення проблеми; збір, систематизація та вивчення інформації з тематики дослідження; формулювання гіпотези; відбір методики та методів дослідження; складання робочого плану; опрацювання інформації (обчислення, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, логічних схем тощо); формулювання висновків та пропозицій; письмовий виклад матеріалів дослідження; аналіз ходу та результатів дослідження, консультації, рецензування; впровадження результатів дослідження в практику.

Ю. О. Жук розглядає навчальне дослідження як в певній мірі спрощену модель наукового дослідження, тобто діяльності, в результаті якої одержуємо об'єктивно нове знання: «можна казати про діяльність в штучно сформованій ситуації, яка спонукає учня до практичної реалізації умінь відповідно до навчального завдання» [6, с. 89].

Отже, можемо зробити висновок про те, що:

- 1) наукове дослідження – це вид пізнавальної діяльності людини, направлений на отримання об'єктивно нового знання;
- 2) навчальне дослідження – це вид пізнавальної діяльності, направлений на отримання суб'єктивно нового знання;
- 3) навчально-наукове дослідження – це вид пізнавальної діяльності, направлений на отримання суб'єктивно нового знання та окремих складників об'єктивно нового знання.

У дослідницькій діяльності, на думку вченого, розвиваються найважливіші загально-навчальні, пізнавальні уміння і навички: уміння бачити проблеми; уміння ставити запитання; уміння висувати гіпотези; уміння давати визначення поняттям; уміння класифікувати; уміння і навички спостереження; уміння робити висновки й умовиводи; – уміння і навички роботи з текстом; уміння доводити і захищати свої ідеї.

І. С. Чернецький вказує, що, влаштовуючи навчально-дослідницьку діяльність учнів, слід брати до уваги те, що цей процес має:

- носити науковий, системний, комплексний характер, базуватися на результатах пізнавальної діяльності й забезпечувати пошук раціональних вирішень для виконання навчально-дослідницьких завдань;
- націлюватися на заохочення в учнів творчої активності при вирішенні навчально-дослідницьких завдань;
- не обмежуватися формуванням лише практичних або експериментальних умінь, а саме: умінь здійснювати виміри, ставити експеримент тощо;
- проявлятися в планомірних педагогічних впливах, які поширюються на залучення учнів до навчально-дослідницької діяльності як в урочний, так і позаурочний час;

- передбачати запровадження міжпредметних зв'язків;
- втілюватися на базі систематичних вправлянь у виконанні навчального дослідження з послідовним розширенням напрямів та видів діяльності та з переходом до виконання більш складних навчально-дослідницьких завдань;
- реалізовуватися із залученням адекватних засобів діяльності [14, с. 1-2].

Дослідницькі вміння І. С. Чернецький характеризує як інтегроване психічне утворення, до складу якого входять інтелектуально-творчі, інформаційні та організаційні уміння, рівень сформованості яких визначається готовністю та здатністю учнів осмислено й самостійно здійснювати навчально-дослідницьку діяльність [14, с. 2].

Н. О. Ментова [7, с. 9] підкреслює, що озброєння учнів експериментальними вміннями – важлива проблема, яка обумовлює необхідність нової (компетентнісної) концепції освіти. Її розв'язання дослідниця вбачає у тому, щоб навчити учня одержувати індивідуальний досвід й послуговуватися ним при застосуванні ІКТ у навчально-виховному процесі та пов'язаною з ним заміною застарілих засобів навчання новим поколінням та водночас заміною низки методів і форм навчання новими. При цьому майбутній дослідник повинен володіти якостями, необхідними для освоєння обладнанням нового покоління.

Н. Г. Недодатко навчально-дослідницьке вміння визначає як складне психічне утворення, що лежить в основі готовності учнів до пізнавального пошуку та виникає в результаті керівництвом навчально-дослідницькою діяльністю школярів. Уміння спостереження та порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, висунення гіпотези, проведення досліджень вчена вважає найбільш загальними та достатніми для вирішення дослідницьких задач [8, с. 8].

А. В. Рибалко [11] зазначає, що операційна сторона навчально-дослідницької діяльності спрямована на формування навчально-дослідницьких умінь, а її впровадження доречно реалізувати через спеціально підготовлену систему навчально-дослідницьких задач.

При розробці проєкту слід опиратися на модель дослідження, що прийнята та застосовується в рамках певної науки протягом значного проміжку часу. Головна мета дослідницького проєкту учня – надбання уявлень про те чи інше явище. Разом з проєктом учня автор пропонує розробляти й педагогічний проєкт керівника дослідницької роботи. Головною метою цього проєкту є досягнення навчального результату.

Ч. Фадел (С. Fadel) зазначав, що «для навчання XXI століття важливим є врахування навчально-наукових досліджень... при виборі методів навчання.... Особливо ефективним методом навчання, який включає в себе... принципи [ефективного навчання XXI століття] є «проєктне навчання» [3, с. 3356].

Правильно організована робота учнів в рамках проєктного навчання сприятиме як розумінню навчального матеріалу, так і виробленню навичок XXI століття [3], які можна поділити на такі групи:

- когнітивні (мислення, міркування, пов'язані з ними навички);
- внутрішньо особистісні (самоуправління, включаючи вміння управляти власною поведінкою та емоціями задля досягнення мети);
- міжособистісні (комунікативні) вміння [1, с. 2].

Серед когнітивних навичок окремо виділяють вміння критично мислити, під яким П. Фачоне (Peter A. Facione) розуміє систему суджень, яка застосовується для вивчення речей та подій з формулюванням обґрунтованих висновків і дозволяє виносити об'єктивні оцінки, інтерпретації, а також точно застосовувати отримані результати до ситуацій і проблем [2, с. 2]. У XXI столітті на перший план виходить вміння критично мислити через нагальну потребу в аналізі відомостей із багатьох джерел [4, с. 17]. Критичне мислення та дослідницький підхід до навчання вважається багатьма дослідниками новою базою навчання XXI століття [4, с. 50].

Ураховуючи, що критичне мислення включає в себе когнітивні уміння інтерпретації, аналізу, оцінки, визначення висновків, пояснення та самоуправління [2, с. 4], що відносяться

до теоретичних методів дослідження, його розвиток є необхідним складником формування дослідницьких компетентностей учнів у процесі навчальної пізнавальної діяльності.

А. В. Рибалко та Ю. М. Галатюк підкреслюють, що сам процес навчального дослідження має в певній мірі відображати процес творчого пізнання [10, с. 121] та виділяють наступні етапи навчального дослідження: 1) здійснення учнями спостережень та дослідів, запропонованих у завданні; фіксація і систематизація певних фактів, як підсумку здійснення цих дослідів і спостережень; 2) планомірний аналіз отриманих фактів, виявлення та формулювання проблеми, яка закладена в них, створення проблемної ситуації; 3) формулювання гіпотези як засобу розв'язування проблемної ситуації; 4) формулювання наслідків, які логічно випливають з гіпотези; 5) експериментальна перевірка достовірності сформульованих фактів як доказу істинності сформульованої гіпотези. Для того, щоб навчальне дослідження не обернулося на послідовність стандартних навчальних дій, потрібно створити умови, за яких учень має певну свободу на кожному етапі дослідження.

І. В. Сальник, характеризуючи співвідношення реального та віртуального у навчальному експерименті, серед його психолого-педагогічних засад виокремлює, зокрема, такі [12, с. 12]:

1) процес навчання повинен бути увідповідненим компетентнісній парадигмі освіти;
2) у процесі навчання необхідно застосовувати всі можливості, які надають засоби ІКТ (аудіо та відео, моделювання та ін.), задля підвищення зацікавленості учнів процесом навчання, розвитку їх психічних (когнітивних) процесів: уваги, запам'ятовування, мислення, відчуттів, сприймання;

3) вчитель повинен створювати доброзичливу атмосферу на уроках, формувати в школярів уміння самостійно приймати рішення, навички конструктивного спілкування;

4) у процесі навчання потрібно зважати на вже сформовані індивідуальні особливості учнів, їх попередній досвід застосування засобів ІКТ та водночас сприяти розвитку когнітивних та творчих здібностей, формувати вміння та навички, необхідні учню для втілення власної траєкторії навчання;

5) натурний та обчислювальний експерименти є взаємодоповнюючими способами вивчення навколишнього світу, тому увага вчителя повинна бути зосереджена на встановленні співвідношення між цими видами експерименту відповідно до психологічних особливостей учнів конкретного класу та вікової групи, а також особливостей матеріалу, який вивчається.

Під час підготовки вчителя до здійснення навчально-дослідницької діяльності учнів слід брати до уваги, що вчитель школи має вміти забезпечувати:

– можливість варіювання та особистісну орієнтацію освітнього процесу (проектування індивідуальних освітніх траєкторій);

– практичне спрямування освітнього процесу з застосуванням інтерактивних, діяльнісних компонентів (оволодіння проектно-дослідницькими та комунікативними методами);

– найбільш імовірну індивідуалізацію навчання, посилення творчого, самостійного прояву в діяльності учнів, задля розвитку їх дослідницької та проектної діяльності, організації соціальних практик, супроводу індивідуальних освітніх програм як необхідних складників навчального процесу;

– організацію дієвої взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу на принципах кооперації, рівноправного співробітництва та співтворчості;

– проектування освітнього середовища, що значно розширює освітній простір завдяки застосуванню різноманітних освітніх ресурсів;

– реалізацію професійної самоосвіти як джерела особистісного та професійного розвитку на основі задоволення своїх потреб, інтересів, ціннісних установок, життєвих цінностей та планів [9, с. 13].

Доцільність формування дослідницьких компетентностей учнів зумовлена тим, що навчально-дослідницька діяльність являється специфічною пропедевтикою науково-дослід-

ницької діяльності, а також тим, що найбільш ефективному формуванню дослідницьких компетентностей сприяють особливості розвитку інтелекту в ранньому юнацькому віці.

Процес навчального дослідження має відображати процес творчого пізнання. Різноманітним навчально-дослідницькою діяльністю учнів є розв'язування дослідницьких задач. Послідовність розвитку наукового мислення учнів у ході навчання загалом відповідають послідовності розв'язування задач та етапам навчально-дослідницької діяльності учнів, а саме: одержання наукових фактів; підсумовування та систематизація наукових фактів; планомірний аналіз отриманих фактів, встановлення та визначення проблеми, яка в них закладена, створення проблемної ситуації; висловлення гіпотези як засобу розв'язування проблемної ситуації; розроблення моделі (в тому числі й комп'ютерної); перевірка достовірності моделі; обчислювальний експеримент; перенесення результатів, одержаних за допомогою моделювання, на реальний об'єкт; проведення експерименту з реальним об'єктом; виведення висновків; формулювання напрямів подальших досліджень.

Література

1. Education for Life and Work: Developing Transferable Knowledge and Skills in the 21st Century: Report Brief: July 2012 / Board on Testing and Assessment, Board on Science Education. Washington: National Academies Press, 2012. 4 p. Access mode: http://sites.nationalacademies.org/cs/groups/dbassesite/documents/webpage/dba_sse_070895.pdf.
2. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction: Executive Summary «The Delphi Report» / Peter A. Facione. Millbrae: The California Academic Press, 1990. – 19 p.
3. Fadel C. Twentyfirst Century Skills and Competencies / Charles Fadel, Bernie Trilling // Encyclopedia of the Sciences of Learning: With 312 Figures and 68 Tables / Editor: Norbert M. Seel. New York: Springer, 2012. P. 3353-3356.
4. Trilling B. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times / Bernie Trilling, Charles Fadel. San Francisco: Jossey-Bass, 2009. XXXIV, 206 p.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [250000 слів] / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
6. Жук Ю. О. Дослідницька компетентність у межах комп'ютерно орієнтованої діяльності старшокласника. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2012 рік*: наукове видання / Інститут педагогіки. Київ, 2013. С. 89-90.
7. Ментова Н. О. Формування експериментальних умінь і навичок учнів у процесі вивчення електродинаміки в умовах сучасного освітнього середовища: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (фізика) / Ментова Наталія Олександрівна ; Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград, 2009. 20 с.
8. Недодатко Н. Г. Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників: автореферат дис.... канд. пед. наук: 13.00.09 – теорія навчання / Недодатко Наталя Григорівна ; Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2000. 22 с.
9. Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі: Наказ № 1456 / Міністерство освіти і науки України. Київ, 21 жовтня 2013 р. 14 с. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2013-11-08/1681/1456.doc>.
10. Рибалко А. В. Системно-структурний аналіз навчального дослідження. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки*: збірник наукових праць. Випуск 65. Чернігів, 2009. С. 120-123.
11. Рибалко А. В. Система дослідницьких задач як засіб розвитку продуктивного мислення старшокласників у навчанні фізики: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання фізики / Рибалко Андрій Володимирович ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. – 21 с.
12. Сальник І. В. Інтеграція реального та віртуального навчального фізичного експерименту в старшій школі: автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (фізика) / Сальник Ірина Володимирівна ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 40 с.

13. Цехмістрова Г. С. Методи та техніка наукових досліджень: Навч посіб. Київ: Либідь, 2005. URL: <http://uadocs.exdat/docs/index-1638/html?page=5>).

14. Чернецький І. С. Організація та засобове забезпечення процесу формування дослідницьких умінь учнів основної та старшої школи в умовах функціонування навчального середовища «Відкрита природнича демонстрація». *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки: збірник наукових праць* Випуск 89. Чернів, 2011. 5 с. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_89/cherneec.pdf

УДК 373.3:159.922.76-056.49]:364.635

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЗАНЕДБАНОСТІ ДІТЕЙ ТА СПОСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ЦЬОМУ ЯВИЩУ

Маркович Вікторія, магістрантка факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Кисла О. Ф.**, кафедра дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

У статті висвітлено поняття «педагогічна занедбаність», розкрито його передумови, представлено шляхи подолання педагогічної занедбаності при роботі з молодшими школярами.

Ключові слова: педагогічна занедбаність, молодші школярі, соціально-педагогічна занедбаність, девіантна поведінка.

Постановка проблеми.

Важливим та значним етапом у житті дитини є початок навчання. Зі вступом у перший клас у дітей з'являються нові відносини, виникають нові обов'язки і зачасти початок навчання у школі є для учня серйозним фактором погіршення здоров'я та втрати інтересу до навчання.

Слабкий освітній та культурний рівень батьків, помилки у вихованні, конфлікти в сім'ї, матеріальне неблагополуччя сприяють розвитку педагогічної занедбаності. Неуважне ставлення до дитини у процесі навчання, її бездоглядність з боку батьків, помилки у навчанні можуть призвести до невпевненості дитини у собі. Конфлікти, знедоленість дитини у навчальному колективі, несприятливий статус серед однолітків так само грають важливу роль і можуть стати факторами педагогічної занедбаності.

В умовах сучасної освіти на школярів лягає високе навчальне навантаження, ускладнюється теоретичний рівень та обсяг навчальних програм, що стає причиною невідповідності цьому рівню багатьох дітей. Виникає протиріччя між інтелектуальними можливостями дитини та системою навчання у школі.

Незважаючи на те, що останнім часом про педагогічно занедбаних учнів пишеться і говориться дуже багато, ця тема є недостатньо розробленою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психолого-педагогічній літературі вже накопичено значний досвід, розглядається та аналізується проблема педагогічної занедбаності в молодшому шкільному віці. Дослідженням педагогічної занедбаності займалися М. Алемаскіна, В. Баженова, А. Белкіна, П. Блонський, Л. Виготський, В. Оржеховська, Л. Зюбіна, І. Козубовська, А. Кочетова, А. Макаренко, Л. Маленков, Г. Медведєв, В. М'ясищев, І. Невський, Б. Кобзар, В. Обухова, Р. Овчарова, В. Сухомлинський та ін. Але, варто зазначити, що багато неузгодженостей викликає питання виникнення педагогічної занедбаності, яке пояснюють спадковістю, недисциплінованістю, не правильним вихованням тощо.

Мета статті: дослідити поняття «педагогічна занедбаність», причини її появи та запропонувати шляхи подолання педагогічної занедбаності у молодших школярів.

Виклад основного матеріалу.

Педагогічна занедбаність – це актуальна проблема сучасного суспільства. Цій проблемі приділяють увагу не лише педагоги, але і психологи. Більшість з них зазначає, що сучасна педагогічна занедбаність зумовлюється, в першу чергу, недоліками у вихованні, недостатньою увагою батьків по відношенню до дитини.

Науковці пропонують різноманітні визначення поняття «педагогічна занедбаність».

Педагогічну занедбаність Б. Кобзар трактує як зумовлені недоліками виховання відхилення від норми в навчальній діяльності та поведінці неповнолітніх. Основними причинами якого є відсутність правильного виховання в сім'ї, часта зміна школи, викладачів, негативний вплив вулиці та бездоглядність. [5]

В. Оржеховська зазначає, що педагогічно занедбані діти – це фактично здорові діти (фізично та психічно), які стали важкими через брак або неправильне виховання. Такі діти лише турбуються про свої бажання і не зважають на вимоги інших. [7]

І. Дьоміна наголошує, що термін «педагогічна занедбаність» влучно передає стан дитини, яка занедбана дорослими, і насамперед батьками, які не зуміли або не захотіли дати їй усе необхідне для нормального розвитку й існування. Аналізуючи зміст цього явища, автор поділяє дітей на три групи: власне педагогічно занедбані неповнолітні; діти із затримкою психічного розвитку; розбещені діти. [8]

С. Гиль пов'язує поняття «педагогічна занедбаність» насамперед із нерозвиненістю, неписьменністю, невихованістю дитини, її відставанням у розвитку від власних можливостей, вимог віку, що зумовлене педагогічними причинами. Такий стан піддається корекції педагогічними засобами. [8]

В українському педагогічному словнику пропонується поняття запусненість педагогічна – це стійкі відхилення від норми в моральній свідомості й поведінці чи навчальній діяльності, спричинені недоліками педагогічного впливу. Дітей із з. п. слід чітко відрізнити від психічно аномальних. Педагогічно запущена дитина є психічно нормальною й фізично здоровою, однак не має знань та умінь, необхідних для нормальної життєдіяльності. Розрізняють поняття з. п. і важковиховуваності. Причинами з. п. можуть бути недоліки виховання в родині, незадовільні побутові умови, погана організація навчально-виховного процесу, бездоглядність, негативний вплив вулиці. У педагогічно запущених дітей спостерігаються затримки розумового розвитку, втрата інтересу до навчання, відставання з окремих навчальних предметів, відчуття дискомфорту в колективі, заниження відповідальності і організованості тощо. з. п. піддається корекції з боку педагогів. [3]

У психолого-педагогічному спілкуванні дещо ототожнюють поняття «педагогічна занедбаність», «важковиховуваність», «соціальна занедбаність», «девіантна поведінка», тож приймемо їх за синонімічні.

В останні роки причинами появи педагогічно занедбаних дітей вважають зниження відповідальності батьків за виховання своїх дітей, їх зайнятість кар'єрою, вплив масовості, інформатизації суспільства та занадто ранньої «самостійності» дітей.

Опрацювавши та узагальнивши причини появи педагогічної занедбаності, які пропонували науковців різних часів, ми виокремили такі:

- 1) Неприятливий мікроклімат у родині;
- 2) Індивідуальні риси характеру дитини, такі як нестійка нервова система, неврологічні захворювання, низька соціальна активність;
- 3) Різноголосся з оточуючими;
- 4) Відсутність оптимальних умов для всебічного розвитку особистості;
- 5) Низька психолого-педагогічна культура батьків та оточуючих, пригнічення особистості дитини.

Уточнення потребує те, що причинами педагогічної занедбаності можуть бути не лише педагогічні причини, а й наслідок впливу оточуючого середовища та помилок у сімейному вихованні.

Основними ознаками педагогічно занедбані дитини є відраза до навчання, систематичні порушення поведінки, слабкий мовленнєвий розвиток, страх до прояву почуттів, невідповідність особливостям своєї вікової групи, відсутність необхідного багажу знань на цей вік, труднощі у ідентифікації та персоналізації себе у колективі, спілкування з подібними до себе, переважання матеріальних потреб над моральними, обмежені інтелектуальні інтереси, непослідовність та суперечливість у поглядах та переконаннях, відсутність прагнення до самовдосконалення.

Інтенсивність прояву педагогічної занедбаності представлена такими ступенями (за Р. Овчаровою):

1) Латентна (легка) ступінь занедбаності – характеризується незначними, важко відрізняються від вікових, проявами педагогічної занедбаності (вікові прояви відхилень у соціальному і моральному розвитку). В особистості дитини переважають позитивні якості. Негативні зазвичай однорідні за своїм складом, так як викликаються впливом якого-небудь одного домінуючого фактора, найчастіше сімейного. Ступінь їх прояву середня або слабка, характер прояви – епізодичний, ситуативний. Дитина добре відчуває себе в сім'ї і намагається адаптуватися в групі однолітків. Ставлення до навчання невиражене, виявляються перші симптоми неуспішності через що починається відставання в розвитку психічних процесів, відсутності відповідного віку рівня знань, умінь, навичок, нестачі соціального досвіду. [6]

2) Початкова (середня) ступінь – для неї характерні поглиблення відхилень у соціальному і моральному розвитку. Переважаючи позитивні властивості втрачають свою глибину, мають в більшості випадків середню або слабку ступінь прояву. Навпаки, негативні риси набувають більш зримий характер, виражаються в середній, а іноді і в яскравій формі. Ставлення до навчання байдуже, явно виявляються прогалини в знаннях, уміннях і навичках, які призводять до ускладнень в навчальній діяльності. [6]

3) Виражена ступінь занедбаності – кількісна динаміка переходить в якісну. Ознаки занедбаності в зовнішніх симптомах поведінки набувають більш видимий характер. Вони проявляються різнопланово і в певних ситуаціях. Для дітей цієї групи характерні явні відхилення у розвитку, поведінці і діяльності. Ставлення до навчальної діяльності байдуже. Явно виявляється неспроможність дитини в якості суб'єкта діяльності, в силу чого він поступово виштовхується з формальних дитячих спільнот. Відносини в родині незадовільні. [6]

Шляхи подолання педагогічної занедбаності ми вбачаємо у:

- усуненні причин, факторів та умов, що викликають порушення у вихованні молодших школярів;
- врахуванні вікових та індивідуальних особливостей дитини;
- стимулюванні та мотивації навчально-пізнавальної діяльності дітей, способом створення ситуацій успіху з опорою на життєвий досвід;
- спілкуванні та взаємодії у різних ситуаціях;
- донесенні до батьків учня причин неуспішності та важковиховуваності їхньої дитини та способів їх усунення;
- проведенням педагогічної терапії індивідуально.

Також варто запобігати появам педагогічної занедбаності у дітей шляхом здійснення комплексної педагогічної діагностики, підвищення ролі батьків у вихованні власних дітей, активної співпраці з батьками, здійснення професійної підготовки спеціалістів, які працюють з дітьми, більше проводити соціально-профілактичних заходів масового та індивідуального характеру, вчасно надавати психолого-педагогічну допомогу при перших проявах схильності до педагогічної занедбаності.

Висновки. Основними факторами виникнення педагогічної занедбаності у дітей молодшого шкільного віку можна вважати недостатню роль батьків у вихованні дітей, перекладення відповідальності за це на освітні заклади, оточення дитини, її індивідуальні особливості.

Ми хочемо зазначити, що основним важелем до усунення педагогічної занедбаності є не лише безпосередня співпраця з дитиною, пропрацювання її особистісних рис, а й

соціально-просвітницька робота з її оточенням – батьками, знайомими, друзями. Лише активна взаємодія всіх, хто має навіть найменший вплив на дитину, принесе позитивний результат і сприятиме усуненню девіантної поведінки, появи цікавості до пізнання світу.

Література

1. Агапова І. Подолати неуспішність. Завуч. - 2003. - Березень. - № 7. - С.4-5.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. Посібник. К.: ІЗМН, 1998. 204 с
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
4. Ілляшенко Т. Чому їм важко вчитися? Діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів. К.: Початкова школа, 2003. - С.61-63.
5. Кобзар Б., Макарова С. Педагогічна діагностика і виховний процес // Рідна школа. №2,1992. С. 67-72
6. Овчарова Р. В. Рання профілактика і корекція соціально-педагогічної занедбаності дітей. СПб, 1995. - 22 с.
7. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. Посібник. Черкаси: вид-во Чабаненко Ю., 2008.
8. Профілактика та корекція відхилень поведінки: навч.-метод. Посібник /укл. Лариса Мафтин. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 368 с.

УДК 551.582(477.51)

ВАЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ ЧИТАННЯ В НУШ

Мекшун Юлія, студентка ІІ курсу факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Конотоп О. С.**, кафедра мов та методики їх викладання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Концепція Нової української школи (далі – НУШ) вимагає від сучасної початкової освіти розвитку індивідуальних навичок та творчого підходу до життя кожного учня, впровадження різноманітних інноваційних технологій. Одним із видів інноваційних технологій в НУШ є використання ігрових технологій, що відповідає природним потребам дитини цього віку. Гра за своєю природою є найважливішою формою дитячого життя, це специфічна форма діяльності та саморозвитку дитини. Під час самого навчання – це ще й спосіб зробити серйозну роботу цікавою, вона розвиває психологічну гнучкість, розкутість, комунікабельність, емоційність, це засіб розвитку уяви дітей, гра розвиває пізнавальні навички, емоційну сторону особистості, збагачує словниковий запас.

К. Ушинський писав: «Робити цікавий для дитини серйозний урок – це робота початкової освіти. Кожна здорова дитина потребує активності, а також серйозної діяльності... З самого початку дитина вчить любити різні її події, виконувати дії та разом з ним спілкуватися з відповідальністю однолітків та насолодою від її виконання» [1]. Ідеї впровадження гри у навчанні висвітлено в дослідженнях, зокрема, А. С. Макаренка, Д. Ушинського, Л. В. Артемова. До розроблення цієї проблеми долучилися такі науковці, як Г. К. Слевко, Н. В. Кудиніна, Т. Кечеровська, Д. Жданов та ін. Вони не лише визначили основні засади, етапи реалізації навчального гри, а також обґрунтували ефективність її застосування в початковій школі [2, с. 188].

Використання розвиваючих ігор та ігрових моментів на уроках читання робить навчальний процес цікавим, створює у дітей радісний, творчий настрій, полегшує засвоєння навчального матеріалу та покращуються їхні навички. Перевагою організації навчання через гру в структурі навчання читання є систематичне використання літературних ігор, змістом яких є літературознавчі поняття та явища [3, с. 9]. Варто зауважити, що ефективним для

використання на уроках читання є дидактичні ігри: рольові ігри, ігрові вправи, ігрова драматизація, ігрові конструкції. Залежно від виду діяльності молодших школярів на уроках ігри поділяються на репродуктивні, пізнавально-пошукові та творчі [4, с. 45].

Таким чином, гра в освітньому процесі використовується як: самостійна технологія для засвоєння понять, теми; елемент вищої техніки; урок або як його частина; технологія поза-класної роботи. Відтак, ігрові технології на уроках читання в початковій школі сприяють активізації процесу навчання та пізнання та створенню сприятливого мікроклімату під час навчання.

Література

1. Дидактичні поради і рекомендації К. Д. Ушинського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/11050519/pedagogika/ushinskiy_pro_narodnist_osviti.

2. Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів. Методичний посібник для вчителів початкової школи / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко, О.А. Біда та ін. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 304 с.

3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. 40 с.

4. Плешакова А.Б. Ігрові технології у навчальному процесі. Сучасні проблеми філософського знання. Київ: Пенза, 2002. Т.1. Вип. 3. С. 44-53.

УДК 159.922.8

СТАТЕВО-РОЛЬОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІВЧАТ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Москалець Наталія., магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Наконечна М. М.**, кафедра загальної та практичної психології.

Стаття присвячена актуальній проблемі статево-рольової соціалізації дівчат старшого шкільного віку. Визначено, що протягом різних етапів життєвого шляху фактори статево-рольової соціалізації наділені різним ступенем значущості. Зокрема, у підлітковий період розвитку до числа найбільш значущих чинників статево-рольової соціалізації відносять вплив із боку родини та в першу чергу батьків, колективу однолітків, засобів масової інформації та соціальних мереж.

Відзначено, що підлітковий вік постає достатньо відповідальним у процесі особистісного становлення людини, в тому числі й дівчат. Соціалізація дівчат старшого шкільного віку формується на основі взаємин із однолітками власної та іншої статі, в результаті чого дівчата отримують можливість порівняти себе з ровесницями та оцінити власну особистість, а також набутти певний досвід статево-рольової поведінки. Підкреслено, що саме в період підліткового віку в дівчат формується й витворюється той стиль взаємин, що в подальшому стане характерним для родинного життя.

Ключові слова: особистість, соціалізація, статево-рольова соціалізація, підлітки, гендер

Abstract. *The article is devoted to the actual problem of gender-role socialization of girls of high school age. It was determined that during different stages of the life path, the factors of sex-role socialization are endowed with different degrees of significance. In particular, in the adolescent period of development, among the most significant factors of gender-role socialization are the influence of the family and, first of all, parents, peer group, mass media and social networks.*

It was noted that adolescence appears to be quite responsible in the process of personal development of a person, including girls. Socialization of girls of high school age is formed on the basis of relationships with peers of their own and other sexes, as a result of which girls get the opportunity to compare themselves with their peers and evaluate their own personality, as well as gain some experience of gender-role behavior. It is emphasized that it is during adolescence that the style of relationships that will later become characteristic of family life is formed and developed in girls.

Key words: *personality, socialization, sex-role socialization, teenagers, gender*

Постановка проблеми. Наразі вивчення особливостей підліткової самоідентифікації в гендерному плані набуває дедалі більшої актуальності. Питання гендерних особливостей особистості набуває особливої актуальності в контексті розбудови громадянського суспільства, адже саме в культурі розвивається не лише гендерна поведінка, а й концепція чоловічої та жіночої психології.

Інтерес до цієї проблеми пов'язаний з тим, що категорія статі – одне з найважливіших історико-культурних і соціальних надбань людства; статевий фактор діє як у найперший, так і в останній періоди життя людини, тобто є постійною і стійкою характеристикою онтогенетичної еволюції людства. Слід зазначити, що онтогенез людини розкривається як послідовна зміна вікових періодів, однією з ознак якої є розвиток сценарію статевих метаморфоз.

Процес соціалізації передбачає, що кожна людина змушена обирати себе, власне его, створювати власне «Я» – концепцію, яке вона хоче і здатна визначити у власній гендерній ідентичності, оскільки незабаром стане чоловіком чи дружиною, батьком чи матір'ю. Гендерно-рольова ідентифікація визначає подальший розвиток особистості, орієнтацію на реальні моделі «Я-чоловік» та «Я-жінка» в нових мінливих умовах, наповнення їх егалітарними цінностями, які передбачають формування гендерної ідентичності, «Я» – поняття, гендерна роль та подібність до неї, своєрідна єдність гендерної самосвідомості та поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження гендерних аспектів поведінкових особливостей підлітків привертає увагу численних дослідників. Так, А. Ш. Апішева у своїй роботі представляє результати вивчення закономірностей конфліктних стосунків осіб підліткового та юнацького віку із батьками [1]. У дослідженні З. Р. Кисіль виокремлено сукупність психологічних особливостей виявлення агресії в підлітків, що призводять до виникнення конфліктних ситуацій або ж постають в якості реакції на такі ситуації [2]. Л. О. Коберник зосереджує дослідницький фокус власних студій на ціннісних орієнтаціях підлітків, розглядаючи їх крізь призму виникнення та подолання конфліктних поведінкових форм [3]. Л. О. Котловою здійснено аналіз гендерних особливостей конфліктних форм поведінки осіб підліткового та юнацького віку [4]. Т. С. Сапельнікова та Ю. О. Білоцерківська, звертаючись до розгляду поведінкових доміант учнів старшої школи, зосереджують увагу на чинниках їх конфліктності [9]. О. М. Чайковська у своєму дослідженні апелює до психологічних особливостей особистісної конфліктності в підлітків [13].

Виокремлення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Підлітковий вік є саме тим періодом, коли гендерне сприйняття своєї та протилежної статі завершує своє формування та обумовлює подальші романтичні та родинні стосунки. Утім, попри позірну чисельність тематичних студій, маємо відзначити, що дослідники недостатньо активно звертаються до проблеми визначення гендерних чинників формування особистості дівчат-підлітків, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Формулювання мети дослідження. Мета дослідження: визначення гендерних особливостей особистісного формування дівчат-підлітків.

Виклад основного матеріалу. Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених варіантів статевих ролей та статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізація. За більшістю означень, соціалізація особистості – це засвоєння людиною суспільного досвіду, суспільних норм і цінностей. Однією з основних складових соціалізації підлітка є засвоєння

нею соціальних ролей. По-перше, в соціальних ролях закріплені норми і правила соціальної поведінки у вигляді рольових експектацій, тобто нормативних вимог до виконання соціальних ролей. По-друге, рольова поведінка – це найважливіший вид соціальної поведінки, а соціальні ролі – це засіб включення особистості в групу, в соціум, форма соціальної адаптації і особистісного самовираження одночасно.

Ю. Рождественська розглядає статево-рольову соціалізацію як «процес засвоєння індивідами соціокультурних факторів, які обумовлюють більшість наявних особливостей статево-рольової поведінки індивідів. До цих факторів передусім належать: гендерні настановлення як система уявлень про чоловіка і жінку; культурні стереотипи чоловічності і жіночності; відмінні засоби виховання хлопчиків і дівчат; специфічні види праці кожної статі; диференційовані чоловічі і жіночі ролі» [7, с. 17].

Розкриття сутності уявлень про підліткову соціалізацію на статево-рольовому рівні, в першу чергу постає необхідність у виявленні присутніх характеристик заявленого процесу. У нашому дослідженні зазначені поняття розглядаються в якості синонімічних, адже оперування уявленнями стосовно статево-рольової соціалізації здійснюється з огляду на рольову теорію.

У концепції О. Рубан міститься тлумачення статево-рольової соціалізації крізь призму активного особистісного опанування «стандартами, пов'язаними із психосексуальною культурою за мірою того, як вона заглиблюється до структури соціальних відносин» [8, с. 32].

С. Ставицькою представлено погляд на статево-рольову соціалізацію як на явище, що постає процесуальним і результативним виявом розвиткових характеристик дівчат / хлопців за мірою того, як вони в ході дорослішання опановують соціальними відносинами» [12, с. 596]. Науковиця зауважує, що це «процес особистісного, індивідуального розвитку підлітків та юнаків у структурі реальної життєдіяльності, що реалізується у взаєминах із однолітками, дорослими та самими собою» [12, с. 596].

Уважаємо за доцільне прийняти в якості базового поняття статево-рольової соціалізації, запропоноване С. Ставицькою.

На особистість дівчини-підлітка, що характеризується неповнотою власної сформованості, впливає багато чинників. Це пов'язано із тим, що підлітки недостатньо емоційно пристосовані до переживання певних соціальних ситуацій та участі в їх розв'язанні.

Важливим компонентом особистісної самосвідомості дівчат-підлітків є їх гендерна ідентичність, яка активно формується протягом цього вікового періоду. Дівчина-підліток, усвідомлюючи себе як представницю певної статі, вибудовує певну лінію поведінки та оцінює її відповідно до загальноновизнаних стереотипів стосовно «жіночого» та «чоловічого».

Гендерні стереотипи справляють суттєвий вплив на поведінку підлітка та сприйняття ним усього того, що його оточує. У його поведінці найбільш чітко відображається ступінь вираженості маскулінних та фемінних рис, які були засвоєні в процесі соціалізації.

Формування ідентичності являє собою одне з головних завдань, що ставляться загалом перед підлітком. На думку Е. Еріксона, ідентичність визначається як «усвідомлення часової тривалості власного «Я», що включає дитяче минуле та вибудовує проєкцію себе в майбутнє. Йдеться про усвідомлення підлітком себе як людини, цілком відмінної від інтеріоризованих батьківських образів та здатної до самостійного здійснення системи виборів, що забезпечують цілісність та зрілість особистості» [14].

У зв'язку з цим формування гендерної ідентичності є значущим моментом зазначеного вікового періоду. На цьому етапі життя реалізується диференціація підлітком маскулінних та фемінних рис, як стосовно уявлень про себе, так і відносно інших людей. Виділення стереотипних чоловічих та жіночих рис залежно від статевої приналежності, відданість або спротив стосовно цих настанов визначають спосіб дій підлітка, його самопозиціонування в суспільстві.

В межах зазначеного вікового періоду зазвичай виділяють «три основні етапи розвитку гендерної ідентичності:

- недиференційованість маскулінних та фемінних рис;
- гіпердиференціація маскулінних та фемінних якостей;

- інтеграція маскулінних та фемінних ознак» [5].

Наразі найбільш поширеною й авторитетною з точки зору визначення гендерної ідентичності є андрогінна модель Л. О. Котлової. В межах зазначеної класифікації зауважується, що представники чоловічої та жіночої статей необов'язково мають відповідати традиційним моделям, а можуть поєднувати в собі як маскулінні, так і фемінні характеристики. Таке поєднання описує запропонований авторкою концепції андрогінний тип, який, на думку Л. О. Котлової, є одним із найбільш пристосованих до життя [4, с. 96].

Так, андрогінна особистість містить у собі багатоаспектний спектр статево-рольової поведінки. Він використовується відповідно до вимог ситуації, в якій є демонстрованим – інструментальності або експресивності. Відтак, людина андрогінного типу виявляє більшу гнучкість у статево-рольовій поведінці, ніж та, що наділена виключно маскулінними або фемінними характеристиками. При цьому обидві складові статево-рольової ідентичності розвиваються незалежно одна від одної.

На формування гендерної ідентичності в підлітковому віці справляють вплив численні чинники. До їх числа можна віднести: статево дозрівання та фізіологічні зміни організму дитини, статевий диморфізм, структуру дитячо-батьківських відносин, взаємини з однолітками обох статей, а також вплив суспільства, реалізований у ЗМІ, інтернет-спільноті та соціальних мережах.

На думку Л. О. Котлової, «поява гендерних стереотипів у підлітків зумовлена системою образів-еталонів, образів-орієнтирів та образів-відображень представників кожної статі різного віку» [4, с. 97]. О. М. Чайковська, у свою чергу, вважає, що вплив гендерних відмінностей відображається, більшою мірою, в стратегіях конфліктної взаємодії. Так, дівчата намагаються «поводитися згідно зі стандартною жіночою роллю, а хлопці, навпаки, досягають мети за допомогою різних шляхів. Дівчата частіше тяжіють до толерантності й демонструють бажання дійти компромісу. Водночас хлопці зазвичай у конфліктних ситуаціях демонструють уникання можливості дійти згоди або ж агресію в поведінці» [13, с. 251].

Дослідження особливостей розвитку гендерної ідентифікації особистості дівчат-підлітків проводилося у першому півріччі 2021 року через онлайн-анкетування, що розміщалося у вільному доступі та, посилання на яке розповсюджувалося через соціальні мережі серед дівчат. Вибірку склали 50 дівчат з м. Києва, а також 50 осіб, що є батьками названих дівчат. Вік досліджуваних дівчат склав 14-16 років, вік батьків, що взяли участь у дослідженні – 35-55 років.

Дівчат було поділено на 2 групи – контрольну та експериментальну, кожна з яких кількісно була представлена 25 дівчатами-підлітками. Відносно батьків розподіл не проводився.

На першому етапі здійснено теоретичний аналіз проблеми, розроблено методичку та програму дослідження.

На другому етапі емпірично досліджено відмінності в розумінні успіху підлітками та їх зв'язок із особистісними чинниками.

Необхідно зазначити, що у ході дослідження були використані загально-психологічні методи, з поміж яких ми використовували методи, що були найбільш доцільно аргументовані відповідно до встановленої мети.

В ході проведення даного дослідження ми використовували конкретно-пошуковий метод, що дав нам змогу отримати теоретичні відомості стосовно обраної нами теми. Ретельно проаналізувавши літературні джерела стосовно феномену емоційного інтелекту, особливостей підліткового віку, міжособистісної взаємодії та чинників її успішності обрано лише ті, що найповніше розкривають сутність понять та представляють різні точки зору на природу даних феноменів. Підсумовуючи проведену роботу зроблено висновки на основі таких методів як аналіз та синтез.

Методики, що були попередньо обрані та використовувалися на констатувальному етапі дослідження:

1. Опитувальник Кеттела (14PF/HSPQ (High School Personality Questionnaire) (адаптований тест Кеттела для дівчат 14-16 років).

2. Методика діагностики самоактуалізації особистості – САМОАО (А.В. Лазукіна, в адаптації Н.Ф. Каліної).

3. Опитувальник соціально-психологічної адаптації Карла Роджерса і Розалінд Даймонд. Опитувальник призначений для вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації та пов'язаних із цим рис особистості.

4. Тест «Смисложиттєвих орієнтацій» (методика СЖО) Д. О. Леонтьєва дозволяє оцінити «джерело» або «суть» сенсу життя, що може бути знайдено людиною або в майбутньому (цілі), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя.

5. Опитувальник «Підлітки про батьків» (ADOR) (Е. Шафер) дозволяє виявити тип відношень між дівчатами-підлітками та батьками в родині

За підсумками використання методики Кеттела у більшості досліджуваних дівчат-підлітків було виявлено тяжіння до стриманості, ригідності, холодності, пасивності та сором'язливості в поведінці, скептицизму і відчуженості. Зазвичай їм не притаманні вияви альтруїзму, вони намагаються уникати будь-якої відповідальності.

За підсумками використання методики САМОАО у більшості досліджуваних дівчат-підлітків розвиток самоактуалізації здійснювався відповідно із шкалами, пов'язаними з ауто-симпатією, креативністю та контактністю. Сукупність указаних показників засвідчує наявність стійкості самооцінки, здатності до формування доброзичливих стосунків із оточенням, прагнення до креативної особистісної реалізації.

За підсумками використання методики К. Роджерса – Р. Даймонд було визначено, що у більшості досліджуваних дівчат-підлітків наявна перевага середнього рівня адаптації. Середній рівень свідчить про деяке зниження ряду показників соціально-психологічної адаптації особистості, що може вказувати на наявність психотравмуючої ситуації й включення механізмів психологічного захисту.

За підсумками використання методики ADOR було зазначено, що значна частина опитаних батьків ставиться до власних доньок-підлітків переважно позитивно. Проте інша частина батьків сприймає поведінку, вчинки та світоглядні доміанти своїх доньок-підлітків як подразник, вони не виявляють до них належної уваги, демонструють низький рівень поваги до особистості дитини. На нашу думку, саме таке ставлення визначає загальну перевагу низького та середнього рівня самооцінки в опитаних дівчат-підлітків.

Середнє значення самооцінки за більшістю показників легко піддається поясненню. Для підліткового віку притаманним постає лише формування перетворювальних процесів відносно життєвого планування, цілепокладання та реалізації особистості. Відтак, дівчата-підлітки характеризуються незадоволеністю рівня власних досягнень, неможливістю більш-менш віддаленого планування майбутнього.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, вивчення сутності статево-рольової соціалізації дівчат старшого шкільного віку дозволило нам розглядати статево-рольову соціалізацію як процес і результат загального й психосексуального розвитку дівчат-підлітків відповідно до вікових особливостей дорослішання, зумовлений конкретними соціальними умовами.

При вивченні сутності статево-рольової соціалізації підлітків було встановлено, що підлітковий вік – дуже відповідальний етап становлення особистості дівчат. Взаємини з ровесниками своєї статі надає можливість порівняти й оцінити себе, а романтичні стосунки з представниками протилежної статі дозволяють набути певний досвід статево-рольової поведінки.

Значущість факторів статево-рольової соціалізації на різних етапах життєвого шляху різна. В період підліткового віку особливо значущими факторами статево-рольової соціалізації є: сім'я й в першу чергу батьки, товариства однолітків, засоби масової інформації.

Винятково важливу роль у процесі статево-рольової соціалізації відіграють ровесники своєї й протилежної статі. У період підліткового віку дівчата «програють» і створюють той стиль взаємин, який перенесуть потім у свою сім'ю.

Література

1. Апішева А.Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2012. Вип. 2. С. 117–125.
2. Кисіль З.Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 32-40
3. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Київ, 2010. 20 с.
4. Котлова Л. О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*: Зб. наук. пр, 2013. Вип. 19. С. 95–99.
5. Курдибаха О. М. Засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Психологія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. Вип. 1095. С. 137–140.
6. Курдибаха О. М. Гендерні стереотипи як чинник особистісної ідентифікації підлітків у процесі соціалізації. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2014. Вип. № 16. С. 169–175.
7. Рождественська О.Ю., Мещеркіна О.Ю. Соціологічна концептуалізація маскулітності. *Соціологічні дослідження*. 2002. № 11. С. 15-25.
8. Рубан О. В. Гендерно-рольове питання у сучасному українському суспільстві: світоглядний аспект. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2018. № 23. С. 31–34.
9. Сапельнікова Т. С., Білоцерківська Ю. О. Чинники конфліктної поведінки школярів 10-11 класів. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 1. С. 67-72.
10. Синякова В. Б. Соціально-педагогічний супровід процесу гендерної соціалізації дівчат-підлітків з неповних родин. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 120 с.
11. Синякова В. Б. Соціокультурні механізми гендерної соціалізації особистості. *Соціалізація особистості: культура, освітня політика, технології формування*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених і студентів(Суми, 20–21 квіт. 2011 р.). Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. С. 174-175.
12. Ставицька С. О. Соціально-психологічні особливості реалізації потреби в саморозвитку, самооцінці життєвих цілей та самоставлення як компонентів розвитку самосвідомості в юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології*: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. Вип. 23. С.595-607.
13. Чайковська О.М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 38(1). С. 251–257.
14. Erikson E.H. Identity: youth and crisis. N.Y.: Norton & Company, Inc, 1968. 320 p.

УДК 338.242

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ ОСВІТИ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Найченко Вікторія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Демченко Н. М.**, кафедра педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави великого значення набуває підготовка спеціалістів нового профілю таких як менеджери закладів освіти, наділених новим мисленням, здатних швидко й ефективно розв'язувати управлінські завдання, оволодівати новими формами і методами управління освітніми закладами.

За цих умов актуальним є оновлення управлінської системи сучасним закладом освіти, розробки та впровадження нових форм та методів розвитку управлінської компетентності менеджерів закладів освіти як основи професійно-управлінської діяльності. Підготовка до управлінської діяльності управлінця закладу освіти нового покоління є актуальною соціально-економічною проблемою, оскільки, результативність роботи освітнього закладу визначається ефективністю управління.

Удосконалення рівня професійної діяльності керівників – один з основних векторів реформування шкільної освіти в Україні. Виходячи з цього, головним завданням закладів вищої освіти стало питання мотивації підвищення ефективності управлінської діяльності майбутніх менеджерів закладів освіти та надання своєчасної методичної допомоги у процесі вдосконалення управлінської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення сучасних педагогічних і методичних положень щодо навчання менеджменту, теорії та практики підготовки до управлінської діяльності майбутніх фахівців, сучасних концепцій навчання керівних кадрів свідчить, що науковці зосереджують увагу на вдосконаленні освітнього менеджменту й організаційно-управлінської діяльності в закладах освіти різного типу, формуванні управлінських знань і умінь, кваліфікації у студентів – майбутніх управлінців різних галузей, а також управлінської компетентності майбутніх менеджерів. Різні аспекти підготовки майбутніх менеджерів досліджено у працях С. Моргунової, О. Пшеничної, О. Романовського, Л. Сатановської, Л. Служинської, М. Чеботарьова тощо.

Проблеми формування готовності майбутніх фахівців до різних видів професійної діяльності, зокрема управлінської, частково розглядалися у наукових дослідженнях М. Дяченка, А. Деркача, Л. Кандибовича, В. Савельєва, І. Радванського, А. Тихончука, В. Уліча, В. Ягупова та ін. Однак відсутні спеціальні дослідження, присвячені професійній підготовці майбутніх менеджерів закладів освіти до управлінської діяльності.

Проте незважаючи на наявність окремих досліджень науковців, проблема визначення теоретичних основ підготовки майбутніх менеджерів освіти до управлінської діяльності не знайшла свого належного вирішення в теорії і методиці професійного навчання.

Метою нашого дослідження є визначити теоретичні основи підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до управлінської діяльності.

Основний матеріал. Розглянувши особливості та тенденції підготовки фахівців до ефективного менеджменту в умовах трансформації українського суспільства, викладені в сучасній науковій літературі, констатуємо, що праці дослідників стосуються методологічно важливих наукових основ і концептуальних положень підготовки до управлінської діяльності й управлінської компетентності майбутніх фахівців з менеджменту закладів освіти.

У розрізі нашого наукового дослідження є актуальними роботи такого напрямку:

- у роботах С. Моргунової визначено й обґрунтовано педагогічні умови підготовки до соціальної взаємодії майбутніх менеджерів організацій і адміністрування [6];

- у працях О. Пшеничної, розроблено та проаналізовано модель підготовки майбутнього менеджера організацій до застосування інформаційних технологій, визначено ефективні педагогічні умови цієї підготовки [7];

- у дослідженнях О. Романовського та М. Чеботарьова виокремлено педагогічні умови формування готовності майбутніх менеджерів до адаптивного управління [8];

- у напрацюваннях Л. Сатановської здійснено дослідження процесу формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти в умовах закладу вищої освіти та проаналізовано педагогічні умови формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти [9];

- у дисертаційному дослідженні Л. Служинської виділено комплекс педагогічних умов ефективної підготовки майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації [12].

Аналіз наукових досліджень, вивчення специфіки професійної підготовки майбутніх менеджерів закладів освіти дозволило виявити спектр суперечностей між:

– наявним станом професійної підготовки майбутніх менеджерів освіти у закладах вищої освіти України і реальними потребами суспільства в підготовці майбутніх керівників навчальних закладів із високим рівнем управлінської компетентності, культури, здатних до продуктивного управління освітніми підрозділами та прийняття виважених управлінських рішень;

– вимогами до якості професійної управлінської підготовки майбутніх менеджерів освіти і фактичним рівнем їхньої готовності приймати управлінські рішення в умовах щоденної професійно-управлінської діяльності;

– необхідністю особистісної та професійної відповідності майбутнього менеджера закладу освіти вимогам професії в контексті сучасних суспільних викликів і дискретністю опанування теоретичними знаннями і практичними вміннями щодо управлінської діяльності у процесі фахової підготовки.

Доктор педагогічних наук, професорка кафедри управління факультету інформаційних технологій та управління Київського університету імені Бориса Грінченка В. Гладкова розглядає проблему професійної підготовки майбутніх менеджерів сучасних закладів освіти. Вчена стверджує, що кінцевим результатом професійної підготовки магістрів менеджерів освітніх установ на другому магістерському рівні є сформованість їх професійної компетентності. **Професійну компетентність** вона визначає як «загальну здатність й готовність до управлінської діяльності», зокрема і в екстремальних умовах [2].

Також з управлінською діяльністю тісно пов'язується сучасними теоретиками та практиками з менеджменту управління освітніми закладами категорія **«управлінська компетентність»**. Комплексний аналіз наукових досліджень з цієї тематики дає підстави виявити окремі складові управлінської компетентності менеджера закладу освіти. До них відносять:

- *сукупність знань*, що дозволяють управлінцю здійснювати професійну діяльність;

- *уміння*, необхідні йому для ефективного виконання посадових обов'язків з управління;

- *професійні, ділові та особистісні якості*, які сприяють ефективній реалізації особистісних здібностей і можливостей у процесі виконання менеджерської діяльності у закладі освіти;

- *розвиток загальної культури особистості*, яка є необхідною складовою у процесі формування гуманістичного світогляду, духовних і ціннісних орієнтацій, моральних й етичних принципів людини;

- *мотивацію до професійно-управлінської діяльності* [1, С. 4].

Головка С. О. здійснює вивчення психолого-педагогічної і фахової літератури та визначає теоретико-наукові шляхи щодо обґрунтування основ управлінської культури майбутніх освітніх менеджерів як освітнього феномену. Дослідниця визначає термін **«управлінська культура менеджера»** як «динамічне, інтергративне, особистісне утворення, яке акумулює в собі сукупність теоретичних знань, практичних умінь володіння технологіями управління і творчими креативними якостями, зорієнтованими на високу професійну готовність майбутніх менеджерів до відповідальної та ініціативної управлінської діяльності» [3, с. 15].

І. Сігетій досліджував проблему розвитку готовності педагогічних працівників до інформаційно-управлінської діяльності в системі післядипломної освіти. Дослідник визначив поняття **«інформаційно-управлінської діяльності** як інтегрований конструкт як інформаційного (відзеркалення смислового змісту освіти, що передається споживачу освітньої послуги), так і управлінського (цілеспрямований вплив на процес знаходження, опрацювання, передачі, засвоєння освітньої інформації) складників» [10, с. 6].

У контексті нашого дослідження важливим є визначення *педагогічних умов формування готовності до управлінської діяльності*, які ми розглядаємо як: спеціально створене освітнє середовище, що сприяє формуванню готовності майбутніх менеджерів ЗЗСО управлінської діяльності у професійній діяльності; сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних

факторів, які забезпечують цілеспрямований процес ефективної підготовки майбутніх менеджерів освіти управлінської діяльності у професійній діяльності.

Створення педагогічних умов дозволяє більш ефективно формувати в майбутніх керівників освітніх закладів управлінську компетентність, а також підвищувати мотивацію, інтерес та активність здобувачів в опануванні професійної діяльності та технологій педагогічного менеджменту.

Актуальність дослідження проблеми визначення й створення педагогічних умов формування готовності майбутніх менеджерів ЗЗСО до управлінської діяльності зумовлена необхідністю вирішення низки суперечностей:

- між вимогами до управлінської діяльності майбутніх керівників і наявним рівнем готовності здобувачів до управлінської діяльності;
- між теоретичною підготовкою здобувачів вищої освіти та їх майбутньою практичною діяльністю у ЗЗСО;
- між потенційними можливостями системи підготовки майбутніх менеджерів освітніх закладів у ЗВО та їх недостатньою реалізацією;
- між необхідністю підвищувати рівень готовності майбутніх керівників до управлінської діяльності і відсутністю чітко орієнтованого навчально-методичного забезпечення даного процесу;
- між індивідуальним проявом управлінських якостей майбутнього керівника і знеособленими методами підготовки їх в умовах магістратури.

Спираючись на здійснений аналіз науково-педагогічних праць, дослідження теорії та практики системи підготовки майбутнього менеджерів освіти до управлінської діяльності в умовах магістратури, передбачаємо, що успіх формування готовності зможе забезпечити створення та впровадження системи педагогічних умов:

1. Формування стійкої мотивації в майбутніх менеджерів ЗЗСО до управлінської діяльності.
2. Наскрізна спрямованість змісту навчальних дисциплін на формування управлінської компетентності.
3. Практична спрямованість системи підготовки майбутніх менеджерів ЗЗСО до управлінської діяльності.
4. Рівень компетентності керівників-наставників у здійсненні технологізації управлінської діяльності.
5. Активізація самостійної пізнавальної роботи при вивченні дисциплін професійного спрямування.

Висновки. Таким чином, у процесі фахового навчання майбутніх менеджерів освіти у закладах вищої освіти необхідно здійснювати їхню спеціальну підготовку до управлінської діяльності. Отже, складність системи підготовки майбутніх керівників ЗЗСО до управлінської діяльності, залежність його від багатьох факторів вимагає реалізації комплексу педагогічних умов:

- а) формування стійкої мотивації в майбутніх менеджерів ЗЗСО до управлінської діяльності;
- б) наскрізна спрямованість змісту навчальних дисциплін на формування управлінської компетентності;
- в) практична спрямованість системи підготовки майбутніх менеджерів ЗЗСО до управлінської діяльності;
- г) рівень компетентності керівників-наставників у здійсненні технологізації управлінської діяльності;
- д) активізація самостійної пізнавальної роботи при вивченні дисциплін професійного спрямування.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та експериментальній перевірці методики реалізації формування готовності майбутніх менеджерів ЗЗСО до управлінської діяльності.

Література

1. Волотовська Т. П. «Розвиток управлінської компетентності керівників закладів загальної середньої освіти у системі післядипломної освіти: автореф. дис. ... к. п. н.: 13.00.06 – теорія і методика управління освітою / в Державному закладі вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2021. 23 с.
2. Гладкова В. Професійна підготовка магістрів менеджменту до діяльності в екстремальних умовах. *Освітологічний дискурс*. Лип 2022. Вип. 37, Вип. 2. с. 133–147.
3. Головка С. О. Формування управлінської культури майбутніх магістрів з менеджменту в процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... к. п. н.: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Донбаський державний педагогічний університет. Слов'янськ, 2019. 23 с.
4. Керекеша-Попова О.В. Формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійно-педагогічної підготовки: дис.... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Бердянський державний педагогічний університет. Бердянськ, 2020. 317 с.
5. Лебідь О. В. Теоретичні та методичні основи формування готовності майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу до стратегічного управління в умовах магістратури: дис.... д-ра пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / «Університет імені Альфреда Нобеля». Дніпро, 2018. 697 с.
6. Моргунова С.О. Педагогічні умови підготовки до соціальної взаємодії майбутніх менеджерів організацій і адміністрування. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2017. Вип. № 56.
7. Пшенична О.С. Модель підготовки майбутнього менеджера організацій до застосування інформаційних технологій. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. Вип. 2(18). С. 142–147.
8. Романовський О.Г., Чеботарьов М.К. Педагогічні умови формування готовності майбутніх менеджерів до адаптивного управління. *East European Scientific Journal*. 2017. № 1(17), рт. 2. Р. 12–18.
9. Сатановська Л. Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів освіти в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогіка. 2015. Вип. 1(1). С. 65–70.
10. Сігетій І. Розвиток готовності педагогічних працівників до інформаційно-управлінської діяльності в системі післядипломної освіти: автореф. дис. ... к. п. н.: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2019. 22 с.
11. Служинська Л.Б. Підготовка майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації: автореф. дис. ... к. п. н.: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Хмельницький, 2012. 22 с.
12. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень. Галузь знань 07 «Управління та адміністрування». Спеціальність 073 «Менеджмент». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/073-menedzhment-bakalavr.pdf>.

УДК 373.3.015.3:159.955.5:811,161.2

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ ЗАСОБАМИ ТЕХНОЛОГІЇ РАФТ

Парасюк Ірина, магістрантка факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка..

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Барнич О. В.**, кафедра мов і методики їх викладання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

У статті визначено поняття «критичне мислення», охарактеризовано особливості критичного мислення молодших школярів, запропоновано й описано вправи для розвитку критичного мислення на уроках літературного читання, що є складниками технології РАФТ.

Ключові слова: вправа, критичне мислення, літературне читання, РАФТ.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної школи за концепцією НУШ є не опанування учнями певними знаннями, уміннями й навичками, а виховання особистості, яка здатна міркувати, аргументувати свій погляд, ставити перед собою мету і знаходити ефективні шляхи її досягнення. Оптимальним способом розв'язання цього завдання є розвиток критичного мислення у дітей молодшого шкільного віку.

Критичне мислення передбачає вміння бачити проблему, готовність до знаходження нестандартних рішень, уміння здійснювати рефлексію, аналізувати свої дії і знаходити помилки. Школяр, здатний мислити критично, володіє різними способами інтерпретації й оцінювання інформації, вміє виділяти протиріччя, обґрунтовувати свою думку, враховуючи власний досвід. Упровадження до навчального процесу вправ із розвитку критичного мислення сприяє особистісному зростанню дитини, розвитку її індивідуальності.

Застосування технологій РАФТ для розвитку критичного мислення на уроках літературного читання дає можливість поживати урок, зробити його цікавим та емоційним, навчити учнів прислухатися до думки інших, висловлювати свою думку, працювати в колективі. Учень вибудовує свою розумову діяльність за таким алгоритмом: актуалізує мету, шукає потрібну інформацію, зіставляє її з наявними знаннями, своїм досвідом; міркує; під час обговорення проблеми зіставляє свою думку з міркуваннями інших учасників освітнього процесу; робить висновки. Унаслідок такої розумової діяльності та інформація, яка була новою, невідомою, перетворюється на власні знання.

Проблема розвитку критичного мислення дітей молодшого шкільного віку на уроках літературного читання є актуальною. Її активно досліджують у психології та педагогіці.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні існує науковий досвід, який необхідний для дослідження проблеми розвитку критичного мислення засобами технології РАФТ. Роботи з розгляду критичного мислення стосуються не лише психології й педагогіки, а й соціології та філософії. Витоки цього поняття йдуть із філософії (Т. Гоббс, Р. Декарт, І. Кант та ін.). Особливої уваги слід надати дослідженням зарубіжних дослідників у сфері розвитку критичного мислення: Д. Вуд, Х. Джонс, Дж. Дьюї, Д. Клустер, Дж. Стіл, Ч. Темпл, Р. Пауль, Ж. Піаже, Г. Ліндсей, Д. Халперн та ін.

Виділення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтерес методистів до розвитку критичного мислення, дослідження використання технології РАФТ у цій галузі епізодичні та фрагментарні, недостатніми є методичні рекомендації до навчання молодших школярів на уроках літературного читання. Цим зумовлена актуальність теми дослідження.

Метою статті є аналіз особливостей критичного мислення молодших школярів та обґрунтування вправ на основі технології РАФТ для його розвитку на уроках літературного читання в НУШ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Канадський дослідник Х. Джонсон стверджував, що критичне мислення – це особливий вид розумової діяльності, який дає можливість людині винести раціональне судження за запропонованим поглядом або моделлю поведінки [8, с. 3].

Дж. Браус і Д. Вуд визначають критичне мислення, як розумне рефлексивне мислення, сфокусоване на вирішенні того, в що вірити, що робити [1, с. 4].

Д. Клустер стверджує, що критичне мислення – це мислення інформативне. Воно починається з постановки питання, прагне переконливої аргументації та має соціальний характер. Якщо завдання будується на принципах критичного мислення, людина формує свої ідеї, оцінки, переконання. Отже, воно має індивідуальний характер, є мисленням самостійним [4, с. 3].

П'ять елементів критичного мислення розглядав С. Брукфілд:

- 1) ідентифікація та перевірка припущень;
- 2) дослідження умов, обставин, контексту;
- 3) дослідження та моделювання альтернатив;

- 4) пошук та перевірка способів мислення;
- 5) формування рефлексивного скептицизму (сумнівів) [7].

Серед робіт, присвячених розвитку критичного та творчого мислення молодших школярів, варто зазначити праці Дж. Гілфорда.

На сьогодні концепція формування критичного мислення молодших школярів розглядається вченими з двох сторін:

- концепції, у яких сам процес розумової активності пов'язаний із наслідуванням вчителя, як основного транслятора об'єктивних даних;
- концепція, в основі якої лежить взаємодія вчителя та учнів через вирішення заданих ситуацій та завдань [3, с. 6].

Домінантною особливістю критичного мислення молодших школярів є його взаємозв'язок із творчим мисленням учнів. З метою розвитку критичного мислення на уроках літературного читання, вчитель має застосовувати сучасні форми й методи навчання. Одним з інноваційних методів є технологія розвитку критичного мислення, яка передбачає застосування різноманітних вправ для розвитку мисленнєвої діяльності.

Завдання з розвитку критичного мислення на уроках літературного читання:

- 1) вчити виділяти причинно-наслідкові зв'язки;
- 2) вчити порівнювати нові ідеї з набутим досвідом;
- 3) вчити визначати зайву інформацію;
- 4) удосконалювати вміння виділяти помилки в міркуваннях;
- 5) вчити відрізняти факти, які можна перевірити від припущень;
- 6) формувати вміння відокремлювати головне від несуттєвого в тексті чи мовленні;
- 7) формувати культуру читання, вчити орієнтуватися у джерелах інформації, адекватно розуміти прочитане, критично оцінювати нові знання, робити висновки та узагальнення.

Розвиток критичного мислення здійснюється на кожному етапі уроку: на етапі виклику, осмислення та під час рефлексії. Використовуються різні вправи, які допомагають учням сформулювати нову тему. Так, наприклад, на стадії виклику учням пропонується розшифрувати анаграму, розгадати загадку, після чого вони самі називають тему уроку. На цьому етапі уроку для активізації розумової діяльності учнів, спонукання інтересу до отримання нової інформації, для постановки учнем своїх цілей навчання використовуються такі вправи, як: «Асоціація», «Заплутані логічні ланцюжки», «Мозковий штурм», «Знаю. Хочу знати. Дізнався» [6].

Інноваційною технологією, що допомагає розвивати критичне мислення молодших школярів на уроках літературного читання є технологія РАФТ. З використанням цієї техно-логії учні займають активну позицію (ставлять цілі, виконують завдання, відповідають за результат), а вчитель виконує роль модератора [5]. Між учасниками освітнього процесу складаються «суб'єкт-суб'єктні» відносини, що є важливим для навчання за концепцією НУШ.

Вправа «Ключові слова». Цю вправу можна використовувати для створення атмосфери деякої таємничості та пробудження азарту розвідника. Учитель повідомляє учням, або записує на дошці кілька слів (словосполучень) і пропонує визначити, про що буде йти мова на уроці, або в тексті.

На стадії рефлексії можна обговорити таке питання: чому саме ці слова, а не якісь інші виділені як ключові? Можливо, ще якісь слова буде додано до цього списку. Ця вправа – прогноз майбутніх дій, її можна використовувати і в процесі вивчення нового матеріалу. Після ознайомлення з однією його частиною запропонувати зробити припущення про те, що буде у наступній. І, звісно, обов'язково порівняти припущення та реальність.

РАФТ-технологія передбачає створення текстів з обраної теми, які можуть бути різними за тематичним та жанровим спрямуванням. Кожна буква в назві технології несе певний сенс. Р – роль (необхідно визначити, хто може розкрити цю тему), А – аудиторія (визначення, для кого може бути написаний текст), Ф – формат (вибір жанру написання), Т – тема (вибір теми тексту, визначення основних ідей, які будуть розкриті в ньому).

«Знаю. Хочу знати. Дізнався». Учням пропонується скласти таблицю. У стовпчик «знаю» записати відомості, відомі за цією темою (результати обговорення в парах). «Хочу знати» пропонується записати питання та ідеї, які ще невідомі. «Дізнався» – те, що стало відомим після прочитаного.

Вправа «Прогнозування з ілюстрації» передбачає розгляд ілюстрацій із висловлюванням своїх припущень. Вчитель запитує: визначте тему твору з ілюстрації; що може статися; опишіть героя, визначте його риси характеру.

Вправа «Тонкі та товсті запитання» може бути використана на будь-якому етапі уроку: на стадії виклику – це питання до вивчення теми; на стадії осмислення – питання щодо змісту тексту, слухання; на стадії рефлексії (роздуми) – демонстрація розуміння пройденого.

«Товсті та тонкі запитання» можуть бути оформлені у вигляді таблиці. У процесі роботи з таблицею до правого стовпчика записують питання, що вимагають простої відповіді (Хто ... ? Коли ... ? Як звати ... ? Чи правда, що ... ?). У лівій колонці – питання, що вимагають детальної, розгорнутої відповіді (Поясни, чому ... ? Подумай, що буде якщо ... ?).

Під час складання характеристики головного героя твору можна застосувати вправу «Куточки». Пропонуємо учням визначити позитивні та негативні риси головного героя. Роботу проводимо за варіантами. Кожне твердження учні записують на дошці в куточки та доводять описами з тексту. У такій формі можна провести порівняльний аналіз характеристик кількох героїв твору.

У процесі підготовки до переказу тексту доцільно використовувати прийом «Логічний ланцюжок». Пропонуємо учням розставити події в логічній послідовності. Учні застосовують у процесі роботи ілюстрації, опорні слова, дають назву кожному епізоду. У послідовності подій можна допустити помилку, щоб учні самостійно виправили, відновили логічний зв'язок.

Вправа «Театралізація» спрямована на формування умінь виразно донести характер, почуття, вчинки героїв (пропонуємо учням підготувати інсценування певних фрагментів чи всього прочитаного твору).

Вправа «Фішбоун» (риб'ячий скелет) доцільно використовувати на етапі узагальнення та систематизації знань із метою визначити головну думку твору через послідовність подій. Учні ставлять проблемне питання (голова риби), щоб знайти причини та факти (кістки), пропонуємо відповісти на запитання за змістом твору. Після проведеної роботи визначаємо головну думку твору (хвіст). Уся робота фіксується на дошці [2].

Вправа «Кошик ідей» спрямована на формування вміння будувати припущення щодо розвитку сюжетної лінії у творі, співвідносити аргументи і факти, ставити питання. Цей прийом можна використовувати при підготовці учнів до роботи на основному етапі та продовжити роботу на етапі узагальнення та систематизації знань. На дошці прикріплюємо «кошик», до якого учні умовно збирають припущення за темою, що вивчається. На етапі узагальнення та систематизації знань повертаємось до «кошика»: учні зачитують припущення, зроблені на початку уроку, аналізують, роблять висновки.

Вправа «Синквейн» є універсальною, її використання буде доречним на різних етапах уроку. Учні за допомогою п'яти рядків визначають риси характеру героя, його поведінку, визначають головну думку твору, підбивають підсумки. Вчитель може використовувати малюнки, допускати помилки і пропуски в синквейні. Учням можна запропонувати скласти синквейни індивідуально, у парі чи групі.

Висновки. Використання на уроках читання технології РАФТ для розвитку критичного мислення дає можливість здійснити результативний вплив на розумовий процес учнів. Під час діяльності учнів відбувається наступне: вони опановують універсальні способи розумових дій, вступають в активну діяльність у процесі виконання розумових операцій, реалізують власні інтереси та здібності, формують власну думку.

Таким чином, в учнів розвиваються здатності аналізувати явища, активізувати раніше набуті знання для застосування їх у незнайомій ситуації, відстежувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, ознаками, думками, висувати та перевіряти гіпотези.

Систематичне та цілеспрямоване використання вправ технології розвитку критичного мислення в процесі роботи з текстами художніх творів на уроках літературного читання допоможе учням опанувати вміння прогнозувати зміст твору за малюнками та заголовком; встановлювати смислові зв'язки між подіями: послідовні та причинні; визначати тему й головну думку твору, співвідносити назву твору з його темою та головною думкою; характеризувати героя зважаючи на його поведінку, переживання і вчинки; визначати авторське ставлення до подій, героїв; висловлювати своє ставлення до змісту твору, давати особисту оцінку вчинку героя.

Література

1. Большакова І. Розвиток критичного мислення. *Початкова освіта*. 2012. № 11. С. 3-7.
2. Інноваційні технології навчання української мови та літературного читання в початковій школі: навч. посіб. / за заг. ред. Н. В. Гудими. Кам'янець-Подільський: Друк-сервіс, 2018. 168 с.
3. Каменева І. Л. Активізація розумової діяльності учнів засобами стратегії розвитку критичного мислення. *Початкове навчання*. 2009. № 13 (197). С. 4-13.
4. Клустер Д. Що таке критичне мислення. *Педагогічний вісник*. 2015. № 2. С. 3-5.
5. Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навч.-метод. посіб. для вчителів. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. 60 с.
6. Колодій Т. Впровадження технології критичного мислення на уроках в початковій школі. Київ: Педагогічна думка, 2014. 346 с.
7. Мелекесцева Н., Гудима Н. Розвиток критичного мислення молодших школярів: стратегії роботи з творами сучасної української літератури для дітей. Фахова підготовка вчителя початкової школи в умовах реформування освіти: колективна монографія. Київ: Міленіум, 2020. 184 с.
8. Нечепельська Н. В. Формування критичного мислення. *Педагогічна майстерня: науково-методичний журнал*. 2011. № 5. С. 2-8.

УДК 005:364

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Сарана Дарина, студентка 4 курсу факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – ст. викл. **Зінченко Т. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У даній статті розкриваються історичні аспекти становлення та розвитку менеджменту соціальної роботи. Розглядається періодизація основних етапів розвитку менеджменту, а також етапи розвитку вітчизняної управлінської науки та у зарубіжних країнах XIX-XX ст. Представлено важливість внесків науковців у розвиток менеджменту соціальної роботи.

Ключові слова: менеджмент соціальної роботи, управління, управлінська діяльність, управлінська наука, соціальна робота.

Постановка проблеми. Поряд з управлінням економічними системами і явищами нормальне функціонування та розвиток суспільства і життя вимагає управління соціальними системами і процесами, тобто процесами, які протікають в одній з основних її сфер громадського життя – соціальній. Характер і напрямок відповідної діяльності задаються соціальною політикою держави, а засобом реалізації, інструментом цієї політики виступає такий різновид управлінської діяльності як соціальний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання менеджменту соціальної роботи досліджували такі науковці як Колбіна Л. А., Лисенко М. М., Володченко Ж. М., Песоць-

ка О. П., Дєдов Є. Г. Також, дане питання досліджували Лукашевич М. П., Лукашевич О. М. та Раєвська Я. М. у сфері самоменеджменту.

Мета статті – розкрити зміст історичних аспектів становлення менеджменту соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Необхідність в управлінській діяльності виникла фактично на перших етапах становлення людського суспільства. Первісні люди змушені були будувати свою діяльність. Так, під час полювання, пошуку рослинної їжі виникала необхідність створити групи мисливців, шукачів плодів тощо. Тому виникала потреба в перших, поки що примітивних, управлінських функціях (розробка плану полювання на мамонта, розміщення мисливців при полюванні на хижаків, розбирання туші і т. д.). Проте, ця управлінська діяльність здійснювалась непослідовно (кожен раз мала різний характер) та непродумано (не застосовувались єдині принципи та підходи, не враховувались закономірності та попередній досвід). Тому не можна говорити про те, що наука про менеджмент зародилась ще у первісні часи. Навіть з розвитком людського суспільства, починаючи з рабовласницького ладу, феодалізму, певних обґрунтованих підходів та механізмів ще не було створено. Давньоруський князь чи французький король, як правило, управляли своїм князівством /королівством, приймаючи суперечливі та невиважені рішення. Не робилося спроб вивчити закономірності управлінського процесу, узагальнити набутий досвід.

З подальшим розвитком виробничо-господарської діяльності людей, виникли певні організаційні форми, а саме: майстерні, господарства поміщиків, примітивні підприємства тощо. Однак, у кожному випадку застосовувалися свої особливі підходи в управлінні, які не базувалися на узагальненнях, принципових положеннях, чи виявлених тенденціях.

Потреба в управлінській науці виникла наприкінці XIX – на початку XX століття. І це пов'язано з появою великого машинного виробництва. Саме в цей період утворилися перші великі корпорації, в яких працювали десятки, сотні і навіть тисячі людей. З'явилися проблеми з плануванням своєї діяльності, організацією робочого місця, створенням ефективних систем формування зацікавленості працівників у результатах роботи, розробкою технічних процесів, веденням точного обліку для забезпечення контролю тощо. Саме розвиток машинного виробництва поставив перед економістами і технологами необхідність вивчення закономірностей управління людьми, визначення тенденцій виробничо-господарської діяльності під впливом управління, формулювання типових положень, директив тощо. Таким чином, у цей період відбулися перші наукові дослідження у сфері виробничо-господарської діяльності, в результаті яких були сформульовані перші принципи, механізми та рекомендації.

У науковій літературі Колбіна Л. А. виділяє шість основних етапів розвитку менеджменту:

1. Розвиток науки про управління людьми у процесі виробництва.
2. Формування управлінських механізмів на засадах розвитку людських стосунків.
3. Побудова систем управління, орієнтованих на ринок.
4. Активне застосування кількісних (економіко-математичних) методів як важливих напрямів формалізації методів менеджменту і трансформації їх в управлінські рішення.
5. Формування системних та ситуаційних підходів.
6. Комп'ютеризація управлінських процесів [1, с. 16-17].

Розглянемо основні етапи розвитку управлінської науки в Україні. У нашій країні управлінська наука розвивалася в рамках підходів, які панували в СРСР. Хоча науково-пошукові дослідження спрямовувалися на вдосконалення адміністративно-командної системи, певний досвід у галузі управління все ж таки був накопичений.

Можна виділити 7 періодів розвитку управлінської науки в радянський і пострадянський періоди:

1 період – жовтень 1917 р. – березень 1921 р. Розроблялися форми і методи державного централізованого управління виробництвом, обґрунтовувалися принципи централізму, організаційні методи управління, адміністрування та державне регулювання.

2 період – 1921–1928 рр. Здійснювалося подальше вдосконалення адміністративного управління виробництва, були зроблені спроби застосування госпрозрахунку як основи економічних методів управління, з'явилися трести і синдикати, а також формально вивчалися можливості участі працівників в управлінні.

3 період - 1929–1945 рр. Він пов'язаний з організацією індустріальної бази суспільного виробництва. При цьому приділяли увагу вдосконаленню структур управління, методів підбору та підготовки кадрів, планування й організації виробництва.

4 період - 1946–1965 рр. Характеризується пошуком нових форм функціонування та взаємодії державних органів управління, спробою переходу до територіальної й територіально-галузевої системи управління, що, зрештою, призвели до поглиблення адміністрування.

5 період – 1965–1975 рр. Була здійснена спроба проведення господарської реформи через посилення ролі економічних методів управління. Цей етап підтвердив неефективність реформ, які проводилися в рамках адміністративно-командної системи країни.

6 період – 1975–1988 рр. Характеризується все глибшим усвідомленням неможливості реформування адміністративно-командної системи, яка склалася в економіці СРСР. Він підтвердив необхідність радикальної зміни економічних відносин, докорінних економічних реформ.

7 період – 1985 р. і донині. Проведення економічних реформ. Цей період можна поділити на 5 підетапів [3, с. 38]:

а) робота підприємств за першою моделлю господарського розрахунку, побудованою на нормативному розподілі прибутку;

б) застосування другої моделі господарського розрахунку, побудованої на нормативному розподілі доходу, розвиток орендних відносин;

в) впровадження прогресивних форм організації праці, посилення кооперативного руху, збільшення економічної свободи;

г) впровадження територіального госпрозрахунку на всіх рівнях управління;

д) початок та розвиток ринкових реформ: реалізація цього підетапу здійснюється уже в умовах розвитку незалежної національної економіки України.

На різних етапах розвитку управлінської науки істотний внесок в неї зробили такі українські дослідники, як О. Терлецький, М. Павлик, М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолянський, М. Туган-Барановський, І. Вернадський, М. Вольський, Г. Цехановецький, К. Воблий, Т. Войнаровський, В. Бандера, І. Коропецький та інші.

Традиції, пов'язані з поняттям «соціальна робота», зародилися в другій половині XIX століття в Західній Європі та США. Особливим поштовхом для поширення та розвитку соціальної роботи стала поява в 1940-1960-х роках концепції та дисципліни «благодійна держава». Ці погляди і закони визначають і об'єднують в одну систему всі права громадян на освіту, медичне обслуговування, пенсії, допомогу по інвалідності тощо. На думку Колбіної Л. А. навіть найкращі закони про права та допомогу не дають результатів, які не досягаються на індивідуальному рівні, тобто не мають індивідуального підходу до кожної людини, що є природою соціальної роботи [1, с. 128].

На межі XIX і XX століть у багатьох європейських державах Великобританії, Німеччини, Нідерландах, Швеції, Франції, а також США і Канаді виникла соціальна робота як вид професійної діяльності, яка розвивалася поряд із благодійними організаціями. Саме на XIX століття припадає зародження соціальної роботи як суспільної практики.

Перший підхід до теорії соціальної роботи розробила Мері Річмонд (США). Вона займалася соціальною роботою з 1889 року, спочатку як помічник благодійної організації в Балтіморі. У 1899 році вона опублікувала «Дружнє відвідування бідних: посібник для працівників благодійних організацій».

У своїй наступній роботі «Соціальні діагнози», які вийшла у 1917 р., М. Річмонд більш докладно представила свій метод соціальної роботи, який згодом одержав назву «індивідуальний метод соціальної роботи». Приблизно в цей же час виникають перші школи з підготовки про-

фесійних соціальних працівників, і ця книга стає найважливішим підручником для навчальних закладів США та Європи. М Річмонд часто називають «матір'ю соціальної терапії».

Виходячи з американської ідеології індивідуалізму, Мері Річмонд розглядала бідність як хворобу, нездатність індивіда самостійно організувати своє незалежне життя. Клієнт виступав у ролі своєрідного хворого. Завдання соціального працівника зводилися до «соціального лікування» індивіда та підготовки підопічного до можливості самостійно вирішувати свої проблеми.

В основу соціальної роботи була покладена медична модель, що схематично можна представити таким чином: соціальний працівник – клієнт; збір фактів – соціальний діагноз – соціальна терапія [5, с. 67].

М. Річмонд у «Соціальній діагностиці» зазначала, що найважливіше в соціальній роботі – поставити правильний соціальний діагноз і покласти його в основу вибору способу допомоги. Вона наголосила на важливості оцінки кожного випадку індивідуально з огляду на внутрішні умови. Діагноз повинен був ґрунтуватися на науці, а не на загальних етичних стандартах, якими на той час переважно керувалися благодійні організації. Встановлений діагноз враховує обставини конкретної ситуації, визначає причини і намічає заходи щодо усунення проблеми. Соціальна діагностика передбачає оцінку особистості та соціального статусу клієнта.

Тому однією з теоретичних концепцій управління соціальною роботою є теорія соціальної дії.

Макс Вебер вперше представив науковій спільноті поняття «соціальна дія» і науково підтвердив його. Він називає соціальну дію «дією людини (зовнішньою чи внутрішньою, зведеною до невтручання чи терплячого прийняття), яка співвідноситься з поведінкою інших або по відношенню до них». Таким чином, у розумінні Вебера соціальна дія має, принаймні, дві характеристики: по-перше, вона повинна бути раціональною і свідомою, по-друге, вона повинна бути орієнтована на поведінку інших. Ці люди можуть бути незнайомими, знайомими, колегами. Виходячи з такого розуміння соціальної дії, спрямовану поведінку людей щодо несоціальних, матеріальних об'єктів не можна назвати соціальною дією. Наприклад, виготовлення інструментів, риболовля, полювання самі по собі не є соціальною дією, якщо вони не пов'язані з поведінкою інших. Суїцид не був би соціальним, якби його наслідки не вплинули на поведінку знайомих чи родичів, які вчинили суїцид. Характерний у цьому відношенні приклад, що приводиться М. Вебером: випадкове зіткнення двох велосипедистів може бути не більш ніж подією, подібно явищу природи; але спроба уникнути зіткнення, лайка, що впливає за зіткненням, бійка чи мирне врегулювання конфліктів - це вже соціальна дія. Очевидно, що провести чітку межу між соціальними і несоціальними діями вкрай важко [2, с. 84].

Таким чином, соціальні дії є наступним після контактів ступенем у формуванні та розвитку складних соціальних взаємозв'язків.

Менеджер соціальної роботи може розраховувати на успіх у взаємодії з клієнтом, коли він враховує не тільки його статус, але й індивідуальні фізичні, психічні (тобто біологічні) особливості, що виявляються в його вчинках, так само як і соціальні фактори.

Робота менеджера - це мистецтво взаємодії з іншими людьми, які мають складні психологічні проблеми чи знаходяться у важкій життєвій ситуації. Менеджер соціальної роботи має справу з конфліктом, в основі якого лежить зіткнення природного та соціального [2, с. 86].

Для прикладу розглянемо становище молодої людини в суспільстві. Вона повна сил, енергії, бажання щастя. Але це щастя залежить від її положення в суспільстві, доходу. Щоб зайняти гідний соціальний стан, необхідно одержати відповідну освіту, спеціальність, в умовах конкуренції отримати належну роботу тощо.

Усе це відтерміновує досягнення цілей на невизначений час. Таким чином, має місце конфлікт, обумовлений завищеними потребами і запитами та обмеженими можливостями їхньої реалізації.

Тому менеджер соціальної роботи повинен враховувати внутрішній світ і зовнішнє оточення клієнта, усвідомлюючи, що одне з його завдань полягає в тому, щоб клієнт засвоїв загальноприйняті норми і стандарти поведінки й перевів їх у внутрішню мотивацію діяльності.

Таким чином, теорія соціальної дії узгоджує потреби і запити людей з реальними соціальними обставинами, тим самим наперед вирішуючи виникаючі соціальні конфлікти.

Серед сучасних концепцій теорії управління соціальною роботою чільне місце займає підхід теорії систем, у якому взаємозв'язки та соціальні процеси розглядаються як причинно-наслідкові зв'язки. Людина є членом кількох систем одночасно - родини, кола друзів, навчального чи робочого колективу тощо. Усі вони впливають на неї, і соціальні менеджери повинні це враховувати при роботі з клієнтами [2, с. 46].

Велике значення в соціальній роботі набув ситуаційний аналіз, на основі якого розроблена теорія соціальних мереж.

Це було викликано розпадом соціалістичної системи та об'єднанням Німеччини з країнами ЄС. У нових країнах з'явилася необхідність створення нової системи соціальних відносин, яка базується на методі соціальної роботи в громаді, тобто створенні соціальних зв'язків за місцем проживання.

Висновок. Таким чином, з часом змінювалися теорії і форми соціальної роботи, але головним принципом менеджменту соціальної роботи залишається надання допомоги. Стратегія менеджера соціальної роботи - підвищення ступеня самостійності клієнта, його здатності контролювати своє життя і самому вирішувати особисті проблем.

Література

1. Колбіна Л. А. Менеджмент соціальної роботи: навч. посіб. Одеса: Букаєв В. В., 2017. 406 с.
2. Лукашевич М. П., Лукашевич О. М., Шандор Ф. Ф. Кар'єра соціального працівника: менеджмент та самоменеджмент: підручник. Ужгород: ПП Данило С. І., 2020. 352 с.
3. Менеджмент соціальної роботи: метод. вказівки до проведення семінарських занять для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» / укл. Н. Варга. Ужгород, 2021. 70 с.
4. Володченко Ж. М., Кондратьєв І. М. Менеджмент соціальної роботи: навч.-метод. посіб. для студ. денної та заочної форми навч. вищих навч. закладів спеціальності «Соціальна робота». Ніжин: Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2016. 146 с.
5. Самоменеджмент: навч. посіб. / укл. Лайко О. О. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 270 с.
6. Тернавська Т. А., Раєвська Я. М., Мельник Ж. В. Менеджмент соціальної роботи: навч.-метод. посіб. для студентів галузі знань 23 Соціальна робота. Кам'янець-Подільський: Панькова А. С., 2020. 262 с.

УДК 551.582 (477.51)

ФОРМУВАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК В ОПАНУВАННІ УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НАВЧАЛЬНОГО ДОСВІДУ

Сорока Юлія, магістрантка факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Кміть О. В.**, кафедра педагогіки Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

У статті розглядаються питання використання формульованого оцінювання знань учнів початкової школи з метою підвищення ефективності освіти.

Ключові слова: діагностика навчання, формульоване оцінювання, цілі оцінювання, методи оцінювання, інструменти оцінювання, бібліотека оцінювання.

Постановка проблеми. Початкова школа – фундамент, від якості якого залежить подаліше навчання дитини, і це накладає особливу відповідальність на вчителя початкової школи. На цьому етапі важливо розвинути активність, самостійність, зберегти пізнавальну активність і створити умови для гармонійного входження дитини в освітній світ, підтримати його здоров'я та емоційне благополуччя. Якість початкової освіти визначається не лише засвоєнням учнями предметних компетентностей, а й ключових, які мають бути найважливішим особистісним надбанням кожного випускника початкової школи. Щоб оцінити результати дитини в досягненні вище перерахованих вмінь і навичок, не підходить бальна система [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Розглядаючи проблему оцінювання, ми виявили значну розбіжність щодо цього питання в україномовних та в західних джерелах. На жаль, у відкритих джерелах знайшли небагато робіт українських науковців щодо сучасних підходів до оцінювання, а в тих роботах, що є, наголошується на недостатній дослідженості цієї теми. В ході роботи ми з'ясували, що в англійській мові є два слова, які позначають оцінювання: «assessment» та «evaluation». Українською мовою вони мають одне значення – «оцінювання». Проте аналіз західних джерел дозволяє дійти висновку, що в країнах, які вже понад два десятиліття практикують компетентнісне навчання та формувальне оцінювання в школах, «assessment» та «evaluation» розділені чітко і зрозуміло: «assessment» оцінює процес, а «evaluation» – результат навчання.

Метою даного дослідження є проаналізувати особливості та шляхи використання формувального оцінювання знань учнів початкової школи з метою підвищення ефективності освіти.

Виклад основного матеріалу. Формувальне оцінювання є частиною навчального циклу й розуміється як систематичне інтерактивне оцінювання успішності учнів, тобто оцінювання, що відбувається за постійної активної взаємодії всіх учасників навчального процесу.

Ефективність управління навчальним процесом значною мірою залежить від правильної організації оцінювання. У сучасній вітчизняній освітній системі використовується такий підхід до оцінювання досягнень учнів, що дає можливість виключити негативні моменти в навчанні, сприяє індивідуалізації навчального процесу, підвищенню навчальної мотивації й самостійності учнів. В умовах компетентнісної освіти оцінювання має спрямовуватися на розвиток учня, а не бути засобом покарання. Саме на цьому наголошував і В.О. Сухомлинський. Він рекомендував вчителям «вести дітей від успіху до успіху, від радості до радості» [4].

Вмотивованість педагога та усвідомлення ним низки особливостей та критеріїв є основною умовою ефективного впровадження формувального оцінювання. Учитель не тільки здійснює оцінювання, а й організовує його як діяльність учнів з оцінювання, само- та взаємооцінювання.

Формувальне оцінювання зосереджено на складному комплексі, який включає:

а) об'єктивні результати навчальної діяльності (предметні знання, уміння, навички, досвід виконання способів діяльності, предметні компетентності);

б) суб'єктивні надбання особистості – досвід виконання творчої діяльності, загально-навчальні та надпредметні вміння, особистісні якості учнів (довільність регуляції діяльності й поведінки; характер рефлексії, здатність до аналізу, наявність внутрішнього плану дій, пізнавального ставлення до дійсності), ціннісні ставлення тощо [2].

У процесі формувального оцінювання змінюється і сама форма оцінювання – з бальної на словесну, вербальну, описову.

Навчальні досягнення учнів початкової школи з усіх навчальних предметів підлягають виключно словесному оцінюванню. Учитель може використовувати як усні, так і письмові оцінні судження, які характеризують процес навчання і відображають кількісний і якісний його результати. Неможна замінювати оцінки зірочками, сонечками тощо, оскільки вони лише підміняють бальну форму.

Змінюється і характер оцінювання, а саме підсумкове оцінювання орієнтоване на оцінювання кінцевого результату, формувальне – на оцінювання процесу навчання, а також відзначимо, що підсумкове оцінювання є узагальненим, формувальне – індивідуалізованим.

Використання формувального оцінювання дозволить відстежувати особистісний розвиток учня та хід опанування навчального досвіду як основи компетентності, вибудовувати як індивідуальну освітню траєкторію, так й індивідуальну траєкторію розвитку особистості за наступною послідовністю дій:

- збір інформації;
- аналіз отриманої інформації;
- планування дій;
- реалізація запланованих дій;
- рефлексія процесу й результату здійснених дій [3].

Також ми би хотіли звернути увагу на кілька моментів: щоб здійснювати формувальне оцінювання, вчителю необхідно дотримуватися певних правил:

➤ Робота вчителя в початковій школі – розкрити потенціал кожної дитини, а не перевірити її на відповідність певному стандарту.

➤ Формувальне оцінювання не повинно містити частки НЕ, жодних негативних суджень чи критики. Формувальне оцінювання діагностує сфери, які потребують покращення, і допомагає покращити їх.

➤ Формувальне оцінювання не може складатися з балу, цифри, букви чи лише одного слова. Батькам мають додавати обов'язково пояснення, розширену категорію чи словесну характеристику – написану самим вчителем чи складену із запропонованих варіантів.

➤ Формувальне оцінювання оцінює не результат, а процес. Відповідно, щоб здійснити формувальне оцінювання, не проводять спеціальні контрольні роботи. На превеликий жаль, протягом нашого дослідження ми знайшли за допомогою пошукових систем небагато докладних сучасних матеріалів, як вчителю здійснювати оцінювання в самому процесі роботи.

Наші спостереження свідчать, що саме формувальне оцінювання дає можливість учням усвідомлювати й відслідковувати особистий прогрес і планувати подальші кроки з допомогою учителя. Для педагога формувальне оцінювання означає бути поруч з учнем і вести його до успіху. До методів та інструментів формувального оцінювання відносимо графічні (карти знань, завдання на послідовність, схеми, списки пріоритетів, таблиці), наочні (замітки, оціночні листи, контрольні списки, запитання для обговорення, спостереження учнів, вчителя), текстові, відео, фото (форми, запитання, щоденники), консультації (форми запитання).

Рефлексія в оцінюванні навчальних досягнень (від лат. *reflexio* – відображення) в освіті – це усвідомлення учнем своєї навчальної діяльності, аналіз власної діяльності з метою підвищення її ефективності. Вона є одним з видів формувального оцінювання, вона привчає учня до систематичного аналізу результатів власної діяльності, зокрема й не пов'язаної із навчанням у школі.

Висновок. Отже, система формувального оцінювання спрямована на отримання інформації, яка дозволяє учням набути впевненості у своїх можливостях, батькам відстежувати процес і результат навчання, виховання і розвитку своєї дитини, вчителю оцінити успішність власної педагогічної діяльності.

Література

1. Державний стандарт початкової освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 21.02.2019).
2. Онопрієнко О. В. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів: сутність і методика здійснення. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 36–42.
3. Щербак О. І., Софій Н. З., Бович Б. Ю. Теорія і практика оцінювання навчальних досягнень: навчально-методичний посібник / за наук. ред. О.І. Щербак. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 136 с.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. / В.О. Сухомлинський –К.: Рад. школа, 1976. –167с.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

Терес Юлія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – д-р психол. наук, проф. **Кононко О. Л.**, кафедра дошкільної освіти.

У статті розкрито суть понять «власна гідність». Привернуто увагу до важливості взаємодії дитини старшого дошкільного віку з дорослими та однолітками в процесі соціалізації. Наголошується, що гідність є однією з категорій прав людини, яка втілює в собі цінності моралі; визначено основні причини формування особистісних якостей дитини.

Ключові слова: гідність, власна гідність, культура гідності особистості, суспільство, самооцінка, особистість.

The article reveals the essence of the concept of «own dignity». Attention is drawn to the importance of the interaction of an older preschool child with adults and peers in the process of socialization. It is emphasized that dignity is one of the categories of human rights, which embodies moral values; the main reasons for the formation of the child's personal qualities are determined.

Key words: dignity, own dignity, culture of personal dignity, society, self-esteem, personality.

Постановка проблеми. Становлення в Україні відкритого демократичного суспільства й правової держави передбачає заміну старих авторитарних зовнішніх способів регулювання поведінки людей на нові, внутрішні регулятори, орієнтовані на особистостей з вищим рівнем розвитку моральності. Одним із таких регуляторів є почуття власної гідності, оскільки воно виступає ефективним моральним засобом корекції поведінки зростаючої особистості, яка добровільно, відповідально, у гармонії зі своїми почуттями й системою цінностей здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства.

Сьогодні на часі розвиток культури гідності особистості. Проблема набуває особливого значення в контексті прагнення України до євроінтеграції. Сучасне європейське співтовариство з реально діючими соціокультурними стандартами та гуманістичними цінностями може задовольнити наші намагання за низки умов. Пріоритетними серед них є: забезпечення прав людини, гуманізація цілей та принципів освіти, сприйняття гідності та честі зростаючої особистості як найвищих цінностей. Завдяки цьому створюються необхідні умови для розвитку в неї внутрішніх регуляторів поведінки, зокрема совісті як внутрішньої етичної інстанції.

Окрім загальнодержавної зацікавленості у вихованні культури гідності зростаючої особистості не менш важливою є потреба суспільства у створенні сприятливих умов для її вільного саморозвитку, реалізації прав і свобод, розвитку власної гідності. Остання обумовлюється тим, що гідність була, є і завжди буде життєвою необхідністю, найвищою цінністю, характерною ознакою прогресивного розвитку особистості. Почуття власної гідності виступає показником сформованої в людини моральної самосвідомості та активної життєвої позиції.

Основні якості особистості закладаються в перші роки життя, отже, на сім'ю та дошкільні заклади покладається особлива відповідальність за гармонійне входження дитини дошкільного віку у широке суспільне життя. Фундамент розвитку власної гідності закладається в ранньому онтогенезі, що актуалізує необхідність посилення уваги до даного аспекту виховної роботи сім'ї та закладу дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема гідності тривалий час досліджувалася переважно релігієзнавцями та представниками етико-філософського напрямів суспільних наук, які заклали фундамент для розуміння сутності феномену «гідність». Остання тлумачиться ними як уміння людини бути причетною до добра та здійснювати його по відно-

шенню до інших. Уміння бути гідною у релігійній літературі тлумачиться як здатність людини орієнтуватися та дотримуватися ідеального образу себе у щоденному бутті.

Філософи розглядають поняття гідності у контексті моральності. Сократ започаткувавши ідею свідомої моральності, підкреслював, що моральна людина здійснює вчинок на основі того, що сама для себе визначає як гідний. На його думку, моральною є діяльність, керована власним знанням добра і зла, диференціацією гідного і негідного. Сократ актуалізував важливість суб'єктивної свободи людини, підкреслив значення її внутрішнього голосу, голосу совісті.

За Платоном, гідність є сукупністю суттєвих властивостей, які визначають смисл існування людини та її призначення. За даними дослідження В.Кузнецова, гідність є самодоланням, виходом особистості на нові горизонти буття. Автор підкреслює: саме через самодолання відбувається становлення людини як справді гідної, і додає: з розмежуванням життя як виживання та життя як гідного буття починаються мораль і моральність. На думку фахівця, сором і совість виступають тими потужними засобами, які утримують людину від морального падіння і формують гідність. В. Кузнецов підкреслює: досвід гідного існування є ядром антропологічного досвіду, а гідність – «точкою зборки» як на особистісному, так і на соціальному рівнях. Він узагальнює: гідність як самодолання в цілому є мірою панування людини над самою собою.

Доробок фахівців з проблеми розвитку гідності як особистісного феномену засвідчив, що психолого-педагогічна наука лише в останні десятиліття почала привертати увагу до таких складних категорій, як «щастя (М.Аргайл), «надія» та «заздрість» (К. Муздибаєв), «довіра» (Т. Скрипкіна), «самоповага» (Н. Дятленко), «совість» (О. Кононко), «правда-неправда» (В. Знаков), «гідність» (Ю. Зайцева), «самолюбність» (Р. Шакуров). Усі вказані феномени важливі для розуміння особливостей становлення і розвитку особистості на різних етапах онтогенезу. Предметом уваги нашого дослідження виступає «гідність» як інтеграл та показник прогресивного розвитку особистості в ранньому онтогенезі.

Певні аспекти феномену «гідність» знайшли своє відображення у дослідженнях самосвідомості (В.Столін, І.Чеснокова), Я-концепції та самооцінки (В.Куніцина, Т.Шибутані), саморегуляції моральної поведінки (Б.Братусь, С.Рубінштейн, В.Чудновський). Водночас слід констатувати неоднозначність розуміння даного феномену психологами та педагогами, недостатню розробленість вітчизняною наукою вказаної теми.

Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що різні аспекти проблеми виховання власної гідності відображено у наукових працях І. Беха, О. Кононко, Н. Дятленко, В. Котирло, М. Лісіної, А. Сілвестру та ін. У вітчизняній педагогіці проблема виховання гідності у дітей висвітлювалась у роботах А. Макаренка, В. Сухомлинського, О. Захаренка, І. Синиці, С. Удовичької, Н. Чиренко. Завдяки цьому розроблено методологічні підходи до розробки даної проблеми, визначено основний понятійний апарат, накреслено найбільш актуальні для вивчення даного особистісного феномену аспекти проблеми.

В контексті нашого дослідження становить інтерес підхід до проблеми власної гідності І. Беха та К. Чорної. Оперуючи поняттям «культура гідності особистості», вказані фахівці розуміють під ним ціннісне ставлення дитини до себе та до інших; її здатність оцінювати свої можливості, орієнтуючись на внутрішній покликання, лише потім враховувати думки, оцінки, очікування інших стосовно себе [8, с. 132].

Один з провідних дослідників проблеми становлення особистості у дошкільному дитинстві О. Кононко кваліфікує гідність як складний феномен, який поєднує в собі усвідомлення особистістю мотиву свого вчинку, самооцінку, самоконтроль, вольові зусилля, переживання за результат виконаної справи, гордість за свої досягнення, повагу до себе та інших [4].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема розвитку в ранньому онтогенезі власної гідності як феномену особистісного зростання є однією з найменш досліджених вітчизняними психологами та педагогами. Вона радше розглядалася у контексті загальних проблем становлення особистості, ніж становила основний предмет дослідження. Це обумовлює актуальність вивчення особливостей виховання власної гідності на різних етапах онтогенезу.

Мета статті: теоретично обґрунтувати актуальність проблеми виховання почуття власної гідності особистості; розкрити найбільш і найменш висвітлені науковцями аспекти проблеми; охарактеризувати важливість розвитку власної гідності для повноцінного становлення особистості в ранньому онтогенезі.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження присвячене вивченню особливостей становлення і розвитку основ власної гідності на етапі старшого дошкільного віку. Його теоретичне обґрунтування базується на науковому доробку вітчизняних і зарубіжних психологів і педагогів, які безпосередньо або опосередковано досліджували феномен власної гідності, уточнювали зміст і структуру даної базової якості особистості, визначали діагностичні методи її вивчення та вимірювання. Відправними у дослідженні виступали положення та ідеї І. Беха, Н. Дятленко, О. Кононко, К. Чорної, які присвятили свої дослідження проблемі власної гідності та самоповаги як інтегративним характеристикам особистості.

Важливу роль в організації нашого дослідження відіграло коректне застосування понятійного апарату. Тому в ході роботи ми звертались до визначень різних фахівців, які чітко кваліфікували власну гідність як складну категорію та базову якість особистості.

Як зазначає О. Грищук, поняття гідності пов'язується переважно з цінністю людини та оцінкою її значення і місця в суспільстві й державі. Автор підкреслює: оціночний момент у вигляді моральної чи правової оцінки є суттєвим засобом впливу на поведінку людини. На його основі формується еталон вимог, що пред'являється до дій людей у конкретній життєвій ситуації з конкретного приводу. О.Грищук наголошує, що ці вимоги стають особистими нормами дій лише тоді, коли вони забезпечуються передусім внутрішнім переконанням людини в їх корисності, вигідності, цінності як для неї самої, так і для інших людей [2, с. 53].

О. Сухомлинська, актуалізуючи значення для науки і педагогічної практики феноменології складного явища, наголошує, що поняття «гідність» підкреслює значимість особистості як представника людського роду. Відомий вітчизняний педагог підкреслює: незалежно від соціального статусу, людина має гідність, яка повинна підтримуватися нею самою і бути присутньою в суспільній оцінці її особистості. Формально термін «гідність» має латинське походження і перекладається як цінність (у франц. – Valcur), «внутрішньо властивий». Визначення має суб'єктивний і об'єктивний аспекти. Поведінка, що відображає гідне ставлення до себе, що включає турботу про себе, самоповагу і щирість перед собою, а також спрямованість на прояв (розвиток) кращих своїх якостей, визначається як характеристика почуття власної гідності [6].

На думку Журби К., гідність як феномен засвідчує цінність особистості як соціального індивіда, громадянина своєї держави, що визначає еталон її моральної поведінки. Затвердити чи втратити свою гідність людина здатна в проекції свого індивідуального «Я» на загальнолюдських потенціалах цінностей та ідеалів. Вказаний автор констатує, що гідність водночас проявляється у збереженні поваги до інших, до людських прагнень та бажань, до прав кожної людини та до всього суспільства в цілому [3].

Згідно підходу О.Кононко, гідність визначає, наскільки особистість самодостатня, самостійна, здатна чинити опір своїм внутрішнім негативним пориванням та зовнішнім руйнівним впливам, усвідомлювати власну значущість, дотримуватися етики поведінки, що базується на адекватній самооцінці. Вказаний автор кваліфікує гідність як моральну категорію, що відноситься до розряду загальнолюдських та індивідуальних. Вона зазначає: найкраще (як і найгірше) в людині проявляється в ситуаціях вибору, коли життєва ситуація змушує прийняти самостійне рішення, здійснити доцільний вибір, надати комусь-чомусь перевагу, відмовити комусь-чомусь у прихильності, аргументувати свою позицію та відстояти її під зовнішнім тиском, залишитися самим собою, не зрадити своїх ціннісних настанов, вчинити по совісті, поводитися чесно, зберегти свою сутність [4].

М. Артюшина зазначає, що гідність – це складний особистісний елемент свідомості людини і одночасно її емоційної сфери. Вказаний фахівець вказує, що гідність є одночасно і саморегулятором поведінки людини, її емоційних переживань щодо своїх вчинків, дій, почуття

морального задоволення чи незадоволення. Автор зазначає, що почуття часто можуть брати верх над раціональною оцінкою дій людини та застерігати її від аморальних вчинків [1].

I. Маріна вказує, що почуття гідності не виникає нізвідки, воно з'являється в процесі усвідомлення особистістю власного «Я», зароджується в суспільних відносинах. Але гідність, яка є усвідомленою, може як посилювати, так і тамувати певні почуття, може змінити їх напрямок чи інтенсивність. Згідно позиції автора, гідність дає змогу кожній людині оцінити ситуацію, дібрати такі способи для досягнення мети, щоб враховувати можливі наслідки, спираючись на реальні відносини у суспільстві.

Щоденна діяльність та практика може дати людині можливість бачити себе збоку, об'єктивно оцінювати свої сили, фіксувати чи аналізувати вчинки з мов би знеособлено, характеризувати їх як правильні чи неправильні. В цьому гідність виступає моральним джерелом самовдосконалення людини. I. Маріна наголошує: лише тоді, коли з'являться думки, що ґрунтуються на своїх уявленнях про сенс життя, про відношення до інших людей, тільки тоді можна підіймати тему про сенс життя, про те, що таке щастя, про взаємовідносини між людьми, про розвинену особистість та гідність як регулятор поведінки людини [5].

Схарактеризований науковий доробок психологів і педагогів дозволяє констатувати: гідність проявляється у зв'язках особистості з іншими людьми, з якими вона готова розділити свою радість та горе. Власна гідність як базова якість особистості покликана зробити відносини між людьми в соціальних групах не лише потрібними й можливими, а й конструктивними та гуманними. Адже, метою людського життя, як зазначають фахівці, є існування в гармонії та злагоді із природою, з людьми, з самими собою, вдосконалення себе як особистості.

Висновки. У дослідженні визначено, що гідність – це одна з найскладніших особистісних проявів моральної свідомості, внутрішнього світу особистості, яка розкривається в усіх сферах життя людини та суспільних відносинах. Зафіксовано, що власна гідність тісно пов'язана з широким спектром емоцій та уявлень особистості про моральне та аморальне, з пошуком нею гармонії внутрішнього світу та середовища, яке її оточує. Саме тому формування почуття гідності – це, перш за все, розуміння людиною вимог суспільства, в якому вона живе, контроль своїх дій, думок, їх аналіз та самооцінка. Людина, в якій розвинуте почуття гідності, відповідальна, перш за все, перед собою. Суспільні вимоги, норми та правила поступово стають регулятором її дій та вчинків. Констатовано, що гідність – це переживання та усвідомлення людиною самої себе у сукупності духовно-моральних характеристик, внаслідок чого виникає повага до самої себе та соціального довілля. Людина з почуттям власної гідності керується своїми переконаннями та тяжіє до моральної свободи, що уможливорює формування в неї здатності чинити опір зовнішньому тиску та несправедливим оцінним судженням.

Література

1. Артюшина М. В. Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Навчальний посібник. Київ: КНЕУ. URL: <https://posibniki.com.ua/catalog-psihologiya-diyalnosti-ta-navchalniy-menedzhment--artyushina-m-v>
2. Гришук О.В. Особливості закріплення ідеї людської гідності у правових актах ООН. Південноукраїнський правничий часопис. 2012. № 3. С. 53–55.
3. Журба К. О. Виховання культури гідності в дітей у вітчизняній і зарубіжній літературі. Наука і освіта. 2013. № 3. С. 63–67
4. Кононко О. Л. Гідність: феноменологія та особливості розвитку у дошкільному дитинстві. URL: <https://orcid.org/0000-0003-2815-6261>
5. Маріна I. О. Моральне виховання дітей дошкільного віку. URL: <https://vseosvita.ua/library/moralne-vihovanna-ditej-doskilnogo-viku-149037.html>
6. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. Сухомлинська // Шлях освіти. К., 1996.
7. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ: монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. О. Рейпольської. Харків: Друкарня «Мадрид», 2015. 330 с.
8. Чорна К.І. Виховання культури гідності старшокласників у позаурочній діяльності: [методичні рекомендації] / К. І. Чорна. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 72 с.

ПРОВІДНІ ІДЕЇ СПАДЩИНИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЩОДО ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ

Федоренко Тетяна, магістрантка факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Барнич О. В.**, кафедра мов і методики їх викладання Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

У статті досліджено роль колективу у становленні та розвитку особистості на матеріалі спадщини В. О. Сухомлинського. Закцентовано увагу на значущості поглядів видатного педагога та їхньої інтерпретації у реаліях сучасного освітнього середовища.

Ключові слова: В.О. Сухомлинський, дитячий колектив, педагогічна спадщина.

Постановка проблеми. «Нова українська школа – це школа, яку учням приємно відвідувати. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критичного мислення, не бояться доносити власну думку до суспільства і бути відповідальним громадянином, – так визначається стратегія системи освіти XXI століття. Мета стратегії – виховання всебічно розвиненої особистості, яка вміє критично мислити; патріота, який має активну життєву позицію і здатний приймати серйозні рішення; новатора, який змінює світ навколо себе і вміє навчатися протягом усього життя. В основі сучасного навчально-виховного процесу лежить гуманізація і демократизація освіти [11, с. 67].

Видатний український педагог та основоположник інноваційної педагогічної системи, Василь Олександрович Сухомлинський, був прибічником гуманістичних ідей, що у центрі всього виховного процесу ставлять дитину, особистість, її моральні цінності та духовний світ. За його концепцією, виховання дитини спрямоване на всебічний і гармонійний розвиток особистості, формування суспільних цінностей, обов'язку, гідності. Відповідно, ідеї Василя Сухомлинського відповідають потребам НУШ і допомагають у вирішенні проблем модернізації освіти.

Маючи великий талант слова, В.О. Сухомлинський, виклав свої наукові думки з питань теорії і практики педагогіки у монографіях, статтях, книгах, брошурах. Він є автором багатьох педагогічних праць: «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину», «Сто порад для вчителя», «Батьківська педагогіка» та ін. Всього він написав 41 монографію, понад 600 наукових статей, багато з яких перекладено в Болгарії, Угорщині, Німеччині, Китаї, Польщі, Японії та інших країнах. Створені й активно працюють Українська асоціація імені Василя Сухомлинського (1991), Міжнародне товариство послідовників В. Сухомлинського (Німеччина, Марбург, 1990), Всекитайське товариство прихильників В. Сухомлинського (1998). Це свідчить про актуальність його ідей у сучасному світі.

Аналіз досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського зробили наступні педагоги: А. Богуш, І. Зязюна, В. Кузь, Н. Ничкало, О. Савченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та інші вчені. Окремим питанням педагогічних поглядів В. Сухомлинського присвячені дослідження І. Наливайка, О. Сараєвої, І. Суржикової, Г. Ткаченко.

Мета статті – дослідити провідні ідеї Сухомлинського щодо формування дитячого колективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея гуманізму, людяності і добротності, займає провідне місце у педагогічній системі В. Сухомлинського. Основа його концепції – повага і довіра до дитини, визнання її унікальності. Вияв у спільній діяльності вчителя й учнів на підґрунті взаєморозуміння, доброти, поваги і довіри є гуманізацією у процесі

навчання. Теоретично і практично педагог довів, значення гуманних засад у житті кожної людини і суспільства у цілому. Якщо виховання не є гуманним, за словами великого педагога, воно приречене на невдачу. Чуйність до людини є основою гуманності. Вступаючи у життя, людина має бути не лише прекрасним умільцем, творцем матеріальних цінностей, майстром, а й чутливою і душевною людиною, яка вміє помічати інших [6, с. 193].

Навчання і виховання у дусі гуманізму, полягає в особистісній орієнтації, створенні умов для розвитку творчо-індивідуальної особистості. Людина як найвища цінність є наріжним каменем педагогіки В. Сухомлинського. Інтереси та творчі здібності дитини є центром виховного процесу. Любов та повага до дитини, глибоке знання її особистості, уміле проектування ситуації успіху – виступають основою діяльності учителя. Основним завданням педагога є створення сприятливих і комфортних умов для гармонійного і всебічного розвитку дитини.

Великий педагог зробив дуже цінний внесок у науково-практичне осмислення і висвітлення актуальних проблем шкільного навчання, досліджуючи процес навчання і виховання як єдине ціле. «Не забуваймо, – підкреслював учений, – що в школі дитина не тільки вчиться. В школі вона живе. Там, де вихователі забувають цю істину, навчання стає для школяра тягарем. Там, де навчання виступає як невід’ємна частина різностороннього духовного життя – воно для дитини бажане і захоплює» [8, с. 16].

У працях великого педагога В. Сухомлинського велике значення приділялося питанням про різноманітність колективів. Він вважав, що без різноманітності колективів, до яких належить людина, неможлива активність вихованців. Якщо життя вихованця змикається в межах одного первинного колективу, він знесилюється [6, с. 193].

Значну увагу В. О. Сухомлинський приділяв стосункам, їхній ролі у становленні особистості та колективу. Основним принципом виховання шкільного колективу він визнав багатство взаємин між учнями і вчителями. «Колектив живе насиченим, повноцінним, духовним життям, коли в ньому є ідейні, соціальні, інтелектуальні, трудові, естетичні відносини» [1, с. 22].

У працях великого педагога В. Сухомлинського порушувалося питання про різноманітність колективів. Він вважав, що без різноманітності груп, до яких входить особистість, неможлива діяльність учнів. Якщо життя вихованця замикається в межах одного самотнього колективу, воно вичерпується [3, с. 41].

Визначаючи питання, які можна обговорити в колективі, неприпустимо дуже зупинятися на поведінці учня в колективі, коли вчинок дитини пов’язаний з неблагополуччям в сім’ї, в тому числі з поганими вчинками батьків, сварками чи скандалами, протест учня проти хамства чи свавілля батьків чи когось із дорослих, у тому числі вчителів, через помилки вчителів чи упередженості в оцінюванні знань тощо.

В. Сухомлинський ніколи не заперечував важливості ролі колективу, але одночасно підкреслював, що колектив – це лише частина засобів виховного впливу на учнів, хоча й надзвичайно сильний, тому використовувати їх слід обережно. Але в той же час його простодушна віра в силу колективу часто призводить до розчарувань [12].

Учитель-гуманіст чітко і зрозуміло висловлює цей елемент механізму впливу: «Те, що думає про людину колектив, визначає її думку про неї саму, рівень вимогливості до себе». Якщо цю позицію розкрити ширше, то Сухомлинський пояснює психологічну основу цього процесу, а саме порівняння себе з іншими. Чим багатогранніша особистість, тим менше вона залежить від цієї закономірності, але уникнути її не вдасться нікому [10, с. 406].

Не секрет, що адекватна самооцінка дає людині право побачити себе з того боку, якою вона є насправді, а це сприяє вдосконаленню власних якостей. Недооцінка чи переоцінка самооцінки спотворює розуміння дитиною своїх позитивних і негативних рис, а це може призвести до зарозумілості, нехтування оточуючими або до невпевненості, розгубленості, застою думок. Йдеться про процес взаємодії між оцінкою колективу та самооцінкою особистості, що є одним із кінців найважливіших внутрішніх механізмів впливу на неї.

Вплив колективу на дитину залежить від труднощів, з якими учень вступає в колектив, а від цього залежить і його самооцінка. У всьому є взаємність, як дитина ставиться до колективу, так і колектив ставиться до неї. Ні для кого не секрет, що дитина скрупульозно ставиться до своїх успіхів чи невдач у колективі, серед товаришів, рідних та знайомих. Від того, з яким наміром вона входить до колективу, залежить її характер, самопочуття, настрої [11, с. 67].

Якщо людину в колективі сприймають неохоче, то в ній розвиваються негативні якості, що може призвести до серйозних наслідків. Якщо дитину сприймають добре, то в ній зароджується багато позитивних якостей – вміння співпереживати, готовність до співпраці, повага, любов, вдячність іншим.

Колектив є потужним важелем виховання, провідні риси особистості зазвичай формуються в колективі шляхом спілкування та спільної діяльності.

Як сказав В. О. Сухомлинський: «Колектив - дитячий, підлітковий, юнацький – це дуже складна єдність. Це річка, що живиться тисячами струмків» [4, с. 197]. Якийсь період після того, як діти переступили поріг школи, клас ще не має і не може мати того, що ми закладаємо в поняття колективу. Команда формується поступово.

Перш за все, створення колективу в першу чергу залежить від особистості вчителя. З цього приводу Сухомлинський писав: «Колектив – дуже чутливий інструмент, який створює ту музику виховання, яка необхідна для впливу на душу кожного вихованця, – він творить лише тоді, коли цей інструменталаштований. А коригується лише особистістю вчителя, вихователя, точніше: коригується тим, що учні дивляться на вчителя як на особистість, що вони бачать і відкривають у ньому... Якщо сказати, що колектив велика виховна сила, тоді образно кажучи, ми маємо на увазі квітучу й зелену крону дерева, що живиться глибоким і непомітним на перший погляд корінням, а ці корені є духовним багатством вихователя» [8, с. 78].

Створення колективу з учнівському класі є складним завданням для вчителя початкових класів. Колектив безумовно потрібний дітям, адже клас є основною структурною ланкою школи, саме з нього починається інтерес до навчання, формуються взаємовідносини між учнями. Клас є системою, яка сприяє усвідомленню турботи про соціальне благополуччя дітей, вирішує проблему їх дозвілля, формування колективу, формування відповідної емоційної атмосфери.

Учитель був і залишається координатором організаторської діяльності на уроці. У процесі навчальних занять, суспільно корисної продуктивної праці, громадської діяльності під керівництвом вчителя закладаються і розвиваються основи внутрішньої єдності класу, створюється і зміцнюється первинний колектив. Команда є творінням вчителя. У колективі, як у краплі води, відображені виховні ідеали вчителя, його світогляд.

Учитель має зробити все, що в його силах, щоб довірений йому клас став справжнім колективом, тоді кожному учню буде зручніше в шкільному середовищі, він із насолодою ходитиме до школи з однокласниками. Учитель є ключовим елементом в організації навчання в школі. Саме вчитель сприяє найбільшому особистісному розвитку особистості та створює велику підтримку у нелегкому вході учнів у суспільне життя. Практика в початкових класах дає змогу реалізувати організаторську, стимулюючу, виховну та координуючу функції вчителя-класного керівника на прикладах навчання дітей згладжувати конфлікти, миритися з однолітками, допомагати один одному, осмислювати себе як одну сім'ю.

В. О. Сухомлинський найважливішою передумовою формування виховного впливу колективу на особистість вважав трудове життя. Йдеться не про виконання певної норми праці, а про трудове життя колективу та особистості. «Робота має стати сенсом життя, джерелом натхнення та радості для колективу та особистості», – пише він. – «Трудове натхнення, радість праці, одухотворення трудовою творчістю - могутня духовна сила, що зближує людей, пробуджує в дитині перше почуття, на основі якого поступово утверджується громадянська гідність - відчуття потреби наблизитися до іншої людини, дати їй свої духовні сили, відчуття відповідальності за іншу людину. Це почуття потреби в іншій людині,

породжене колективною працею, є найважливішим у всьому трудовому житті колективу» [6, с. 193]. Після досягнення бажаного результату діти радіють спільній перемозі, яка також їх зближує. Тому наступного разу, коли постане питання зробити щось самостійно чи попросити допомоги у друзів, дитина обирає друге, бо розуміє, що разом можна досягти кращих результатів.

Як вважав Сухомлинський, команда створюється поступово і головне на чому тримається команда, – це вимогливість і система організаційних залежностей. Відповідальність і вимогливість, підпорядкування і лідерство – важливі основи команди, але не головні. У деяких випадках елементи колективу зароджуються у першому класі, в інших випадках – пізніше.

Стійкість, міцність одного наріжного каменю залежить від міцності, стійкості інших. Зокрема, організаційна спільність – підпорядкованість, вимогливість, лідерство, управління, система залежностей – усе це залежить від інтелектуальної, ідейної та емоційної спільності в їх єдності. Тому не варто поспішати зі створенням тієї чи іншої структури організаційної залежності – лідерства та підпорядкування. Не сподівайтесь, що якщо у вашому класі оберуть провідний учнівський колектив, розподілять обов'язки – все піде само собою [9, с. 562].

Питання громадської думки колективу є одним з ключових положень праць В. О. Сухомлинського. Учитель, аналізуючи умови, за яких колектив успішно виконує функцію вихователя особистості, зазначив, що неприпустимо виставляти перед колективом усі слабкості дитини, щоб учень не боявся колективу. Під час практики в школі вчитель жодного разу не вказувала на недоліки окремого учня перед усіма дітьми чи батьками, а щоб звернути увагу батьків на певні плюси чи мінуси дитини, вона проводила розмову окремо з кожним.

Одночасно поділ колективу на актив і пасив є неприпустимим у педагогічній діяльності вчителя. Під колективом педагог розумів не щось абстрактне і безлике, а сукупність індивідів, які взаємовпливають один на одного і знаходяться на різних рівнях морально-психічного розвитку, і кожна, будучи неповторною, впливає на інших, що сприяє саморозвитку.

Колектив має спонукати дитину до активного розкриття духовних сил та активної творчої діяльності. Значною цінністю для учня є усвідомлення їх значення в житті класу, з чим погодилися класики педагогіки К. Д. Ушинський і В. О. Сухомлинський. Проте Василь Олександрович зазначив, що дитина повинна не тільки підкорятися колективу («Будь як усі»), дитина повинна самовиражатися. Хоча в колективі має бути спільна мета, інтереси, потреби, однак не варто забувати, що кожна дитина – це особистість. Сухомлинський розумів колектив як багатство індивідів, у яких визріває особистість.

Висновки. Отже, успішне навчання і виховання учнів сьогодні є неможливим без глибокого вивчення творчого втілення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, що стає особливо корисним у контексті розвитку національної освіти. Тому короткий огляд індивідуальних уявлень педагога підтверджує актуальність і значущість педагогічної скарбниці вчителя. Ідеї видатного педагога щодо ролі вчителя, спільної роботи, значущості зусиль окремих учнів, позитивного сприйняття спільних завдань, постановки цілей та готовності до співпраці не тільки актуальні на сьогодні, а й можуть залишитися актуальними для педагогічної теорії та практики ще довгий час.

Література

1. Бакалюк В. Ідеї В. Сухомлинського у сучасній школі. Управління школою. 2004 №13. С. 16–18.
2. Калініченко Н.А. Провідні ідеї методики виховання шкільного колективу в педагогіці В.О. Сухомлинського. *Педагогічний альманах*. 2013. Вип. № 13. С. 22–25.
3. Коваль О. І. Взаємозв'язок колективу та особистості в досвіді В. Сухомлинського. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського: історія та сучасність. 2013. С. 41–46.
4. Олексик Н. Педагогіка гуманізму в творчості В.О. Сухомлинського. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка*. 2002. № 5. С. 197-201.

5. Омельчук В. Педагогіка В. О. Сухомлинського – педагогіка гуманізму. *Рідна школа*. № 8. С.152-160.
6. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа. Вибрані твори: у 5-ти т. Т.4. К.: Рад. школа, 1977. С. 193.
7. Сухомлинський В.О. Праця – основа всебічного розвитку людини. Вибрані твори в 5-ти т. К.: «Радянська школа», 1977, Т. 5. С. 145–159.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5 томах. Том 3. Київ: Радянська школа, 1976. С. 7–279.
9. Сухомлинський В. О. Колектив як знаряддя виховання. Як створюється колектив, на чому він тримається. Вибрані твори в 5-ти т. К.: «Радянська школа», 1976, Т. 2. С. 562–566.
10. Сухомлинський В. О. Принципи виховання шкільного колективу. Вибрані твори в 5-ти т. К.: «Радянська школа», 1976, Т. 1. С. 406–411.
11. Ткачук Ю. Упровадження педагогічних ідей В. О. Сухомлинського у практичній діяльності школи. *Дидаскал. Творчість Григорія Ващенка – стяг державотворчої педагогічної думки*. № 5. С.67-70.
12. Чабанюк І. Вплив колективного виховання на формування особистості молодшого школяра. URL: http://chabanukinna.blogspot.com/2015/11/blog-post_14.html (дата звернення:30.10.2022).

УДК 159.9

ОСОБЛИВОСТІ РИС ХАРАКТЕРУ АКЦЕНТУЙОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

Хімчук Олександра, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Литовченко Н. Ф.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті розглянуто формування акцентуйованих рис характеру у підлітковий період. Десять основних акцентуацій допомагають зрозуміти, наскільки багатогранно відбувається розвиток підлітка. Помірна наявність тієї чим іншої якості не виділяє індивіда з-посеред багатьох подібних, проте велика концентрація окремих акцентуацій спричиняє дискомфорт як самому підлітку, так і його оточенню. В окремих випадках високий показник свідчить про необхідність психологічної корекції.

Ключові слова: акцентуація рис характеру, підліток, віковий розвиток особистості.

Підлітковий вік окреслюється періодом розвитку індивіда з 10 до 15 років та синонімічно називається перехідним або критичним. Усі прикметники доречні, адже цей час підліток долає шлях переходу від дитинства до юності, тобто у дорослий вік. Перебудова мислення, ставлення та особистісних якостей часто проходить нелегко, з'являється відчуття переходу через кризу. Дослідники цього періоду життя людини відзначають одне суттєве протиріччя: процес соціалізації та вливання у загальну культуру з одного боку та розвиток індивідуалізації, відкриття своєї унікальності й неповторності – з іншого. Однозначно труднощі соціальної адаптації у поєднанні з психологічними особливостями кожного підлітка зокрема роблять його одним з найпроблемніших періодів. Поряд з основними рисами, розвиваються додаткові. Якщо концентрація певних рис перевищує допустиму межу, то це спричинятиме психологічний дискомфорт як у ставленні особистості до себе, так і стосовно інших. Їх називають акцентуйованими рисами або акцентуаціями. Акцентуації як межові прояви норми зацікавили багатьох науковців-дослідників. Серед них - К. Леонгард, В. М. Бехтерев, П. Б. Ганнушкін, Е. Кречмер, О. В. Кербіков, а також А. Е. Лічко та Р. К. Ушаков. Непрозорість протікання процесів формування як для найближчого кола індивіда, так і для фахівців робить цю сферу психіки вкрай необхідною для вивчення. Учені Г.В. Ложкін та Н.І. Пов'якель довели, що загострені риси лежать в основі багатьох поведінкових актів, зокрема й агресивних.

Поняття акцентуації було введено Карлом Леонгардом та означає надмірну вираженість окремих рис і їх поєднання. Вони формуються у підлітковий період та являють собою крайні варіанти норми, що межують із психопатіями. Концепція К. Леонгарда ґрунтується на уявленні про основні та додаткові риси особистості. Основних рис небагато, вони складають ядро особистості, а також спливають на розвиток, адаптацію та психічне здоров'я. Німецький психіатр К. Леонгард вважав, що акцентуації присутні у 20-50% людей. За певних обставин вони призводять до однотипних конфліктів та нервових зривів, відповідно ускладнюються взаємини з оточуючими. Концентрація таких рис буває різною – легкою, помітною лише найближчим, помірною та високою. Крайні показники небезпечні тим, що можуть перерости у психопатію - хворобливу зміну характеру, хоча інтелект людини зберігається. Різниця між психопатією та акцентуаціями полягає у тому, що останні виявляються не постійно, а з роками можуть суттєво зменшитися, наблизитися до норми.

Вирізняють десять типів акцентуацій характеру: гіпертимний, дистимічний, циклотимічний, збудливий, застрягаючий, педантичний, тривожний, емотивний, демонстративний та екзальтований.

Гіпертимний тип відзначається енергійністю та яскравою експресивністю, що передбачає різноманіття жестів, міміки та рухів; високою мовленнєвою активністю, веселістю, жвавістю, оптимізмом, ініціативністю та винахідливістю. Важко переживає самотність. Якщо акцентуація незначна, підліток у гарному настрої, проявляє активність, енергійність, оптимізм, високу контактність та впевненість в собі. Полюбляє компанії однолітків, прагне діяти – організувати, бути лідером та розважатися. Підлітку-гіпертиму варто доручати ролі керівника класу, голови ради, екскурсовода, організатора, ведучого тощо. Однак при надто яскравій концентрації риси позитивний прогноз знімається. Натомість проявляються дезадаптивні якості такі, як легковажність, дратівливість, відсутність самоконтролю та етичних норм, несерйозне ставлення до обов'язків. Може зрости схильність до ескапізму та захоплення азартними іграми, раннього статевого життя та алкоголю. Гіпертимним особам важко працювати монотонно та вимушено, дотримуватись суворої дисципліни. Вони рідко стають ініціаторами конфліктів, хоча бурхливо реагують на зауваження. Найчастіше конфлікти стосуються недостатньої відповідальності.

Дистимічний тип передбачає домінування сумного настрою, знижена мовленнєва активність, уповільнені рухи. Вони малоконтактні та мовчазні. Хоча готовність до спілкування у таких людей низька, однак вони приємні у спілкуванні. Вони володіють привабливими рисами – схильністю сприймати реалії серйозно, уникають домінування, а також постійні у симпатіях до друзів, схильні підкорятися їм. Це сумлінні люди, що вирізняються агостреним почуттям справедливості. Риса, що відштовхує – пасивність, сповільненість та ригідність поведінки (негручкість, інерція, загальмованість) та слабкість вольових зусиль.

Настурному, циклотимічному типу, характерне чергування гіпертимності та дистимності, що призводить до мінливого стилю спілкування з іншими, залежний від навколишніх подій. Його особливість – коливання настрою та життєвого тону. Радісні події активують період гіпертимності, на підйомі ці люди активні, у піднесеному настрої та прагнуть спілкування. Сумні події спричиняють до зміни цієї фази на фазу дистимності. На спаді стає замкнутим, недоброзичливим, повільним, пригніченим. Цей тип часто проявляється у старшому підлітковому віці. Підлітки-циклоїди – комунікабельні, мають захоплення та з цікавістю працюють у групі. У період спаду – різко знижується контактність, стають небагатослівними, песимістичними, їх обтяжує галасливе товариство. Можуть втрачати апетит, страждати від безсоння або сонливості вдень. Переживання негативних емоцій підлітками з яскраво вираженою циклотимічною акцентуацією може спровокувати депресію.

Легко збуджувані, запальні підлітки, що мають труднощі з самоконтролем, належать до збудливого типу акцентуацій характеру. В основі комплексу рис лежить незбалансованість збудження й гальмування. Їх типовий стан – дисфорія – пригнічення з похмурою агресив-

ністю щодо оточуючих. Тоді він збудливий, підозріливий, загальмований та інтелектуально ригідний. В такому сталі схильний до афективної запальності, невмотивованої жорстокості. Емоційне збудження охоплює таку особу швидко та легко досягає максимальної позначки. У такому стані вони дратівливі, запальні, неконтрольовані. Поза спалахами емоційного збудження поведуться доброзичливо та реагують сповільнено, охайні. Прагнуть да влади над людьми, гедоністичних задоволень. Байдужі до майбутнього, живуть одним днем. Навчаються та працюють лише через необхідність, неохоче. Представники цього типу залюбки спілкуються з малими дітьми, люблять тварин. Може бути владним, обираючи в колективі слабших. Вони бувають ініціаторами конфліктів, схильні до сварок. Іноді поведуться відчужено та похмуро.

В основі застрягаючого типу лежать інертність намірів та негативних переживань, помірна контактність і товариськість, мовчазність, недовіра та обережність щодо інших. Характеризується схильністю до повчань, боротьби за справедливість. У них сильно розвинене шанобство. Застрягаючі особи ініціюють конфлікти, де виступають активними учасниками. Вони орієнтуються на високі показники виконання у справах, за які беруться, схильні до високих вимог до себе та інших, вимогливі до близьких та співробітників. Наполегливі у досягненні мети. Відзначаються вразливістю, оскільки образи переживають глибоко. Бувають злопам'ятні, образливі, мстиві та ревниві.

Наступний тип – педантичний. Він з-поміж інших ригідністю та інертністю. Підлітки з такою акцентуацією бувають важкі на підйом, проте мотивовані детальними вимогами досконалості. Це поглинає значну частину їх уваги та впливає на стосунки з оточенням, тому вони пунктуальні та охайні. Вони рідко ініціюють конфлікти та легко поступаються лідерською позицією. У конфлікті діють пасивно. Педанти вимагають від усіх дотримання вимог. Також вони схильні до самоперевірок та сумнівів. При великій концентрації риси можуть переслідувати близьких претензіями надмірної охайності, стають надміру скуппульозними. У роботі неквапливі та посидючі, орієнтуються на високу якість виконання. Їх привабливі риси – добросовісність, серйозність, надійність та охайність. Негативні – формалізм, занудливість, надмірний контроль.

У підлітків з домінантою тривожного типу домінують почуття небезпеки та високий рівень контролю своїх дій. Вони сором'язливі, невпевнені в собі, мають обмежене коло друзів. У них доволі рано формується відповідальність та високі морально-етичні принципи. Інших приваляють їх неагресивність, емоційність, самокритичність та обов'язковість. Відштовхують надмір контролю, невпевненість в собі, несміливість, що поєднуються з низькою активністю та мінорним настроєм. Відчуття неповноцінності маскують самоспостереженням у сферах, де вони найбільш здібні. Тривожні особи не ініціюють конфлікти, пасивні в таких ситуаціях, шукають опори та підтримки. Їх беззахисність та психологічна вразливість може спровокувати напади з боку агресивних та конфліктних осіб. Важко сприймають контрольні, екзамени, перевірки.

Емотивний або астено-невротичний тип містить в собі високу емоційну чутливість та нестійкий емоційний стан. Чутливі, тривожні, балакучі та бридливі. Найбільш виражені такі якості, як гуманність і співчуття. Оскільки вони вразливі, то життєві перипетії сприймають серйозно. Вони вирізняються підвищеною стомлюваністю, особливо при розумовій праці. На тлі стомленого стану стають роздратованими, сердяться або плачуть, тобто відбувають короточасні афективні спалахи. Типова їх риса – схильність до іпохондрії. Вони уважні до тілесних відчуттів: охоче лікуються, піддаються оглядам та обстеженням. Підлітки-астеники дуже амбівалентні: ставляться до себе як до слабкого, але претендують на «я все можу». До конфліктів вдаються рідко або ж обирають пасивність. Приховують образи. Їх привабливі риси – чутливість, здатність до співчуття, доброта, соціальна спрямованість, орієнтація на соціальні норми, почуття обов'язку та самокритичність. Неприємні – надмірна чутливість, сльозливість.

Без сумніву, підлітки з яскраво акцентуваною демонстративністю виділяються серед інших, адже цей тип характеризується високим рівнем потреб у соціальній увазі. Вони прагнуть лідерства, влади та соціального визнання, володіють розвиненими комунікативними компетенціями. Мають завищену самооцінку, схильні до фантазерства та удавання. Бажають бути в центрі уваги, справити враження, займати виключне місце, бути особливими. Здатні захопити інших неординарністю мислення й дій. Підкріпивши цю установку загальними та спеціальними здібностями, отримуємо продуктивну творчу особистість. За відсутності таких компетентностей розвиток йде за істероїдним типом – привертають увагу, залучаючи мотиви співчуття, подиву, навіть ворожості з боку оточення. Демонстративні особи активно пристосовуються до соціальних ситуацій, вирізняються різноманітністю комунікативних навичок, відповідно легко переключаються з одного стилю спілкування на інший. У конфліктних ситуаціях активні, нерідко їх провокують, володіють складними стратегіями активного захисту. Їх привабливі риси – артистичність, комунікативні манери, демонстрація розуміння партнерів, здатність захоплювати співрозмовників, неординарність мислення та вчинків. Відштовхують їх лицемірство, егоцентричність, демонстрація своїх переваг, прагматичне бажання скористатися кимось, маніпуляція, прагнення делегувати свої обов'язки іншим, щоб таким чином уникнути напруги та роботи.

Останній серед акцентуацій – екзальтований або сенситивний тип. Він властивий підліткам, що легко досягають піднесення від радісних подій та відчаю від сумних, адже ці підлітки надзвичайно вразливі. Вони старанні, ввічливі та дисципліновані, їм властива природна внутрішня та зовнішня культура. Проте бояться перевірок, іспитів, публічних виступів. Не люблять змагань та порівнянь. Їх переслідує почуття власної неповноцінності. Це альтруїсти, що полюбляють спілкуватися. Здатні до співчуття, цінують естетику, тонко відчують красу, їх почуття яскраві та щирі. Вони швидко захоплюються, але легко переходять від стану захоплення до стану розчарування. Вони чуйні та уважні в міжособистісних взаєминах, легко спілкуються, красномовні, словесно активні. Контактність нижче середнього, але в спілкуванні доброзичливі і тактовні. Інших може відштовхувати їх підвладність настрою, бувають поривчасті. Коли сперечаються, не загострюють ситуацію до конфлікту.

Акцентуації необов'язково розвиваються патологічно, однак їх наявність підвищує можливість психічних травм, може стати відхиленням від норм поведінки, серед яких агресивна форма найбільш небезпечна. Питання ускладнюється латентністю протікання формування акцентуацій, тому вкрай важливо вчасно прослідкувати й виявити загострені риси характеру підлітка. Рекомендовано, отже, якомога швидше виявити нерівності та загострення у характері особистості. Оскільки формування акцентуацій відбувається у підлітковий період, то вчасна співпраця з психологом сприятиме здоровому перебігу розвитку характеру. По-іншому існує високий ризик їх закріплення, що призведе до подальших труднощів у вихованні.

Література

1. Выготский И.С. Педология подростка. *Проблема возраста*. собр. соч. Москва, 1986. т. 4. С. 170.
2. Волинська О. О. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. Вип. № 3 (30). С. 117-131.
3. Запужляк О. З. Особливості агресії акцентуованих підлітків. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Київ, 2004. т. VI, Вип 1. С. 152 – 157.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности: 2-е изд., стер. Киев: Головное издательство издательского объединения «Выща школа», 1989, 375 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Шейко Олеся, магістрантка факультету педагогіки психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Сватенков О. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті узагальнено наукові підходи провідних сучасних науковців щодо обґрунтування поняття «комунікативна компетентність», його сутності та структури. Досліджено рівень розвитку комунікативної компетентності підлітків за допомогою різноманітних адаптованих методик, а саме: методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. В. Бойко); методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. М. Орловим); методика КОС «Комунікативні та організаційні схильності» (В. В. Синявський, В. В. Федорішин). Представлено отримані результати дослідження комунікативної компетентності підлітків.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, комунікативні здібності, організаційні здібності, емпатія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасному суспільстві надзвичайно важливим для кожної особистості є повноцінне виконання ним своєї ролі в соціумі, активне включення у комунікацію з іншими.

Спілкування є складною і багатогранною діяльністю особистості, що вимагає від неї умінь та навичок, рівень володіння якими часто визначає успішність адаптації в умовах того чи іншого середовища, наприклад, у групі однолітків. Саме тому, комунікативна компетентність має важливе значення для розвитку підлітків і є актуальною темою наукових досліджень. Зокрема, вона є предметом дослідження таких науковців як: Д. Хонтмс, С. Омельчук, Ф. Бацевич, С. Савіньон, М. Кенел, М. Свейн та ін.

Комунікативна компетентність підлітка – актуальна проблема, адже впливає на його взаємодію з оточуючими та подальше життя в суспільстві. Дослідження її складових дозволяє помітити та виділити проблеми, які можуть заважати підлітку під час процесу комунікації в соціумі.

Виклад основного матеріалу.

Комунікативна компетентність підлітка – багатокомпонентний феномен, складовими якого виступають мотиви, установки, цінності, знання, навички та уміння особистості. Наприклад, уміння долати комунікативні бар'єри, які виникають під час спілкування.

С.Омельчук визначає комунікативну компетентність як сукупність знань щодо спілкування, вмінь та навичок, які є необхідними для розуміння чужих, а також формування власних програм мовленнєвої поведінки, які б були адекватними до цілей, сфер, а також ситуацій спілкування [3].

На думку Ф. Бацевича, комунікативна компетентність це – набір знань та умінь учасників міжкультурної комунікації, інтеракції в цілому, спілкуванні в різноманітних умовах та ситуаціях із різними комунікантами; набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, постулатами і конвенціями спілкування.

Таким чином, спільним для різних підходів є те, що комунікативну компетентність утворюють знання, вміння та навички, необхідні особистості для життя в соціумі. Проте спостерігаємо відмінності у трактуванні структури комунікативної компетентності. Саме тому далі розглянемо складові даного поняття.

М. Кенел і М. Свейн у своїх працях виділяють такі компоненти комунікативної компетентності:

- граматична компетенція – слова і правила, які використовуються особистістю в процесі спілкування;
- соціолінгвістична компетенція – правильність їх використання;
- дискурсивна компетенція – зв'язність і логічність мовлення;
- стратегічна компетенція – доречне використання комунікативних стратегій.

О. Бікус та В. Волошина виділяють наступні структурні компоненти комунікативної компетентності підлітків:

- особистісний, у відповідності до підходів науковців, містить ціннісні установки, спрямованість особистості на спілкування, певні характеристики «Я-концепції», як відношення до самого себе та самооцінка;
- когнітивний, що виступає системою комунікативних знань, здібностей до розуміння ситуації спілкування, невербальну перцепцію, розуміння самого себе та партнера по спілкуванню, тощо;
- поведінковий компонент, який містить комунікативні техніки, які застосовуються у різноманітних ситуаціях спілкування, поведінкові установки, спрямованість на розв'язання конфліктних ситуацій[1].

Дослідити зазначену вище структуру комунікативної компетентності у підлітків можна за допомогою психодіагностичних методик, а саме:

- методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю.М.Орловим), метою якої є аналіз розвитку потреби дитини підліткового віку в спілкуванні з оточуючими; дає можливість діагностувати емпатію підлітків за різними діагностичними шкалами, які виражають його ставлення до тварин, дітей, людей похилого віку, героїв художніх творів, батьків, а також знайомих та незнайомих людей. За допомогою опитувальника також можна виявити сфери, де емпатійні тенденції у досліджуваного проявляються найвище;
- методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. В. Бойко), за допомогою якої можна визначити наявність емоційних бар'єрів у досліджуваних старшокласників, їх характер;
- методика КОС «Комунікативні та організаційні схильності» (В. В. Синявський, В. В. Федорішин), що дає можливість дослідити когнітивний компонент, який є системою комунікативних знань, особливостей невербальної комунікації, комунікативних здібностей та розуміння партнера по спілкуванні та себе тощо [4].

Наше дослідження було спрямоване на вивчення сформованості комунікативної компетентності підлітків і було проведене в соціальних мережах. У ньому прийняло участь 30 підлітків.

Опитувальник В. В. Бойко використовувався для дослідження емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні. За допомогою даної методики нами було визначено наявність емоційних бар'єрів у досліджуваних старшокласників, їх характер.

Одним з показників, який досліджувався, став надто імпульсивний прояв емоцій. Зотова Л. Е. вважає, що він виражається як невідповідність або неприродність емоцій тим реальним ситуаціям, в якій відбувається спілкування підлітка. Сюди входять також сильні емоційні реакції на звичайні ситуації [2].

Є. П. Ільїн стверджує, що підлітки схильні більше до прояву радості, яка є позитивною емоцією, ніж до таких негативних емоцій, як гнів, печаль, страху. При цьому схильність до гніву у підлітків виражена яскравіше, ніж до печалі та страху. Проте, будь-які емоції можуть з корисних перетворюватись на шкідливі, якщо вони стають занадто інтенсивними.

Рис. 1.1. Результати методики «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. В. Бойко)

На основі проведеного дослідження було отримано такі результати: 46,4% підлітків, мають деякі емоційні проблеми у спілкуванні з однолітками. У 14,3% підлітків емоції шкодять встановленню контактів з оточуючими, можливо досліджуваним притаманні якісь дезорганізуючі реакції чи стани. Також у 14,3% респондентів емоції зазвичай не заважають спілкуватися з іншими, емоційні бар'єри у спілкуванні практично не виникають. У 25% підлітків надлишкові емоції певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми, але не призводять до критичних проблем (див. Рис. 1.1.).

Для дослідження комунікативних якостей підлітків нами було проведено опитувальник «Потреба у спілкуванні» за Ю. М. Орловим. Діти, які володіють високим рівнем розвитку емпатії, мають такі риси характеру: емоційна чуйність, хороші комунікативні здібності, за допомогою яких підліток швидко та легко встановлює контакти та знаходить спільну мову з іншими.

Емпатійність підлітків розвивається залежно від здатності розуміти стан іншої людини, вона пов'язана з соціогенними потребами людини та може проявлятися як співчуття – пасивне споглядання та співпереживання – активні дії, що розуміються як емоційний відгук на певну ситуацію.

Адекватний рівень емпатії є показником гармонійного розвитку особистості підлітка. Якщо у дитини недостатньо розвинена емпатійність, це може свідчити про соціопатію чи може бути ознакою психічного розладу, саме тому під час роботи з підлітками варто не просто виокремлювати та характеризувати комунікативні компетентності школяра, але й звертати увагу на окремі досліджувані характеристики, адже вони цікаві самі по собі, можуть багато розповісти про особистість дитини.

Виходячи з цього, було виявлено такий компонент, як потреба підлітка в спілкуванні з оточуючими. У старшокласників збільшується потреба в спілкуванні з однолітками, проте зменшується потреба у спілкуванні з дорослими, значною мірою тому, що батьки перестають розуміти якісні зміни, що відбуваються у свідомості підлітків та ставляться до них, як до менших, а підліток шукає рівності, підтвердження власної самоцінності, яку знаходить в компаніях, часто негативних.

Середній рівень розвитку емпатії присутній у підлітків, які володіють такими рисами характеру: уважність до співрозмовників, скупість у прояві власних емоцій та переживань, тримання їх під контролем. Такі підлітки не є чутливими, їх швидше можна віднести до «товстошкірих».

Підлітки, які володіють низьким рівнем емпатії, відчувають суттєві труднощі у співпраці, встановленні контактів з оточуючими людьми та однолітками. Вони почувають себе дискомфортно в великих гучних компаніях. До емоційних проявів зі сторони інших людей такі особи ставляться з іронією, їм вони незрозумілі.

Підлітки з дуже низьким рівнем емпатії надмірно концентруються на власній особистості, таким чином створюють собі труднощі в порозумінні з однолітками та іншими дорослими. Вони раціональні, точно формулюють власні думки. У майбутньому обирають професію, що пов'язана з сферою діяльності, де контакти з людьми зведені до мінімуму.

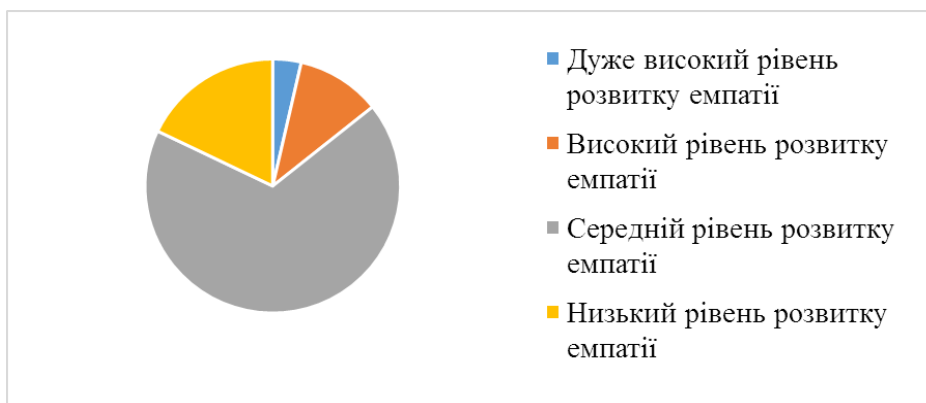

Рис. 1.2. Результати методики дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за Ю. М. Орловим)

За методикою Ю.М. Орлова нами було отримано такі результати: дуже низького рівня розвитку емпатії не виявлено в жодного респондента. У 17.9% досліджуваних низький рівень розвитку емпатії. Найбільше підлітків отримало середні результати, у відсотковому співвідношенні це 67.9% опитуваних. У 10.7% підлітків високий рівень розвитку емпатії та 3.6% досліджуваних показали дуже високий рівень розвитку емпатії (див. Рис. 1.2.).

Останньою методикою, яка була використана нами, є опитувальник «Комунікативні та організаційні схильності» В. В. Сиявського та В. В. Федорішина, за допомогою якого було досліджено когнітивний компонент, який є системою комунікативних знань, особливостей невербальної комунікації, комунікативних здібностей та розуміння партнера по спілкуванні та себе тощо.

Дана методика дозволяє дослідити такі показники: комунікативні та організаторські схильності підлітка, його вміння налагоджувати контакти з іншими, розширювати коло друзів та знайомих, вміння орієнтуватись у незнайомому середовищі, прагнення ініціативи, відстоювання власної думки, бажання працювати в групі.

Комунікативні здібності підлітка дозволяють йому активно та ефективно спілкуватись з оточуючими, забезпечують взаємодію з іншими, тому їх дослідження та розвиток важливі в контексті досліджуваної проблематики.

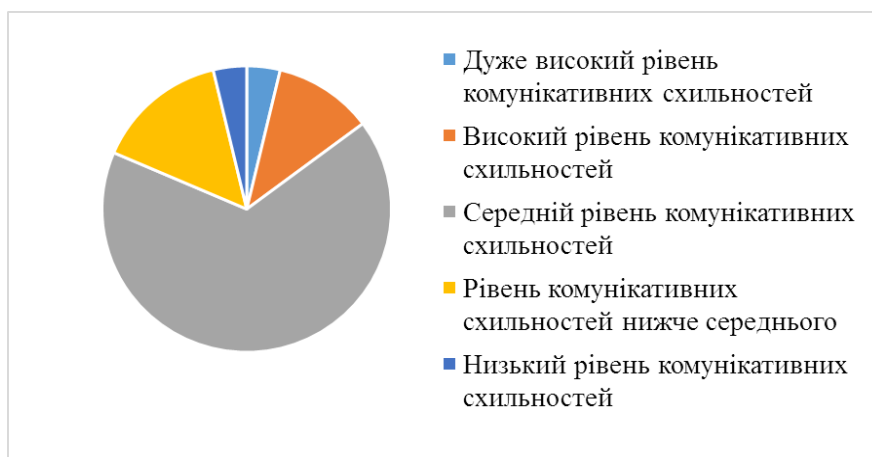

Рис. 1.3. Рівень комунікативних здібностей

Дана методика дозволила отримати такі результати: 3.6% досліджуваних мають дуже високий рівень комунікативних схильностей, у 10.7% респондентів високий рівень, 64.3% підлітків мають середній рівень комунікативних схильностей. 14.3% опитуваних мають нижче середнього рівня, 3.6% досліджуваних мають низький рівень комунікативних схильностей.

Ще одним показником, який досліджувався методикою В.В. Синявського та В.В. Федорішина, є організаторські схильності, що проявляються як вміння переконувати людей, об'єднувати їх для досягнення певної мети. Особливо необхідно їх розвивати саме в підлітковому віці, тому що в цей віковий період суспільство пред'являє значні вимоги щодо швидкого опанування вмінь та навичок комунікативної поведінки школяра, розвитку його соціальної компетентності.

Рис. 1.4. Рівень організаторських здібностей

У відсотковому співвідношенні 53,6% підлітків мають середній рівень розвитку організаційних здібностей, 34,1% досліджуваних мають низький рівень організаційних здібностей. 12,3% підлітків мають високий рівень організаторських схильностей.

Можна зробити висновок, що у переважній більшості респондентів комунікативні та організаторські здібності розвинені недостатньо і їх важливо розвивати, адже від цього залежить успішність у професійній діяльності підлітка, активність у суспільному житті, а отже – здатність розвиватись, самовиражатись, здійснювати успішне просування кар'єрними сходами.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Отже, можна зробити висновок, що комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, певна сукупність знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективне спілкування, передбачають уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти й бути зрозумілим для партнера у процесі спілкування.

Результати проведеного дослідження з визначення рівня розвитку компонентів комунікативної компетентності підлітків свідчать про велику кількість підлітків з низькими та середніми показниками розвитку того чи іншого компоненту комунікативної компетентності. Так, наприклад 64,3% підлітків мають середній розвиток комунікативних здібностей, 67,9% мають середній рівень емпатійності тощо. Це свідчить про необхідність їх розвитку через щоденну комунікацію з дітьми підліткового віку, усвідомлення їх потреб, використання інноваційних технологій роботи.

Формування і розвиток комунікативної компетентності підлітків є надзвичайно важливим для їх повноцінного життя в суспільстві і тому потребує подальшого дослідження і впровадження інноваційних технологій в роботу соціальних закладів і установ.

Література

1. Бікус О.О., Волошина В. В. Теоретичні засади формування комунікативної компетенції у підлітковому віці. *Психологічні науки*, 2013. № 1(46). С. 17-23

2. Зотова Л.Е. Психологічні чинники агресивної поведінки старшокласників: Дис... канд. психол. наук. 2006. - 188 с
3. Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2006. № 9. С. 2-5.
4. Цокур О.С, Будіянський М.Ф. Практикум з основ педагогічної майстерності: навч. посіб. Одеса, 2011.

УДК 373.3.043.2-056.2/.3].035:316.647.5

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

Ясь Ірина, магістрантка факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Турчина І. С.**, кафедра дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

У статті розкрито сутність понять «толерантність», «толерантність до дітей з ООП», ознаки толерантного освітнього середовища, визначено систему роботи, спрямовану на формування толерантності в учнів початкових класів в інклюзивному закладі освіти.

Ключові слова: толерантність, толерантне виховання, інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання.

Постановка проблеми. Виховання толерантного ставлення до дітей з обмеженими можливостями здоров'я в інклюзивному класі пов'язане з розвитком сучасного суспільства та прийняттям дітей з особливими освітніми потребами. Адже на перший план виступають такі цінності, як взаємоповага, ненасильницьке спілкування, ідея порозуміння, пошук компромісів, прийнятних для всіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років вітчизняні науковці, такі як А. Колупаєва, І. Іванова, А. Шевчук, О. Савченко, Д. Шульженко, В. Бондар, К. Островська та ін. досліджували проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в закладах загальної освіти, їх соціалізації до суспільних норм та реабілітації. Формування ставлення вихованців до толерантності як суспільно значущої цінності розглядали В. Береговий, І. Бех, О. Грива, І. Крутова, П. Степанов та ін.; рекомендації з формування толерантності в учнів розробляли О. Асмолов, О. Волошина, М. Ковальчук, І. Калініченко, Р. Кулаков, Л. Кулакова, М. Магура, М. Рожков, Г. Солдатова, О. Шарова та ін.

Проте недостатньо дослідженим залишається питання розкриття шляхів формування толерантного ставлення учнів молодшого шкільного віку до дітей з особливими освітніми потребами.

Мета дослідження – розкрити сутність поняття «толерантність до дітей з ООП» та визначити систему роботи, спрямовану на формування толерантності в учнів початкових класів в інклюзивному закладі освіти.

Виклад основного матеріалу. Важливим завданням освіти XXI ст. є виховання терпимості та ненасилля у стосунках між людьми. Внаслідок реалізації в українській системі освіти інклюзивного навчання, за якого в одному класі навчаються як діти з нормотиповим розвитком, так і діти з особливими освітніми потребами, набуває актуальності формування толерантності як соціально значущої якості особистості та створення на цій основі «педагогіки толерантності».

Як зазначає О. Волошина, у контексті педагогіки толерантність трактується як «готовність прийняти інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах згоди через

розвиток їхньої особистості, відкритої до сприйняття інших культур, здатної поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими засобами» [1, с. 10].

За дослідженнями науковців Р. Кулакова та Л. Кулакової толерантність щодо учнів з особливими потребами проявляється в ставленні до них, як до рівноправних учасників освітнього процесу, прийнятті їх, розумінні обмежених можливостей, а також здатності до співробітництва з ними [3, с. 107].

На нашу думку, толерантність учнів початкових класів у ставленні до дітей з ООП проявляється й у визнанні їх сильних сторін, повазі, позитивному ставленні до їх «інакшості», доброзичливості, емпатії та свідомому придушенні почуття неприйняття.

Толерантне інклюзивне освітнє середовище передбачає взаємодію за принципами гуманного ставлення один до одного, довіри, партнерства, взаємоповаги та взаєморозуміння. Адже мета толерантного інклюзивного середовища – орієнтування на розвиток особистості та відповідність запитам соціального оточення і сподіванням дитини.

На думку І. Калініченко ознаками толерантного освітнього середовища є:

- безпечний для перебування дітей спланований і організований фізичний простір;
- комфортний соціальний та емоційний клімат;
- сприятливі умови для спільної роботи учнів, бажання дітей допомогти один одному задля якісного результату діяльності [2].

Окрім цього, ставлення самого педагога до дітей з ООП має характеризуватися толерантністю та терпимістю. При цьому від дітей з інвалідністю очікується активна участь у взаємодії, діяльна позиція у процесі включення в освітній процес. Дитина з обмеженими можливостями, потрапляючи в суспільство здорових однолітків, рухається разом із ними, отримує вищий ступінь соціалізації. Саме вчитель є тією людиною, яка формує відповідне ставлення до дитини з ООП в інклюзивному класі, тому що діти беруть приклад з дорослого. Якщо вчитель відкрито проявляє свою неприязнь до дитини, то й всі інші діти будуть слідувати йому.

Для формування толерантного ставлення вчителю необхідно навчитись адекватно та з розумінням поставитись до того, що в його класі є особлива дитина, та показати всім іншим, що різниці між ними немає, адже успішність навчального процесу залежить від психологічного клімату в класі.

На нашу думку, значну роль у вихованні толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами відіграє і сім'я. На жаль, зберігаються негативні установки деяких батьків, які побоюються зниження якості навчання в інклюзивних класах та висловлюють обурення з цього приводу. Такі батьки не готові і не хочуть спільного навчання дітей через незнання, забобони та стереотипи. Діти в таких сім'ях, спостерігаючи за негативним ставленням батьків, починають проявляти або агресію по відношенню до дітей з ООП, або максимальну байдужість. Тому батьки мають пояснювати, що, на жаль, не всі діти є фізично та психологічно однаковими, і не з власної волі вони мають вади, але це не є причиною для відсторонення їх від суспільного життя.

Таким чином, центральним завданням загальноосвітніх шкіл стає розвиток у дітей толерантності, виховання терпимого і шанобливого ставлення до людей з обмеженими можливостями.

Ми можемо запропонувати таку систему роботи, спрямовану на формування толерантності в учнів початкових класів в інклюзивному навчальному закладі:

- інформування дитячого та батьківського колективу про особливості людей з особливими освітніми потребами, про визначних людей, які мають обмежені можливості,
- ознайомлення учасників освітнього процесу з поняттями «толерантність», «толерантна особистість», визначення особливостей інтолерантної поведінки, проведення батьківських зборів на тему «Толерантне суспільство – яке воно?», «Толерантність в освіті» з метою формування позитивного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами тощо.

– знайомство з дітьми з ООП, використання ігор, методів пісочної терапії, арт-терапії з метою адаптації у класі, ігор та вправ на формування емпатії, комунікативних та перцептивних ігор; розвиток інтересу з боку однолітків до дитини з особливими освітніми потребами, формування прагнення до надання взаємодопомоги, бажання пізнавати одне одного, подолати бар'єри страху та інакшості,

– використання методів спільної діяльності з метою організації взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу (навчання, творча діяльність: тематичні дні, тренінги, дні самоврядування, залучення батьків до спільних заходів, свят, тощо); формування комунікативних навичок у процесі взаємодії, розвиток соціальної сприйнятливості, здатності розуміти оточуючих й адекватно висловлювати свої почуття.

Толерантне ставлення до осіб з ООП має бути виражене в налаштованості на взаємодію, прагненні до досягнення згоди. Завдяки толерантній взаємодії, яка ґрунтується на прийнятті, повазі до фізичних, психологічних, соціальних відмінностей, прагненню до порозуміння в процесі діалогу, можлива реалізація прав осіб з ООП та їхня інтеграція в суспільстві.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, толерантність є позитивною цінністю, що робить людину вільною від упереджень щодо інакшості інших. Саме вчителі відіграють важливу роль у соціалізації дитини молодшого шкільного віку, зумовлюючи формування установок толерантності. Це дає можливість жити у відкритому суспільстві, заснованому на принципах рівності, поваги й свободи.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні особливостей формування толерантності в умовах воєнного стану.

Література

1. Волошина О.В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2007. 20 с.
2. Калініченко І. Особливості формування інклюзивного освітнього середовища для забезпечення всебічного розвитку людини // Актуальні проблеми навчання та виховання людей із особливими потребами. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/80>
3. Кулаков Р., Кулакова Л. Формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ № 16 (2021). С. 106-113. URL: https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/view/232

ЗМІСТ

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Кичко Ярина Вивчення проблематики сектору розміщення та харчування в туризмі у старшій школі	3
Пархоменко Антон Водні ресурси України: використання та сучасний екологічний стан.....	6
Рябушиць Валерій Аналіз розподілу об'єктів сільського зеленого туризму по районах Рівненської області	11

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ, ІНФОРМАТИКА

Галян Микола Адаптивний вебдизайн. Технології створення адаптивного дизайну.....	15
Денисов Іван Аналіз зміни параметрів кераміки $Mg_xZn_{1-x}O$ залежно від концентрації магнію	17
Чернишов Максим Використання інформаційно-комунікаційних технологій при дистанційному навчанні математики	21
Ярошенко Валентина Метод математичного моделювання на прикладі розв'язання задач на відсотки в процесі комплексної підготовки старшокласників до ЗНО	24

ІСТОРІЯ, ПРАВО, ПОЛІТОЛОГІЯ

Двоянов Максим Сучасне право в умовах глобалізації	31
Деркач Валерія «Карибська криза»: дипломатичний аспект	36
Зінченко Діана До питання загальної характеристики умисних вбивств	40
Кириченко Катерина Нормативне забезпечення адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища	45
Мартиненко Юлія Загальні засади міжнародно-правової відповідальності.....	50
Момот Станіслав «Палестино-ізраїльська криза»: виклики для дипломатії	54
Орищенко Євген Танкове озброєння в Збройних силах України.....	60
Плаунов Мирослав Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА) та її вплив на Америко-Мексиканські відносини	67
Прокоф'єв Максим Економічне ембарго США проти Куби, причини, наслідки й сучасний стан.....	73
Пучка Марія До питання кримінологічного профайлінгу	77
Савченко Юлія Функції та принципи адміністративної відповідальності	82
Стрижак Вікторія Щодо питання класифікації правопорушень.....	86
Школьник Руслан Гібридна війна як доктрина зовнішньої експансії.....	90

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ПЕРЕКЛАД, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Аніщенко Олександра Оцінний потенціал іншомовного слова в поезіях Марі Райтер	94
Гамалій Карина Менторство в літературі.....	98
Гурова Альона Патогенні тексти на українському медійному ресурсі ТСН.ua	102
Пугач Надія Особливості художньої рецепції теми «Втраченого покоління» у романі Крістін Ханни «З життям наодинці»	104

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Байдаліна Яна Комплекс вправ для формування іншомовної лексичної компетентності учнів профільної школи на матеріалі полісемічної лексики	108
Бульба Ярина Ефективність використання мобільних засобів для формування навичок аудіювання на уроках англійської мови	111
Вовк Анастасія The verbalization of the concept of «democracy» in Remarks of J. Biden to the Ukrainian Rada	115
Деркач Вікторія Fake news: issues of media literacy and media security	120
Єрмоленко Вікторія Factors causing high school students' inhibition in speaking during role play activities	124
Жук Іван Порівняльний аналіз засобів експлікації концепту «академічна доброчесність» в українській та англійській мовах.....	128
Костенецький Павло Реалізація концепту «Fear» в англійськомовному новинному дискурсі в умовах пандемії.....	134
Миколаєнко Юлія Позитивний та негативний молодіжний сленг у соціальних мережах Twitter та Instagram.....	137
Момот Станіслав Invasion or incursion: how interpretation of one word pleased some and concerned other	141
Пішта Павло Ефективна методика тестування лексичної компетентності учнів	144
Стеценко Діана Методика організації самостійної роботи учнів старшої школи з англійської мови з використанням мережевих технологій	150
Чорний Дмитрій Modes of persuasion in about famous people	155

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Аршиннік Ганна Актуальність здоров'язбереження в шкільній практиці в умовах воєнного часу.....	161
Боєцька Аліна Наукові дослідження проблеми взаємодії школи з сім'ями учнів	164
Боришкевич Катерина Основні психологічні характеристики екстремальної ситуації.....	168
Васильєв Денис Види відхилень особистісного розвитку дитини	172
Войтко Катерина Проблеми успішної адаптації дітей у прийомних сім'ях	176

Гао Мінпей Готовність до саморозвитку майбутнього менеджера	181
Гонченко Дарина Світоглядні позиції здорового способу життя в українських народних казках	185
Гринь Наталія Психологічне благополуччя та ефективність діяльності працівників	188
Данько Дарина Досвід реалізації проєктів та програм Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради Чернігівської області.....	194
Дідиченко Роман Особливості розвитку громадянської компетентності підлітків в умовах війни	198
Катруха Крістіна Виховання основ етичної культури молодших школярів у гуртковій роботі	201
Коротенко Богдан Соціальна взаємодія як механізм соціалізації студентів з особливими освітніми потребами.....	205
Кравченко Наталія Поняття «складні життєві обставини» в соціальній роботі та психології.....	209
Лемешко Катерина Особливості організації навчальних досліджень у школі	212
Маркович Вікторія Теоретичні основи педагогічної занедбаності дітей та способи запобігання цьому явищу	217
Мекшун Юлія Важливість використання ігрових технологій у навчанні читання в НУШ	220
Москалець Наталія Статеворольова соціалізація дівчат старшого шкільного віку	221
Найченко Вікторія Теоретичні засади підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до управлінської діяльності.....	226
Парасюк Ірина Розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках літературного читання засобами технології РАФТ	230
Сарана Дарина Історичні аспекти становлення менеджменту соціальної роботи	234
Сорока Юлія Формувальне оцінювання як ключовий чинник в опануванні учнями початкової школи навчального досвіду.....	238
Терес Юлія Характеристика власної гідності як психолого-педагогічної проблеми.....	241
Федоренко Тетяна Провідні ідеї спадщини В. О. Сухомлинського щодо формування дитячого колективу.....	245
Хімчук Олександра Особливості рис характеру акцентуєваних підлітків	249
Шейко Олеся Особливості розвитку комунікативної компетентності підлітків у сучасному суспільстві	253
Ясь Ірина Виховання толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі.....	258

